T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMET MİTHAT EFENDİ'NİN ROMANLARINDA KADINLAR

HAZIRLAYAN
AYŞE NUR ÖZDEMİR

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. RECEP DUYMAZ

EDİRNE 2014

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYŞE NUR ÖZDEMİR tarafından hazırlanan **AHMET MİTHAT EFENDİ'NİN ROMANLARINDA KADINLAR** Konulu **YÜKSEK LİSANS** Tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 15.-16. maddeleri uyarınca **17.06.2014 Salı** günü, saat **13.30**'da yapılmış olup tezin* Kabul Edilmesine ... **OYBİRLİĞİ/** ~~**OYÇOKLUĞU**~~ ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	**KANAAT**	**İMZA**
Prof. Dr. Recep DUYMAZ (Danışman)	Kabul Edilmesine	
Doç. Dr. Yüksel TOPALOĞLU	Kabul Edilmesine	
Yrd. Doç. Dr. Tuncay ÖZTÜRK	Kabul Edilmesine	

* Jüri üyelerinin tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10040781
Yazar Adı / Soyadı	AYŞE NUR ÖZDEMİR
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 13390015158
Telefon	
E-Posta	a.nur_ozdemir@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Kadınlar
Tezin Tercümesi	Women In The Novels Of Ahmet Mithat Efendi
Konu	Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	Türk Edebiyatı Bölümü
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2014
Sayfa	302
Tez Danışmanları	PROF. DR. RECEP DUYMAZ 10369805574
Dizin Terimleri	Türk dili ve edebiyatı=Turkish language and literature
Önerilen Dizin Terimleri	
Kısıtlama	36 ay süre ile kısıtlı

Tezimin,Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine izin veriyorum. Ancak internet üzerinden tam metin açık erişime sunulmasının 19.06.2017 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.
NOT: Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.

19.06.2014
İmza:.....

Tezin Adı: Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Kadınlar

Hazırlayan: Ayşe Nur Özdemir

ÖZET

Bu çalışma Tanzimat dönemi Türk edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarındaki kadın kahramanları incelemeyi esas alır. Çalışma *"Giriş"*, *"Sonuç"* ve *"Kaynakça"* dışında iki bölümden oluşmaktadır. *"Giriş"*te Ahmet Mithat Efendi'nin kadına bakışını yansıtan çalışmalar tanıtılmıştır. *"Birinci Bölüm"*de hem dünyada hem de Türkiye'de kadın kavramı ve hareketinin gelişimi dikkate alındıktan sonra Ahmet Mithat Efendi'nin kadınları nasıl kavradığı tartışılmıştır. *"İkinci Bölüm"*de romanlar incelenerek kadının bireysel ve toplumsal yaşantısı, içinde bulunduğu dönemin koşulları açısından sergilenmeye çalışılmıştır. *"Sonuç"*ta çalışma boyunca elde edilen bulgular ortaya konulmuştur. *"Kaynakça"*da ise araştırmamıza esas aldığımız romanlar ve çalışma boyunca yararlanılan kaynaklar gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Türk edebiyatı, roman, kadın, Ahmet Mithat Efendi

Name of Thesis: Women In The Novels Of Ahmet Mithat Efendi

Prepared by: Ayşe Nur Özdemir

ABSTRACT

This study aims to investigate the women characters in Ahmet Mithat Efendi's novels, one of the most prominent figures in the Turkish literature of the period of Tanzimat. The study consisting of two main chapters, as well as the chapters, namely *"Introduction"*, *"Conclusion"* and *"References"*, discusses respectively those issues: the *"Introduction"* chapter presents Ahmet Mithat Efendi's works which reflect his view of women. In the *"First Chapter"*, after taking into consideration the concept of women and the development of women's movements both in the world and in Turkey, the question that how Ahmet Mithat Efendi conceived women is discussed. In the *"Second Chapter"*, the personal and social life of women are demonstrated within the historical conditions of the period by examining Ahmet Mithat Efendi's novels. The *"Conclusion"* chapter displays the findings obtained from the research and the *"References"* include the novels on which this thesis based and the secondary resources we used.

Keywords:

Turkish literature, novel, women, Ahmet Mithat Efendi

ÖN SÖZ

Tanzimat döneminin başta edebiyat olmak üzere eğitim, tarih, din gibi birçok alanında çok sayıda eser vermiş olan Ahmet Mithat Efendi, bu üretkenliğinden dolayı "kırk beygir gücünde yazı makinesi" şeklinde nitelendirilmiştir. Döneminin öne çıkan yazarları arasında bulunan sanatçı, zengin bir yelpazeye yayılan eserleriyle halkın toplumsal meselelere duyarlılığını artırmış ve geniş bir okur kitlesinin oluşumunda pay sahibi olmuştur. Ahmet Mithat Efendi, sanat alanında adını duyurmak isteyen genç yazarların pek çoğu tarafından örnek alınmış ve kadınların kendileri için o dönemde neredeyse "yasak bir alan" olan edebiyatta varlıklarını görünür kılmasında teşvik edici girişimlerde bulunmuştur. Fatma Aliye Hanım'la ortaklaşa yazdığı *Hayal ve Hakikat* romanı kadınlar noktasında ön açıcılığının; döneminin birçok alanındaki öncü konumuyla "hâce-i evvel" olarak nitelendirilmesi bu girişimlerin en açık görünümleridir.

Ahmet Mithat Efendi'nin sayısı iki yüzü geçen eserleri arasından sadece romanlarını kadın açısından ele aldığımız bu çalışma, "Giriş", "Sonuç" ve "Kaynakça" dışında iki ana bölümden oluşmaktadır. *Giriş* başlığında Ahmet Mithat Efendi'nin dönemi içindeki konumu hakkında kısaca bilgi verildikten sonra, yazarın kadına bakışını yansıtan çalışmalar tanıtılmıştır.

Birinci Bölüm'de kadın kavramı üzerinde durulmuş, sözcük etimolojik olarak ele alınmış, tarih boyunca geçirdiği anlam ve biçim değişikliklerine değinilmiştir. Aynı zamanda Türk edebiyatının geçirdiği kültür ve medeniyet değişimlerini esas alan yaygın tasnif kullanılarak kadının sosyal hayattaki konumunun, İslamiyet öncesinden Tanzimat dönemine kadar tarihî çizgideki seyri, edebî metinlere yansıdığı biçimiyle, örnekler üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır. Son olarak, dünyada ve Osmanlı Devleti'nde yaşanan kadın hareketi hakkında bilgi verilmiş, Ahmet Mithat Efendi'nin *Kırkanbar Mecmuası*'nda "Karılar" üst başlığıyla farklı milletlerin eski zamanlarında kadınlarla ilgili yazmış olduğu makalelerden

hareketle dönemin Avrupa'sına ve Hristiyan merkezli dünya görüşüne yaptığı atıflar üzerinden yazarın "dış dünyadaki" kadın algısı tespit edilmeye çalışılmıştır.

"Aile ve Evlilik Hayatında Kadın", "Toplumsal Hayatta Kadın", "Eğitim ve Çalışma Hayatında Kadın", "Bireysel Olgular ve Kadın" alt başlıklarından oluşan *İkinci Bölüm*'de romanlara yansıdığı biçimiyle kadın olgusunu ele aldık. Romanları incelerken, olay kurgusundaki dramatik rolleri ve tipik yönleriyle öne çıkan kadınların, anlatının entrik unsuru olarak temsil ettikleri değerleri ve okuyucuya yönelik mesajları tez konumuz doğrultusunda belirlediğimiz başlıkları hareket noktası yaparak gerektiğinde değerlendirdik. Her ne kadar kadınların ruhsal boyutları ele aldığımız dönem romanlarının dışladığı bir içerik ögesi olsa da, kadın tiplerin ruhsal etkilenim süreçlerine ve olay örgüsünde işgal ettikleri noktalara değinildiği nispette çalışmamızın savunuları doğrultusunda yer verdik. İncelenen kadın tiplerinin toplumsal varlığının ve toplumsal kurumlardaki konumunun ne olduğunu sorgularken, erkeklerle kurdukları ilişkilerin ve erkeğe göre "ne olduklarının" sunuluş biçimlerini, gelenek ve ahlaki kabuller açısından konumlandırılışlarını, roman incelemesi ve tekniğinin olanaklarından yararlanarak ortaya koyduk. Kadına yaklaşım biçimini ve dönemin kadın algısını betimlemeye çalışırken ulaştığımız sonuçlarla kadının dönem içerisindeki genel görünümünü vermeye çalıştık.

Çalışmamızın *Sonuç* bölümünde incelemiş olduğumuz romanlardan hareketle Ahmet Mithat Efendi'nin kadına bakışı gelenekle kurduğu bağ temel alınarak yansıtılmıştır. Araştırmamıza esas aldığımız romanlar ve çalışma boyunca yararlanılan kaynaklar da *Kaynakça*'da gösterilmiştir.

Tez konumun belirlenmesinde ve çalışmamın tamamlanmasında beni her konuda yapıcı şekilde yönlendiren ve desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Recep Duymaz'a, fikirleriyle ve tavsiyeleriyle her zaman yanımda olan hocam Doç. Dr. Yüksel Topaloğlu'na, kaynak temini noktasında yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Özcan Aygün'e teşekkür ederim.

Tezin yazılma sürecinde beni karamsarlıktan kurtaran, titizlikle tezimi okuyan ve düzeltmelerini yapan sevgili Mecnun'a ve en çok da her gün tezimin ne aşamada olduğunu soran, hep yanımda hissettiğim anneme sonsuz teşekkürler.

Ayşe Nur Özdemir

Edirne, 2014

İÇİNDEKİLER

ÖZET i
ABSTRACT ii
ÖN SÖZ iii
İÇİNDEKİLER vi
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KADIN OLGUSU 7
1.1. Kadın Nedir? 7
1.2. Kadın Hareketlerinin Gelişimi 26
1.2.1. Dünya Tarihinde Kadın 26
1.2.2. Osmanlı Kadın Hareketi 29

İKİNCİ BÖLÜM

1. AİLE VE EVLİLİK HAYATINDA KADIN 35
1.1. Aile ve Kadın 35
1.2. Anne 45
1.3. Evlilik 56
1.3.1. Görücü Usulü İle Evlilik 58
1.3.2. Cariyelerle Evlilik 65
1.3.3. Çok Eşlilik/Poligami/Taaddüd-i Zevcât 69
1.3.4. İdeal Evlilik 80
1.4. Evlilikle İlgili Olumsuz Durumlar 84
1.4.1. Evlilikte Yaş ve Sınıf Farkı 84
1.4.2. Evlilik Dışı İlişki 90
1.4.3. İç Güveyiliğinde Kadının Konumu 97
1.4.4. Para İçin Yapılan Evlilikler 99
1.4.5. Erkek Sadakatsizliği Karşısında Kadın 102
1.4.6. Boşanma/Talâk 105
2. TOPLUMSAL HAYATTA KADIN 114

2.1. Gelenek ... 114
2.2. Din ... 121
2.3. Kaçgöç ... 137
2.4. Bekâret ve Namus ... 144
2.5. Kadının Düşüşü ... 150
2.6. Kölelik Kurumu ... 157
2.7. Fantastik Unsurlar ve Gizemle İlgili Pratikler ... 172
3. EĞİTİM VE ÇALIŞMA HAYATINDA KADIN ... 188
3.1. Eğitim ve Kadın ... 188
3.1.1. Kadın ve Kız Çocuklarının Eğitimi ... 188
3.1.2. Yabancı Mürebbiyeler ... 220
3.2. İş ve Kadın ... 224
4. BİREYSEL OLGULAR VE KADIN ... 236
4.1. Aşk ... 236
4.2. Cinsellik ... 244
4.3. Kıskançlık ... 249
4.4. İntikam ... 254
4.5. Güzellik/Çirkinlik ... 262
4.6. İntihar ... 273
4.7. Özgürlük/Yeniden Doğuş ... 279
SONUÇ ... 285
KAYNAKÇA ... 290

GİRİŞ

Tanzimat dönemi yazarları arasında ele aldığı konu çeşitliliği bakımından farklı bir yere sahip olan Ahmet Mithat Efendi, bu yenileşme döneminde ortaya çıkan türlerden birisi olan roman başta olmak üzere birçok türde eser kaleme almıştır. Yazar, toplumsal meselelere ağırlık veren bu eserlerinde başlıca din, toplum, gelenek, Batı medeniyeti gibi konulara yer vermiştir. Biz ise bu konularla iç içe ele alınan kadın olgusunu çalışmamızda incelemeyi amaçladık. Yazarın kadın konusunu romanlarında işleyişinde çok yönlü bir yaklaşım görülmektedir.

Bunun yanında yazar, romanın kuramsal meselelerine de eğilmiştir. Türk edebiyatı tarihinde romanın kuramsal meselelerini tartışma konusu yapan, "roman sanatı" üzerine yapılmış ilk çalışma olan *Ahbar-ı Asara Tamim-i Enzar* (1890) adlı eseri yazmıştır. Ahmet Mithat'ın roman türüne kuramsal yaklaşımında öne çıkan unsur, bir anlamda kurgu ve anlatım tekniğiyle ilgili olan "sûret-i tertîb ve tasvir"dir. İyi bir tertip için ise, romanın "yalnız bir kişinin tercüme-i hâlinden ibaret" kalmaması ve vakanın da "birbirinin içinde ve gerçekte her biri bir başka romana vaka olabilecek kadar geniş birkaç vakadan kurulu" olması gerekir. Vakada muhayyilenin de yeri vardır. Fakat "hayâl gerçeğin üzerine oturmalı, vakada inanılmayacak şeyler ve anormal tesadüfler bulunmamalı"dır.[1] Yazar, romanlarında insan psikolojisi ve toplum meseleleri üzerinde de durmak isteğindedir. *Hasan Mellâh*'ın ön sözünde, roman yazmaktan maksadın sadece vak'anın anlatılması değil, aynı zamanda "insanın psikolojik muhtevasını araştırmak" olduğunu söyleyen yazar, psikolojik tahlillere yer verirse de, bunların pek başarılı oldukları söylenemez.[2]

Yazarın roman türüne yüklediği işlevlerden birisi de toplumsal faydadır. Ahmet Mithat Efendi sosyal konulardaki duyarlılığını işlediği romanlarla çevresini değiştirmeyi esas almış ve yeni bir toplumsal düzene duyduğu özlemi dile getirmiştir. Yazarın edebiyata yüklediği "oluşturma işlevi" toplumsal bir dönüşümü

[1] Kenan Akyüz, *Modern Türk edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 72.
[2] Kenan Akyüz, *age*., s. 73.

amaçlar; bu da yazarın edebiyatta amaçladığı toplumsal faydanın doğrudan bir sonucudur. Yazar düşüncelerini rahatça ve istediği genişlikte aktarabilmek için hikâye ve roman türünün bütün olanaklarını kullanmıştır.

Ahmet Mithat Efendi'nin romancılığı, edebiyat tarihindeki ön açıcı konumu, döneminin kültür dönüşümündeki katkısı gibi değişik yönleri, başta Mustafa Nihat Özön olmak üzere Ahmet Hamdi Tanpınar, Orhan Okay, Sema Uğurcan, Fazıl Gökçek, Nüket Esen gibi birçok edebiyatçımız tarafından incelenmiştir.

Mustafa Nihat Özön'ün *Türkçede Roman*'ı (1936), Türkçede romanı başlı başına bir sorunsal hâline getiren neredeyse hiçbir müstakil çalışmanın bulunmadığı bir zamanda yazılmıştır. Kitabın "Giriş" bölümünü Avrupa'da roman konusuna ayıran Özön, bu başlık altında sırasıyla "romantizm", "realizm" ve "natüralizm" akımlarına değinmiştir. Özön'e göre kitabın ilk bölümünde, roman türünde Avrupalı örnekleri model alan Tanzimatçıların kaynaklarına çıkmak ve bir edebi türün oluşumuna tarihsel birikimin ne gibi etkiler yaptığı gösterilmek istenmiştir. Bir başvuru kitabı özelliği kazanmış olan bu eserin "Eski Edebiyatımızda Hikâye" başlıklı bölümü, Türk romanının kökenleri üzerine ilk derli toplu bilgiyi sunar. "Ahmet Mithat" adını taşıyan ikinci bölümde ise kuramsal meselelerden ziyade sanatçının hayatı, hikâyeleri, romanları, çevirileri ve sanatı için ayrılmış alt başlıklarda bu konularla ilgili değerlendirmeler metinlere dayalı olarak irdelenmektedir.

Çalışmamızda sık sık başvurduğumuz bir diğer kaynak ise Ahmet Hamdi Tanpınar'ın kaleme aldığı *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'dir. İlk baskısı 1949 yılında yapılan bu kitabın genişletilmiş ikinci baskısı 1956 yılında yapılmış ve esere, ilk baskıdan farklı olarak, "Ahmed Midhat" ve "Muallim Naci" için oluşturulmuş müstakil bölümler dâhil edilmiştir. Tanpınar, Ahmet Mithat için ayırmış olduğu bölümde ilk olarak yazarın hayatındaki dönüm noktalarını esas alan biyografik bilgileri sunar. Ardından sanatçının eserleri ve toplumsal etkileri, bir kültürel yenilenmenin yaşandığı dönemine katkıları gibi konulara da değinilir.

Tanpınar, yazarın eserlerini hayatından ayrı tutmadan değerlendirir ve birçok noktada eleştirir; ancak ilk roman okuyucumuz olan yazarın kültürel hayatın gelişimindeki ve toplumsal dönüşümdeki katkısını da belirtir. Ahmet Mithat'ın eserleriyle birlikte çalışan insanın hayatına okumaya ayrılan vakit neticesinde "dinlenme saati" girmiştir. Bütün bir ailenin kitabı okuyan kişinin etrafında toplandığı bu saatler, Ahmet Mithat'ın cemiyete en büyük katkısıdır.[3]

Tanpınar'a göre Ahmet Mithat Efendi, "cemiyetimizde büyük bir kitlenin hiç tanımadığı bir mekanizma"yı harekete geçirmiştir. Toplum hayatına okuma alışkanlığını getiren Ahmet Mithat Efendi, ilk roman okuyucusu olmakla birlikte, hiç okumayanın okumasına, okumaya alışmasına da zemin hazırlamıştır. Ahmet Mithat'ın yazarlığını 1870'lerin okuyucu kitlesinin seviyesiyle başlatan Tanpınar, hem yazar hem de bu kitlenin seviyesi için "aşağı yukarı deniz sathı" ifadesini kullanmıştır.[4] Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere yazar, daima eserlerinde toplumun alt kesimlerinin beğenisini ölçü almıştır. Tanpınar'a göre, "onun sanatı yerine daima halka yönelen iyi niyetleri" olmuştur. İlk kitabının adı *Hâce-i Evvel* olan Ahmet Mithat'ın, hayatı boyunca verdiği bütün eserleri bir "halk okuma odası" olacaktır.[5] Tanpınar, çözümlemeyi esas alan bir şekilde sanatçının kimi eserlerine değinirken daha çok romancılığının sosyolojik boyutlarını öne çıkarmış, yazarın toplumla kurduğu ilişkinin dinamiklerini göstermek istemiştir. Bunları yaparken de dönemsel koşulları ve sosyal olguları da betimlemiştir.

Ahmet Mithat Efendi üzerine yapılan çalışmalardan en kapsamlısı, Orhan Okay'ın *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi* (1975) isimli doçentlik tezidir. Bu çalışma, Ahmet Mithat Efendi'yi inceleme konusu yapan akademik yayınların çok yetersiz olduğu, yazarın eserlerinden birkaçı dışında kalanların yeni harflere henüz aktarılmadığı bir dönemde ortaya konulmuştur. Çalışmada, Doğu-Batı medeniyetleri arasındaki çatışmanın en yoğun olarak yaşandığı 19. asır, yazarın eserlerine dayalı olarak yansıtılmıştır. Yedi bölümden oluşan çalışmanın dördüncü

---

[3] Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, s. 451.
[4] Ahmet Hamdi Tanpınar, *age.*, s. 451.
[5] Ahmet Hamdi Tanpınar, *age.*, s. 448.

bölümü "Kadın ve Aile" başlığını taşır, bu bölümde Doğulu ve Batılı kadının ahlaki ve kültürel değerleriyle her iki toplumda aile kurumu ele alınmıştır. Okay'ın çalışmasında aile kurumu ve kadın olgusu incelenirken Avrupa'nın Doğulu kadın algısı beraberinde Batılı kadın; kadının iffeti, düşüşü; erkek cinsiyle kurduğu ilişkinin tezahürleri olan aşk, flört konusu; evlilik usulleri ve evlenme; aile, akrabalık ve çocuk bağları; poligami, kıskançlık, boşanma gibi meseleler hareket noktası olmuştur.

Sema Uğurcan, Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın idaresinde hazırladığı "Türk Romanında Çalışan Kadın Meselesi –Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar–" (1983) isimli doktora çalışmasında söz konusu dönemde çalışan kadın tiplerini yapılan zaman sınırlamasının kapsadığı Türk romanları üzerinden incelemiştir. Genelde edebiyatta kadın konusuna, özelde ise çalışan kadın meselesine ağırlık veren bir çalışma ortaya koyan Sema Uğurcan, Türk kültüründe kadın temasının önemi üzerinde ilk duran yazarlardan olduğunu belirttiği Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında kadına bakışın nasıl olduğunu bazı örnekler üzerinden sunmuştur. İnsani ve medeni haklar konusunda yazarın önerilerini konu edinen kimi tespitler ve kadının da erkek cinsine koşut varlığının, çalışarak var olma mücadelesinin Ahmet Mithat'la edebiyatımıza girdiğine yönelik çıkarımlar içeren bu çalışmada, ayrıca, Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarındaki kadın tiplerinin meslekî dağılımını esas alan bir tasnif de bulunur. Türk romanında çalışan kadın meselesini önemli yönleriyle ele alan bu çalışma da kadın konusunda zikredilmesi gereken önemli kaynaklardandır.

Bizim doğrudan tespit edebildiğimiz Ahmet Mithat Efendi'nin bütün romanlarındaki kadın konusunu ele alan herhangi bir çalışma yoktur. Ancak Melin Has-Er'in *Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kadın Kahramanlar* isimli doktora çalışması kadını merkeze alan çalışmalara örnek teşkil eder. Bu çalışmada Ahmet Mithat Efendi'nin sekiz eseri kadın açısından ele alınmıştır.

Tanzimat'tan yakın günümüze gerçekleşen kültür ve medeniyet değişimini hareket noktası yaparak kadının değişen konumunu aydınlatmaya yardımcı olan,

bizim de kendisinden yararlanmış olduğumuz bir diğer çalışma da Nüket Esen'in *Türk Romanında Aile Kurumu* isimli eseridir. Bu eser, 1870-1970 yılları arasında Türk toplumunun aile kurumu açısından geçirdiği değişiklikleri romanlar üzerinden veren önemli çalışmalardandır. Emel Doğramacı'nın *Türkiye'de Kadın Hakları* başlıklı çalışması da Türk toplumunda kadın sorununa dikkatleri çeken bir çalışmadır. Serpil Çakır'ın *Osmanlı Kadın Hareketi* isimli eseri ise kadınların haklarını elde etmede verdikleri mücadeleyi dönemin dergileri üzerinden yansıtması açısından başvurduğumuz kaynaklar arasındadır.

Yukarıda belirttiğimiz çalışmalara ek olarak Batılı anlamda roman ve hikâyenin ilk temsilcilerinden buraya kadar adını zikrettiğimiz Ahmet Mithat Efendi'nin bu alandaki bütün eserleri yeni harflere aktarılmış, bu metinler üzerine çok sayıda yüksek lisans ve doktora seviyesinde çalışmalar yapılmıştır.[6]

Ahmet Mithat Efendi üzerine yapılan çalışmalarda kadın konusuna çeşitli açılardan temas edilmiştir. Ancak bu çalışmalarda kadın, bütünlüklü bir bakışla ele alınmamıştır. Daha ziyade çalışan kadınlar, Doğu ve Batı medeniyetlerinin oluşturduğu gerilimin odağındaki kadın, toplumsal hayattaki değişim ve gelişmeler karşısındaki kadın, kadın hakları ve mücadelesi, kadının aile kurumundaki işlevsel konumu gibi çeşitli yönlerden ele alınmıştır. Biz ise bu çalışmamızda Ahmet Mithat Efendi'nin bütün romanlarında ve *Letâif-i Rivâyât*'tan çalışmamız açısından önemli olduğunu düşünerek seçtiğimiz *Esâret, Teehhül, Felsefe-i Zenân, Bekârlık Sultanlık mı Dedin, Diplomalı Kız* adlı hikâyelerde kadın olgusunun hem toplumsal hem de bireysel düzlemdeki görünümlerini belirginleştirmeye çalıştık. Ağırlıklı olarak kronolojik yöntemi esas almakla birlikte, kimi romanlarda kadın tiplerinin birleşen özelliklerini ortaya koyarak bir bakıma çözümleme ve karşılaştırma yötemlerini de

[6] Firdevs Canbaz, *Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu*, (Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2005; Nazan Kul, *Ahmet Mithat Efendi'nin Roman ve Hikâyelerinde Eğitim Aracı Olarak Edebiyat: Kadın ve Kız Çocuklarının Eğitimi*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009; Rukiye Aslıhan Aksoy Sheridan, *Ahmet Mithat Efendi Romanlarında Metinsel Kararsızlık*, (Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2009; Seda Uyanık, *19. Yüzyıl Osmanlı-Türk Romanında Gayrimüslim İmgeleri*, (Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.

kullandık. Yazarın bütün romanlarında, özellikle öne çıkan kadın tiplerini hem kronolojik hem de metin çözümleme yöntemini kullanarak incelemek suretiyle şimdiye kadar yapılan çalışmalara zenginleştirici bir katkı sunduğumuzu düşünüyoruz. Dolayısıyla Ahmet Mithat Efendi üzerine yapılan bu çalışma, mevcut birikimi güncellemiş ve tamamlamıştır.

Çalışmamızı yaparken Ahmet Mithat'ın ilk romanlarından son romanlarına kadar kadınları çeşitli bağlamlarda eserlerine taşıdığını gördük. Aynı zamanda yazarın kadınları birçok farklı açıdan ele aldığını tespit ettik. Bu tespitlerimizi kadın tipleri üzerinden sergilerken kadın olgusunu hem dönemin tarihsel boyutuyla hem de kadın hareketinin gelişimi içinde ortaya koymayı denedik. Kadının aile ve evlilik hayatındaki konumunu, toplumsal hayattaki varlığını, eğitim ve çalışma alanlarındaki etkinliklerini, bireysel var oluşunu birçok değişkeni esas alarak inceledik. Bu incelemeyi yaparken ulaştığımız kadın odaklı çıkarımlar, hem Ahmet Mithat Efendi'yi hem de toplumumuzun geçirdiği değişimleri anlamamızı kolaylaştırmayı amaçlamaktadır.

Ahmet Mithat'ın eserlerinde değinmiş olduğumuz çeşitli izleklere dayalı sınırlı bakışı aşmayı amaçlayarak, yazarın bütün romanlarında kadınları birçok değişik açıdan ele aldığımız bu tez, ümit ediyoruz ki, bu alanda yapılan çalışmalara bir zenginlik ve katkı sağlar.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KADIN OLGUSU

1.1. Kadın Nedir?

Erkek kelimesinin karşıtı olan *kadın* kelimesi dişi cinsten erişkin insan kavramını karşılayan genel bir isimdir. Kullanım alanı ve sıklığı yüksek olan bu söz, çeşitli anlam ve şekiller içinde tarih boyunca gelişerek zenginleşmiştir. Etimoloji sözlükleri kadın kelimesini Soğdcaya bağlamaktadırlar. Bu isim tespit edilebildiği en eski metinlerde "ağanın, reisin veya yöneticinin karısı" anlamında kullanılmıştır. Kâşgarlı Mahmut bu kelimeyi sözlüğüne *katun* şeklinde almıştır. *Kadın* kelimesi Farsçada da vardır. Buraya da aynı dil grubundan olan Soğdcadan geçmiştir. İlk hecesi Farsçada uzun olan *hâtûn* kelimesi, Türkçeye daha önce geçen *katun* kelimesiyle kökteştir. Türkçede bugün hem *kadın* hem de *hatun* biçiminde yaşayan bu iki şekilden hatun uzun hecesinden de anlaşıldığı gibi İslamiyet'in kabulünden sonraki yıllarda, Türkçeye geçmiş bir şekildir. [7]

Dilimizde *kadın* kelimesinin temel anlamlarına göz attığımızda "evli olan kız"a kadın dendiğini görürüz.[8] Ayrıca bu söz sıfat olarak "analıkta ve ev yönetiminde beceri ve fazilet sahibi" anlamında da kullanılır.[9]

Kadın kelimesinin kullanıldığı en eski yazılı metinler Orhun anıtlarıdır. Bu metinlerde birkaç yerde geçmiş olan *kadın* kelimesi "kraliçe" anlamında da

---

[7] Hamza Zülfikar, "Kadın, Hanım ve Benzeri Adlar Üzerine", *Türk Dili*, Ankara, 1988 C. LV, S. 434, s. 96.

[8] Kelimenin anlamı sadece bununla sınırlı değildir, bir başka anlam boyutuna da Ayşe Durakbaşa değinir: *"Türkçede kadın kelimesi sadece kadını erkekten ayırt etmek için değil, aynı zamanda bâkire olmayan kadını bâkire kızdan ayırmak için de kullanılır. Günlük dilde, kadın aşağı bir statüyü gösterir; çünkü terim doğrudan doğruya birincil olarak cinsiyet statüsüne ilişkindir."* Ayşe Durakbaşa, *Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

[9] Hamza Zülfikar, *agm.*, s. 96.

kullanılmıştır: *Türük [bodunug] atı küsi yok bolmasun tiyin kanım kaganıg, ögüm katunug kötürmiş tengri…* (Kül Tigin Anıtı, Doğu cephesi 25) [10] Bu metinde gözden kaçmaması gereken bir nokta vardır. Kağan ve onun karısı birlikte verilmiştir. Devleti temsil eden kimsenin yalnız kağan olmayıp tıpkı kral ve kraliçe anlayışı içinde kağan ve eşi olduğu görülmektedir.[11] Burada kadın ve erkek arasındaki ilişkinin daha eşit zeminli bir ilişki olduğu da dikkat çeker. Ayrıca, İslamiyet öncesi göçebe Türk toplumunun kadın algısının izleri de görülmektedir. Edilgen bir kadın ya da erkeğin yapmakta olduğu birçok işten soyutlanmış bir kadın tipinin bozkır medeniyetinde olmadığına örnek olan bu alıntı, kadının toplumsal konumundaki izlenebilen değişimlerin başlangıç noktası ya da ilk aşaması olarak kabul edebileceğimiz İslamiyet öncesi dönemde yer alır.

Katun, kadın, hatun, hatın, katın, gadın gibi hem tarihî hem de yaşayan lehçelerde fazla değişmeye uğramadan geçmiş bulunan bu şekiller, yazılı belgelere göre 1200-1300 yıldan beri Türkçede yer alır.[12]

Hatun kelimesi Osmanlıcada daha seçkin bir yere ve anlama sahiptir. "Hakan eşi veya kızları" anlamlarında kullanılır. Bunun dışında eski Anadolu metinlerinde, XIV, XV, XVI. yüzyıllarda doğrudan "kadın" anlamında *katun, hatun, katın* şeklinde kullanılmıştır.[13] Saadet Çağatay'a göre Osmanlıcadaki xatun "zevce, yüksek sınıf kadını, hanım" sözünün yeni Farsçadan, nispeten yeni bir geçişidir. Çok geniş bir sahada yayılmış olan bu söz, bazı lehçelerde saygı ve şerefi ifade eden eski manasını korumuştur.[14] Yukarıda da işaret edildiği gibi bu iki sözcük Soğdcadan geçmeleri dolayısıyla kökteştir.

---

[10] Metnin günümüz Türkçesiyle karşılığı söyledir: *"Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, babam hakanı (ve) annem hatunu yüceltmiş olan Tanrı…"* Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2006, s. 31.
[11] Hamza Zülfikar, *agm*., s. 96-97.
[12] *agm*. s., 97.
[13] *agm*., s. 97.
[14] Saadet Çağatay, "Türkçede 'Kadın' İçin Kullanılan Sözler", *TDAY Belleten*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1963, s. 13.

Kadın için kullanılan kelimelerin içinde en saf Türkçe kadın ismi *karı* ve anlamı bozulmayan, başka anlamlara çekilmeyen ve en saygı duyulan kelime *hanım* sözüdür.[15] Ayrıca umumiyetle yazı dilinde (Türkiye Türkçesi, Kazan ve Özbek edebî dilinde) bir hayli Arapça kelime bulunmaktadır. En çok kullanılanlar, *zevce*, *refika*, *'aile* bugün daha az rağbet gören, fakat yazı dilinde bilinen *harem seyyide, ehl, nisa* ve birçok İslam memleketlerinde kullanılan *halâl'*dır.[16]

Kadın kelimesinin tarih boyunca geçirdiği anlam ve biçim değişikliklerinin yanı sıra kadına verilen değerin de toplumlara ve dönemlere göre değiştiğini görürüz. Bu değişime paralel olarak kadının merkezde olduğu, konu edildiği yaklaşımların hem edebiyatta hem de hayatta farklılaştığına tanıklık ederiz. Tarih boyunca kadın, toplumsal yapıya ve sosyal hiyerarşiye bağlı olarak farklı statüler edinmiştir. Tarihsel sürecin gelişim çizgisini ve kadına yönelik yaklaşımları takip etmeye çalıştığımızda, anaerkil aile düzenine sahip olan bazı ilkel topluluklarda kadının yüceltildiği ve yer yer kutsallaştırıldığı, bu toplulukların kiminde ise erkeklerle eşit statü ve haklara sahip bulunduğu; ataerkil aile düzeninin egemen olduğu topluluklarda ise erkeğe göre ikincil ve bağımlı bir statü taşıdığı ve buna ek olarak, ataerkil bazı kültürlerde hemen hemen hiçbir hak ve değere sahip olmadığı gözlenebilir. [17]

Türk toplumunun tarihsel gelişim sürecine baktığımızda ise bu değişimlerin nedenleri arasında toplumsal, siyasal ve dinsel etkenlerin öne çıktığını görürüz. Bu etkenlere temasa geçilen kültür ve medeniyetlerin etkisini de ekleyebiliriz. Türk toplumunun geçirdiği kültür ve medeniyet değişimleri kadının toplumsal konumuna da yansımıştır. Bu kültür ve medeniyet değişimlerine bağlı olarak kadının Türk edebiyatında değerlendirilmesi hem anaerkil unsurların hem de ataerkil unsurların iç içe geçtiği ve yer değiştirdiği üç aşamalı bir görüntü sunar:

---

[15] Hamza Zülfikar, *agm*., s. 101.
[16] Saadet Çağatay, *agm*. s. 14.
[17] Ömer Faruk Harman, "Kadın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 16, Ankara, 2001, s. 83.

"1) İslamiyetten önce ve göçebelik devrinde bu devrin ideal erkek tipi olan Alp tipine yaklaşır. Erkek gibi o da ata biner, ok atar, kılıç kuşanır ve icabında düşmanla kahramanca çarpışır.

2) Yerleşik medeniyete ve islâmî kültür çevresine dahil olduktan sonra kadın, erkekten daha pasif bir karaktere bürünür. Bu devirde kadın kahramanca vasıflarını kaybederek bir haz ve aşk nesnesi olmaya başlar.

3) Batı medeniyeti tesiri altına girdikten sonra kadının ilkin edebiyatta, sonra hayatta tekrar erkekle eşit düzeye gelmesi için sosyo-ekonomik ve kültürel hakları savunulur."[18]

Kadının sosyal konumunu yukarıda yapılmış olan üç aşamalı ve medeniyet/kültür dairelerine girişi belirleyen tarihsel eşiklere göre belirlemek istediğimizde ilk önce İslamiyet öncesi döneme değinmemiz gerekmektedir. Orta Asya'da Hun hâkimiyetinin süregeldiği devirlerde, Hun devletini, başkan (Hakan) ile karısı (Hatun) birlikte temsil ederler. Halktan olan Hun kadınları erkeklerin yanında dövüşebilmek için iyice eğitilirler; tepeden tırnağa silahlandırılırlar.[19] Kadın ile erkeğin hem askerî hem de idari anlamda bir eşitler ilişkisi kurduğunu bu örnekler üzerinden görebilmek mümkündür. Daha sonraki döneme, VIII. yüzyıla geldiğimizde ise Orhun kitabelerinde de kadından saygı ile bahsedilmektedir. Eski Türk devletlerinde kadının siyasi hayattaki ve devlet yönetimindeki rolü İslam kültür ve medeniyet dairesine girildiği döneme kıyasla çok daha geniştir. Bu Türk devletlerinde hâtunlar söz (Hâtunluk hukuku) sahibidirler. Aralarında, devlet siyasetine yön verenler, devlet reisliği yapanlar ve nâip olarak devleti idare edenler (Göktürkler, Uygurlar, Oğuzlar gibi Türk boylarında) vardır. Bu dönemin nüfuzlu devletlerinden birisi olan Göktürk Devleti'nde, hâtunlar yabancı elçilerin kabulünde hazır bulunmuşlardır. Ayrı sarayları ve "buyruk"ları bulunan hâtunlar, umumiyetle

---

[18] Mehmet Kaplan, "Dede Korkut Kitabında Kadın", *Türk Edebiyatı Üzerinde Arastırmalar I*, İstanbul, 1976, s. 41; Emel Doğramacı, *Türkiye'de Kadın Hakları*, Üniversal Kitabevi, Ankara, s. 3.
[19] Emel Doğramacı, *age.*, s. 3.

devlet meclisine katılmışlardır.[20] Tüm bunlar kadına bu dönemde hususi bir değer verildiğini gösterir.

Kadına atfedilen bu değerin örneklerini Göktürk metinlerinde açık şekilde tespit emek mümkündür. *"Tengri teg tengride bolmuş Türk Bilge Kağan..."*[21] (Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı; Kül Tigin Âbidesi, Güney cephesi) şeklinde başlayan yazıtlarda, Kağanın Gök Tanrıyla benzerliğine işaret edilir. Eski Türklerin erkek yöneticilerine atfettiği kut, yazıtlara göre sadece kağana değil, hatuna da aittir. *"Türk budunug atı küsi yok bolmazun tiyin kangım kaganıg ögüm katunug kötürmiş tengri il birigme..."* (Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükselten tanrı... Bilge Kağan Âbidesi, Doğu cephesi) Bilge Kağan Âbidesi'nde de Tanrı'nın, İlteriş Kağan'la İlbilge Hatun'un tepesinden tutup yukarı kaldırdığından bahsedilir. Hatunun da kağan gibi Gök Tanrıdan kut alması ona verilen değeri göstermektedir. Yine yazıtlardaki bir başka ifadede Türk milletinin adının sanının yok olmaması kağana ve hatuna bağlıdır. Türk tanrısı her ikisini de yüceltmektedir. Devletin devamı, ilin, törenin düzeni hakana ve hatuna bağlıdır[22]:

"Tengri Türk budun atı küsi yok bolmazun tiyin kangım kaganıg ögüm katunug kötürügme tengri il birigme tengri Türk budun atı küsi yok bolmazun tiyin özümün ol tengri kagan olurtdı erinç."[23] (Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o tanrı kağan oturttu tabiî. Bilge Kağan Âbidesi, Doğu cephesi)

VIII. yüzyılın ortalarından sonra İslamiyet'e toplu geçişle başlayan süreçle, Arapların etkisi altında, Türk kadınlarının toplum içindeki yeri gerilemeye başlamıştır. İslam dininin kadın üzerinde sadece olumsuz etkileri olduğunu düşünmek de çok doğru bir tutum değildir. İslam dininin bu süreçte kadının

[20] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 270.
[21] Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 2.
[22] Behiye Köksel, "Orhon Yazıtları'nda Kadın", *e-Journal of New World Sciences Academy*, Volume: 6, Number: 2, 2011, s. 333.
[23] Muharrem Ergin, *age.*, s. 42.

toplumsal süreçlerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olmuştur. Olumlu olarak düşünülebilecek etkilerden birisi, İslam dininin modern dünya için en büyük önemi, kadınlara bazı ekonomik haklar tanıyarak, onları kocalarının hükümranlığından kurtaran ilk sistem oluşudur. Buna rağmen İslam topluluğunun kabullendiği iki gelenek vardır ki, uygar dünyaya göre tamamen, modern Müslümanlara göre ise kısmen, Müslümanlığın gerilemesine neden olmuştur. Bunlarsa kadınların eve kapatılması ve erkeklerin birden fazla kadınla evlenmesi geleneğidir. Bu geleneklerin sultası ile kadınlar peçe takmaya başlar ve sosyal hayattaki faaliyetlerden men edilirler.[24] Kadının toplumsal konumundaki bu gerilemenin görüldüğü tek coğrafya İslamiyet'in yaygınlaştığı topraklar ve bu durumun tek nedeni din değildir. Umay Günay bu durumu daha genelleyici bir bakış açısıyla ifade etmiştir. İnsanlık tarihinin başlangıcından XX. yüzyıla kadar bütün dünyada cinsiyete dayalı iş bölümü olduğu için kültürel değerler, sosyal kabuller ve protokol buna göre şekillenmiştir. Erkekler dış dünya ile ilgili faaliyetleri üstlenmişlerdir. Kadınlara ev içi faaliyet ve aile ilişkilerini düzenleme gibi sınırlı görevler verilmiştir. Bu iş bölümü sonucunda kadınlar dış dünya ile ilgili faaliyetlerde görev alıp kendilerini geliştirme, kanıtlama ve üretken olma şansından mahrum olmuşlardır. Annelik ve eşlik görevleri dışında hayatın bütün alanlarında ikinci derecede rol almışlardır veya bazı alanlarda hiç varlık gösterememişlerdir.[25] İslamiyet'in kökleşmesi sonucu gittikçe edilgen bir statü kazanmaya başlayan kadınlar, eğitimden yoksun kalırlar, metalaşmaya ve erkeğin malı hâline gelmeye başlarlar.

Türkler, İslamlığı, önceleri tek tek, VIII. yüzyılın ortalarından sonra da toplu olarak kabul etmeye başlarlar. Ancak, Müslüman olduktan sonra bile halk, uzun süre gelenek ve göreneklerine bağlı kalırsa da yerleşik hayata geçişle beraber, İslam kanunlarını da yavaş yavaş kabul eder. [26] İslamiyet'in kabul edilmesine rağmen Türk geleneklerinin ve göreneklerinin varlığını sürdürdüğü bu geçişi en iyi yansıtan edebî metinlerden birisi *Dede Korkut* kitabıdır. Tahmini olarak 15. asrın sonu 16. asrın başlarında bilinmeyen bir sanatkârca yazıya geçirilen bu kitap, destan devri ve

[24] Emel Doğramacı, *age*, s. 5.
[25] Umay Günay, "İslâmî Dönemde Türk Toplumunda Kadının Yeri ve Önemi", *Millî Folklor*, Cilt:6, Yıl:12 (Yaz 2000), Sayı: 46, s. 4.
[26] Emel Doğramacı, *age*., s. 5-6.

halk hikâyeleri arasında bir geçiş metnidir. Bu metinlerin en önemli yanı, Oğuzların hayatından İslam kültürünün tam egemen olmadığı döneme ait sahneler sunmasıdır. Bu metinde Mehmet Kaplan'ın Türklerin geçirdiği medeniyet devrelerine göre kadının edebiyattaki konumuna yönelik yaptığı sınıflandırmanın ilk aşamasına ait birçok izler görürüz. Kadın, göçebe toplum yaşantısının sürdüğü bu devirde ideal erkek tipi olan Alp tipine yaklaşır. Erkek gibi o da ata biner, ok atar, kılıç kuşanır ve gerekli olduğunda düşmanla savaşır. Daha sonraki dönemde gelişecek olan Divan edebiyatı geleneği ve halk hikâyelerinde olduğu gibi kadının bir aşk ve haz nesnesi olması durumu da yoktur. Hem erkek hem de kadın cinsinde savaşçılık ve kahramanlık vasıfları öne çıkar. Söz konusu vasıflar, eş seçiminde de her iki cins tarafından aranan özelliklerdir. Bu hikâyelerde kadının özgürlüğünü ve kendi iradesi ile hareket edebilme yönünü belirgin bir şekilde ortaya koyan örneklerden birisi de, evlilikte eş seçiminin kişisel bir tercih olmasıdır. Metinde Bamsı Beyrek ve Banu Çiçek arasında geçen sahne göçebe yaşantıda kişisel karar verme süreçlerinde ve eş seçiminde ne denli özgür olduğunu ortaya koyan çarpıcı örneklerden birisidir. Banu Çiçek kendisini bu öyküde Banu Çiçek'in dadısı olarak tanıtır ve Bamsı Beyrek'e çıktıkları avda at yarıştırma, ok atma, güreşme teklifinde bulunur. Bu yarışlardan hepsinde Bamsı Beyrek öne geçince Banu Çiçek, kendisini açık eder ve Bamsı Beyrek'le evlenir.[27] *Dede Korkut Kitabı*'nın mukaddimesinde dört kadın tipinden bahsedilir. Bu kadın tipleri arasındaki karşılaştırmanın ölçütü eve bağlılık, evin çekip çevrilmesi konusunda gösterdikleri maharet, konukseverlik gibi niteliklerdir. Bu dört kadın tipinden en olumlusu, "evin direği" olan, evde erkek olmadığında gelen konuğu ağırlayan ve gereği gibi uğurlayandır. Dede Korkut bu kadın tipini "anun bebeklerü yetsün" şeklinde metheder. Diğer üç kadın tipi ise istenmez ve ozan tarafından ilençlenir. Kitabın içindeki öykülerde ise idealize edilen kadın tipi, daha çok bozkır yaşantısının ve göçebe kültürün gerektirdiği nitelikleri, bir erkeğe yakın düzeyde bulunduran kadınlardır.[28]

Dede Korkut Kitabı'nın ortaya koyduğu bu kadın tipi ve Türk kadınının sosyal hakları daha sonra baskın şekilde kendini benimseten İslamiyet kültürü içinde

[27] Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 63-64.
[28] Muharrem Ergin, *age.*, s. 18-19.

daralmaya başlamıştır. Sonunda, İslam kültürü içinde erkeklerin durumu gelişir, kadınlar da atalarından elde etmiş oldukları hakların önemli bir kısmını kaybeder. Umay Günay ise kadın erkek eşitliğindeki dengelerin kadın aleyhine değişmesine yol açan bu yasakların tamamının doğrudan İslamiyet'e bağlanmaması gerektiğini belirtir. Kadına bakıştaki olumsuz gelişmeler, İslamiyet'in kabulünden sonra girilen Arap-Fars kültür dairesinden Türk toplumuna aktarılan Arap-Fars ve Hint gelenekleri kaynaklıdır.[29] Bu kültür ve medeniyet değişikliğini gösteren en önemli eser, Yusuf Has Hacib'in yazdığı *Kutadgu Bilig*'dir. İslamiyet öncesi Arap kültüründe kız çocuklarına yönelik olumsuz tutum düşünüldüğünde, bu toplumların eğitimle kadının ve erkeğin nitelikli insanlar olabilecekleri gerçeğine bütünüyle kapalı oldukları görülür. Bu kabullerde erkeklerin bütün olumsuz nitelikleri görmezlikten gelinmiştir ve erkekler doğuştan üstün kabul edilmiştir. Bütün olumsuz vasıfların kadınlara has olduğu kabul edilmiştir. *Kutadgu Bilig*'in 59. Bab'ında yer alan çocuk terbiyesi ve kız çocukları ile ilgili değerlendirmeler, Doğu kültürlerinden aktarılmış bu tutumun yansıması olan hükümlerdir[30]:

"(4510) Kızı çabuk evlendir, uzun müddet evde tutma, yoksa hastalığa luzûm kalmadan, yalnız bu peşimanlık seni öldürür.

(4511) Ey dost arkadaş, sana kesin bir söz söyleyeyim; bu kızlar doğmasa, doğarsa yaşamasa daha iyi olur.

(4512) Eğer dünyaya gelirse, onun yerinin toprağın altı veya evinin mezara komşu olması daha hayırlıdır.

(4513) Kadınları her zaman evde muhafaza et, kadının içi dışı gibi olmaz."[31]

---

[29] Umay Günay, *agm*., s. 4.
[30] *agm*., s. 7.
[31] Akt. Umay Günay, *agm*., s. 7.

Bu gelişmeler sonucunda kadın bozkır hayatında ve göçebe kültürde olduğu kadar özgür değildir artık; toplumsal hayatta da varlığını gösterdiği alanlar daraltılmıştır. Bu etkileşim tek taraflı değildir. Arap ve İran geleneklerinin geniş etkisi altında bulunan İslam kültürü, daha sonra yavaş yavaş Türk geleneklerinin etkisinde de kalır. Selçuklu Türk kadını, çeşitli yasal sistemlerin, farklı dış faktörlerin etkisinde olmasına karşın eski Türk geleneklerini korumaya çaba gösterir. XIV. yüzyıl başlarından XX. yüzyıl başlarına kadar Türk kadını Müslüman bir İmparatorluğun vatandaşıdır. Osmanlı Devleti güçlü bir İmparatorluk haline gelirken kadının sosyal durumu geriler.[32]

Bu gerileme döneminde kadının edebî metinler bağlamında nasıl değerlendirdiğini ele almak istediğimizde üzerinde durmamız gereken ilk husus, Türk edebiyatının XIX. yüzyılın ikinci yarısında Batılı bir yapıya bürünmeden önce İslam kültür ve medeniyeti kadrosu içinde doğmuş olan Divan edebiyatı geleneğini yaratmış olmasıdır. Bu edebiyat geleneği İslami edebiyatın bütün özelliklerine sahip olabilmek için XI. asırdan XV. asra kadar uzun bir uyum devresi geçirmiştir ve bu devreden sonra XIX. asrın ortalarına kadar varlığını sürdürmüştür. Yerleşik medeniyet içinde kültürel değerlerini ve kurallarını benimsetmiş olan İslamiyet, kadının toplumdaki sosyal konumunu geriletirken onu giderek erkekten daha edilgen bir yapıya büründürmüş, kadın bu kültürel ortamın oluşturduğu reflekslerle savaşçı vasıflarını kaybetmiş, gittikçe aşk ve haz nesnesi olmaya başlamıştır. Kadının toplumsal hayatındaki bu gerileme olgusu edebiyatta da karşılığını bulmuştur. Kadın daha önceki göçebe kültür yaşantısında olduğu gibi erkekle toplumsal yaşantı ve iş bölümü bağlamında daha önceki kadar eşit değildir. Bu durumu, kadının Divan edebiyatının ve Halk edebiyatının yarattığı âşık tipinin aşk ve haz duygularına göre nesneleşmeye başlamasında da görürüz. Sevgili tipi ise klişe özelliklerle yüceltilmeye, kadının insani ve gerçek vasıflarından uzaklaşmaya, mazmunlarla kurulmuş özelliklerle tek boyutlu tasvir edilmeye başlamıştır. Geleneğin belirlediği bu servi boylu, ince belli, keskin bakışlı sevgili tipi, aşığının duygularını görmezden gelerek ona ıstırap çektirmekte, kendisine esir etmektedir. Ancak toplumsal hayattan

[32] Emel Doğramacı, *age*., s. 6.

tecrit edilirken şiirde bununla ters orantılı olarak yüceltilen ve gerçek bağlamından uzaklaştırılan kadın imgesi beşerî ve toplumsal boyutundan oldukça uzaktır.

İslam kültürünün belirleyici etkisi altında gelişen Divan edebiyatında özellikle XV. ve XV. yüzyıldan sonraki yüzyıllarda yazılmış edebî ürünlerde kadın hemen hemen daima olumsuz bir şekilde çizilir. A. Sırrı Levend bu konuda *"Hiçbir vesika kadının bu hakîr mevkiini edebî vesikalar kadar ifade ve tesbit edemez."* demektedir. Divan edebiyatı külliyatında birçok divan, mesnevi ve pend-nâme olmak üzere edebî eserlerde kadının "şeytan, kaşık düşmanı, baykuş, akrep ve yılan"a benzetildiği; kadın için "saçı uzun aklı kısa, nâkısatü'l-akl (aklı eksik), ahmak, yalancı, süs ve zevk düşkünü, vefasız, güvenilmez, sadakatsiz, hain, kurnaz, aldatıcı, hilekâr, fettan" vb. gibi daha pek çok olumsuz sıfatın yaygın olarak kullanıldığı görülür. Mesnevilerden, pend-nâmelerden ve konuyla ilgili olumsuz bakışı ortaya koyan pek çok örnek bulunabilir.[33]

Kültür ve medeniyet değişimlerinin son halkası olan Tanzimat'tan sonra, Batı medeniyetinin etkisi altına giren Osmanlı-Türk toplumunda ilk önce edebiyatta, çok geçmeden de hayatta, kadının, erkekle arasındaki eşitsizliğin kapanması arzusuyla ekonomik ve kültürel hakları savunulmaya başlanır. Osmanlı modernleşmesine paralel olarak değişen kadının konumu, özellikle dönemin aydın erkekleri tarafından sorgulanır. Görücü usulü evlilik, çok eşlilik, cariyelik kurumu birçok yazar tarafından eserlere taşınır ve tenkit edilir. Kadının eğitilmesi gerektiği vurgulanır.

Makalelerinde ve uzun eserlerinde toplumda görülen sosyal ve siyasi aksaklıkların teşhisini doğru bir şekilde ortaya koyan Namık Kemal, Türkiye'de ilk defa, ara sıra dolaylı ve kapalı da olsa, kadının sosyal durumunu ele alır. Batı düşünür ve yazarları ile tanışma fırsatı yakalayan, eserlerini inceleme imkânı bulan, Batı toplumunun gelenek ve göreneklerini yakından izleyen Namık Kemal,

[33] Ülkü Çetinkaya, "Divan Edebiyatında Kadına Genel Bakış", *Turkish Studies*, Volume 3/4 Summer 2008, s. 283-284.

dolayısıyla kadın hakları sorunları üzerine eğilir.[34] "Aile" isimli makalesinde bir kadının hayatının hiçbir gelişme, ilerleme göstermeden baskı ve koruma altında geçtiğini anlatır[35]:

"Hanım ise, 6-7 yaşında iken kendini vasisi besler, vasisi giydirirmiş. 15-16 yaşına girince, vasi bertaraf olmuş, yerine bir zevc gelmiş –vakti olsun olmasın- hanımın da çocukluğunda bir sevgili bebeği varmış. Teehhülden sonra bebek gitmiş yerine bir kız gelmiş. O da büyümüş. Bebek nasıl hanımefendinin emrettiği yerde yatmaya mecbur ise kız da öylece hanımefendinin arzu ettiği beyin koynuna girmeye mustar olmuş, nihayet teverrüm etmiş."[36]

Namık Kemal'den alıntılanan bu pasajda, yazarın kadının hayat sürecini değerlendirirken kadının edilgen bir şekilde bir erkekten/efendinden başka erkeğin/efendinin iradesine devredilen bir mülk hükmünde olduğunu dile getirmesi ve durumu ele alışının biraz da romantik olduğu dikkat çeker. Öne çıkarılan vurgu, kadının iradesinin her anlamda yok sayıldığı; kendi kararlarını verme iradesi ve talep etme hakkından mahrum bırakıldığıdır. Kadının, çocukluktan itibaren hayatının çeşitli devrelerinden geçerken bir efendiden başka efendiye, bir iradeden başka iradeye teslim edilişi süreci, ona hiçbir zaman baskısından kurtulamayacağı bir yazgı gibi eşlik eder. Kemal'in bu cümleleri kadının hayat sürecini her ne kadar dramatik esintilerle ele almış olsa da kadının hayattaki sınırlılığını, kısıtlanmışlığını, yoksun bırakılmışlığını ifade etmesi bakımından önem taşır.

Tanzimat dönemi aydınlarından Şemseddin Sami, yeryüzü ahalisinin yarısını oluşturan kadınların kâh erkeklerin esiri, malı, mülkü kâh onların oyuncağı, eğlencesi, ziyneti sayıldığını belirtir. Ancak kadın yaradılış ve doğa bakımından erkekten biraz farklı olmakla birlikte toplumu etkileme noktasında çok büyük bir güce sahiptir:

---

[34] Emel Doğramacı, *age*., s. 25.
[35] Emel Doğramacı, *age*., s. 27.
[36] Akt. Emel Doğramacı, *age*., s. 27.

"Kadın erkekten daha zayıf, daha nazik, sabrı ve dayanıklılığı daha az, akıl ve kavrayışı erkeğinki kadar geniş ve güçlü değilse de, ondan daha keskin ve daha anlayışlı bir insandır. (...) Kadın insan topluluğunun esası, genel ahlakın temel direği, -aile denilen ve insanı canavarlıktan çıkarıp uygar bir duruma sokan- kutsal bağın düğümü, insanlığın bir bahçesidir.

İnsan topluluğunun ahlakını, davranışlarını ve hareketlerini yumuşatarak, insanları dostluğa ve yumuşak huyluluğa yönelten kadınlardır. (...) Kadınların kendilerine özgü birçok kusurları varsa da, bu kusurlarının çoğu duygularının kuvvetinden geldiğinden, kendilerinin yaradılış bakımından erkeklerden aşağı oldukları iddia olunamaz."[37]

İnsan topluluğunun esası olan kadınlar, topluluktaki bireylerin birbirine kenetlenmesini sağlar:

"Kadın, insanın her yaşında, her vakit ve durumda muhtaç olduğu bir sığınak ve insan topluluğunun bireylerini birbirine bağlayan bir bağdır."[38]

Şemseddin Sami'den yaptığımız her iki alıntıda da yazarın, kadını insanlığın önemli evrensel değerlerinden birçoğunu temsil ve telkin eden, erkeği bütünleyen bir varlığa sahip oluşu ile öne çıkardığını görürüz. Kadın, kendi başına mekanik bir topluluk hâline dönüşecek olan erkek cinsi karşısında "akıl ve kavrayış" yönünden her ne kadar zayıf olsa da, duygusal varlığı ve duygusal varlığının insanlığa sunduğu değerlerle insanı uygarlaştıran, insanları birleştiren, ahlaki noksanlıklarını gideren bir varlıktır.

Türk milletini modernleşme çizgisine ulaştırabilmek için özellikle kadınlara gereken önemin verilmesine dikkat çeken Celâl Nuri, kadınların cahil bırakılmasını

[37] Şemseddin Sami, *Kadınlar*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.
[38] Şemseddin Sami, *age*., s. 18.

yeni neslin geri kalmışlığı olarak yorumlar ve kadınların örf ve âdete kurban edilmeden mutlaka eğitilmesi gerektiği üzerinde durur.[39]

Devrin aydınlarının eserlerine de yansıyan kadının, sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel durumunun düzeltilmesinin gerekliliği, bu düzeltmeler yapılmadığı takdirde gerçek anlamda Batılılaşmanın olmayacağı gibi konular çeşitli reformların yapılmasını isteyen Tanzimat'ın önde gelen kişileri tarafından tartışılmıştır. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile kadın eğitimi gerekli görülür.[40] Eğitimin kendileri için taşıdığı önemin farkında olan kadınlar da taleplerde bulunmaya başlarlar. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ve basına uygulanan sansürün kalkmasıyla birlikte gazete ve dergi sayılarında ciddi anlamda bir artış görülür, çıkan dergiler arasında pek çok kadın dergisi de vardır. Kadınlar kendilerini ifade etmek üzere bu dergilere yazılar yazarlar. Bir kadın bu dergilerden *Terakki-i Muhadderât*'a yazdığı mektupta kadını yeniden tanımlar:

"Şurasını iyi bilmek gerekir ki, ne erkekler kadınlara hizmetkâr, ne de kadınlar erkeklere cariye olmak için yaratılmıştır. Erkekler hüner ve marifetleri ile hem kendilerini, hem de hepimizi geçindirebiliyorlar da, biz niçin bilgi ve hüner kazanmaya kudretli olamıyoruz? El ve ayak, göz, akıl gibi vasıtalarda bizim erkeklerden ne farkımız vardır? Biz de insan değil miyiz? Yalnız cinsimizin ayrı oluşu mu bu hâlde kalmamıza sebep olmuştur? Bunu hiçbir sağduyu sahibi kabul etmez. Eğer öyle olmak gerekse idi, Avrupa kadınları da bize benzerdi. Bilgiden yoksun kalmamıza meşru örtünmemiz sebep gösteriliyorsa ona da taşrada bulunan kadınlarımızı göstermekle yetinirim. Çünkü onlar erkeklerine her çeşit hizmette yardım etmekte, erkeklerle beraber çalışmaktadırlar."[41]

---

[39] Necmi Uyanık, "Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nuri İleri ve Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı", Selçuk Üniversitesi, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 15, Güz, 2004. s. 243.
[40] Emel Doğramacı, *age*., s. 12.
[41] Serpil Çakır, *Osmanlıda Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2011, s. 62.

Osmanlı kadınlarının sorunlarına eğilen, bu sorunlara çözüm arayan, kadınlara kendilerini ifade etme hakkı veren bir diğer kadın dergisi de *Kadınlar Dünyası*'dır. Bu dergide de toplumdaki kadın imajı sorgulanır:

"Bu memlekette kadın muhterem ve mesud değildir, hakkına ve mevkiine mâlik değildir. Hakkına ve mevkiine sahip olmayan saadet ve hürmet görmeyen kadın tabiatıyla bedbaht olduğu muhiti içinde mucib-i bedbaht oluyor."[42]

"Bizde kadınlık, siyah bir kefen içindedir. Bizim kadınlarımız, bir Fransız edibinin dediği gibi 'şekl-i gayb-i mevcud'dan ibarettir. Bizde kadınlar dünyanın bütün kadınları, bütün insanları gibi yaşayıp ölmezler; sürüklendikleri hayat-ı zahfane içinde ölü gibi yaşamaya mahkûmdurlar. Ben aksi ve yeknesak çarşaflarımızla kendimizi Şark'a aid bir tablonun kenarına sıkışdırılmış bir 'siluete' teşbih ediyorum. Simsiyah bir gölge... İşte bizde kadının kısaca tarifi bundan ibarettir."[43]

Yine aynı dergide dış çevreden soyutlanan ve eve sürgün edilen kadının yetiştirilme tarzı eleştirilir. Tüm kadınlardan beklenen aynıdır:

"Kadın küçük iken bebek oynar, mektebe gider, biraz büyüdü mü nakış işler, dikiş diker, icab ederse ev işi öğrenir. Hîn-i hâcette annesinin yardımcısı olur. Evlendikten sonra çocuk doğurur, büyüdür, terbiye eder. Genç iken bütün muhitinin emrine baş eğer, orta yaşlılıkta az çok hayatın imtiyazlarına nail olur, ihtiyarlığı zamanında da... Söyleyeyim mi? Çenesi düşük, hırçın, asabî bir hanım şekline girer."[44]

Ahmet Mithat Efendi, *Kırkanbar Mecmuası*'nda "Karılar" üst başlığıyla farklı milletlerin eski zamanlarında kadınlarla ilgili *Benî İsrail*, *Nisvan-ı Hind-i*

---

[42] Feride Mağmum, "Bir Hasbihal", akt. Serpil Çakır, *age*., s. 164.
[43] Nesibe Ferda, "Bizde Kadın", akt. Serpil Çakır, *age*., s. 165.
[44] Safiye Ali, "Kadın", akt. Serpil Çakır, *age*., s. 171.

Kadîm, Mısr-i Kadîm Nisvanı, Yunan-ı Kadîm Zenanı, Isparta Zenanı, Atina ve Korint Nisvanı, Yunan-ı Kadîm Nisvanı Hakkında, Fars-ı Kadîm İndinde Nisvan, Kadîm İtalyalılar İndinde Nisvan, Galati Nisvanı, Romalılar Nezdinde Nisvan, Çin Nisvanı, Cermanya ve Frank Barbarları Nezdinde Nisvan, Araplar İndinde Nisvan, Afrika Vahşileri İndinde Nisvan, Amerika Vahşileri Nezdinde Nisvan[45] isimli makalelerini yayınlar. Ahmet Mithat Efendi bu makalelerde eski zamanlarda farklı coğrafyalarda yaşamış olan milletlerin toplum hayatına değinerek kadın erkek ilişkileri, kadına verilen değer, evlilikle ilgili görenekler, evlilik yaşı, fuhuş, kadın ve erkeklerin eş seçimi, kadın ve erkeğin birbirlerine göreli durumu gibi konuları çeşitli yönleriyle birbirleriyle karşılaştırarak ele alır. Yazarın tutumu, ele aldığı millette kadının durumunu tasvir ederken sabit ve nesnel değildir. Genellikle tahkiye kurgusu ve sohbet havası içinde yazılmış olan bu metinlerde yazarın değişen tutumuna burada örneklerle kısaca değinmek gerekebilir.

Roma'nın eski zamanlarını anlatırken yazarın tutumu çoğunlukla eleştirel ve kınayıcıdır. Bu dönemin Roma'sındaki toplum yaşantısında aile değerlerinin bulunmayışı, sefahat ve eğlencenin aşırılığı, erkeklerin kadına ve evliliğe önem vermemesi hoş karşılanan durumlar değildir. Yazar bu bölümde Romalı kadınların fahişe Yunan kadınlardan görgü, terbiye ve işve öğrenmesine de değinir. Kadınla erkek arasında çocuğun bağlayıcı bir unsur olmaması da kınanan bir durumdur. Ahmet Mithat'ın "Karılar" üst başlığı altında yazılmış olan yazılar boyunca sorguladığı hususlardan biri olan "erkeğin nim-diğer mevcudiyeti" olmak bu toplumda kadına özgü bir nitelik değildir.

Çin kadınlarının ele alındığı yazıda ise, Çin'deki evlilik âdetlerine değinilir ve ardından da bir bakıma görücü usulü şeklinde gelişen çeşitli ritüellerden sonra erkekle kızın ilk karşılaşma anında erkeğin kızı beğenmemesi hâlinde reddetme hakkına sahipken kızın erkeği beğenmemesi hâlinde bu haktan mahrum olduğu ifade edilir. Çin, bir esirin bile rızası olmadığında bir konağa satılmama tercihine sahip olduğu bir toplum düzenine sahipken yeni evlenen bir kızın bu haktan mahrum

[45] Ahmet Mithat Efendi, "Karılar", *Kırkanbar*, İstanbul, 1292/1876, sayı 24-28, s. 765-881.

olması, yazara göre şaşılacak bir şeydir. Yine de kölelere özgü bu görece özgürlük bir "nimet"tir ve değeri bilinmelidir.

Fars-i Kadim bölümünde ise Farslıların her şeyde mübalağa ettikleri gibi ahlak konusunda da aşırıya vardıkları konu edilir. Kızlar da, erkekler de toplum yaşantısında birbirlerinden tecrit edilmişler ve duygularını dahi açmalarına müsaade edilmez bir durumdadırlar. Farslıların eski zamanlarının bu aşırılığından sonra değinilen Isparta ise, Ahmet Mithat Efendi açısından lanetlenecek bir memlekettir; bunun nedeni ise erkek ve kızların beden gelişimleri nedeniyle genç evlenmelerine hükümetçe izin verilmemesidir. Isparta bölümünde ele alınan bir başka konu ise fuhuştur; Yunan toplumunda evli bir erkeğin fuhuşa dâhil olduğu durumlarda karısının onu kınama, azarlama hakkı varken, Isparta'da kadınların bu hakkı bile yoktur. Yine bu toplumda fuhuş erkekler tarafından hiçbir kısıtlamaya gidilmeksizin uluorta icra edilirken, kadınlar da bir dereceye kadar bu durumda serbesttirler. Bütün bu toplumsal çarpıklıklar ve aile, evlilik kurumlarının işlerlikten uzak olması dolayısıyla Ispartalılar, yazarın sıkça kınadığı ve nefret derecesinde eleştirdiği bir toplumdur.

Atina kadınlarına gelindiğinde ise toplum içindeki tabakalarda bir kadın kastından bahsedilir. Bu kastı oluşturan üç sınıf vardır: Zarifler (soylular) sınıfı, nikâh haricinde birlikte olunan odalıklar ("metres tabir olunan kapatmalar") sınıfı, nikâhlı kadınlar sınıfı. Soylular, en güzel kadınlardan oluşan ve sanat, edebiyat, felsefe gibi kültürel faaliyetlere düşkün, zevk ve eğlence ile zaman geçiren bir sınıftır. Odalıklar, nikâh haricinde birlikte olunan kadınlardır. Nikâhlı kadınlar ise sadece ev işleri ile uğraşan ancak kocalarının yüreklerine sahip olamayan kadınlardır.

İtalya kadınlarına ayrılmış bölümde ise, erkek ve kızların birbirlerini bir meydanda seçtikleri bir eş seçiminden bahseden yazar, bu durumu onaylamaz ve kadınların erkeklerin nesi olduğu konusundaki incelemesini burada da sürdürür. Yunan toplumuna gelindiğindeyse sefahat ve hazza aşırı düşkünlüğün yadırgandığını görürüz. Şehvetle kirlenmiş ve bu kadar aşırı şehvet-perest olan bir milletin

sevilmeyeceği belirtilir; ancak bu şehvetle zarafet, ilim ve edebiyat arasında bir bağıntı söz konusudur. Bu noktada yazarın kurduğu ilginç bir nedensellik dikkatimizi çeker. Bilim ve edebiyatın şairlikle karışması durumunda insanın mutlaka "şuhtıynet" ve "aşık-meşreb" olacağı varsayımı üzerine kurulan bu nedensellik, Osmanlı-Türk toplumundaki büyük şairlerin de sefahate olan aşırı düşkünlüğü ile bir anlamda delillendirilir. Yazar bu coğrafyada toplumu oluşturan kadınların beşte birinin şair, zarif (soylu) ya da edip oluşu ile şehvet arasında paralellik kurmuştur; yine de şair, edip ve ilim adamlarının bu kadar çok yetiştiği bu toplumda bu durum bir yönüyle olağan karşılanmalıdır.

Benî İsrail soyunun eski zamanlarında ise kadın daha çok köle durumundadır; esir olarak alınıp satılmasıyla pazarlanan bir nesne olur. Hint kadınlarına değinilirkense, bir kadının evlilikte talep edilmesi ve kendisinin de eş seçmesi konusunda güç düzleminde bir eşitlikten bahsedilir. Kızların koca bulabilmesi ve de çabuk evlenmesi fiziksel yönden güçlü olmalarına ("pehlivan" olmalarına) bağlıdır. Ahmet Mithat Efendi'ye göre kadınla erkeğin güreşine dayanan bu mücadelenin sembolik anlamı, kadın ve erkeğin hem maddi hem de manevi yönden eşitliğidir. Kadınlar maddi eşitliğin ispatı saydıkları bu güreşle kendilerine koca seçerler. Yazar, Hint kadınlarından bahsettiği bu bölümde bu eşitliğin kökenini de açıklayan bir ilkeden söz açar. Hintlilerin *Manu* isimli kutsal kitabının dokuzuncu babında yer alan bu ilke şu şekildedir: *"İnsanlığın yarısı erkekde, yarısı karıda tecellî etmişdir. Bir adam te'ehhül etmedikden sonra tamam insan olamaz. İnsan tam bir karı ile koca ve çocukdan terkîb eder."* Yazar, bu ilkeyi iki yarımın bütünlüğüne dayanan eşitliğin bir çocuğun varlığı ile bozulacağı, eğer ki çocukla bu eşitlik sağlanacaksa da hiç çocuğun olmaması ya da birden fazla çocuğun olması durumunda bu eşitliğin bozulacağı gibi varsayımlarla kendince geçersiz kılar. Kutsal kitabın bu ilkesi ile çelişen bir başka durum da Hint toplumunda çok evliliğin toplumsal kabullere aykırı olmamasıdır. Bu kısımda son olarak, Hint toplumundaki eşitliğe yapılan vurguya rağmen, eşi öldüğünde erkeğin vefat eden eşine göstermediği sadakat ve kadının çocuğu olmaması durumunda kocasının bir yakını ya da akrabasının yerine geçebilmesi yazarca kınanan durumlardır.

Eski Mısır toplumunun ilk dönemleri yazarın hoş karşılamadığı dönemlerden bir diğeridir, Firavun'un yasa yapmadan önceki dönemlerde insanlar arasında salt içgüdüye dayalı bir eşitlik söz konusudur; "çiftleşme" dışında kadınla erkeği eşitleyen herhangi bir medeni husus bulunmaz.

Daha önce bahsettiğimiz toplumların çeşitli eksiklik ve çarpıklıklarına rağmen Arap toplumunun eski zamanları, yazar tarafından olumlanan bir toplum düzeni ve kadın erkek ilişkisine sahiptir. Yazarın *Paris'te Bir Türk* romanındaki bir tartışmaya[46] da ilham olan bu ilişki biçiminin temelinde İslamiyet'e yönelik olumlu bakışın etkisi göz ardı edilemez. Erkekler, Arap coğrafyasında on üç-on dört yaşlarında erginliğe ulaştıktan sonra bu hâllerini seksenli, doksanlı yaşlarına kadar muhafaza edebilmektedirler. Erken yaşlarda erginleşen kadınlar ise otuzlu yaşlara geldikten sonra bir erkek açısından kadınlık işlevlerini yitirmeye başlamaktadırlar. Bu durum, yazarca, Arap toplumundaki çok eşliliğin sebebi olarak görülür. Yine de kadın düşkünlüğü Arap toplumunda ne fuhşa neden olmuş ne de toplumsal ahlakı bozmuştur. İslam hukuku düzenleyici ilkeleriyle eş sayısını erkek için dörde indirmiş ve bütün eşler arasında eşit muameleyi şart koşmuştur; bu eşitliğin sağlanamadığı durumlarda eş sayısı bir ile sınırlandırılmıştır. Sonuç olarak, İslam'ın kadına yaklaşımı, kadının bu toplumdaki konumunu olumlu yönde değiştirmiştir. Ahmet Mithat Efendi bu durumu, İslamiyet ve koyduğu yasalar *"karı ile koca arasındaki hukuk ve vezaifi tefrik ve tayin ederek sair milletlerde olduğu gibi karıyı kocasının ecnebisi değil en yakın hısmı olmak derecesine getirmiştir"* şeklinde ifade etmiştir. Arapların aksine olumsuz bir görüntüyle sunulmuş olan bir diğer topluluk ise Afrika vahşileridir; bu ilkel topluluğun sürdürdüğü hayatta insan erdemlerinin hiçbirine rastlanmaz. Yazarın ifadesiyle *"bu gibi memalik-i vahşiyyede familya denilen cemiyetlerde bir rabıta olmadığı cihetle ana baba bile insanın refiki olamadığından karıların nim-diğer mevcudiyyet, şerik-i hayat ve refik-i ebedî olması fikrini buralarda aramak asla icab etmez."*

[46] Ahmet Mithat Efendi, *Paris'te Bir Türk*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 147-149.

Kadınların ele alındığı son makalenin konusu olan Amerika vahşilerinin nazarında kadının derecesi ve kadına atfedilen önem ise, kabileden kabileye değişmektedir. Her kabile kendi medeniyet ve ilerleme düzeyi oranında kadına değer vermektedir.

"Karılar Hakkındaki Meselenin Bencesi" adlı bitiş yazısında ise yazar kısaca kendi görüşünü açıklar. Eski toplumlar değerlendirilirken sorgulanan ideal ilişki tarifinde, evlilikte kadın bir erkeğin, hayat ortağı, ebedi eşi ve diğer yarısıdır; yazarın yaklaşımından bu durumun aynısının erkek için geçerli olması gerektiği de kolaylıkla çıkarılabilir. Yazara göre bu ideal kadın tasavvurunun kökeninde Hristiyanlık inancı ve İncil'in öğretileri vardır; yalnız gerçekçi olarak düşündüğümüzde bu niteliklere uygun bir kadını bulmamız mümkün değildir. Ancak yazar sevginin bittiği yerde ne kurumların ne de yasaların iki insanı bir arada tutabileceğine inanmaktadır; bundan dolayı kilise gibi bir kurum da Fransa örneğindeki gibi bir "nikâh nizamı" kanunu da aralarında sevginin sona erdiği insanları bir arada tutmaya çalışmamalıdır. Birbirini sevmeyen insanların bir arada oluşu Avrupa'da "metres" birlikteliğini teşvik etmiştir; evli olup da başka bir kadınla yaşama o kadar sıradan bir durum hâlini almıştır ki, günün Avrupa'sında yadırganan ya da ayıp sayılan bir durum olmaktan çıkmıştır. Ayrıca birbirini sevmeyen insanların kurdukları beraberlikler, *"saadet-i ebediyye değil musibet-i ebediyye"*dir. Bir başka sorunsa, kilisenin eş olarak metresi ve metresten olan çocuğun haklarını tanımamasıdır. İcrası mümkün olmayan hükmün kanun sayılmasının mantıklı olmamasından dolayı bu durumun kabul edilmesi mümkün değildir. Ahmet Mithat Efendi bu bölümü, kadınlarla ilgili bir meselenin fazla dallandırıp budaklandırılmaması gerektiğini, içinde yaşanılan Osmanlı toplum düzenindeki temayüller nasılsa öyle devam edilmesinin doğru olduğunu belirterek bitirir.

Buraya kadar genel hatlarıyla aktardığımız makalelerde Ahmet Mithat Efendi doğrudan Türk kadınlarının durumunu ayrı bir başlık altında ele almamıştır. Ancak yazarın bu makalelerinden hareketle daha çok ahlaki yaklaşımının ve geleneklerle kurduğu ilişkinin göstergesi olan kimi saptamalar yapılabilir. Kısaca bu

saptamaları formüle etmeye çalıştığımızda; 1) Evlilik ve aile önemli bir kurumdur, 2) Zevk ve eğlencenin aşırıya varması toplum düzeni ve kadın erkek ilişkisi açısından zararlıdır, 3) İnsanların tercih etme ve karar verme haklarına evlilik gibi önemli bir durumda değer verilmelidir, 4) Erken evlenmenin olumlu tarafları vardır, 5) Fuhuş bir ahlaksızlık durumudur ve kadın ya da erkeğin yaptığına bakılmaksızın kınanmalıdır, 6) Hint inançları ya da Hristiyanlık kaynaklı kadın erkek algısı gerçekten uzaktır ve bu konudaki en sağlıklı yaklaşım İslamiyet'indir, 7) Evlilik kurumunda duyguların karşılıklı olması ve sadakat önemlidir. Burada belirtmek gerekir ki Arap toplumunu biçimlendiren İslamiyet ve koyduğu kurallar, Ahmet Mithat Efendi'nin kadın erkek ilişkisi noktasında birçok yönüyle ideal bulduğu bir sisteme sahiptir; var olan noksanlıklar da içtihada göre giderilebilir ve gelenekler bu konuda iyi bir kılavuzdur.

1.2. Kadın Hareketlerinin Gelişimi

1.2.1. Dünya Tarihinde Kadın

Dünya tarihindeki gelişimine bakıldığında kadın hareketi, çıkış noktası açısından bir özgürlük ve eşitlik hareketidir. Bu hareketin ortaya çıkışı, Avrupa'da toplumun özgürleşmeye, bireyselleşmeye başladığı, geleneksel yaşam biçiminden koptuğu, siyasal ekonomik dönüşümlerin yaşandığı 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl dolaylarına rastlar. Hareket, söz konusu süreç boyunca ideolojisini belirlemiş ve kendisini feminizm kavramıyla ortaya koymuştur.

Başlangıcından itibaren kadın hareketi, kadınların kendilerine yüklenen rol kalıplarına, yaşam tarzına bir başkaldırıdır. Hareketin kendini ifade etmesinin temelinde, toplumun geçirdiği yapısal ve kurumsal değişmeler, eşitlik ve özgürlük fikirlerinin genel toplum değerleri olması gibi faktörler vardır.

Söz konusu dönüşüm, 19. yüzyılı da belirleyecek olan siyasal, ekonomik, ideolojik bazı tetikleyiciler gölgesinde gerçekleşmiştir. 1789 Fransız Devrimi, bu dönüşümlerin ilk göründüğü sosyal deneyimlerden birisidir. Zikredilen dönemde önemli gelişmeler yaşanmıştır; "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi" yayımlanmış, kişi hak ve özgürlükleri yasal güvenceye alınmıştır. Bu durum, mevcut iktidarın meşruluk kaynağını yıpratmış, dine ya da soya dayalı otorite inancı yıkılmış, siyasal güç odağı monarkın elinden alınarak halkın özgür iradesiyle seçtiği parlamentolara geçmiştir. Eğitim kurumları dünyevileşmiş, sayılarını artırmış, sanayi devrimiyle üretime kitlesel katılımı sağlamıştır.[47]

Kadının hak arayışları çok daha öncesine, Rönesans'a dek uzanmakla birlikte kitlesel olarak tarih sahnesine çıkması, ilk kez Fransız Devrimi'yle gerçekleşir. Ancak beklenilenin aksine Fransız Devrimi ile de cinsler arasındaki ikilik sürmeye devam eder. Kadınların toplantı yapmaları, dernek kurmaları yasaklanır, faaliyetteki kadın kulüpleri kapatılır. 1791 Anayasası'nın kabulünden önce tüm kadınlara eşit oy hakkı verilmesini isteyen ve yazdığı "Kadın Hakları Beyannamesi"ni Kral XVI. Louis'e ve Kraliçe Marie-Antoinette'ye gönderen Olympe de Gouges, 1793'te *"Mademki kadına giyotine çıkma hakkı veriliyor, öyleyse kürsüye çıkma hakkı da verilmelidir"* diyerek hak talebinde bulununca oybirliğiyle giyotine gönderilir.[48]

Daha sonraki yıllarda her alanda eşitsizlik devam eder, Sanayi Devrimi ve kapitalizmin getirdiği sorunlar karşısında yok sayılmaya devam eden kadınlar, yaşanan bu hızlı değişme ve gelişmeler karşısında isyan eder. Toplumsal yaşama katılma dereceleri ve içinde yaşadıkları ülkenin koşullarıyla bağlantılı olarak bir hareket başlatan kadınlar, iş cephesinde düşük ücrete, işsizliğe ve çalışma koşullarının ağırlığına; burjuva cephesinde ise ekonomik ve siyasal haklardan yoksun bırakılmaya karşı çıkar. Dalda dalga yayılan hareket, İngiltere'de orta sınıfın önderliğinde oy hakkı talebini dile getirirken Fransa ve Almanya'da bayrak, işçi sınıfı kadınlarının eline geçer, ABD'de ise kölelik karşıtı hareketle iç içe gelişir ve

[47] Serpil Çakır, *age*., s. 55.
[48] *age*., s. 56.

nihayetinde 1866'da sadece siyah erkeklere oy hakkının tanınmasından sonra bağımsızlığını kazanır.[49]

Böylece kadının toplumdaki konumu tartışılmaya başlanır ve bu tartışma da giderek bir kadın hareketine dönüşür. Kadın, bulunduğu konumu sorgular ve bir kurtuluş hareketinin öznesi durumuna gelir. Kadının öznesi olduğu bu hareket, toplumun herkese vaat ettiği eşitlik ve özgürlüğü kadının yaşam alanlarında gerçekleştirmek için, kadını sınırlayan değerlerden, geleneklerden, yaşam biçiminin kalıplarını kırma mücadelesine girişir. Hareketin ideolojisi Fransızca "femme-kadın" sözcüğünden türetilen feminizm yani "kadınlık" akımıdır[50]:

"Feminizm, kadınların, çeşitli toplumsal rol ve işlevlerde hareketliliğini savunur. Kadınların modern hayatın bütün alanlarına erkeklerle eşit olarak katılabilmelerini savunduğu ve modern dünyanın 'özgür' bireyleri olmalarını engelleyen sosyal kısıtlamalara, geleneğin zincirlerine karşı mücadele ettiği için modernist bir harekettir. (...) Feminist sorgulama, kadın konumunun getirdiği zincirlerin farkına varılmasıyla başlar ve feminist talepler, genellikle, eksiksiz yurttaşlık hakları ve kadınların yoksullaşmasına karşı korumacı, kadın cinsini kollayıcı nitelikte tedbirler çerçevesinde oluşturulup ortaya atılır."[51]

Feminist hareketlerin dünyadaki tarihi seyri takip edildiğinde bu hareket, başlıca iki esas döneme ayrılır. Tarihsel ölçütler esas alınarak yapılan söz konusu tasnife göre ilk devre 1970'e kadar süren *Birinci Dalga Feminist Hareket*'tir; söz konusu dönem "eşitlikçi feminist dönem" olarak da adlandırılır. İlk devre olarak kabul edilen dönemde mücadelenin amacı, toplumsal her alanda erkeklerle eşit haklara sahip olabilmek ve erkeklerle birlikte yer alabilmektir. Birinci dalga feministleri, fiziksel farklılıklar üzerinden üretilen yargıları dışlayarak kadın ve erkek arasında bir fark bulunmadığını iddia etmişlerdir. 1970 sonrası dönem ise *İkinci*

---

[49] *age.*, s. 57.
[50] *age.*, s. 58.
[51] Ayşe Durakbaşa, *age.*, s. 53.

Dalga Feminist Hareket olarak adlandırılır. İkinci devre önceki dönemin aksine kadının fiziksel farklılıklarına sahip çıkmakta ve kadının doğurganlık vasfını da yüceltmektedir. Bu devrede kadının bastırılmış yönleri ortaya çıkarılarak kamusal alanda var olma mücadelesi verilmeye başlanmıştır. İkinci devredeki kadınlar, birinci devrenin aksine kadın olarak varlıklarını ve kimliklerini yadsımak yerine, kadın kimliklerinin tanınarak bu kimlikle uyumlu yeni standartlar belirlenmesini talep etmişlerdir.[52]

Kadın hareketi her ülkenin kendi koşullarına göre şekillenmiş, hemen her kesimden ezilen kadın, yaşadıkları ülke koşullarıyla bağlantılı olarak ezilişlerine başkaldırmıştır.

1.2.2. Osmanlı Kadın Hareketi

Modernleşmeye paralel olarak değişen Osmanlı kadınının konumu, erken dönem Türk feminizminde, erkek aydınların "kadın sorunu"nu gündeme getirmesiyle değişir. 19. yüzyıl ortalarından itibaren "kadın sorunu"na odaklanan tartışmalar, Osmanlı Devleti'ni Batılı standartlara ulaştırmaya çalışan Tanzimatçıların ve Jön Türklerin politik ve ideolojik gündeminin önemli maddeleri arasında yer alır. Öncelikle kadınların konumunda yeniliği hedefleyen bu girişimler, Türkiye Cumhuriyeti'nin "devlet feminizmi"nde doruk noktasına ulaşır. Bu çabalar sonucunda Türk kadınlarına hukuk, eğitim ve politika gibi alanlarda eşit haklar verilir.[53]

Osmanlı Devleti'nin geleneksel temellerini sarsacak modernleşmeyi mihver yapan yapısal değişimler, özellikle II. Meşrutiyet döneminde gündeme gelir. Osmanlı siyasal yapısı, farklılaşma, merkezileşme, laikleşme, özgürleşme süreçlerine tabi

---

[52] Evren Karataş, "Türkiye'de Kadın Hareketleri ve Edebiyatımızda Kadın Sesleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/8 Fall, 2009, s. 1655.
[53] Ayşe Durakbaşa, *age.*, s. 26.

olur. Kendilerine farklı alanlar açan bu değişimler, o zamana dek yalnızca ev içinde anne ve eş rolleriyle sınırlanmış olan kadını da etkiler. Kadınlar toplumsal yaşamda farklı bir statü kazanmak amacıyla çeşitli talepleri dile getirmeye başlarlar. Kadınların taleplerin sözcülüğünde en etkin rolü basın üstlenir. Kadınlar, o dönemde çıkan gazeteler, kadın dergileri gibi yayın organlarında sorunlarını ve beklentilerini yazarlar. Kadınları bilinçlendirmeyi ve mücadelelerini esas alan talepler doğrultusunda değişimle buluşturmayı amaçlarlar. Politik hayattaki etkinliklerini, konferanslar düzenleme, çeşitli dernekler kurarak bu derneklerde etkin görevler üstlenerek sürdürürler. Bu dönemdeki kadınların mücadelelerini, eylem ve taleplerini yansıtan en önemli kaynaklar, kadın dergileri ve dernekleridir.[54]

"Kadın dergiciliğini başlatanlar yine erkek aydınlardır. Bu yayınlarda amaç, farklılaşan toplum içindeki kadınların rol ve sorumluluklarını gündeme taşımaktır. İlk kadın dergisi ise Terakki-i Muhadderât gazetesi tarafından 1869'da Muhadderât [Müslüman kadınlar] için gazetedir" alt başlığıyla haftalık olarak 48 sayı çıkartılır.[55] Bu gazetede dönemi ve kadının konumunu eleştiren, çoğu başlıksız mektuplar önemli bir yer tutmaktadır. Eğitimin kendileri için taşıdığı önemin farkında olan kadınlar, yazdıkları mektuplarda en çok eğitim sistemini eleştirirler.[56]

Daha sonra çıkan dergilerde kadın imzaları artmaya başlar. *Şükûfezar*, sahibi kadın olan ve yazı kadrosunu tümüyle kadınların oluşturduğu ilk kadın dergisidir. Bu derginin yayın amacı, siyaset dışındaki yazılarıyla kadınların varlığını kamuoyuna duyurmaktır ve derginin ön sözünde bu amaç şu şekilde belirtilir[57]:

---

[54] Serpil Çakır, *age.*, s. 59.

[55] Kadınlara yönelik olarak hazırlanan diğer bir dergi 1875'te çıkartılan *Vakit yahud Mürebbi-i Muhadderât*'tır. Derginin yayın ilkesi, "Kadınlığa dair nâfi şeylerden bahseder" tümcesiyle açıklanır. Bir başka dergi de yine aynı tarihlerde haftalık olarak 30 sayı çıkan *Ayine*'dir. Her iki dergide de imza ve yazı başlığına pek rastlanmaz. Hedef kitleyi kadınların ve çocukların oluşturduğu *Ayine*'de evlilikte ilişkiler, eşlerin tutum ve görevleri, çocuk terbiyesi ve sağlığı gibi konular işlenir. 1880'de kadınları pek çok konuda bilgilendirmek amacıyla çıkan *Aile* dergisinde imza yoktur; ancak yazıların hepsi Şemseddin Sami'nin kaleminden çıkmadır. Bk.: Serpil Çakır, *age.*, s. 60-63.

[56] *age*., s. 61.

[57] *age,*. s. 64-65.

"Biz ki saçı uzun aklı kısa, diye erkeklerin hande-i istihzasına hedef olmuş bir taifeyiz. Bunun aksini ispat etmeye çalışacağız. Erkekliği kadınlığa, kadınlığı erkekliğe tercih etmeyerek, şâh-râh-i sa'y u amelde mümkün olduğu kadar payendâz-ı sebât olacağız."[58]

II. Abdülhamit'in desteği ve teşvikiyle *Mürüvvet* gazetesinin yan yayını olarak 1887 yılında çıkan, eğitime ağırlık veren, kadınların hem kültürel düzeyini yükseltmeyi amaçlayan hem de onları dünya kadınlarından haberdar eden *Mürüvvet* dergisinde, Nigâr bint-i Osman, Leyla Hanım (Saz) ve Fıtnat Hanım gibi edebiyatçı kadınlara rastlanır. 1895'te yayın hayatına giren *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin en önemli özelliği ise yayın hayatına girdiği tarihten 1908'e dek 13 yıl süreyle çıkan, en uzun süreli kadın dergisi olmasıdır. Bu gazete Fatma Aliye, Emine Semiye, Şair Nigâr Hanım gibi dönemin aydın kadınlarının eserlerini kamuoyuna tanıtmasının yanı sıra, modernleşmeci erkek aydınların kadın söylemini de gösteren bir yayındır. Nesil yetiştiriciliği rolünden ötürü kadınların da geliştirilmesi, yükseltilmesi gerektiği vurgulanır; kadının içinde bulunduğu durum ile toplum arasında bağlantı kurulur. Kadınlar iyi anne, iyi eş rolünü benimsemekle beraber, konumlarını sorgulayarak erkeklerle kıyas getirirler. Bu durumun ilk örnekleri, ilk kadın romancımız Fatma Aliye tarafından verilir. Fatma Aliye için kadının gelişiminde engel teşkil eden etmenlerden en önemlisi erkeklerdir ve bu durum medeni ülkelerde de aynıdır. Fatma Aliye'ye göre erkekler özellikle bilim ve sanat kapılarını kadınlara kapatmaya çalışmaktadır.[59] Bu gazetede kadınların sorunları, aile, toplum ve iş yaşamları, eğitim, sağlık, moda, giyim konuları ağırlıktadır. Verilen örneklerle kadınların her işi başarabileceğine olan inanç yerleştirilmeye çalışılır. Kadınlara meslek olarak terzilik, halıcılık, kuaförlük önerilir. Fransa'da kadınların avukatlık yapma hakkını elde ettikleri belirtilerek, dünya kadınlarının hakları ve Batı'daki kadın hareketi hakkında bilgi verilir.[60]

---

[58] Akt. Serpil Çakır, *age*., s. 65.
[59] *age*., s. 66-69.
[60] *age*., s. 73.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile kadın dergilerinin sayısında artış olur.[61] Bu gazete ve dergilerde toplumdaki konumlarını sorgulayan kadınlar, hak talep etmeye başlarlar. Bu dergiler içinden 1913'ten 1921'e dek kesintilerle de olsa çıkma başarısı gösteren *Kadınlar Dünyası*, Osmanlı kadınlarının hak mücadelesini üstlenen "Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti"nin yayın organıdır. Bu cemiyetin ve dolayısıyla derginin amacı, her kesimden kadının kendini ifade etmesi, toplumsal yaşamla bütünleştirilmesi, çalışma yaşamına katılımının gerçekleştirilmesidir.[62] Cemiyet'in mücadele programı, kadını sımsıkı kuşatan geleneklere, kısıtlamalara, kadın-erkek eşitsizliğine, hukuksuzluğa, eğitimsizliğe karşıdır. Önüne koyduğu bu amaçla hem kadının aile yaşamında hem de toplumsal yaşamdaki ilişkiler ağında yeni bir düzenlemeye gitmenin gereğini savunur. Kadının siyaset de dâhil her alanda başarılı olacağı iddia edilir.[63] Cemiyet tarafından bazı değişikliklerin gerekliliği de vurgulanır. Aile yaşamında esaslı değişime gidilerek, kadın ile erkeğin bilgi düzeyinin mümkün mertebe birleştirilmesi, eşler arasında uyumun sağlanması, boşanma hakkının kadına tanınması, çok kadınla evliliğin önlenmesi, evlenme biçiminde değişikliğe gidilerek, görücülük yerine eşlerin birbirini görmesi, tanıması gereği ileri sürülür. Bu dernek asıl başarısını, Osmanlı-Türk kadınının ilk kez bir kamu kuruluşuna girmesini sağlayarak gösterir. Derneğin teşviki ve mücadelesi sonucu başvuruları önce kabul edilmeyen Bedra Osman Hanım ve arkadaşları, Osmanlı Dersaadet Telefon Anonim Şirketi'ne kabul edilirler. Dernek, Türk kadınının ilmin ilerlemesine seyirci kalmadığını göstermek üzere üyelerinden Belkıs Şevket Hanım'ın bir pilot eşliğinde uçmasını planlar ve Belkıs Hanım, Tayyare Okulunda bir pilot eşliğinde, üstü açık, askeri bir tayyareyle uçar.[64] Ülkedeki en önemli sorunun eğitimsizlik olduğunu belirten cemiyet, kızların eğitimine gerekli önemin verilmesini, yurdun her tarafında kız liselerinin açılmasını, kızlara yükseköğrenim hakkının da tanınması gerektiğini belirtir. Hatta yükseköğrenim için kızlar Avrupa'ya gönderilmelidir. Dernek, verdiği mücadele ve yaptığı yayınla etkili olur, Osmanlı kadınının toplumsal yaşama girmesi konusunda önemli adımlar atar.

---

[61] Ayrıntılı bilgi için bk.: Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.
[62] *age*., s. 80.
[63] *age*., s. 108.
[64] *age*., s. 109-110.

Böylece, sadece ev içinde anne ve eş rolleriyle sınırlanan kadın için, "sosyal kadın", "meslek kadını" gibi yeni kimlikler oluşur.[65]

Kadının özgürleşme sürecinde etkili olan tüm bu eleştiriler ve talepler sonuç verir. 1919'da, Maarif Nazırı Ali Kemal İstanbul Darülfünun Felsefe Fakültesinde kadınlara özgü dersler başlatır. 1921'de kızların ve erkeklerin birlikte ders izledikleri sınıflar açılır. Bu sınıflarda kızlara sadece ders süresince peçelerini kaldırma izni verilir. 1922'de Türkiye'nin ilk kadın tıp doktoru, Dr. Safiye Ali, İstanbul'da muayenehanesini açar.[66]

Kadının toplumdaki konumunda daha köklü bir değişime sebep olan olay, Birinci Dünya Savaşı'dır. Erkeklerin cepheye gitmesi sonucu, onların yerini doldurma görevini Türk kadını üstlenir. Bankalar, PTT, merkezi ve yerel kamu yönetimi, hastaneler kadınlara kapılarını açar, gıda ve silah fabrikalarında çalışan işçi kadınların sayısı artar.[67] Bununla birlikte İzmir'in Yunanlılar, İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilmesi, Fransız ve İtalyan ordularının Anadolu'nun güneyinde benzer faaliyetlerde bulunmaları Türk halkının şiddetli tepki göstermesine ve direnişe geçmesine yol açar. Bu olaylar, Türk kadınlarını siyasal eylemciliğe iter. Kadınlar İstanbul'da düzenlenen, Halide Edip gibi hatiplerin söz aldıkları açık hava mitinglerine katılmakla kalmazlar, Kurtuluş Savaşı'na cephe gerisinde ve cephede düşmanla göğüs göğse savaşarak destek verirler.[68] 1882'ye dek nüfus sayımına alınmayan, II. Meşrutiyet'in dergi ve derneklerinde aktif olarak rol alan kadınlar, bağımsızlık savaşı sonrasında başkanlığına Nezihe Muhiddin'in seçildiği, doğrudan siyasal amaçlı bir parti de kurarlar. Ancak partinin yasal geçerlilik kazanması için vilayetten izin alınması gerekir; fakat parti kurucuları, siyasal haklarını elde edememiş olan kadının, siyasal parti kurmasına izin verilmeyeceğini düşünememiştir. Cumhuriyet'in ilan edilmesine az kalmış da olsa Nisan 1923'te

---

[65] Serpil Çakır, *age*., s. 117.
[66] Nermin Abadan Unat, *Türk Toplumunda Kadın*, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, 1979, s. 19.
[67] Nermin Abadan Unat, *age*., s. 18.
[68] Nermin Abadan Unat, *age*., s. 19.

kabul edilen seçim kanunu da 1909'dakinden farklı değildir. Seçme ve seçilme hakkına sahip olan erkeklerdir. Bu anlayış 1924 Anayasası'nda da değişmez. Ancak kadınlar siyasal hak talep etmeye devam ederler, Nezihe Muhiddin, tüm kanunlara uymaya, her vatandaş gibi vergi vermeye zorunlu olan Türk kadınına seçim hakkının verilmemesini eleştirir.[69]

Kadınlar Türkiye'de siyasal haklarını, 1930'daki yerel seçimlerde, 5 Aralık 1934'te ise genel seçimlerde elde eder, seçme seçilme hakkına sahip olur. Bunda Türk kadınlarının verdiği mücadelenin yanı sıra Mustafa Kemal de önemli rol oynar.[70] Atatürk, kadının statüsünü, "Millet'in anası" olması dolayısıyla ve millî ideallerin koruyucusu olan fazilet, irfan ve bilgi gibi insanlık değerleri açısından meşrulaştırır. Kadınların erkeklerle eşit eğitim görme hakkını savunur. Atatürk'ün, bu düşüncesinin iki gerekçesi vardır: Kadınlar, sosyal hayatın bütün alanlarında erkeklerle yan yana görev almaktadır ve çocuklarını ilk eğiten kişilerdir.[71]

[69] Serpil Çakır, *age*., s. 126-130.
[70] *age*., s. 402.
[71] Ayşe Durakbaşa, *age*., s. 125.

İKİNCİ BÖLÜM

1. AİLE VE EVLİLİK HAYATINDA KADIN

1.1. Aile ve Kadın

Bir modernleşme hareketi olan Tanzimat'la birlikte toplumsal hayatımızda en çok değişmeye uğrayan kurumlardan birisi de aile olmuştur. *"Akrabalık ilişkisiyle birbirine bağlanan fertlerin bir araya getirdiği topluluk"*[72] olarak tanımlayabileceğimiz aile kavramının Osmanlı toplumunda arz ettiği görüntü şöyledir:

"Mutlak otoritenin yaşlı erkeğe ait olduğu ataerkil, geniş aile tipi vardır. Kararların alınmasından, çocukların velayetine değin, tüm haklar babanın ya da onun yokluğunda aile büyüğü başka bir erkeğin tekelindedir. Eşlerin seçiminden, evlenme biçimine, çocukların yetiştirilmesinden eğitimine dek her şey cins ayrımı temeline oturtulmuştur."[73]

İyi bir eş ve anne olmakla mükellef kadının hayatı evin içinde geçerken, erkeğin hayatı dışarıdadır ve evin geçimi erkek tarafından sağlanır. Tanzimat'la birlikte kadına biçilen bu rolde kırılma yaşanırken asıl değişim II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet'in ilanından sonra görülecek, kadın artık evin dışına çıkmaya başlayacak, erkeklerle eşit eğitim imkânlarına kavuşacak, çalışma hayatına atılacaktır. İlber Ortaylı'ya göre geleneksel aile yapısı içinde en önemli üye kadın olmakla birlikte gerek aile içindeki gerekse toplumdaki statüsü, üretim fonksiyonu ile orantılı değildir. Kadının konumu çocukların sayısı ve yaşlılık ile yükselir.[74] Ancak 19. yüzyılın sonunda modern aile özlemi baş gösterir. Ailede fakirlik, halen

---

[72] Mehmet Akif Aydın, "Aile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 2, İstanbul, 1989, s. 196.
[73] Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2011, s. 261.
[74] İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 63.

cariyeliğin sürmesi, kadınların cehaleti nedeniyle ortaya çıkan bu özlem, değişikliği teşvik ederken sorunların tartışılmasına sebep olur.[75] Dönemin pek çok aydını, kadının aile içerisindeki yerinin belirlenmesi konusunu eserlerine taşımıştır:

"... Yenileşme dönemi yazarlarının büyük bir kısmı kadın ve aileyi özdeş kavramlar olarak kullanmışlardır. Şemseddin Sami'nin, 'aile demek kadın demektir' şeklindeki sözleri bu yaklaşımı karakterize etmektedir. Buradan hareketle kadına değer vermeyen bir toplumun temelden sarsılacağı düşüncesi dönemin kadın ve aile olgusunun aydın felsefesini oluşturmaktadır. Namık Kemal, Şemseddin Sami, Ahmet Mithat, Ahmet Cevat vs. bu felsefenin candan savunucuları olmuşlardır."[76]

Bu konuya *Ataerkil Örüntüler* isimli yazısında değinen Deniz Kandiyoti, modern aile özlemini *açık bir protesto vaveylası* olarak tanımlar. Bu protestocuların çoğu, şeriat yasalarının dört kadına kadar evlenme izni tanıdığı, onlara sayısız cariyeler ekleyebilecek konumda olan, karılarını istedikleri an boşayabilen ve evin dışındaki davranışlarını sıkı bir denetim altında tutan üst ve orta sınıf erkekleridir.[77] Bu açıklamadan sonra Kandiyoti, bu erkek reformcuların ne istediklerini, aile yaşamlarının hangi yanının tahammül edilmez olduğu sorularını çözmeye çalışır. Bu soruların cevabı ise Osmanlı erkek reformcularının eserlerinde yatmaktadır. Bu erkekler artık akrabaları tarafından ayarlanan ve denetlenen görücü usulü evlilik istememektedirler; romantik ilişki ve aşk özlemi çekmektedirler; düşünce alışverişinde bulunabilecekleri, eğitilmiş zevceler istemektedirler; iki cinsin dedikodu korkusu olmadan bir arada bulunabilecekleri, görüşebilecekleri bir sosyal yaşam özlemekte, özgür olmak derdindedirler. Deniz Kandiyoti bu gelişmeleri, ailedeki Osmanlı ataerkil düzenine erkek başkaldırısı olarak değerlendirir.[78]

Fatih Andı, XIX. asırda romancılarımızın, en fazla işlenen konulardan biri olan aile konusunu, toplumu değiştirmenin, eğitmenin nüve birimi olarak

---

[75] İlber Ortaylı, *age.,* s. 129.
[76] İsmail Doğan, *Dünden Bugüne Türk Ailesi,* Birinci Baskı, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2009, s. 104.
[77] Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, Metis Yayınları, İstanbul, 2011, s. 189.
[78] Deniz Kandiyoti, *age.*, s. 190-191.

gördüklerini belirtir. Görücü usulü ile evlenme, aile büyüklerinin baskısı ile istenmeyen birisi ile evlendirilme, yaşlı erkek-genç kadın evliliği, zengin koca ile parası için evlenme/evlendirilme, iç güveysi girme, eşlerin birbirine sadakatsizliği, metres tutma, dayak, kocanın kumarbaz veya ayyaş oluşu, evini ihmali vs. gibi durumların tenkidi; bunların aile saadetini bozduğunun anlatılmaya çalışılması ile kadının eğitimi, sosyal hayata daha çok katılımının sağlanması, çocuk yetiştirme, çocuğun eğitiminin hayata yönelik olması, toplumun realitelerinden kopuk olmaması, kız çocuklarının da okutulması vb. konular dönemin romanlarında aile olgusu etrafında işlenir.[79] Söz konusu problemlerin birçoğu Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında işlenmiştir; ancak bu konular çalışmamızda ayrı başlıklar halinde ele alınacağından bu bölümde isimlerini zikretmekle yetineceğiz.

Ahmet Mithat üzerine en kapsamlı çalışmayı yapan Orhan Okay'a göre Osmanlı kadınının kapalı bir çerçeve içinde kalmasıyla aile hayatı da Batı kültüründen oldukça az etkilenmiştir. Dolayısıyla harem-selam hayatını devam ettiren konaklarda yarı-pederşahi bir aile düzeni hüküm sürmektedir. Asrın sonuna doğru çok nüfuslu bir aile manzarası sergileyen bu kurum, özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra değişikliğe uğrar. [80] Bu kalabalık Osmanlı ailesini Batılı aileden daha üstün ve mutlu bulan Ahmet Mithat, iki noktada eleştirilerini toplar. Bunlardan ilki, harem-selam usulüne dairdir. 1881'de yazılan *Karnaval*'da harem-selam usulünün terk edilişini tasvip etmezken; 1895'te yazdığı *Taaffüf*'te Ahmet Mithat'ın, harem-selam hayatının mutlak ayrılığına karşı olan tavrını görürüz. Haremin selamlıktan haberinin olmayışını, harem hayatının manasızlığını tenkit eder. Bu değişikliğin sebebini Orhan Okay, *Karnaval*'ın 1881'de, *Taaffüf*'ün 1895'te yazılmış olmasıyla açıklar. Buna ek olarak, yazarın değişimini geçen bu zaman zarfındaki zihniyet farklılaşmasına da bağlayabiliriz. İkinci eleştiri ise ev idaresinde ekonomi prensibinin eksikliği üzerinedir.[81]

---

[79] M. Fatih Andı, *Roman ve Hayat*, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2010, s. 155.
[80] Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008, s. 259.
[81] Orhan Okay, *age*., s. 265.

Ağabeyi Hafız Ağa'nın ölümü üzerine "kalabalık ve kadından oluşan bir aile"nin başına geçen Ahmet Mithat, kadınları koruyucu tavrını eserlerine de yansıtmıştır. Tanpınar, *"Muasırı ve arkadaşı olanların hepsinde az çok aileyi yadırgamak, aileden kaçmak gibi hususiyetlere mukabil, onda evine kapanmak vardır."* tespitiyle ailenin onun hayatında tuttuğu yeri bildirir.[82]

İlk dönem Türk romanlarını inceleyen Robert Finn, aile kurumunun "eksik" bir kurum olarak romanlarda yerini aldığına değinir. Birkaç roman dışında kahramanın ya annesi ya da babasının öldüğünü tespit eden Finn'e göre, bu durum kahramanın toplumda başarıyla bir görev yüklenmesini engeller. Babalar, çocuklarına karar verme yetisini aşılarken anneler de duyumsal gereksinimlerini tartma olanağını sağlarlar. Bu önemli güçlerden birinin yokluğu kişisel ve toplumsal bunalımın da habercisidir.[83] *Felâtun Bey ile Râkım Efendi*'de Felâtun Bey, babası Mustafa Merakî Efendi'nin çocuk bakımı ve terbiyesini, çocukları modaya uygun tarzda giydirip gezdirmekten ve onları şımartmaktan ibaret sanması dolayısıyla kaybolan bir tip olarak çizilmiştir.[84] Felâtun Bey'in kız kardeşi Mihriban Hanım da Felâtun gibi alafranga yetiştirilmiştir:

"Sair kızlar gibi Mihriban Hanım oya yapmasını bilmez. Zira alafrangalarda oya yoktur. Çünkü onları modist kızları örer. Nakışı dahi onlar işler. Yapma çiçekler Beyoğlu'nda çok! Bunları yapmak için neye zahmete girsin? Çamaşır yıkamak, ütülemek hizmetkârların ve yemek pişirmek dahi aşçının işidir. Hatta kendi başını taramak bile alafrangada olmayıp mahsusan perükar karı gelir tarar."[85]

Kolay kolay hiçbir insanı feda etmeyen ve özellikle gençleri seven Ahmet Mithat, annesini doğduğu gün kaybeden Mihriban'a babasının vefatından sonra bir

---

[82] Sema Uğurcan, *Edebiyatımız II Yazarlar, Meseleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, s. 233.
[83] Robert Finn, *Türk Romanı*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 212.
[84] Melin Has-Er, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 73.
[85] Ahmet Mithat Efendi, *Felâtun Bey İle Râkım Efendi,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 9. Bütün alıntılar bu baskıdan yapılacaktır.

şans daha verecek, onu akıllı ve tecrübeli bir adamla evlendirerek "kadın kadıncık" bir eşe dönüştürecektir[86]:

"Mihriban Hanım'ı hiç hatırınıza getirdiğiniz var mı? Ne dersiniz yahu! Mihriban Hanım kadın bir karı çıktı be! Pederinin vefatından sonra Felâtun Bey artık eve barka uğramamağa başlayınca, konu komşu kıza nasihat vermeğe başlayarak, otuz yaşında, aklı başında, mektepten çıkmış, âlemin her köşe ve bucağını öğrenmiş bir asker yüzbaşısına varıp, kocası evvel emirde kızcağızı pek hoppa bularak sevmemiş ve beğenmemiş idiyse de, terbiye kabul etmeğe istidadını görünce bu bîçare kızı terk etmek, terbiyesini himmet eylemek kadar mertlik olmadığını hükümle kıza nice baba nasihatları, nice kardeş tavsiyelerine kadar sadık bir koca irşatları arzederek hoppalığı bütün bütün bertaraf ettikten maada, kendisini dahi bir yâr-ı sâdık olmak üzere kıza sevdirmiştir. Şimdi Mihriban Hanım babasından kendi hissesine isabet eden ve kocasının idaresi altında bulunan servete tamamiyle sahip olarak kadın kadıncık yaşamaktadır."(Felâtun Bey İle Râkım Efendi, s. 100*)*

Babanın yokluğunda tek tutamak, kuvvetli bir ahlak anlayışıdır, ahlak anlayışının eksikliği bir izlek olarak Ahmet Mithat'ta tutku niteliğindedir. Babanın yokluğunda, doğru ahlak ve terbiyeye ulaşabilmiş çocuklar kurtulabilirken diğerleri ise baştan çıkarak kaybolurlar. Ahmet Mithat Efendi'de babasızlık, yanlış terbiyeyle eşittir.[87] Alafranga genç kızın ilk örneği olan Mihriban'a bir şans daha veren Ahmet Mithat, Felâtun'a da babasından kalan mirası saçıp savurduktan sonra, beş parasız kaldığında bir şans vererek onun da yeni bir hayata başladığını okura bildirecektir. Robert Finn, ortaya ana babadan yoksun, başsız bir aile modelinin çıktığını belirtir. Râkım Efendi ise düzelme yolunda bir umuttur.[88] Öksüz olmasına rağmen dikiş dikerek kendisini okutan annesi ve annesinin vefatından sonra da evlere temizliğe giderek evin idaresini üzerine alan dadısı sayesinde, çok çalışarak toplumda kendine

---

[86] Melin Has Er, *age.*, s. 74.
[87] Jale Parla, *Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 29.
[88] Robert Finn, *age.*, s. 215.

bir yer edinen Râkım Efendi, satın aldığı kölesi Canan'ı eğittikten sonra onunla evlenerek kendi ailesini kurmuştur.

Hasan Melllâh'ta annesi namus yolunda babası tarafından öldürülen Cuzella, rahibeler elinde büyürken evin idaresini tek başına yürüterek gelen misafirleri mükellef sofralarla karşılayacak beceriye sahiptir.[89] Tek evladı olması sebebiyle de babası Alfons onun bir dediğini iki etmeden yerine getirmektedir:

"'Pekiyi senin ziyafetin yoksa benim var. Sana baba sıfatıyla emrediyorum ki iktiza edenlere emir ver de, yarın için dört kişilik güzel bir sofra hazır etsinler!' diye kapıdan çıkmaya teveccüh eyledi.

Cuzella- Kimler için?

Alfons- Pavlos, sen, ben, bir de muallimen Marie için. Yarın gelecek günü değil midir?

Cuzella- Baş üstüne! Sofrayı hazır bulursunuz. Lakin Pavlos'un gemisindeki birinci kaptan bulunmayacak mı?

Alfons- (Yelkenleri suya indirerek) Gördün mü bir kere, ben sana konağın sahibisin dedim. Tevekkeli demedim, işte böyle ince cihetleri sen düşünürsün..."[90]

Hasan Mellâh romanının çok beğenilmesi üzerine devamını yazan Ahmet Mithat, romanın asli kadın kahramanlarından olan Cuzella ve Esma'yı yaşadıkları bin bir maceralar sonucunda sevdikleri erkeklere kavuşturmuş ve ailelerini kurdurarak mutlu sona kavuşmalarını sağlamıştır. Bu romanda, roman içinde ikinci

---

[89] Melin Has-Er, *age.*, s. 53.
[90] Ahmet Mithat Efendi, *Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrar*, TDK Yayınları, Ankara, 2000, s. 29. Bundan sonraki bütün alıntılar için bu baskı kullanılacaktır.

bir roman sayılabilecek hikâyelerle birlikte sağlanan tanışıklıklar neticesinde geniş aile tipinin örneğinin verildiğini söyleyebiliriz.

Yeryüzünde Bir Melek romanında, Mehmet Hulusi Efendi'nin hanesinde misafir olan Hacı Hafız Mehmet Singapurî dünyayı dolaşmış, onun sırlarına vakıf olmuş, fazilet sahibi, hoşsohbet bir zattır. Mehmet Hulusi Efendi, Mehmet Singapurî'yi kendi konağında terbiye görmüş bir cariye ile evlendirmek isteyince Singapurî, otuz beşini geçmiş bir cariye olan Safiye'de karar kılar. Bu evlilikten on ay sonra ise ailenin yeni üyesi Şefik, Mehmet Hulusi Efendi'nin konağında doğar. Hulusi Efendi'nin ise bir erkek bir de kız çocuğu çoktan vefat etmiş, sekiz on seneden beri de çocuğu olmamıştır. Şefik üç yaşına geldiğinde ise ismini Singapurî'nin koyacağı Raziye dünyaya gelerek Hulusi Efendi'nin evlat özlemini dindirir. Raziye, on üçüne girdiğinde selamlığa çıkmaktan men edilerek ev kadını olmak üzere haremde hapsedilir. Ancak o yaşa kadar birlikte büyüyen Şefik ile Raziye birbirini sevmektedir ve görüşmenin farklı yollarını bulurlar. Her zaman evin oğlu olarak görülen Şefik, anne ve babasının ölümünden sonra da Hulusi Efendi'nin ilgisine mazhar olur ve tıp tahsili için yurt dışına gönderilir. O yurt dışına gittikten sonra ise Hulusi Efendi'nin uygun görmesi sonucu Raziye, kendinden yaşça oldukça büyük olan İskender Bey ile evlendirilir. Bu geniş aile, fertlerinin vefatı, tekrar yolları kesişene kadar Raziye ile Şefik'in farklı mecralarda hayatlarına devam etmeleri sonucu dağılacaktır.

Çengi'de simya ilmine vakıf olan, cin peri, büyü, sihir, efsun işleri ile uğraşan Saliha Molla, oğlu Dâniş Çelebi'ye daha beşikte, ninni arasında tılsım, efsun, şeytan, sihir, cin sözlerini duyurur; anlattığı cin ve peri hikâyelerine onu inandırmak suretiyle, ona ilk terbiyesini verir. Dâniş Çelebi'nin isteği üzerine annesi tarafından satın alınan Peri isimli cariye, Çelebi'nin kurmuş olduğu hayal dünyasının adeta tamamlayıcısıdır. Bir peri ile evlendiğini düşünen Dâniş'in ondan Cemal isminde bir oğlu olur. Romanın ikinci bölümündeyse başka bir aileye tesadüf ederiz. Mısır'dan firar ederek İstanbul'a yerleşen Canbert Bey, Hesna isimli gayet çirkin bir Ak Arap ile yaşar. İki kişiden ibaret bulunan hane halkı, Hesna'nın Canbert Bey'in

aklına evliliği sokması neticesinde artar. Canbert Bey'in isteği üzerine Hesna otuz yaşlarında bir bakire aramaya başlar ve kısa zamanda Hüveyda Hanım'ı bulur. Evlendikten üç ay sonra hamile kalan Hüveyda Hanım, bir kız çocuğu dünyaya getirirken vefat eder. Kızını çok seven ve kıskanan Canbert Bey, onu iffet dairesi içinde yetiştirmek ister. Ona okuma yazma öğretir; ancak kitap yüzü göstermez. Kızını kocaya vermemek üzere terbiye eden Canbert Bey, evlilik, aşk ve sevda konularında kızına malumat vermez. Ailelerin çocukların yetiştirilmesi, eğitimi konusundaki yanlış tutumları bu romanda eleştirilmekle birlikte, Melek ve Cemal başlarına gelen birçok felaketten sonra derslerini alacak ve kendi ailelerinin aksine sağlıklı bir aile kuracaktır.

Bir ailenin yıkılışı üzerine kurulan *Süleyman Muslî*'de, Bağdat'ın en meşhur tüccarlarından olan Cafer-i Kerhî, aslen Gürcü olan ve iffetine son derece düşkün olan bir kadınla evlidir. Cafer-i Kerhî'nin yanında çalışan Osman Şemrî ise efendisinin haremine göz diker, bulduğu en küçük fırsatta niyetini belli eder; ancak karşılık bulamaz. Efendisinin mal varlığını ele geçirmek üzere hareket eden Osman Şemrî, Cafer-i Kerhî'yi öldürür ve karısına olan muhabbetini tekrar arz eder. Çok sevdiği eşini kaybeden kadın cinnet geçirir ve hayatına son verir. Yetim kalan çocuğu ise hanımına ve efendisine sadık bir cariye olan Meymune alır ve beş altı sene boyunca cami kapılarında dilenerek Süleyman'ı besler, büyütür, ona annelik eder.

Henüz 17 Yaşında romanında Kalyopi, açlık pençesinden ailesini kurtarmak üzere fuhuş batağına saplanır. Babasının işlerinin yolunda gitmemesi sonucu, yiyecek ekmek bulamayan ailenin geçimini sağlamak on yedi yaşındaki Kalyopi'ye düşmüştür. Annesi de babası da onun mesleğini bildikleri halde içinde bulundukları durum sebebiyle ses çıkarmamakta, bilmezlikten gelmektedir. Roman kahramanlarından Hulusi tarafından ailenin bu tavrı eleştirilir:

"... Namus dahilinde en süflî bir hizmeti kabul ederek çocuklarına bir kuru ekmek olsun götürmekten haya ediyor da kızını fuhuşhanelere göndermekten niçin

haya etmiyor? Nihayet asıl meramımı pek güzel anlattım. Dedim ki: Sen artık kerhanecilik sıfatını tamamıyla takınmışsın." [91]

Dürdane Hanım romanında zengin kibardan olan Halvetî Efendi'nin, ilk eşinden Dürdane isminde bir kızı dünyaya gelir. Eşinin ölümü üzerine sonradan odalık yaptığı cariyesinden ise iki kızıyla bir oğlu olur. İlk eşinden olması sebebiyle Dürdane Hanım babası tarafından çok sevilmekle birlikte, üvey annesi o kadar üzerine düşmez. Üvey annesinin kayıtsızlığı Dürdane Hanım'ın hareketlerinde serbestliğini sağlar. Her sırrını paylaştığı Gülbeyaz Kalfa ismindeki dadısının uyarılarına kulak asmayan Dürdane Hanım, Mergup Bey isimli delikanlı ile evlilik dışı ilişki yaşar ve ondan hamile kalır.

Konusu Fransa'da geçen *Cellât*'ta, nikâhsız bir kadın ve erkekten doğan Leandre Garas, cellât olan babasının mesleğinden utanmaktadır. Babası Simon Garas, ömrü boyunca hiç evlenmez, kendisine metres tuttuğu bir kadınla yirmi sene zaman geçirir ve ondan iki kızı, bir oğlu olur. Kızların ikisi de vefat eder. Doğduktan sonra annesi tarafından piçhaneye bırakılan Leandre ise çocukluğunu orada geçirmek zorunda kalır. Daha sonra annesi tarafından bulunup okula verilen Leandre, avukat çıkar, fakat geçinmek için meslek olarak kendisine yazarlığı seçer. On dokuz yaşına kadar babasının mesleğini bilmeyen Leandre, öğrendiğinde annesine de durumu bildirir. Bunun üzerine kadın kocasından nefret eder ve ertesi gün evi terk eder.

Müşahedat romanında Antuvan Kolariyo, evlendiği kadının hamile olduğunu öğrenince ondan ayrılmak ister; ancak Katoliklerde boşanmanın yasak olması sebebiyle evliliğini sürdürmek zorunda kalır. Karısı ise evlenmeden önceki hayatını sürdürür ve Kolariyo'dan olmayan ikinci bir çocuk dünyaya getirir. Bir aile kurmak isteyen Antuvan Kolariyo, eve dikiş dikmeye gelen Mâryâm isimli dul bir kadınla evlilik dışı ilişki yaşar ve Kolariyo'nun Agavni isminde bir kızı olur. Bu romanda Katoliklerde boşanmanın yasak olmasının doğurduğu olumsuz sonuçlar

[91] Ahmet Mithat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 192. Bundan sonraki bütün alıntılar için bu baskı kullanılacaktır.

üzerinde durulur. Boşanamayan aile fertleri gayrimeşru ilişkilere yönelmekte, bu ilişkiler sonucu gayrimeşru çocuklar doğmaktadır. Toplum tarafından kabul edilmeyen gayrimeşru çocuklar ise anne ve babalarından uzakta okullara verilir, ailenin, anne sevgisinin ne olduğunu bilmeden büyür.

Taaffüf romanında ideal bir aile örneğine rastlarız. Tahsil ve terbiyesi mükemmel surette verilen Sâniha Hanım, kendisi için uygun bir aday olduğunu düşündüğü Râsih Efendi ile evlenir ve mutlu bir yuva kurar. Evlilikte aşka inanan Sâniha Hanım, eşinin işlerin yoğunluğu sebebiyle kendiyle eskisi kadar ilgilenmemesi üzerine, eşinin arkadaşı Tosun Bey'e ilgi duyar; ancak bu aileyi bir de çocukla taçlandıran Sâniha Hanım, hissettiklerinin geçici bir heves olduğunu anlar. Bu süre zarfında her şeyden haberdar olan kocasının sabır ile onun doğru yolu bulmasını beklemesini takdirle karşılar ve kocasına tekrar âşık olur, evlilikleri ise daha sağlam bir şekilde devam eder.

Ahmet Mithat Efendi'nin son romanı olan *Jön Türk*'ün kadın kahramanlarından Ceylan ve ondan çok farklı olan Ahdiye'nin aileleri de birbirinden oldukça farklıdır. Ahmet Mithat, bu iki kadın nezdinde ailelerinin onlara verdikleri eğitimi kıyaslar ve çocuk eğitiminde dikkat edilmesi gereken noktalar üzerinde durur. Ahdiye romanda örnek kadın olarak sunulurken Ceylan kendi hayatıyla birlikte çevresindeki insanların hayatını da altüst eden, Ahdiye'nin zıttı özelliklere sahip bir kadın olarak çizilir. Ahmet Mithat Efendi, anne ile babanın karakterlerinin, yaşama biçimlerinin ve düşünce dünyalarının çocukları üzerindeki tesirlerine inanmaktadır. Cariyeler elinde, çok serbest bir şekilde yetişmiş olan Ceylan, anne ve babasından öğrendiği gibi Avrupalı bir yaşama biçimi özentisi içindedir. Romanın sonunda kendini yakarak intihar eden Ceylan'ın sonunu aslında ailesi getirmiştir. Bir asker olan Gazanfer Bey ve Çerkez bir cariye olan Dilşinas Hanım'ın kızı olan Ahdiye ise annesinin kontrolü altında yetişir. Okuduğu kitaplar annesi tarafından takip edilen Ahdiye'nin aşk ve sevdadan bahseden kitaplar okuması yasaktır. [92] Bu

[92] Hülya Argunşah, "Ahdiye ile Ceylan Arasında Bir Jön Türk: Ahmet Mithat Efendi'nin Feminizmi", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/9 Summer,* 2013, s. 8.

romanında toplumun genel kabullerine uyan bir eğitimin genç kızlara verilmesi gerektiğini dile getiren Ahmet Mithat Efendi, anne ve babanın çocuğun yetişmesinde oynadığı belirleyici rolün etkisini ve önemini ortaya koyar.

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında aile kurumu görüldüğü gibi daha çok dönemin problemlerinin eleştirisini yapmak üzere işlenmiştir. Yazar, çocuk terbiyesinden ailede anne ya da babanın eksikliğinin yarattığı bunalıma, bireyler arasındaki bağı güçlendirecek, aileye huzur getirecek unsurlara kadar çeşitli konulara birçok romanında değinmiştir. Aile olgusu etrafında ele alınan diğer konuları ilgili başlıklar altında ele alacağız.

1.2. Anne

Zamanının çoğunu ev içinde ve çevresinde geçiren kadının en büyük uğraşı da çocuk bakımı olmuştur. Dönemin aydınlarının da kadınlardan beklentisi iyi bir anne ve eş olmalarıdır. Çocuk terbiyesinde bütün gün çocukla evde kalan annenin rolü babadan çok daha önemlidir.

Ahmet Mithat Efendi, 1899 yılında kaleme aldığı *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi Hakkında* isimli eserinde çocukların talim ve terbiyesinde en büyük görevin anneye ve özellikle babaya düştüğünü belirtir. Sorumluluğun daha çok babada olmasının sebebi ise annelerin daimi bir çocukluk hali içinde bulunmaları, bu hal içindeyken de çocuklara eğitim vermekte başarılı olamayacakları düşüncesidir. Öncelikle kadın eğitilmelidir ki iyi bir eş ve anne olabilsin. Zaten günün büyük bir bölümünü evin dışında, çalışarak geçiren babanın üzerine bir de çocukların eğitiminin yüklendiğini söyleyen yazar, okulu anne ve babanın en büyük yardımcısı olarak görür. Ahmet Mithat Efendi'nin kadın ve erkek algısını ortaya koyması açısından önemli olan bu kitap, annenin doğum öncesindeki ve doğum sonrasında çocuğun yetişkinliğe doğru uzanan yolculuğunda üstlendiği rolün ehemmiyetine işaret eder:

"... Valideler çocuklarını yalnız tevlide vesatet ile analık vazifesini ifa edip bitirmiş olmazlar. Zaten validelerin yalnız bu emr-i tevlide vesatetleri bile pederlerin vesatetlerine kıyas kabul edemez ya!.. Çocuğu dokuz ay rahminde beslemek gibi bir hizmet-i mühime ve bir vazife-i müdhişe mecburiyeti altına girmiş olur ki baba bu hizmet ve vazifeden bi'l-külliye masundur. Bu hâlde, evladı tevlidden sonra dahi analık vazifesini ifa edip bitirmiş olmaz. Birçok zamana kadar yavrular kendi kendilerine iaşe ve muhafazan bittabi aciz bulunacakları cihetle kendi kendilerine kifayet edecek dereceye varıncaya kadar onları himaye ve muhafaza dahi valideye aittir... Bu hâlde bakılsa evlat üzerinde hukuk nokta-i nazarından validelerin pederlere tekaddüm ve tefevvuku olmak lazım gelmeliydi." [93]

Anneliğin kutsallığına inanan yazar, romanlarında toplumun güvenliğini, soyun devamını sağlayan anneye öncelikli olarak yer verir, bu izleği ısrarla işler. Bu ısrarın somut göstergeleri, kaleme almış olduğu metinlerdir.

Felsefe-i Zenân'da tüm vaktini okumaya ve kendini yetiştirmeye adayan Fazıla Hanım, Akile ve Zekiye'nin hayatına girmesiyle birlikte, okumaktan feragat ederek tüm vaktini onların eğitimine adamış, onları kendi kızlarıymış gibi yetiştirmiş, vefat etmeden önce tüm mal varlığını ikisine devretmiştir. Fazıla Hanım'ın bu tutumu Akile ve Zekiye'yi de birbirine bağlamış, Zekiye'nin evden ayrılışına kadar mutlu bir aile hayatı sürmelerini sağlamıştır. Ahmet Mithat Efendi'nin Fazıla Hanım ile romanlarında fedakâr anne tipinin ilk örneğini verdiğini söyleyebiliriz.

Hasan Mellâh romanında Cuzella'nın annesi, eşinin uzun deniz seferlerine çıkması sonucu Paskal adında bir adamla gayrimeşru bir ilişki yaşar ve bir de erkek çocuk dünyaya getirir. Çocuğu başka bir yerde sütnineye emanet eden kadın, kocası sefere çıktıkça çocuğunu görmeye gider. Durumu öğrenen Alfons, namusunu temizlemek üzere, karısı çocuğunu görmeye gittiğinde evi basarak karısına ve çocuğa

[93] Ahmet Mithat Efendi, *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013, s. 17-18.

bıçakla saldırır. Kadın ölürken, çocuk yaralı olarak kurtulur. Romanın sonunda bu çocuğun Hasan Mellâh'la birlikte denize açılan Alonzo olduğu gerçeği ortaya çıkar. Aynı romanda namus meselesi yüzünden katil olup memleketini terk eden eşini sabırla bekleyen ve Hasan Mellâh ile onu aramaya çıkan Madam İlia, gemideki güverte subayı Trillo'nun onu baştan çıkarması sonucu namusunu kaybeder. Bu düşünce ile kahrolan kadın bir de hamile kalınca çocuğu doğurmaktansa intihar etmeyi yeğler:

"'Ben şimdi bu bîçare çocuğa ne edebilirim? Ettiğim kabahatte onun ne iştirakı vardır? Lâkin bunu dünya yüzüne nasıl çıkartabilirim ki kendisi dahi lisân-ı avâmda 'piç' tabîr-i tahkiriyle ilâ-ahiril'l-ömr muhakkar kalır gider. Ey yavrucak! Senin de yazın böyleymiş. Benim gibi iffet kadri bilmeyen bir alçak kadının cezası ölümdür. Bu ölüm bir kabahatin cezasıdır ki, senin bâis-i vücûdun o kabahat olmuştu. Bari şimdi sebeb-i memâtın dahi, yine o kabahatin cezası olsun. Mutlaka kendimi kıymalıyım.' diye ölüme kat'iyen karar vermişti!..."(Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrar, s. 215*)*

Hüseyin Fellâh romanında bir anne ile kızın hayata tutunma mücadeleleri, birbirleri için yaptıkları fedakârlıklar ve yolları ayrı düşse de birbirlerini bulma çabaları anlatılır. Sipahi alayı beylerinin ileri gelenlerinden İsmail Ağa ile evli olan Hasna Hanım zengin bir aileden gelmektedir. Birbirlerini çok seven bu çiftin bir de Şehlevend isminde kızları olur. Şehlevend sekiz yaşındayken sefere giden İsmail Ağa'nın bir süre sonra öldüğü haberi gelir. Hasna Hanım, gençliğinde kendisine talip olan Bekir Efendi ile evlenmemiş ve onu kendine düşman etmiştir. İsmail Ağa'nın ölüm haberinin Hasna Hanım'dan intikam almak isteyen Bekir Efendi'nin bir oyunu olduğu sonradan ortaya çıkar; ancak gerçekler ortaya çıkana kadar çaresiz bir durumda kalan Hasna Hanım, ikinci kez evlenir. Bu evlilikten hamile kaldığı sırada öldüğünü sandığı eşi seferden dönünce Hasna Hanım bu duruma sevinemez. İsmail Ağa ise karısını başka bir erkekle evlenmiş, bir de ondan hamile kalmış olarak bulunca bu acıya dayanamaz ve intihar eder. Hasna Hanım kendi gözünde

gayrimeşru bir ilişkinin sonucu olan çocuğu karnını yumruklamak suretiyle düşürerek çocuğun hayatını sonlandırır:

"...Şu kadar var ki kendi itikadınca veled-i zina gibi bir suretle kazandığı çocuğu artık karnında tutmak istemeyip karnını yumruklarıyla döğe döğe hiç bir kabahati olmayan o bîçare masumu dünyasını görmeden idam ve iskat eyledi ki cümleden ziyade validemin şu katilliğine teessüf ederim. Hatta eğer bu fazîha-yı cünûn gibi bir hâl içinde irtikap etmemiş olsaydı kendisinden ilelebet nefret bile ederdim." [94]

Bütün bu olaylardan sonra dilencilik mertebesine düşen Hasna Hanım ve Şehlevend birbirlerine daha sıkı kenetlenirler. Annesini bu durumdan kurtarmak isteyen Şehlevend, özgürlüğünden vazgeçerek esirci Laz Mehmet Ali ile anlaşıp cariye olarak satılmayı kabul eder; ancak bu durumdan annesinin haberi olmayacaktır. Laz Mehmet Efendi'nin oğlu ile evlenerek uzaklara gideceği yalanını annesine çaresiz söylemek zorunda kalan Şehlevend, annesini bir eve yerleştirerek onun hayatını güvence altına aldıktan sonra esir olarak satılır. Gerçekleri çok sonra öğrenen Hasna Hanım ise kızını bulmak için yollara düşer. Bu romanda ana ile babanın çocuk için bir sığınak olduğu yazar tarafından şu cümlelerle ifade edilir:

"...Ana ile baba nedir? Ana ile baba var oldukça insana belâ, musibet, felâket gelmesi mutasavver midir? Validenin âgûşu evlât için her felakete karşı bir siper, bir melce, bir melâzdır."(Hüseyin Fellâh, s. 19*)*

Gönüllü romanında Rum kızı Filomene ile Müslüman olan Recep Köso'nun ailelerinin uygun görmemesi sonucu evlenememeleri ve kaderlerinin farklı yollarda ilerlemesinden sonra bir araya gelmeleri işlenir. Recep'le ailesinin tüm engellemelerine hatta onu Recep'ten kaçırmalarına rağmen birlikte olan Filomene, hamile kalır. Ancak o sırada patlak veren Yunan Savaşı hayatlarını önemli ölçüde

[94] Ahmet Mithat Efendi, *Hüseyin Fellâh*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 227. Bundan sonraki bütün alıntılar için bu baskı kullanılacaktır.

etkiler. Recep gönüllü olarak savaşa katılırken Filomene de babasının başından beri evlenmesini istediği Andrea Kostopolo ile evlenir. Bir erkek çocuk dünyaya getiren Filomene, Andrea Kostopolo'ya hiçbir zaman istediğini vermez, evlilikleri kâğıt üzerindedir. Andrea ise içten içe Filomene'nin Recep Köso'dan olma çocuğuna kin beslemektedir. Andrea'nın çocuğun canına kastettiği bir gün, Türklerin işgal altındaki topraklarını Yunanlılardan kurtarmaları sonucu tesadüfen orada bulunan Recep Köso, oğlunu kurtaracak ve Filomene ile tekrar kavuşacaktır. Bu romanda gayrimeşru bir ilişki sonucu hamile kalan Filomene, diğer roman kadınlarının aksine sevdiği adamdan hamile kaldığı için çocuğunun canına kıymadığı gibi, onun canına kıymak isteyenlere karşı da kendini öne atar. Yaşadıkları evlilik dışı ilişkiler sonucu hamile kalan diğer roman kahramanlarından Dürdane Hanım, Mergup Bey ile evlenmenin hayalini kurar. Ancak Mergup Bey'in kendisiyle evlenmeyeceğini anladığında asıl zararı dünyaya getirdiği çocuğun göreceğine emindir:

"Size hiç yazık olmadı. Çünkü henüz görüşmediğimiz zaman hiçbir kayıt ile mukayyet değilsiniz, şimdi dahi yine hiçbir kayıt ile mukayyet değilsiniz. Bana da yazık olmadı. Zira münasebetimizin husule geldiği ilk gün sizi ne kadar seviyor idiysem, hâlâ ondan bin kat ziyade seviyorum. Yazık olan bir kimse varsa, o dahi işte şu kucağınızdaki masumdur." [95]

Önceki iki örnekteki kadınlar yaşadıkları gayrimeşru ilişki sonucunda çaresiz intiharı seçmişlerken Ahmet Mithat Efendi, Filomene konusunda müsamahakârdır. Çünkü Filomene, sevdiği erkekle birlikte olmaktadır; bundan dolayı yazar, onu intihara sürüklemez.

Felâtun Bey ile Râkım Efendi romanında Râkım'ın annesi, kocasının ölümünden sonra oğlunu Arap cariye Fedayi ile birlikte büyütmüştür:

---

[95] Ahmet Mithat Efendi, *Dürdane Hanım*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 138. Bundan sonraki bütün alıntılar bu baskıdan yapılacaktır.

"Validesi gayet kadın ve Fedayi nam Arap cariye ise validesinden belki de daha kadın olduğundan kocasının nâire-i firâkı oldukça müntefi olup da aklını başına aldıktan sonra validesi 'Fedayi! Artık aramızda hanımlık halayıklık kalmadı! İkimiz de çalışıp kendimizi ve bir de şu yavrucağı beslemekten başka çaremiz yoktur.' dediğinde sadık Arap 'Ah hanımcığım! Sen niye çalışacaksın. Ben çalışırım hem seni, hem küçük beyimi, evladımı beslerim' diye bütün idareyi kendi üzerine almağa kadar göze aldırmıştı. Maahaza validesi bâr-ı himmeti yalnız çevre, uçkur işler ve bunları Salıpazarı'nda Fedayi'ye sattırır, sair günler ise Fedayi'yi büyücek yerlere çamaşıra, tahtaya gönderir, arada bir, kendisi de gider, hasılı ellerinin emekleriyle kimseye muhtaç olmadan geçinebilirdi."(Felâtun Bey ile Râkım Efendi, s. 11*)*

Annesinin ölümünden sonra ise sadık Fedayi evin geçimini üstlenerek dikiş diker, mendil, çevre işler, kahve torbası diker, çamaşıra, tahta silmeye gider. Fedayi, aldığı paradan hanenin idaresini karşıladıktan sonra "Delikanlıdır parasız kalmasın" diye kalanını Râkım'a verir.

Ahmet Mithat Efendi, Râkım'ın annesi ile fedakâr ve feragatkâr anne tipinin ana hatlarını çizer. Bu romanla birlikte çocuk terbiyesinde annenin ne kadar önemli bir role sahip olduğunu da görürüz.[96] Nüket Esen, *Türk Romanında Güçlü Kadınlar* isimli yazısında yanında bir erkek olmadan yalnız başına başarılı çocuk yetiştiren kadınları güçlü kadın tipine örnek olarak verir ve Fedayi'nin annesi ve babası ölmüş olan Râkım Efendi'yi tek başına, evlerde hizmetçilik yaparak büyüttüğünü belirtir.[97]

Bu fedakâr anne tipinin yanında Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında özellikle eğitimdeki tutumu ve kusurlu bir model oluşuyla dikkati çeken "anne"ye de rastlanmaktadır. Bunun iyi bir örneğini *Çengi*'de görmek mümkündür. Saliha Molla, oğlu Dâniş Bey'i masallarla, büyülerle, sihirle büyütmüş, onu reel dünyadan koparmış ve dengesini yitirmesine sebep olmuştur:

---

[96] Melin Has-Er, *age.*, s. 75.
[97] Nüket Esen, *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 233.

"Dâniş Çelebi, işbu Saliha Hanımın Anadolu'dan kundakta olarak getirdiği dâr-ı dünyada bir tek oğludur. Şu halde biz haber vermeksizin siz anlayabilirsiniz ki bu çocuk tılsım ve efsun ve sihir ve cin ve şeytan sözlerini daha beşikte ve ninni arasında validesinden işitmeye başlamıştır.

Ya biraz büyüyüp de hitap ve cevaba iktidar kesb ettiği zaman işittiği cin ve peri hikâyeleri? Bahusus ki Saliha Hanımın hanesi sair hanelere kıyas kabul etmez. Orası sihir ve efsun pazarı ve cin ve peri karargâhıdır. Hanesinde misafir bulunduğu zaman çocuk taşra çıkmak istedikte, misafirlere bir gösteriş olmak için validesi 'Aman oğlum! Destur diye çık. Zira her taraf cinnîlerle, perilerle dolmuştur. Sofanın hangi tarafına iğne atsan yere düşmez. Şayet birisini incitirsen sonra fenalığını çekersin' derdi ki, çocuk bu lâkırdıları hep tamamına dinlerdi."[98]

Çengi'de annesi Saliha Molla tarafından efsun, tılsım, sihir, cin ve şeytan hikâyeleriyle büyütülen Dâniş Çelebi bu tutkusu yüzünden, tıpkı Don Kişot gibi zamanla hayallerinin kurbanı olur. Romanın ikinci bölümündeyse, kızına cinnete varan bir aşkla bağlı olan Canbert Bey, kızının kimseden etkilenmesini istemediği için heves, arzu, aşktan uzak dursun diye kızına kitap yüzü göstermez. Nurdan Gürbilek, iki durumu da aşırı olarak niteler ve Ahmet Mithat'ın orta yol olarak ebeveyn gözetiminde doğru terbiyeyi, temkinli okumayı savunduğunu belirtir. [99]

Ahmet Mithat Efendi'nin natüralizme örnek olmak suretiyle yazdığı, kendisine de roman kahramanlarından biri olarak yer verdiği *Müşahedat*'ta çocuklarını umursamayan, sorumsuz bir anne ile karşılaşırız. Serveti zayi olan bir aileden gelen, bu nedenle de kocasına drahoma[100] veremeyecek durumda bulunan tülbentçi kızı Novart, yirmi beş yaşına kadar evlenemez. Antuvan Kolariyo isminde bir İtalyan ise kızın drahoma veremeyecek durumda olmasına aldırmadan, çok

---

[98] Ahmet Mithat Efendi, *Çengi,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s 9. Bundan sonraki bütün alıntılar bu baskıdan yapılacaktır.

[99] Nurdan Gürbilek, "Erkek Yazar Kadın Okur", *Kadınlar Dile Düşünce,* Derleyen: Sibel Irzık, Jale Parla, İletişim Yayınları, 2011, s. 297.

[100] "Hristiyan ve Musevilerde gelinin damada verdiği para veya mal." *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 719.

sevdiği bu Ermeni kızla evlenir. Ancak bir hafta, on beş gün geçmeden karısının büyüyen karnı dikkatini çeker ve üç aydan ziyade hamile olduğunu anlar. Katolik mezhebinde boşanmak yasak olduğundan aynı evde iki yabancı gibi yaşamaya başlarlar. Kocasının kendisini affetmeyeceğini anlayan Novart, kocasından intikamını israf ve sefahat yolunda almaya karar verir:

"... İlk hamli olan bir oğlanı doğurarak, onun iaşesi için sütnine filân tedarikiyle, kendi yakasını çocuk bakmak meşguliyetinden bade't-tahlîs en son modalar mucibince giyinmek her gün sokağa gidip gezmek, tozmak, madamın meşguliyyet-i ruz-merresi hükmünü alır." [101]

Karı koca arasındaki soğukluğa, sırra tüm hane halkı vakıfken Novart, kendisine elini sürmediği halde Antuvan Kolariyo'yu bir kız çocuğu dünyaya getirmek suretiyle ikinci kez baba yapar. Aradığı mutluluğu Novart'ta bulamayan Antuvan Kolariyo, Mâryâm adında Ermeni bir dulu kendisine metres tutar ve ona ayrı bir ev açar, ondan Agavni isminde bir kızı olur. Antuvan Kolariyo'nun vefatı üzerine vasiyetnamesi açıldığında hem Novart'a hem de Mâryâm'a servetini bölüştürdüğü görülür, ayrıca iki kadına da birer mektup yazar. Novart'a yazdığı mektupta, artık hareketlerinde serbest olan Novart'ın, kendinden olmasa bile çocukların talim ve terbiyesinde kusur etmemesini ister. Ancak Novart, Antuvan Kolariyo'nun ölümünden sonra kendisini sefalet ve sefahat hayatına daha da kaptırır, hatta çocuklarına kurmuş olduğu işret meclisinde hizmet ettirir:

"Novart'ın çocukları talim ve terbiye mi edilecek? Heyhat. Büyüğü olan oğlan işte sekiz yaşına girmekteyken hâlâ muallim yüzü görmemiş. Yedi yaşına yaklaşan kız dahi o hâlde. Bunların en büyük hüneri validesinin bezm-i sefahat ve mel'anetine müdavim olanlara mini mini elleriyle hizmet etmekten ibaret: Neüzübillâh." (*Müşahedat*, s. 116)

[101] Ahmet Mithat Efendi, *Müşahedat*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 108. Bundan sonraki bütün alıntılarda bu baskı kullanılacaktır.

Melin Has-Er bu durumun, büyüme çağındaki çocukların ruhunda derin yaralar açtığını, onların cemiyete zararlı insanlar olarak yetişmeleri, cemiyetten "kötü", "ahlâksız" damgası yiyerek telef olmaları yahut cezalandırılmaları gibi acı neticeler doğurduğunu belirtir.[102] Novart'ın ölümünden sonra, hayata başından tutunamayan, besleme olarak bir ailenin yanına verilen Takuhi, birçok ev değiştirdikten sonra çocuk düşürürken vefat eder. Seyyit Mehmet Numan'ın yanına çırak olarak verilen Karnik ise yaptığı kötülüklerle birçok insanın hayatını etkiledikten sonra Avrupa'da işlemiş olduğu hırsızlık, cinayet ve dolandırıcılık suçlarından dolayı Paris'te tutuklanarak idam edilir. İki genç de annesi Novart'ın kurbanı olur.

Ahmet Mithat Efendi'nin "anneleri" bunun yanı sıra "hamiyetperver" özellikleriyle de belirirler. Onlar ananeyi, vatan sevgisini oğullarının üstünde bir şey telakki ederler. *Kafkas* romanında Kaplan Bey'in annesi Şirinşah Hanım, bu özelliğe sahip bir annedir. O, Moskova okullarında okuyarak önemli mevkilere gelmiş olan oğlunun, onlar için çalışacağını hatta Kafkas kızları dururken Moskof bir kız ile evleneceğini duyduğunda oğlunu evden kovar, onun yaptığı açıklamaları dinlemek bile istemez:

"Moskof değildin. Timurtaş Beyin öz vahit oğlu idin. Ben seni Timurtaş Beyin öz vahit oğlu diye kucağımda büyüttüm. Sana verdiğim süt şecâat-i hamiyet kanı olarak damarlarında cevelân edecek diye verdim. Şimdiye kadar Kafkas'ın intikamını Ruslardan almaya müheyya bir arslana malikim diye iftihar ediyordum. Sen karşımda salınıp gezdikçe o iftiharımla yüreğim kabarıp tatlı tatlı ağlayacağım gelirdi. Ah bugün (ağlamaya başlar), bugün acı acı ağlıyorum. Zira oğlum dediğim herif benim oğlum değilmiş. Çünkü Kafkas'ın [m]üntakimi addeylediğim beyzade Kafkas'ın bütün bütün felâketi için bugün söz veriyor. Ah verdiği sözde bir Moskof

[102] Melin Has-Er, *age.*, s. 139.

aşüftesinin başına yemin ediyor... Yıkıl karşımdan alçak! Yıkıl diyorum! Seni burada bir daha gözüm görmesin! Burası Moskof hanesi değildir..."[103]

Şirinşah Hanım, işin aslını öğrendiğinde ise oğlunu affederek elini öptürür:

"Gel öp oğlum. Ben oğlumu böyle görmek isterim kelimelerini hıçkıra hıçkıra güç hâl ila telâffuz edebildi. Bunun üzerine ana oğul sarmaşıp, öpüştüler. Ama bu vaz'larını görmek lazımdı. Bir çift âşık ve âşıkanın sarmaşıp öpüşmeleri böyle bir ana ile oğlun sarmaşıp, öpüşmelerine asla kıyas kabul edemez."(Kafkas, s. 121*)*

Bu romanda oğluna bu derece bağlı olan annenin, vatan sevgisinin ağır basması sonucu oğlundan vazgeçtiği, onu evinden kovduğu, işin aslını öğrenene kadar onu neredeyse düşman olarak addeylediği görülür. Vatan uğruna, düşman kuvvetlerinin eline çocuklarının geçmesini istemeyen annelerin çocukları ile birlikte kendilerini uçurumdan aşağı bıraktığı, hayatlarını sonlandırdıkları bir diğer roman ise *Arnavutlar Solyotlar*'dır. Müslüman Arnavutlar ile Hristiyan Solyotlar arasındaki düşmanlığı ele alan romanda Solyot kızlarının "Bir Solyot kızı, yavrusu için canını verebilir ama yavrusunun canını asla alamaz!" [104] şeklinde annelik duygusu ön plana çıkarılırken romanın sonunda düşman eline düşmek istemeyen kadınlar kendi elleriyle çocuklarının canını alır:

"Nihayet erkeklerin bire kadar kırılmak derecesini görünce hakikaten kadınların gözlerini kan bürüyerek en evvel bir tanesi 'Herkes gidiyor sen kime kalacaksın?' diye kucağındaki çocuğu kaldırıp kayadan aşağı attı. Bunu görünce diğer kadınlar dahi birer birer hep bu müthiş sözü söyleyerek kucaklarındaki çocukları o taştan aşağıya attılar. Aşağıya düşen masumlardan hiçbirisi sağ kalmak

[103] Ahmet Mithat Efendi, *Kafkas*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 113. Bundan sonraki bütün alıntılar için bu baskı kullanılacaktır.
[104] Ahmet Mithat Efendi, *Arnavutlar Solyotlar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, s. 161. Bundan sonraki bütün alıntılarda bu baskı kullanılacaktır.

şöyle dursun bütün dahi kalmayıp kanlarıyla vücutlarının birer parçasıyla kayaları insan kanaresine benzetiyorlardı."(Arnavutlar Solyotlar, s. 226*)*

Taaffüf romanında karmaşık duygular içinde olan Sâniha Hanım, kocasından başka bir adama olan duygularını açıklayan bir mektup yazarken çocuğunun "anne" dediğini işitir işitmez kendine gelir:

"...Şiişşt! İşittiniz mi? Bir çocuk sesi geldi. 'Anne!..' diye çağırdı. O ne hanıma bir ürküntü geldi. Düşünüyor. Aman Yarabbi! Rengi ne kadar sarardı. Kağıda ne fena bakıyor. Okuyor. Hayır hayır! Yazdığı satırları gözleriyle yiyor. Aman o hâl ne? Mosmor kesildi. Gözlerinden ateşler saçılıyor. O güzel mavi gözlerden. Of yazıhane üzerine bir yumruk akşetti ki ne kadar da kuvvetli imiş. Sinirleri mi tuttu ne oldu?

Vah vah yazık! Bakınız yazdığı mektubu kemâl-ı hışm ve gazapla cayır cayır yırttı! Parça parça etti..."[105]

Annelik duygusu, genç kadını uçurumun kenarından döndürür, ne büyük bir hatanın eşiğinde bulunduğunu idrak ettiği anda aşkı ile yavrusu arasında tercih yapmak zorunda kalınca hiç tereddüt etmeden evladını, yuvasını seçer. [106]

Yaşamış olduğu evlilik dışı ilişki neticesinde hamile kalan bir diğer roman kahramanı ise *Jön Türk* romanındaki Ceylan'dır. Ceylan'ın hamile olduğunu öğrenen annesi, ne yapacağını kara kara düşünürken, Ceylan bu durumdan pişmanlık duymaz, mutludur; çünkü hamileliği ona sevdiği adamı, Nurullah'ı getirecektir. Zaten bu ilişkiyi planlayan da Ceylan'dır.

---

[105] Ahmet Mithat Efendi, *Taaffüf*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 11-12. Bundan sonraki bütün alıntılar bu baskıdan yapılacaktır.
[106] Melin Has-Er, *age.*, s. 189.

Başta Ahmet Mithat Efendi olmak üzere dönemin aydınları, nesil yetiştiriciliğini üstlenen kadının iyi çocuklar yetiştirebilmesi için önce kadının eğitilmesi gerektiği düşüncesini paylaşırlar. Babanın yokluğunda çocukların terbiyesi anneye kalmaktadır ve romanlarda tek başına hayat mücadelesi veren ve başarılı çocuklar yetiştiren kadınlar güçlü kadın tipine örnek olarak verilebilir. Romanlarda annelik duygusu ağır basan kadınlar, çocuklarına kol kanat germiş, onları hayata hazırlamış ve yanlarında bulunmuşlardır. Vatan sevgisinin annelik duygusunu bastırdığı örneklere de rastlarız romanlar arasında. Bununla birlikte yaşadıkları evlilik dışı ilişkiler sonucu namusunun kirlendiğini düşünen kadınlar, çocuklarının hayatlarına daha anne karnındayken son verirken, bir aşk ilişkisi sonucu dünyaya gelen çocuklar ise gayrimeşru da olsa anneleri tarafından dünyaya getirilir.

1.3. Evlilik

Öncelikli amaçları toplumu eğitmek olan Tanzimat romancıları, dönemin diğer sorunlarını eserlerine taşıdıkları gibi evlilik temasını da eserlerinde ele almış ve bu kuruma ilişkin görenekleri birçok noktada tenkit etmişlerdir.

Bir erkekle bir kadının beraber yaşamak, çocuk yetiştirmek ve bir aile oluşturmak üzere sözleşme ve ittifak etmesi olarak tanımayabileceğimiz evlilik kurumu, toplumun temel yapı birimi olan ailenin oluşmasında ilk adımı oluşturur ve Osmanlı toplum hayatında kutsaldır.

Devlet kontrolünden uzakta olan evlilik, erkek ve kadının ya doğrudan doğruya ya da vekilleri aracılığıyla evlenmek istediklerini iki tanık önünde belirtmeleriyle gerçekleşir. Sözleşmenin kesinlik kazanması için imam veya kadı gibi bir din veya devlet adamının veya özel bir memurun önünde ve onların da katılımıyla yapılması gerekmemekle birlikte kadı ve imamın töreni yönlendirmeleri de âdet olur. Evlenmede yaş sınırı yokken, sözleşme erkek ile kadın; daha çok kadının velisi

tarafından yapılır. Tamamen kocasının insafına bırakılan kadına, erkek bir mehir vermiş olmalı veya bir mehir vereceğine söz vermelidir.[107]

Bu kutsal kurumun sağlıklı bir şekilde işlerliği toplum düzeni için gerekli olduğundan yazarlar, özellikle eserlerinde görmeden ve tanımadan evliliğin karşısında durmuşlardır. Ahmet Mithat Efendi de ilk hikâyelerinden itibaren görücü usulü evliliğin aleyhinde olmuştur. Orhan Okay'ın da belirttiği gibi gerek kıza gerek erkeğe eşini seçme hakkını vermenin gerekliliğine inanan Ahmet Mithat, dinin de makul sınırları aşmamak koşuluyla buna cevaz verebileceğini belirtir. Ölçü, iffet ve ismetin sınırlarını ihlal etmemektir.[108] Bunun içinse Ahmet Mithat dönemin diğer yazarları gibi, kadınla erkeği buluşturmanın, tanıştırmanın yollarını aramış ve çok çeşitli yollara başvurmuştur.

Çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı toplumunda ayrı dinden gruplar arasında evlenme nadir görülür. Müslüman kadının gayrimüslim bir erkekle evlenmesi dinen yasakken erkeğin yabancı uyruklu veya gayrimüslim bir kadınla evlenmesi caizdir. Kadın-erkek ilişkilerinin düzenlenişinde, toplumun ortaya koyduğu bazı engeller sebebiyle kadınla erkeği tanıştırmanın, buluşturmanın bir yolunu arayan yazarlar ya kadın roman kişilerini yabancı veya gayrimüslimler arasından seçmiş ya da Müslüman erkekle Müslüman kadın arasında bir aşk ilişkisi geliştirmek istediklerinde cariyeleri kullanmıştır. Bunun dışında düşmüş kadınları kullanmak, kız çocukları tesettür yaşına gelmeden aşk ilişkisini başlatmak ve ilişkiyi mektuplarla devam ettirmek, kadının erkek ya da erkeğin kadın kılığına girmesini sağlamak, çocukluklarından itibaren aynı evde kardeş gibi büyüyen kahramanların ergenlik yaşına geldikten sonra da birbirlerini görebilecekleri şartları hazırlamak, mesire yerlerinde veya başka yerlerde yapılan gezintiler sırasında kadın ve erkeğin birbirini görebileceği ortamı oluşturmak, yazarların başvurduğu diğer yollardır. Fotoğraf alışverişi ve Ahmet Mithat Efendi'nin bir hikâyesinde kullandığı dürbün de

[107] Serpil Çakır, *age.*, s. 201-202.
[108] Orhan Okay, *age.,* s. 238.

başvurulan araçlar arasındadır.[109] Bu çözüm yollarına ilgili alt başlıklarda örneklerle yer verilecektir.

Ahmet Mithat, *Letâif-i Rivâyât* serisinin hikâyelerinden olan *Felsefe-i Zenân*'da Fazıla Hanım vasıtasıyla evlilik aleyhtarı bir tutum sergilerken, yine aynı külliyattan bir hikâye olan *Bekârlık Sultanlık mı Dedin?*'de evliliğin aleyhinde olan Süruri Efendi'nin hikâyenin sonunda gerçek mutluluğun evlilik ile yakalanacağını idrak etmesiyle yazarın tutumunu değiştirdiğini görürüz. *Felsefe-i Zenân*'da evlenmekten nefret edecek kadar kendilerini ilme veren Fazıla Hanım ve evlatlıkları Akile ve Zekiye'nin tahsilini Orhan Okay, *psiko-patolojik bir vaka* olarak değerlendirir.[110] Ahmet Mithat Efendi'nin evlilik aleyhtarı tutumunu bundan sonraki hikâye ve romanlarında değiştirdiğini söyleyebiliriz: *"Kızlar için âlem-i hayata girilecek kapı izdivaç kapısıdır."*[111]

Çalışmamızın bu bölümünde Ahmet Mithat Efendi'nin evlilik konusunu hangi açılardan eleştirdiğini, hangi noktalarda gelenekçi olduğunu, hangi noktalarda Batı'yı esas aldığını metinlere dayalı olarak ortaya koymaya çalışacağız. Çeşitli alt başlıklarda öne çıkan romanlardan örnekler vererek Ahmet Mithat'ın evlilik algısına değineceğiz.

1.3.1. Görücü Usulü İle Evlilik

Tanzimat dönemi romanlarında görücü usulü ile evlenme bir problem olarak görülmüş ve toplumu eğitmek için romanı bir eğitim aracı olarak gören yazarlar aile baskısıyla ve görücü usulüyle evlenmenin doğuracağı sosyal problemleri eserlerinde gözler önüne sermişlerdir.

---

[109] Fazıl Gökçek, *Küllerinden Doğan Anka*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, s. 82.
[110] Orhan Okay, *age.*, s. 372.
[111] Ahmet Mithat Efendi, *Müşahedat*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 321.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Letâif-i Rivâyât* serisi içindeki hikâyelerin ikinci cüzünde yer alan *Teehhül* isimli hikâyesinde ailesinin isteklerine boyun eğerek sevmediği bir kızla evlenen Mazlum Bey'in ve sevdiği genç kızın intiharıyla son bulan aşk hikâyesi ele alınmıştır. Görücü usulü ile evlilik, bu hikâyenin ana konusunu oluşturur. Ailelerin yanlış tutumları genç yaşında dul kalan Sabire Hanım'ın ağzından eleştirilir:

"... Hiç evlenmek istemiyordu denilemez. Lâkin besbelli beni almak istemiyordu. Anası babası zor ile evlendirdiler. Hakkımızı helâl etmeyiz dediler. Bîçare ne yapsın? Ne yapacak? İşte böyle yapar. Allah'tan bulsunlar! Hem çocuğun başını ateşe yaktılar hem benim. Canım böyle evlenmek mi olur? ..." [112]

Her kıza ve her erkeğe eşlerini seçme hürriyetinin verilmesi gerekliliği ise Mazlum Bey tarafından dile getirilir:

"...Öyle ya bizim memlekette henüz hürriyet-i şahsiye temin edilmemiştir ki her erkek istediği kızı alsın ve her kız da istediği erkeğe varsın..." (Letâif-i Rivâyât, s. 48*)*

Yazar, Mazlum Bey ve sevdiği genç kız arasında aşk ilişkisini gizli görüşme ve yazışmalarla geliştirir. Bu durum, Ahmet Mithat Efendi'nin toplumun evlilik konusundaki genel kabullerine aykırı olarak gençlerin birbirini namus ve iffet dairesi içinde kalmak şartıyla tanıyarak evlenmelerinin gerekliliğine olan inancını yansıtır.[113]

Letâif-i Rivâyât'ın üçüncü cüzü olan *Felsefe-i Zenân*, görücü usulü evliliğin eleştirisi olmakla beraber, bir çeşit erkek düşmanlığı veya erkek egemen toplum eleştirisini dönemine göre çok cesur bir yaklaşımla ele alır.[114] Muhsin Paşa'nın

[112] Ahmet Mithat Efendi, *Letâif-i Rivâyât*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 46. Bundan sonraki bütün alıntılar bu baskıdan yapılacaktır.
[113] Ahmet Mithat Efendi, *age.*, s. XI.
[114] Fazıl Gökçek, *age.,* s. 17.

daveti üzerine aile efradıyla birlikte Halep'e giden Zekiye, orada kitabetinin ilerlemesi için Divan Kâtibi Sıtkı Efendi'den mektuplar vasıtasıyla ders alır. Zekiye'nin kitabetinin ne kadar ilerlediğini görmek üzere defterini karıştıran Muhsin Paşa, okuduklarından Zekiye'nin bu gence âşık olduğunu düşünerek iki gencin evlenmeleri için ön ayak olur. Ancak Zekiye kocasının ihaneti ile hastalanıp ölür.

Görücü usulü evliliğin eleştirisine örnek teşkil eden bir diğer roman ise *Yeryüzünde Bir Melek*'tir. Romanda, çocukluktan beri birbirlerini seven ve aynı evde büyüyen Raziye ile Şefik'in aşkları işlenir. Şefik'in tıp tahsili için yurt dışına çıkmasının ardından Raziye'nin babası, kızının kıymetini bileceği düşüncesiyle yaşı otuz beşi geçmiş, daha önce iki kere evlenmiş olan İskender Bey ile evlenmesini uygun görür. Yazar yine bu romanda da erkeğin de kızın da hür bir şekilde, aile baskısı, dayatması olmadan eşlerini seçebilmelerinden taraftır:

"... Lâkin bizim memleketimizde kızlardan sevdikleri adamlara varmış olanları pek nadir olup, aglebi sevdiğini değil henüz yüzünü bile görmediği adamlara varırlar. Hatta kızlar nasıl bir koca istediklerini hülya eyledikleri zaman, zihinlerinde karar verdikleri gibi kocalara da nadir varabilirler. Zira onlar kocalarına kendileri varmazlar. Hatta kocaları dahi karılarını kendileri almazlar. Evlenecek olan herifler kız intihabını akrabasına havale eyledikleri gibi onlar dahi alacakları kızı kendisinden değil akrabasından isterler. Sanki kocaya varacak ve evlenecek olanlar kendileriymiş gibi onlar neye karar verirlerse delikanlıyla kız dahi ona razı olurlar..."[115]

Raziye, görücü usulüyle evlenmenin kurbanı, kaderin oyuncağıdır. Zira babasına mutlak surette itaat etmesi, İskender Bey ile evlenmesi bahsinde en ufak bir

[115] Ahmet Mithat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 50. Bundan sonraki bütün alıntılar bu baskıdan yapılacaktır.

itiraz dahi göstermeden kaderine rıza göstermesi roman boyunca başına gelecek olan felaketlerin de habercisidir. [116]

Bir evliliğin yıkılışıyla sonuçlanan *Vah* romanında ise babaları tarafından beşikte sözlenen Ferdane Hanım ile Talat Bey'in hikâyesi anlatılır. Güzelliği ile dillere destan olan Ferdane Hanım aynı zamanda okumuş, bilgili bir kadındır. Talat Bey ise geçirmiş olduğu çiçek hastalığı nedeniyle yüzüne bakılmayacak haldedir. Babası tarafından beşikte Talat Bey ile sözlenmesine rağmen onunla evlenip evlenmemekte serbest bırakılan Ferdane Hanım, babasının isteğine karşı çıkmamak için evlenmek ister; ancak Talat Bey kendisine acıdığı için onunla evlendiğini düşünerek ikisine de dünyayı zehreder. Bu roman ile de çocuklarını beşikte bir başkasına sözleyen ebeveynlerin eleştirisi yapılmıştır. *Teehhül* hikâyesinde de Mazlum Bey'in sevdiği kızın, babası tarafından beşikte sözlendiği kaşıkçılar kethüdasının nişanın hükmünün icra olunmasını talep etmesi üzerine intihardan başka bu nikâhtan kaçış yolu bulamadığına şahit oluruz.

Türk edebiyatının ilk kadın romancısı sayılan Fatma Aliye Hanım, Ahmet Mithat Efendi ile birlikte 1891 yılında *Hayal ve Hakikat* adlı romanı yazar. Romanın "Vedat" isimli birinci bölümü Fatma Aliye'ye aitken "Vefa" ismini taşıyan ikinci bölümü Ahmet Mithat yazar. Evlilik meselesi bu romanın ana konusudur. Büyükannesi tarafından yetiştirilen Vedat, babasından kalan miras sayesinde maddi kaygıdan uzak bir şekilde yaşar. Servetin idaresi ise babasının arkadaşı Hüseyin Sabri Bey tarafından yapılır. Hüseyin Sabri Efendi bir ziyaretinde oğlu Vefa'yı da yanında götürür ve bir anlık Vefa ile göz göze gelen Vedat, ona çocukluğundan beri âşık olduğunu anlar. Bu bakışı yakalayan Hüseyin Sabri Efendi ise iki gencin nişanlanmasını sağladığı gibi en kısa zamanda da düğünlerinin olmasını ister. Ancak onun ölümüyle birlikte düğün asla gerçekleşmez. Vefa'nın evlenmekten vazgeçmesi ise Vedat'ın hastalanıp yatağa düşmesi ve sonunda da ölmesine sebep olacaktır. Ahmet Mithat Efendi'nin yazdığı bölümden biz bu evliliğe Vefa'nın babasının isteği üzerine boyun eğdiğini öğreniyoruz:

---

[116] Melin Has-Er, *age.*, s. 92.

"... Pederim dahi müteveffa-yı mumaileyhin vasiyetini kabul ederek Vedat ile tezevvücümü arzu etmiş. Öyle hem güzel hem taallüm ve teeddüp etmiş hem de zengin bir kızı kendisine gelin etmek arzusu, pederim gibi âkil adam için elbette tabii ve zaruridir. Lakin elbette insaf eder tasdik eylersiniz ki bu arzular vasiyetler içinde benim hiç dahlim yoktur..." [117]

Bu romanda gençler adına aile büyükleri tarafından verilen evlilik kararının bir genç kızın ölümüyle neticelendiğini görüyoruz. Fatma Aliye Hanım, bu romanın "İsteri" başlığını taşıyan son bölümünde Ahmet Mithat Efendi'nin özellikle kadınların isteriye yatkın oldukları düşüncesini ve genç kızların zamanlarını evlilik ve aşka dair kurdukları hayallerle geçirmeleri nedeniyle hayal kırıklığına uğradıklarında bunun kendilerini kötü etkilediğini kanıtlamak ve bir ders vermek amacıyla Vedat adlı karakteri yazmıştır.[118]

Taaffuf'te Batı kültürü ile yetişmiş, zeki, kültürlü, marifetli Sâniha Hanım'ın eşi Rasih Efendi'nin bir arkadaşına ilgi duyması, onu sevdiğini sanması üzerine giriştiği aldatma teşebbüsünün ardından eşini ve yuvasını tercih edişi işlenir. Evlilikte aşka inanan Sâniha Hanım'ın yaşıtları mutlaka *on dört, nihayet on beş, nihâyetü'l-nihâye on altı yaşında*[119] gelin olurken o yirmi yaşına kadar ümitsizlik içinde bekler. Romanda evlilikte aşkın gerekliliği vurgulanır:

"İzdivaç! Ne dakik, ne mühim bir mesele! İzdivaç edecek erkek için de mühim, kadın için de! Zengin familyalar için de mühim, fakir familyalar için de! Yalnız para meselesinden dolayı da değil. Asıl gönül meselesinden dolayı mühim! Teehhül demek birkaç gece için misafirlik olacak demek olsa hiç ehemmiyeti olamaz. İnsan gönlü hoşlanmadığı bir yerde de birkaç günlük bir zahmete katlanabilir. Fakat teehhül, âlem-i maişette refakat ve muâşeret-i dâime demek olduğuna göre refik ve

---

[117] Ahmet Mithat Efendi-Fatma Aliye Hanım, *Hayal ve Hakikat*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012, s. 55. Bundan sonraki bütün alıntılar bu baskıdan yapılacaktır.
[118] Firdevs Canbaz, *Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu*, (Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2005, s. 8.
[119] Ahmet Mithat Efendi, *Taaffüf*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 35.

refikanın birbirinden gönülleri hoşlanıp hoşlanmamak cihetinin ehemmiyeti arttıkça artıyor." (Taaffuf, s. 38*)*

Bu romanda evlilik konusunda Orhan Okay'ın üzerinde durduğu nokta, Batı kültürü ile yetişen Rasih Efendi'nin birkaç defa gördüğü Sâniha ile evlenme hususunda milli âdetlerimizin icabını yerine getirerek bir aracı –Sâniha'nın Fransız muallimesi Madam Miryel- vasıtasıyla bu arzusunu dile getirmesidir. Dolayısıyla Ahmet Mithat Efendi eşlerin birbirini görerek tanıyarak evlenmelerini onaylamakla birlikte, evliliğe talip olmak, evlenme teklifinde bulunmak için bir aracının gerekliliğe inanır. Bu, kadının ret veya kabulünde, erkeğe karşı hayâ duygusunu muhafaza etmek bakımından mühimdir. [120]

Ahmet Mithat Efendi'nin son romanı olan *Jön Türk*'te Nurullah Bey, komşusu olan Kazım Bey'in evine eskiden beri sık sık gitmektedir. Ceylan ve ailesinin evinde kaçgöç yoktur ve çocukluktan beri Ceylan ile arkadaş olan Nurullah rahat bir şekilde görüşür, genellikle de bu iki genç kadın-erkek ilişkileri üzerine konuşurlar. Ceylan, Nüket Esen'in tabiriyle fazla modern, fazla atılgan, fikirleri ve davranışları bütün âdetlere aykırı, cariyelerin elinde kontrolsüzce yetişmiş, yazara göre Batı'da bile bu derece serbestliği kabul edilemeyecek bir kızdır.[121] Nurullah'ın içkisine esrar koyarak onu uyutan Ceylan, ondan hamile kalarak Nurullah ile evlenmek ister. Her ne kadar Ceylan, Nurullah'la evlenmek için can atar gibi görünse de evlilik konusundaki yaklaşımı ısrarcı görüntüsüne aykırıdır. Ceylan, alafrangalığın ekstrem bir tipi olarak "mariage libre" taraftarıdır. Avrupa'da yaygın olan bu fikir, hiçbir kayda tabi olmadan kadın ve erkeğin istedikleri zaman birleşmeleri, bıktıkları zaman da ayrılmaları demektir. Yazara göre bu hareket, feminizmin doğurduğu buhrandan başka bir şey değildir. Ceylan'ın davranışları da feminizmin kadına teklif ettiği serbest hayatın tabii neticesidir: [122]

---

[120] Orhan Okay, *age.,* s. 239.
[121] Nüket Esen, *Türk Romanında Aile Kurumu*, Ankara, 1991, s. 14.
[122] Orhan Okay, *age.,* s. 242.

"Bir Nurullah Bey nâ-be-mevsim olarak feminizmin son derecesine sıçrayıvermiş olan bir Ceylan ile akd-i nikâha cesaret bulabilir mi?"[123]

Eğitim görmüş bir kızla evlenmek isteyen Nurullah, Ceylan'ı düşündükçe ikilemde kalmaktadır. O, Ceylan'ın aksine geleneklerine bağlı bir kızla evlenmeyi düşünür. Bir arkadaşının tavsiyesi üzerine Ahdiye'ye talip olur ve yine millî âdetlerimizin gerektirdiği şekilde Nurullah, Ahdiye'yi onun babası konumunda olan hocası Abdüllatif Efendi'den ister. Bu isteği Ahdiye'nin annesine ileten Abdüllatif Efendi'nin ondan olumlu cevap alması üzerine Nurullah ve ailesi Ahdiye'yi isterler. Ahdiye'yi kendisine tavsiye eden arkadaşı Salih Ziya ile evlenilecek kızın özellikleri üzerine konuşurlar:

"-İdealin yani hayalinde tasavvur ettiğin kız nasıl olacak, bakalım? Mutlaka efkâr-ı atîka içinde uyumuş kalmış çürüklerden birisi olmayacak, değil mi?

- Ha! Bak sana fikrimin doğrusunu söyleyeyim. Öyle efkâr-ı cedîde içinde "zıp" diye sivrilip fırlamış olanı da tahayyül etmiyorum.

- Orta halli bir şey, ha?

- Gerek terbiye-i medeniyyece gerek mâişet-i beldece orta hâlli bir şey.

- Meselâ bildiğimiz tanıdığımız kızlardan hangisi gibi?

-Benim bildiğim, tanıdığım kızlar, kadınlar yok ki (...)

- Anladım! Anladım! Şöyle okumuş yazmış olsun. Biraz da müzikaya aşina bulunsun. Efkâr-ı atîkadan çıkmış ise de efkâr-ı cedîdeye henüz girmemiş bulunsun. Biraz da Fransızca bilsin. Değil mi?

- Buna yakın bir şey, hatta Fransızca tarh ve tenzil edersen isabet etmiş olursun."(Jön Türk, s.133*)*

---

[123] Ahmet Mithat Efendi, *Jön Türk*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 129. Bundan sonraki bütün alıntılarda bu baskı kullanılacaktır.

Bu romanda görücü usulü evliliğin örneği Nurullah ve Ahdiye'nin evlenmeleri ile verilir. Ancak evlenme biçiminin eleştirisinin yapıldığını söyleyemeyiz; çünkü yazarın okuyuculara iletmek istediği mesaj çok farklıdır. Romanda Ceylan'ın savunduğu "mariage liber/ahrarane izdivaç/serbest izdivaç"ın eleştirisi vardır. Kadınların da erkekler kadar serbest olmasına olanak sağlayan, gelenek ile çelişen bu evlilik yazarı endişelendirir. Ahlakını ve namusunu yitirmiş Ceylan'ın karşısına geleneklerine bağlı olan Ahdiye'yi ideal kadın tipi olarak çıkarır.

Feminizm, Mithat Efendi'ye göre Avrupa'ya özgüdür ve Avrupalı kadınların şartlarını iyileştirmek üzere ortaya çıkmıştır. Oysa Osmanlı kadınlarının ihtiyaçları başkadır. Avrupa kadınlarının Hristiyanlık dolayısıyla ortaya çıkan hayati arızalarına karşı ve onları ortadan kaldırmak üzere geliştirilen Feminizmin, Müslüman Osmanlı kadınları tarafından benimsenmesi yazarı şaşırtır. Ceylan ve Ahdiye üzerinden verdiği mesajlarla feminizmin doğuracağı tehlikeleri hatırlatarak, okuyucuları uyarır.[124]

Yazarın diğer bir uyarısı ise, ebeveynlerin baskısı sonucu gençlerin kendi rızaları dışında evlenmeleri gibi durumlarda kimi zaman evliliklerin intihar gibi trajik bir sonla noktalanmasına yöneliktir. Böyle bir trajedinin ortaya çıkmaması için yazar, evlilikte aşkın mutlaka olması gerektiği inancındadır. Yazarın bu konudaki önerisi ise, gençler iffet ve namus sınırları içerisinde birbirlerini görüp tanıdıktan sonra evlilik konusunda kendi kararlarını vermelidir şeklindedir.

1.3.2. Cariyelerle Evlilik

Tanzimat dönemi roman ve hikâyelerinde öne çıkan konulardan biri olan kölelik kurumu, başta Namık Kemal olmak üzere Sami Paşazade Sezai, Recaizade Mahmut Ekrem, Ahmet Mithat Efendi gibi yazarlar tarafından eleştirilmiştir.

---

[124] Hülya Argunşah, *agm.*, s. 15.

İlber Ortaylı'nın verdiği bilgilere göre Aralık 1846'da Sultan Abdülmecid'in fermanıyla kölelik ve köle ticareti resmen yasaklanmasına rağmen bu ferman zaman zaman ihlal edilmiştir.[125] Resmen kaldırıldığı halde el altından işlemeye devam eden bu kurum, bir sorun olarak görülmüş ve dönemin eserlerinde kendine yer bulmuştur. Ancak Orhan Okay, Tanzimat döneminde çok sık rastlanan bu temanın Ahmet Mithat'ın eserlerinde sosyal bir problem olarak değil, daha çok romantik ve melankolik bir duygunun temeli olarak işlendiğini belirtir.[126]

Deniz Kandiyoti'ye göre cariye, insanlık ve cinsellik açısından aşağılanmanın en uç örneğidir. Erkek reformcuların cariyeliği reddedişi, daha arkadaşça ve romantik ilişkiler özlemi dönemin en sık kullanılan temaları arasındadır.[127] Ancak cariyelik kurumuna karşı olmakla birlikte görücü usulü evliliğe boyun eğmeyen bazı erkek kahramanlar, tanımadan, görmeden bir kızla evlenmektense kendi yetiştirdiği bir cariye ile evlenmeyi tercih eder.

Fazıl Gökçek, köle veya cariye kadınları, efendilerine veya diğer yabancı erkeklere görünmelerinde, onlarla konuşmalarında sakınca bulunmayan kişiler olarak tanımlar.[128] Dolayısıyla daha önce de belirttiğimiz gibi kadın erkek ilişkilerinin düzenlenişinde başvurulan yollardan birisi de cariyelik kurumudur.

Kölelik veya cariyelik kurumunu eserlerinde en çok işleyen yazarlardan biri olan Ahmet Mithat'ın annesi de kölelikten gelme Çerkez kızıdır. Dolayısıyla yazar, kölelik konusuna birçok hikâye ve romanında, yazılarında yer vermiştir.[129] Ahmet Mithat Efendi'yi dönemin diğer yazarlarından ayıran bir taraf vardır. Tanzimatçılara hâkim olan trajik duygu onda ilk devresi hariç, mutlu sonlu mevzulara dönüşmektedir.[130] Namık Kemal'in *İntibah*'ında genç ve güzel cariye Dilâşub'un çeşitli entrikalar sonucu ölümüne şahit oluruz. Samipaşazade Sezai'nin *Sergüzeşt*

[125] İlber Ortaylı, *age.*, s. 108.
[126] Orhan Okay, *age.*, s. 191.
[127] Deniz Kandiyoti, *age.*, s. 153.
[128] Fazıl Gökçek, *Küllerinden Doğan Anka*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, s. 83.
[129] Tanzimat dönemi Türk roman ve hikâyelerinde kölelik konusunda bk. İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.
[130] Orhan Okay, *age.*, s. 191.

romanı, bir evden diğerine esir olarak satılan Dilber'in intiharıyla noktalanır. Ancak Ahmet Mithat'ta, cariye olarak eve giren Râkım Efendi'nin Canan'ının ve *Jön Türk*'teki Dilşinas Hanım'ın evin efendisiyle evlenerek hanım konumuna yükselmesi dolayısıyla inşa edilen aile hayatları verilir. Ahmet Mithat bu temayı ele alırken ikili bir tutum içindedir. Kölelerin çektiği sıkıntıları, ezilişlerini, yapılan haksızlıkları eleştirirken bir yandan da onların içinde kimilerinin ikbale erebileceklerini dile getirir. [131]

Dünyaya İkinci Geliş romanında, kölelikten gelen bir ağanın ihtiraslarının kurbanı olan bir cariye ile konağın beyinin bir mağaraya kapatılarak yıllarca orada kalmaları, çektikleri çileler ve mağaradan kurtuluşlarıyla yeniden doğmaları anlatılır. Veysel Efendi'nin konağında cariye olan genç ve güzel Çerkez kızı Nergis ile evin oğlu Osman birbirlerini sevmektedir. Ancak konağın ağası olan Mesut Ağa da gönlünü Nergis'e kaptırır. Mesut Ağa'nın oynadığı oyunların sonunda evden uzaklaştırılan Nergis, yine Mesut Ağa tarafından bir mağaraya kapatılacaktır. Veysel Efendi'nin malında gözü olan Mesut Ağa, Osman'dan da kurtulmak niyetindedir, Osman'ın Nergis'in sürekli bulunması konusunda Mesut Ağa'ya yalvarması sonucu Mesut Ağa, Osman'ı da bu fırsattan yararlanarak mağaraya götürür. Belli aralıklarla onları ziyaret ederek ihtiyaçlarını karşılamak dışında mağaraya hiç uğramaz. Bu sırada Osman ile Nergis'in bir çocukları olur. Mağaradan çıktıktan sonra ise Mesut Ağa'dan intikamını alan Osman ile Nergis, Mesut Ağa'nın kendilerini uzaklaştırdığı konağa tekrar dönerler. Ancak Nergis konağa, konağın "hanım"ı olarak dönecektir.

Felâtun Bey ile Râkım Efendi romanında Râkım Efendi, satın aldığı Canan'ı eğitir, Türkçe, Arapça ve Farsça öğretir. Fransızca ve piyano dersleri için hoca tutar. Canan ise hızlı bir ilerleme kaydederek hem Türk kültürü, âdet ve geleneklerini öğrenir hem de Avrupai kültürü. Bir yandan Canan'a piyano dersleri veren Madamme Jozefino ile ilişkisi olan Râkım, diğer taraftan da ders verdiği İngiliz kızlardan biri tarafından sevilmektedir. Ancak o Canan'ı eğitip yetiştirdikten sonra kendisine eş yapar.

---

[131] İsmail Parlatır, *age.*, s. 178.

Çengi'de evlenmek istemeyen Canbert Bey'in Arap bir cariyesi vardır. Canbert Bey'in niyeti bu çirkin ve yaşlı cariyeye bir yandan evin işlerini yaptırmak bir yandan da onu odalık etmektir:

"Sen elbette kendinin çirkin ve kart bir karı olduğunu bilirsin. Ve benim senden genç ve oldukça da yakışıklı bir adam olduğumu görüyorsun. Şu halde seni istifrâş edeceğimi elbette ümit etmezsin. Ben seni istifrâş edeceğim, fakat öyle bir istifrâş edeceğim ki güya hiç istifraş etmemiş sayılacağım. Yani rütbe ve menziletin cariyelikten başka bir şey olmayacak. Yemeğimi sen pişireceksin. Çamaşırımı sen yıkayacaksın. Haneyi sen silip süpüreceksin. Fakat bir karının kocasına ve bir odalığın efendisine gösterdiği naz ve edayı zinhar sen bana göstermeyeceksin. Kendini bana beğendirmek için süs olarak başına bir yeşil yaprak taktığını gördüğüm gün başını koparırım."(Çengi, s. 44-45*)*

Arap cariye ise aradan geçen sekiz on seneden sonra Canbert Bey'e odalıktan emekli olduğunu söyleyerek, Canbert Bey'in evlenmesi konusunda ısrar etmeye başlar. Evlenmeyi düşünmeyen Canbert Bey'in ise cevabı şudur:

"Evlenmek mi! Bak sana bir fıkra söyleyim: Akıllının birine sormuşlar ki insan için ne zaman evlenmek hayırlıdır? Cevap vermiş ki bulûğdan yirmi beş yaşına kadar evlenir ise pek erken evlenmiş olur. Yirmi beşten otuz beşe kadar evlenip de bir karıya esir olmanın manası yoktur. Otuz beşten kırktan sonra evlenecek olur ise pek geç kalmış olur. Bunun en hayırlısı insan için hiç evlenmemektir."(Çengi, s. 46*)*

İkisi arasında sürekli geçen bu konuşma bir süre sonra Canbert Bey'i etkilemeye başlar ve aklına evlenmek fikri düşer. Otuz yaşından aşağı olmamak şartıyla bir bakire ile evlenmek isteyen Canbert Bey'in bu isteği Arap cariyenin Hüveyda Hanım'ı bulmasıyla gerçekleşir.

Jön Türk romanında Gazanfer Bey ile evlenen Çerkez cariye Dilşinas Hanım, cariye alım satım yolu ile değil, bir hanım gibi evlenmiştir:

"Dilşinas Hanım cariye ise de yine kuzât-ı askeriyyeden birisinin dairesinde âdeta evlât gibi bir mevkide bulunduğundan Gazanfer Bey ile vukû-ı izdivâcı öyle cariye alım satımı yolunda olmamıştır. Çeyizi mükemmelen mürettep bir hanımı istinkâh suretinde vukua gelmiştir (...)"(Jön Türk, s. 7*)*

Görüldüğü gibi Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında cariyelerle evlenmek olumlu sunulan bir durumdur. Dönemin diğer romanlarındaki cariyelerin trajik sonlarının aksine Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarındaki cariyeler evin hanımı mertebesine yükselmiştir. Yazarın cariyelere tanıdığı bu görece özgürlük, beraberinde gelen sosyal statü farklılaşması, cariyeler konusundaki kalıplaşmış dönem algısından ayrılır.

1.3.3. Çok Eşlilik/Poligami/Taaddüd-i Zevcât

İslam hukukuna göre yönetilen Osmanlıda bir erkeğin, "taaddüd-i zevcât" denilen teamüle göre dört kadına kadar evlenebilme hakkı vardır. Ayrıca erkek istediği sayıda cariye sahibi de olabilir. Ancak *Kur'an*'da eşlerin her hususta eşit koşullara sahip olması buyrulmuştur[132]:

"Eğer yetimlere karşı adil davranamamaktan korkuyorsanız, o zaman, size helal olan [diğer] kadınlardan biri ile evlenin [hatta] ikisi, üçü veya dördü [ile]; ama onlara adil bir tarafsızlıkla muamele edemeyeceğinizden korkarsanız, o zaman [sadece] bir tane ile yahut meşru şekilde sahip olduklarınız ile (evlenin). Bu, doğru yoldan sapmamanız için daha uygundur." [133]

Birden fazla kadınla evlenme geleneği, sanılanın aksine Osmanlı toplumunda çok yaygın değildir. *Türkiye'de Kadın Hakları* isimli çalışmasında Emel Doğramacı, İstanbul'un fethinden sonra Türk toplumunun ikiye ayrıldığını belirtir.

---

[132] Meral Altındal, *Osmanlıda Kadın*, Altın Kitapları Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 56.
[133] Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, Çeviren: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 2002, s. 107-108.

Sultan ve yüksek memurlar evlerinde harem ve haremağası anlayışını sürdürerek "poligami" sistemini yaygınlaştırırken orta ve alt sınıf Osmanlı Türkleri ise "poligami" sistemini nadiren uygulamaktadır.[134]

Dönemin yazarlarının poligamiye karşı tutumu, Batı'nın çok eşliliği kadın haklarına aykırı olduğu noktasında eleştirmesiyle şekillenir. Batılılar tarafından İslamiyet'e yüklenen suçlamaların haksızlığını ispatlamak üzere çok eşli evliliği onaylamamakla birlikte bazı yazarlar birtakım yararlarının olduğunu dile getirirler. *Kadınlar* isimli eserinde Şemseddin Sami, *birden fazla karı alan bir erkeğin aile denilebilecek bir aile oluşturabilmesinin mümkün olmadığını* belirtir. Çünkü aileyi oluşturan, karı ve koca arasındaki aşk ve sadakattir. Bu iki unsurun varlığı tüm aile bireylerini birbirine bağlayarak sağlam bir bağ oluşturur.[135]

Herkesin evlenme nedeni farklıdır. Erkeklerin çoğu, sadece doğal ihtiyaçlarını gidermek için veya işlerine baktırmak üzere kadınlarla evlenmektedir. İhtiyaçlarını çeşitli sebeplerle gideremeyen erkek ise gayrimeşru yollara başvuracaktır. Bununla birlikte kadın bir hastalığa, bir illete, bir sakatlığa tutulabilir, çocuğu olmayabilir. Bu durumda çok eşlilik kadın için de hayırlıdır. Ayrıca zenginliğin, sefahatin önünü almak için de çok eşliliğe izin vermekten başka çare yoktur. [136] Şemseddin Sami, çok eşliliğin İslamiyet'in icadı olmadığını, İslamiyet'ten önce bir erkeğin alabileceği kadın sayısı belirlenmediği için erkeklerin istedikleri kadar kadın alabildiklerini, *Kur'ân-ı Kerim*'in ise bir kadınla evlenmenin hayırlı olduğunu beyanla birlikte bir erkeğin alabileceği kadın sayısını dört ile sınırladığını belirtir.[137] Yazara göre tüm bu nedenlerden ötürü çok eşlilik, dinen ve kanunen yasaklanmamalıdır.

Çok eşlilik konusunda Fatma Aliye Hanım da görüşlerini bildirir. O da Şemseddin Sami gibi kadının hastalığı ya da çocuğunun olmaması durumunda

---

[134] Emel Doğramacı, *Türkiye'de Kadın Hakları*, Üniversal Kitabevi, Ankara, s. 9.
[135] Şemseddin Sami, *Kadınlar*, s. 60.
[136] Şemseddin Sami, *age.*, s. 64.
[137] *age.*, s. 66.

erkeğin ikinci kez evlenmesini çare olarak görmekle birlikte evliliklerin çoğu için bunun uygun olmadığını belirtir. Eğer koca çocuklarına ve eşlerine eşit davranabiliyorsa, çok eşlilik sosyal bir bozukluk sayılmaz.[138]

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında çok eşliliğin sosyal bir problem olarak ele alınıp eleştirildiğini görmüyoruz. Okay'ın da belirttiği gibi Ahmet Mithat Efendi, bir erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi konusunda İslam şeriatının bu konudaki hükmüne bağlıdır. O eserlerinde taaddüd-i zevcâtı Batı'daki metres münasebetine karşı silah olarak kullanacaktır.[139] Yazar, *Paris'te Bir Türk* (1876), *Henüz 17 Yaşında* (1881), *Ahmet Metin ve Şirzat* (1892), *Mesâil-i Muğlâka* (1898) ve *Jön Türk* (1908) gibi romanlarında "taaddüd-i zevcât"ı müdafaa ederken *Karnaval (1881), Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr (1888), Gönüllü (1896)* romanlarında çok eşli erkek kahramanlara yer verir.

Jön Türk'te hamile olan kadınların erkeğe karşı soğukluk duyarak cinsi ilişki istemediğini, buna karşı erkeklerin ise isteklerinin sürdüğünü belirtir. Dolayısıyla erkeklerin birden fazla kadınla evlenmeleri bir ihtiyaçtır ve bunu doğal karşılamak gerekir [140]:

"... İşte hâl-i haml bu lüzumun muvakkatan kalmamış olduğu bir zamandır ki ama bu adem-i lüzum yalnız kadına göre olup erkek bu hâlden müstesnadır. Müstesna olduğu içindir ki nev-i beşer bittabi kesîretü'z-zevcât olan hayvanlardandır. Güvercinlerde olduğu gibi insanlar dahi kadının haml ve nifas ve rızâ' hâlleriyle erkeğin dahi hemhâl olması lazım gelirdi. Zira güvercin, bülbül vesair zevce-i vâhide sahibi olan hayvanlardan dişilerin kuluçkalık hâline erkekler dahi tamamıyla müşterek olurlar." (Jön Türk, s. 121*)*

---

[138] Ayşe Durakbaşa, *age.*, s. 105.
[139] Orhan Okay, *age.,* s. 248.
[140] Alâattin Karaca, "Ahmet Mithat Efendi'nin Jön Türk Adlı Romanı", *Türkoloji Dergisi*, c.IX, nu. 1, Ankara: AÜ, 1991, s. 139.

Bununla birlikte yine aynı romanda Batılıların tek kadınla evliliği savunmakla birlikte erkeklerin, eşlerinin dışında kadınlarla gayrimeşru ilişkiler kurmalarını eleştirir:

"Bunun içindir ki el-hâletü hazihi Paris'te doğan çocukların yüzde otuzu evlâd-ı tabiiyyeden olmak üzere yani bizcesi 'piç' olarak doğuyorlar. Bu evlâd-ı tabiiyye işte bir nevi ahrarane izdivaç demek olan amante ve metreslerin mahsulüdürler. Bunlar o hizmete mahsus olan dairede bakılıp büyütülüyorlar." (Jön Türk, s. 75*)*

"... Avrupa'da kesret-i zevcât yokmuş. Dinen ve kanunen herkes zevce-i vâhide ile iktifaya mecburmuş. Güzel ama hâl ve iktidarı müsait olan kibar ve hatta orta kibar âleminden zevce-i vâhide ile iktifa eden kim imiş? O kadar tiyatro aktrislerini, o kadar "deni-mondaine" dedikleri fevâhişi kimler idare ediyorlar imiş? "midinedte" denilen ve dikişçi ve yapma çiçekçi gibi amele kızlardan müteşekkil olan bir alay kızların az çok gizli veyahut az çok aşikâr şerîk-i hayâtları kimlermiş?" (Jön Türk, s. 127-128*)*

Orhan Okay, *Letâif-i Rivâyât*'ın ikinci hikâyesi olan *Esaret*'te evli olan Zeynel Bey'in küçükken satın alarak eğitip yetiştirdiği Fıtnat adlı cariyesini nikâhlamak düşüncesinden taaddüd-i zevcâtın aleyhinde olduğu için vazgeçtiğini belirtir[141]:

"... Fitnat'ın halâvet-i endam ve letâfet-i evza'ı dahi bana o kadar lezzet vermeye başlamış idi. Hatta bazı kere hülyanın galebesiyle 'Adam bunlar sulbî evlâdım değil ya? Bahusus kendileri halkın dediği gibi esirdir. Meselâ ben Fitnat'ı istifraş edecek olsam mugayir-i şer'-i şerif bir harekette bulunmamış olurum" gibi hayalde dahi bulunur idiysem de taaddüd-i zevcât pek ziyade meşfur ve merdudum olduğu cihetle der-akap tadil-i fikir ederek nefsimi tayip eyler idim. Acaba meselede ben mi haklı idim? Yoksa nefsim mi?" (Letâif-i Rivâyât, s. 17*)*

[141] Orhan Okay, *age.,* s. 248.

Orhan Okay, Ahmet Mithat Efendi'nin bütün eserleri içerisinde Zeynel Bey'den başka çok eşliliği reddeden bir tipin olmadığını kaydeder.[142] Bununla birlikte yine *Letâif-i Rivâyât* hikâyeleri içerisinde yer alan *Teehhül*'de Mazlum Bey ile ailelerinin uygun görmesi sonucu evlenen, zaten Mazlum Bey ile evlenmekten başka arzusu olmayan Sabire Hanım, evlendikten sonra Mazlum Bey'in kendisiyle ailesinin baskısı sonucu evlendiğini, aslında başka bir kadını sevdiğini anlar:

"... Geliniz darılmayınız. Derdinize çare arayalım. Siz beni istemeyerek almışsınız. Pederinizin ibramı üzerine mecbur olmuşsunuz. Başkasını seviyormuşsunuz. Madem ki öyledir, ben size yazık olmasını istemem. Lâkin kendime yazık olmasını da hiç istemem. Ne yapalım, dinimizin müsaadesi var, dörde kadar Allah'ın emri imiş. Ben yalnız senin yüzünü görmeye ve mürüvvet ve merhamet eder isen cüz'î bile iltifatına da razı olurum. Sen de zevkine bakarsın."(Letâif-i Rivâyât, s. 49*)*

Sabire Hanım zaman zaman kocasına bu teklifi yaparken, ikinci bir kadınla Mazlum Bey'i paylaşmayı göze almışken yine de Mazlum Bey, taaddüd-i zevcâtın aleyhindedir:

"Bu böyle olmaz. Biz bu hâlde devam edemeyiz. Vakıa şu hâlinle sen benden pek kolay vazgeçebilirsin. Lâkin ben senden vazgeçemem. Sana bu kadar irtibat ve ihtisasım üzerine beni terk eder isen bana yazık etmiş olursun. Ne çare, görürüm ki şu hâlde sana dahi yazık oluyor. Gel doğru söyle. Eğer başka birisinde gönlün var ise sana kendim alayım" demek istedim. Fakat bey buralardan asla bahsetmek ve ettirmek istemediğinden beni şediden reddedip 'Sen sağ iken bana başka karı haramdır' dedi." (Letâif-i Rivâyât, s. 50*)*

Mazlum Bey'in çok eşliliğin aleyhinde olmasının kökeninde sevdiği kız olan Hayfa'ya vermiş olduğu söz yatmaktadır. Sabire Hanım'a elini sürmediği takdirde onun kendisini terk edeceğini ümit eden Mazlum Bey, bu nedenle karısının

---

[142] *age*., s. 248.

teklifini de reddetmiştir. Ancak bir kadın tarafından çok eşliliğe rıza gösterilmesi bu hikâyeyi diğerlerinden ayırmaktadır.

Hasan Mellâh romanında Hasan, Cuzella'nın aşkıyla onu bulmak üzere maceralara atılmışken Esma ile yolu kesişir ve âlemde Cuzella'dan başka güzel olabildiğine şaşırır. Durum öyle bir hal alır ki Hasan, Esma'nın güzelliği karşısında kendi deyimiyle helak olacaktır. Ancak Esma'nın gayrimeşru bir ilişki yaşamış olduğu Timur Bey'e sadakat yemini etmiş olması, Hasan'ın Cuzella'ya vermiş olduğu sözü hatırlamasını sağlar. Esma'nın macerasını öğrenen Hasan, o dakikadan itibaren ona kardeş gözüyle bakar. Ahmet Mithat, Hasan'ın Cuzella'dan sonra Esma'ya da gönlünde yer açabilecek durumda olmasına bir açıklama getirir. Bir erkeğin aynı zamanda birden fazla kadını sevebileceğini, bunu zamanında bir tiyatroda da konu edindiğini ve tabiat kanununa aykırı olduğu yönünde yapılan itirazlara tabiattan çeşitli örnekler verebileceğini anlatır[143]:

"İnsan bittabi âşıktır, bittabi maşukadır. Sevmek ister, sevilmek ister. Bir kere sevdiğini daima sever. Bir kere sevildiğine daima sevilmek ister. Bu muaşakayı unutmak mutasavver değildir. Bin yıl sonra hatıra gelse yüreğinin cızladığını duyar. Lâkin bir kere kendisini bir afetin pençesine kaptırmış olan insan ilâ-ahîri'l-ömr o pençenin mağlûbu olagitmez. Bunun gibi nice pençeler insanın yüreğini tıftik tıftik eder. Hangisi daha galip gelirse yürek onun zebunudur. (...)

Ben bir vakit bir tiyatro yaptım Bir adama iki karı sevdirdim ve aldırdım. Taaddüd-i zevcâtın medeniyete sığmayacağı hakkında Avrupalılardan bir fikr-i hikmet almış olan bazı zevat aldıkları hikmet kanûn-ı tabîata muvafıktır zannıyla bizim tiyatro oyununa itiraz eylediler. Hâlbuki, kanûn-ı tabîatı karıştıracak olsak taaddüd-i zevcât için bin fetva bulabiliriz."(Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrar, s. 284*)*

[143] *age.*, s. 248.

Hüseyin Fellâh'ta çok eşli evlilik örneği verilmemekle birlikte yine yazar tarafından bunun müdafaasının yapıldığını görürüz. Roman kahramanlarından Hüseyin Fellâh Şehlevend'e duygularını açtıktan sonra, babasını razı edemeyip evlenemediği Sabîre Hanım'ı yıllar sonra karşısında bulunca ne yapacağını şaşırır:

"...inayet ve ihsanına gerçekten meftûn olduğu Şehlevend'i de bir türlü feda edemeyerek bu müşkilâtı dahi dörde kadar teehhülün mücaz olduğu tesellîsiyle bertaraf etmeği kurardı ki..." (*Hüseyin Fellâh*, s. 208)

Yazar, Hüseyin'in kendisiyle hesaplaşmasını verirken araya girerek sadece bir kadının değil birden çok kadının sevilebileceğini örnek vererek ispatlamaya çalışır:

"Aşkın inkısam kabul etmediği davasında ısrar edenler ihtimal ki bu kere şu sözümüz üzerine de itirazlarını tecdit ve tekrar ederler. Biz bu cevabımızı tecdit ve tekrar eyleriz. Deriz ki yalnız kırmızı çiçeği severim de sair hiçbir rengi sevmem demek ifrattan ibarettir. Ben kendim âlemde her nevi çiçeği severim. Hem de hepsini başka başka severim vesselâm" (*Hüseyin Fellâh*, s. 209)

Roman boyunca Hüseyin Fellâh, Civelek ve Ömer'in ilgisine mazhar olan Şehlevend ise üç erkek arasında bir türlü karara varamaz. Bu noktada Ahmet Mithat, okuyucuya değil kendisine seslenir:

"Korkarız muharrir efendi siz bu kızı şu üç herifin üçüne dahi âşık edeceksiniz ama bu suret bütün bütün rezalet olur. Bir erkeği üç dört karıya âşık ettirdiğiniz bir çok safsatalar ile bize de yutturdunuz. Bunun bir zararı yoktu. Çünkü erkek dördünü dahi başka başka idare edebilirdi. Lâkin bir karıyı üç erkeğe âşık ederseniz işte bunun bir çaresini mümkün değil bulamazsınız. Vakıa bu iş bize ait bir vazıfe değil ise de haniya bir hatıra kabilinden olarak arz ediyoruz." (*Hüseyin Fellâh*, s. 275)

Ahmet Mithat Efendi, *Paris'te Bir Türk*'te roman kişilerinden Nasuh Efendi vasıtasıyla çok eşliliğin ateşli bir savunucusu olarak çıkar karşımıza. Çok eşliliği siyasi, tabii ve felsefi olmak üzere birçok noktadan ele almak gerektiğini belirtir. Bir kadınla evli olan bir adamın karısının rızasını da alarak başka bir kadınla evlenmesinin üçü de razı olduktan sonra ayıplanacak bir tarafı yoktur. Üçü de aralarında bir anlaşma imzalamışlarsa tabiat kanunu bu anlaşmayı reddedemez. On yedi yaşında bir erkekle on dört yaşında bir kızın evlendiği düşünülürse ki Doğu'da evliliklerin çoğu erken yaşlarda yapılır. Otuz sene boyunca mutlu yaşayan bu çiftten kırk dört yaşına gelen kadın, Batı'da altmış yaşına gelen kadınlar kadar yaşlanır. Oysa kırk yedi yaşındaki kocası hâlâ gençtir, hâlâ çocuk sahibi olabilecek durumdadır. Bu durumda karılıktan çıkmış olan kadın, kocasının ihtiyaçlarına cevap veremez. Bu hâlde ise o kocanın Avrupa usulünce kendisine bir metres tutarak gelirinin bir kısmını bu uğurda sarf etmesi, kendi evine kayıtsız kalması, şayet bir çocuğu dünyaya gelirse de onu kendisine evlat kabul edemeyip gayrimeşru çocuklara has olan mekânlara terk etmesi icap eder. Çok eşlilik tüm bu olumsuz durumları engeller. Nasuh, işin tabii boyutunu ise şöyle açıklar: İki memleketten birisinin tabiatı gereğince bir erkeğe bir karı çok iken diğerinin tabiatı gereğince iki karı az gelir. Tabiatın hükmü böyledir. Bir ekmekle karnı doyan adamın üç ekmekle aç kalan adama "Bu ne rezalet? Sen de benim gibi niçin bir ekmekle iktifa etmiyorsun?" deme hakkı var mıdır?[144] İşin siyasi noktası ise dinen çok eşliliğe cevaz verilmesidir. Ancak emretmez, cevaz verir. İşte Avrupa bu noktada yanılmaktadır. Bir din ki kendisine haram olan bir kadının ırzına geçen erkeği de ırzını koruyamayan kadını da ölüm cezası ile idam eder. İslamiyet, Hristiyanlıkta olduğu gibi insanı insanlığının üstünde yani melek olarak görüp de hükmünü ona göre inşa etmez. İnsanın her ihtiyacının önünü açık bırakmaya gerek görür. Bir kadınla mümkün değil yetinemeyecek olan adam için çok eşliliğe cevaz gösterilmemiş olsa fuhşu namussuzluk olarak görmemek lazım gelir. *Kur'an* erkeğe bir kadın yetmezse iki alabileceğini, o da yetmezse üç, nihayet dört alabileceğini bildirir. Ancak bunlar arasında tam adalet sağlamak şartı vardır. Adalet sağlayamayacaksa erkek, bir kadından başka kadın alamaz. İşte cevaz bundan ibarettir. Yani *Kur'an* çok eşliliği

[144] Ahmet Mithat Efendi, *Paris'te Bir Türk*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 147-149. Bundan sonraki bütün alıntılarda bu baskı kullanılacaktır.

emretmez ancak insanı bu konuda hür bırakır.[145] Nasuh'a bir kadının birkaç koca ile evlenmesi için *Kur'an*'da nasıl bir hüküm verildiğini soran bir kadına Nasuh şöyle cevap verir: *"Kur'an hayal âleminde gezinmez. Hakikat âleminde gezinir. İnsanı insanlığın üstünde düşünmez. İnsan ise bir tür hayvandır. Tabii üreme konusunda erkeklik tohum ve dişilik tarla olarak tasavvur edilir. Bir tarlaya birkaç çiftçi tohum ekerse, sonra herkes kendi tohumunun mahsulünü almak isterse ayrım nasıl yapılır?"*[146]

Romanda çok eşliliğe dair yapılan bu açıklamalardaki erkekliğin tohum, dişiliğin tarla olarak görülmesi Carol Delenay'ın *Tohum ve Toprak* çalışmasının da ana eksenini oluşturur. 1980 yılında Ankara'nın bir köyünde yaptığı çalışmada yazar, köylülerin kadın ve erkeğin döllenmeye ilişkin farklı rollerini tohum ve tarla sözcükleriyle nitelendirdiklerini belirtir. Erkeğin tohum ektiği, kadının da tıpkı bir tarla gibi ekildiği söylenir. Köylüler bu görüşlerini meşrulaştırmak için *Kur'an*'a başvururlar: *"Kadınlarınız sizin için ekilecek bir tarladır. Öyleyse onları dilediğiniz gibi ekin"* (2. Sure: 223)[147] Tohumdan, erkekten çocuk gelir. Çocuğun özünü taşıyan tohumdur. Kadın yalnızca fetüsü besleyecek bir ortam sağlar. Köylülerin bu algısı Carol Delenay'ı şu tespite götürür: İslamiyet'in Müslüman bir erkekle Müslüman olmayan bir kadının evliliğine izin verirken Müslüman bir kadınla Müslüman olmayan bir erkeğin evliliğine izin vermemesinin arkasındaki mantık budur. Buğday ekersen buğday alırsın. Arpa ekersen arpa alırsın. Yetişen ekinin türünü belirleyen tohumdur. Tarla ekini besler ama türünü belirleyemez. Erkek tohumu verir, kadın ise tarla gibidir.[148]

Çok eşliliğin örneğini içeren romanlardan birisi olan *Karnaval*'da kırk beş elli yaşlarında olan Cezayirli Bahtiyar Paşa'nın dört karısının olduğunu ve gece asla yalnız yatmadığını öğreniriz:

---

[145] Ahmet Mithat Efendi, *age.*, s. 150.
[146] *age.*, s. 151.
[147] Carol Delenay, *Tohum ve Toprak*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 49.
[148] Carol Delenay, *age.*, s. 52.

"Vay şimdi karilerimiz hanımlardaki gazap! Bir adamın dört karısı olmak bahtiyarlık mı imiş? Bu ne yanlış fikir! Bu ne garip zehap! Yazılacak şeyler bitti de bir de erkekleri dört kadın almaya teşvik mi kaldı? (...)

İmdi bir erkek gönlünü, malını, namusunu hanesinden hariçte pâmâl ettireceğine serveti, hevesi hep kendi hanesine münhasır olsa daha müreccah sayılmaz mı? Hariçteki sefahetleri kendisi için ayıp ve rezalet addolunduğu hâlde hanesindeki teaddüd-i zevcâtı, böyle bir ayıp ve rezalet addolunmak şöyle dursun bilâkis o adam için her hâlde ehilperverlik addolunur.

Maahaza yalnız bir tanecik zevcesiyle kanaat ve ona sadakat eden zevçleri takdis etmelidir. Fakat bizim Bahtiyar Paşa işte bu mülahazada bir adam olmayıp konağında dört tane zevcesi vardı (...)"[149]

Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr romanında, Ali Haydar isimli çocuk anne ve babasının zulmünden bir Papaza sığınır ve Papaz onu Fransa'ya kaçırıp Pierre adını verip vaftiz eder. Manastırdan kaçarak asker olan Pierre, Paris ile Cezayir arasında gidip gelirken tanıştığı bir kadınla Marsilya'da evlenir. Fransızların hizmetindeyken Araplara yardım eder; ancak bir düello yüzünden Fransız hizmetinden çıkarak Demir Bey adıyla Mısır'ın hizmetine girer. Emekli olduğunda ise İstanbul'a döner ve orada Feride Hanım'la evlenir. Feride Hanım'la yaptığı evlilikten sonra bir gün İstanbul'da ilk eşine rastlar, onunla görüşür, din değiştirdiğini anlatır, ondan özür diler. Eşinin özrünü kabul eden kadın iki sene boyunca onunla yaşar. Ancak Pierre'nin Müslüman bir kadınla da evli olduğu açığa çıkınca Paris'e döner. Paris'e döndüğünde ise hamile olduğunu öğrenir.

Gönüllü romanında, ailelerinin müsaade etmemesi sonucu, sevdiği kadın olan Filomene ile evlenemeyen Recep Köso, Filomene'nin Andrea Kostopolo ile evlendiği haberini alınca dostlarının da teşvikiyle Yakup Bey namında bir zatın

[149] Ahmet Mithat Efendi, *Karnaval*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, s. 46-47. Bundan sonraki bütün alıntılar bu baskıdan yapılacaktır.

kızıyla evlenir. Yıllar sonra gönüllü olarak katıldığı savaşta, Yunan işgali altında bulunan topraklar geri alındığında Filomene'ye rastlar ve onun hayatını kurtarır. Filomene'den bir de oğlu olduğunu öğrenen Recep Köso, başka bir kadınla evli olduğunu, yeni kurduğu hayatında çoluk çocuk sahibi bulunduğunu, bu hâlde kendisini kocalığa kabul edip etmeyeceğini sorar ona. Filomene şöyle cevap verir:

"Ben kendimi sana kabul ettirmek emelindeyim Köso! Seni benim kabulüm lüzumunu hatır ve hayalden bile geçirmek iktiza etmez. Şimdi her şeyi öğrendikten sonraki hissimi soruyorsan derim ki: Bahtiyardır o kadın ki sana zevce olmuştur! Elbet seni sevmekte bana iştirak etmiştir. İkimiz dahi bir muhabbetin hâmil ve haiziyiz. O beni reddetmeyecek olur ise benim onu hüsn-i kabulüme hiç şüphe etmemelidir."[150]

Bu cevabın üzerine Recep Köso ile Filomene'in nikâhı icra olunur.

Bunların dışında yazarın 1872'de basılan *Eyvah!* isimli dramında Batılılaşmanın aile çevresindeki etkileri ve bilhassa evlenmedeki eski âdetlerin tenkidi yapılır. Şinasi'nin *Şair Evlenmesi*'nde tenkit edilen "erkekle kadının birbirleriyle tanışmadan evlenmeleri" âdetinden sonra, Namık Kemal'in *Zavallı Çocuk* piyesinde "gençlerin evlenmelerinde son sözü ana-babanın söylemeleri" âdeti tenkit edildiği gibi, Ahmet Mithat'ın bu ilk dramında da "birden fazla kadınla evlenme" âdeti şiddetle tenkit edilir.[151]

Ahmet Mithat Efendi çok eşliliği, dönemin diğer aydınları gibi dinen şart koşulmamakla birlikte bir imkân olarak görmektedir. Bu şekilde fuhuş önlenecek, Batılıların yaşadığı gayriahlaki yaşayış Osmanlıda görülmeyecektir; çünkü Doğulu kadını Batılı kadından üstün kılan en büyük özelliği ahlakıdır. Bununla birlikte yazar, *Letâif-i Rivâyât* hikâyelerinden olan *Esaret* ve *Teehhül*'de çok eşliliği reddeden erkek roman kahramanlarına da yer verir ve *Eyvah!* isimli piyesinde de çok eşliliğin

[150] Ahmet Mithat Efendi, *Gönüllü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 223-224. Bundan sonraki bütün alıntılar bu baskıdan yapılacaktır.
[151] Kenan Akyüz, *age.*, s. 62.

eleştirisini yapar. Yazarın bu ikilemi, içinde bulunulan dönemin getirdiği Batılı kurum ve değerlerin yerleşirken nasıl bir tutum takınılacağının tam belirlenememiş olmasıyla koşut bir durumdur.

1.3.4. İdeal Evlilik

Ahmet Mithat Efendi için kadın ve erkeğin evlenmeden önce birbirlerini namus ve iffet dairesi içinde kalmak şartıyla tanımaları çok önemlidir. Aile büyüklerinin baskısı sonucu eşlerin birbirini görmeden yaptıkları evlilikler yazarın bazı romanlarında ana konu olarak işlenmiş, birçok romanında eleştirisi yapılmıştır. Ahmet Mithat Efendi'nin model olarak romanlarında sunduğu ideal evlilik nasıldır? Nasıl bir kadınla evlenilmelidir? Bu soruların cevabı bizi "İdeal kadın tipi nasıl olmalıdır?" sorusuna götürür.

Ahmet Mithat'ın yazmış olduğu ilk hikâyeden son romanı *Jön Türk*'e kadar ideal kadının özelliklerini eğitim belirler. O, kadınları, *gelecek nesli yetiştiren bilgili anneler, zihinsel dönüşümünü gerçekleştirmiş erkeklerin evde huzur içinde yaşayabileceği ortamı hazırlayan eşler, evi yöneten iyi idareciler* olarak görmek ister.[152]

Erkek egemen bir toplumsal yapının temsilcisi olan Ahmet Mithat, "erkeğe göre bir kadın" yaratmayı doğru bulur. *Peder Olmak Sanatı*'nda evlenilecek kadınlarda güzellik, sağlıklı, iffetli, ahlaklı olma ve iyi bir soydan gelmekten başka iyi yolda terbiye edilmiş olma şartlarını aramanın doğru olacağını belirtir.[153] Söz konusu eserinde iyi yolda terbiye edilen bir kadının sahip olması gereken meziyetleri şöyle sıralar: Öncelikle okur-yazar ve lisan-âşina olmalıdır. Kız babaları çocuklarına birer ecnebi lisanı öğretmekle çok da isabetli bir iş yapmış olur. Çünkü kızlarının ecnebilerle münasebeti olacak bir adamın zevcesi olma ihtimali vardır. Sefaretlere mensup kadınlar onların ziyaretine gelebilirler. Bu kadınların asrın dili olan

[152] Hülya Argunşah, *agm.*, s. 10-11.
[153] *agm.*, s. 14.

Fransızcayı konuşmalarında maddi, manevi büyük fayda vardır. Ecnebilerle münasebeti olmasa bile delikanlıların pek çoğu lisan-âşinadır ve eşlerinin de lisan-âşina olmasını arzu ederler. İkinci olarak müzik bilgisi olmalıdır. Çünkü müzik eğitimi, yabancı dillerin öğretilmesinden ziyade yayılmıştır. Bunlar bir kız için çağın getirdiği yeni gerekliliklerdir. Çünkü onlarla evlenecek olan gençler çoğunlukla eğitimlerini yüksek okullarda tamamlamışlardır. İlimlere, lisanlara vakıf olmuşlardır. Bu erkekler bir zamanın ham halat kızları gibi mahlûklarla yaşayamazlar. Bazıları ecnebi kızlarla evlenir ki yazarın gönlü buna razı değildir. Üçüncü olarak kadınlar bu hüner ve maariften başka ev kadınlığını da bilmeliler. Hane idaresinin esası demek olan kiler, ambar, mutfağın halinin cahili kalmamalı bununla birlikte biçki, nakış, dikiş de bilmelidir. Bir kadın sayılan vasıfların tamamını mükemmel surette kendinde toplayamaz fakat kadın bunlardan bazılarına azıcık vakıf olursa diğer bazılarına çokça vukufuyla bu eksiklerini örtebilir. Ayrıca kadının evlat doğurma hususundaki kabiliyeti de düşünülmelidir. Yaratılışı metin, gürbüz, sağlıklı çocuklar doğurabilecek midir? Erkekler tüm bu noktaları göz önünce bulundurarak eşini seçmelidir.[154]

Felâtun Bey ile Râkım Efendi'de Râkım Efendi'nin sokakta rastlayarak yüz altına satın aldığı Canan, roman boyunca almış olduğu tahsil ve terbiye sonucu hızla gelişme gösterir. Fedayi Kalfa sayesinde ev işleri, dikiş öğrenen Canan; Râkım Efendi'den de Türkçe, Arapça, Farsça öğrenir. Canan'ın piyanoya heves ettiğini öğrenen Râkım ona bir de piyano hocası tutacaktır. Jozefino'dan Fransızca da öğrenmeye başlayan Canan, romanın sonunda Râkım'a bir de nur topu gibi bir erkek evlat verir. Canan, Ahmet Mithat Efendi'nin ideal Osmanlı kadın tipidir.

Hasan Mellâh'ta ise Cuzella, yazarın bir diğer ideal kadın tipi örneğidir. Çok güzel olan Cuzella'nın eğitimiyle iki rahibe ilgilenmiştir. Cuzella'nın ana dili mükemmel olmakla birlikte Fransızcası ve ansiklopedik bilgisi de kusursuzdur. Kütüphanesinde en büyük filozofların eserlerinden en eğlenceli kitaplara kadar her çeşit, bin beş yüz kadar kitap ve dergi mevcut olmakla birlikte, birçok antika eşyadan

[154] Ahmet Mithat Efendi, *Peder Olmak Sanatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013, s. 28-29.

oluşan özel bir müzesi de vardır. Ayrıca Cuzella koca konağı çekip çevirecek maharete de sahiptir.

Dürdane Hanım romanında yirmi yedi yirmi sekiz yaşlarında taze bir dul olan Ulviye Hanım, esmer güzeli bir kadındır. Talim ve terbiyesine babası tarafından özen gösterilen Ulviye Hanım, son derece terbiyeli ve naziktir. Farsça ve Arapçayı mükemmel suretle öğrenmekten başka İngilizceyi de işini görecek derecede kullanabilmektedir. Edebiyata merakı olan Ulviye Hanım roman, tiyatro suretinde ve şiir ve inşa vadisinde, karşısına her ne çıkarsa, hepsini büyük bir dikkatle okur. Gayet serbest mizaçlı olan Ulviye Hanım, namus bahsinde ise son derece hassastır. Bu nedenle de Dürdane Hanım'a yardım etmek için elinden geleni yapar. Ulviye Hanım, kendi zamanı için yeni bir kadın tipidir.

Vah romanında güzelliğiyle Samurkaş Hanım olarak nam salan Ferdane Hanım, güzel olduğu kadar kültürlüdür de. Bir hoca efendisi olan Ferdane Hanım'ın kaleminden adeta kan damlar, beyitler düzer. Ulviye Hanım gibi hareketlerinde oldukça serbest olması, onun başına ummadığı belaların açılmasına sebep olacaktır:

"Uzun boylu hanım ise hem pek güzel, hem pek süslü olduğu hâlde, hem de pek serbest bir şey olduğundan cebinden zarif bir sigara muhafazası çıkarıp bir sigara yakarak püfür püfür içmeye başladı ise de yüzünü deniz tarafına çevirerek telâtum-ı bahri ile eğlenmekte olduğu cihetle şu vaz'ını beğenemeyen Behçet artık başka türlü teskîn-i teessüre yol bulamayarak kadınların sigaraya alışmaları ve hele bazı serbestçe olanlarının böyle vapurlarda dahi sigara içmeleri ne kadar fena bir şey olduğunu muhakemeye başladı."[155]

Milyonlar sahibi bir Hintli ailenin başından geçenleri anlatan *Hayret*'in kadın kahramanlarından Mihriban, yirmi iki yaşında çok güzel bir kadındır. Mini mini ağzı ve dudaklarından çevikliğine, sesinin letafetine kadar tasvir edilen bu

[155] Ahmet Mithat Efendi, *Vah*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 26. Bundan sonraki bütün alıntılar bu baskıdan yapılacaktır.

kadın, piyano çalmasını bilir, hatta şarkı okur. Bununla birlikte Mihriban, Avrupa lisanlarını bilir, kitaplarını okur, İngiliz terbiyesi almıştır. Bu romanın bir diğer kadın kahramanı olan Matmazel Anj bir hokkabazın kızı olmakla birlikte adeta bir kibar kızı gibi terbiye görerek büyür.

Taaffüf romanında Sâniha Hanım güzel, zeki, kültürlü, çok iyi yetiştirilmiş bir kadındır. Çocuğun yetişmesinde, dolayısıyla da gelecek neslin terbiyesinde kadının önemli bir yeri olduğunu düşünen yazar, öncelikle kadınların eğitilmesi meselesi üzerinde ısrarla durur. Bu romanda Sâniha'nın almış olduğu eğitim ayrıntılı bir şekilde verilir. Ana diline ve Fransızcaya mükemmel bir şekilde hâkim olan Sâniha'nın Ahmet Mithat'ın ideal ölçülerine ulaşabilmesi, aydın bir insan için gerekli olan kültür muhtevasına sahip olmasına da bağlıdır.[156] Evlilikte en mühim meselenin aşk olduğu ise Saniha ağzından dile getirilecektir. Yazara göre evlilik kurumunun sağlam temellere oturması ve devamının sağlanması ancak karşılıklı sevgi ile mümkündür. Melin Has-Er'e göre basit bir vaka üzerine inşa edilen bu roman adeta yazarın ideal tipini ve evlilik hayatını tasvir mahiyetinde kaleme alınmış gibidir. Kadın her şeyden önce iyi bir eş, müşfik bir anne olmalı, ilim ve irfan bahsinde kocasıyla sohbet edebilecek, onu anlayabilecek seviyede yetişmiş, evladına iyi terbiye verebilecek derecede kültürlü olmalıdır.[157]

Jön Türk romanında Nurullah, Ahdiye'yi kendisine tavsiye eden arkadaşı Salih Ziya ile evlenilecek kızın özellikleri üzerine konuşur. Avrupa'dan edindiği feminist düşüncelerle kendini mahveden Ceylan'a karşılık bu romanda ideal kadın tipi, Ahdiye ile verilir. Asrın kızları gibi Fransızca bilen Ceylan, çok fazla kitap okur, müzik bilgisi de vardır, piyanonun yanında birçok sazı da çok iyi çalmaktadır, hatta şarkı söylemeyi ve dans etmeyi de bilir. Ancak onun kusuru ve Ahdiye'den farkı, okuduklarının sınırlanmamış olması ve bütün okuduklarına inanarak onları hayata geçirmeye yeltenmesidir.

---

[156] Melin Has-Er, *age.*, s. 194.
[157] *age.*, s. 201.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Peder Olmak Sanatı*'nda vasıflarını sıraladığı kadınlara romanlarında da yer verdiğini görüyoruz. Bu kadınlar içerisinde Felâtun Bey ile Râkım Efendi romanının asli kadın kahramanı olan Canan, Ahmet Mithat Efendi'nin bir kadında olmasını gerekli gördüğü vasıfların tamamını mükemmel surette kendinde toplayarak diğer roman kahramanlarından ayrılır.

1.4. Evlilikle İlgili Olumsuz Durumlar

1.4.1. Evlilikte Yaş ve Sınıf Farkı

Evlilikle ilgili tartışılan, eleştirilen en önemli konulardan birisi de evlenecek gençler arasındaki sınıf ve yaş farkıdır. Dönemin birçok yazarı bu konuyu bir sorun olarak eserlerinde ele almıştır.

İlk Türk romanları üzerine yapılan çalışmalardan biri olan Robert Finn'in *Türkçede Roman* adlı eserinde görücü usulü evliliğin eleştirisi yapılırken aynı zamanda kadınların babaları yaşında erkeklerle evlendirilmelerinin eleştirisi de Şemseddin Sami'nin *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat*'ından yapılan alıntıyla ortaya konulur[158]:

"Ah bîçare biz karılar!... Bizi hiç insan sırasına koymazlar. Babalarımız istedikleri adamlara bizi hediye verircesine verirler. O adamların tabiatını sormazlar. Biz o adamlarla geçinecek miyiz, orasını hiç düşünmezler. Bize bir defa 'Filân adamı koca ister misin?' yahut 'Kimi koca istersin?' diye bir sormak yok. Bize derler, 'İşte seni filân adama vereceğiz' Biz sükût ederiz. Ama gönlümüz ne der? Yarabbi, babamın bu söylediği efendi genç olsun, iyi tabiatlı olsun. Filvaki bazı defa öyle çıkar. Lâkin bazı kere de bütün bütün zıddına. Gider bakarız ki bize koca olacak adam altmış yaşında yahut bir gözden kör, yahut burunsuz, yahut sarhoş, yahut ahmak... Ah siz erkekler ne zalimsiniz! Bir kızcağızın bir gözünü biraz şaşı olsa,

[158] Robert Finn, *age.*, s. 19.

yahut bir ayağı cüz'î topal olsa bîçare evlenmeksizin ihtiyarlar gider. Kimse almaya tenezzül etmez. Ama sizin en fenası, en uğursuzu, en sakatı, bakarsın ki, kızların en güzelini, en uslusunu alır da bîçareyi esir eder."[159]

İki gencin intiharıyla sonuçlanan *Teehhül* hikâyesinde birbirleriyle gizlice görüşerek ve mektuplar yoluyla haberleşerek ilişkilerinin devamını sağlayan Mazlum ve sevgilisi, durumu fark eden komşuları tarafından ayıplanır. Komşular arasında kızın ismet ve iffetini kaybetmiş olabileceği düşüncesi doğar. Kızı oğullarına almadan önce araştırmayı uygun gören aile, bu dedikoduları öğrendiğinde, Mazlum'un sevdiği kızla evlenmesine müsaade etmez ve onu komşularının kızı Sabire ile evlenmeye zorlarlar. Ailenin bu tutumu ve yol açtığı sonuçlar yazar tarafından tenkit edilir, aşk söz konusu olduğunda sınıf farkı da ortadan kalkar:

"Ey bu kâğıt eline geçip de mütalaâ edecek olan zevat! Talih beni Mazlum'a ve Mazlum'u bana tanıttırdı. Habl-i metin-i aşk ve muhabbetle gönüllerimizi birbirine bağladı. Vakıa ben Mazlum'un dengi değilim. O bir miralay oğlu, ben ise esnaftan fakir bir adamın kızı. Lâkin rabbü'l-aşk ve ve'l-hevâ insanlar beyninde müsavat-ı kâmileye hükmeder. Bu fakir, bu gâni demediği gibi hatta bu güzel, bu çirkin bile demez. Fakiri ganîye çirkini güzele sevdirir." (Letâif-i Rivâyât, s. 53*)*

Hasan Mellâh'ta Esma ile Timur Bey'in aşkı, sınıf farklılığı nedeniyle Timur Bey'in babasının engeline takılır:

"Timur Bey beni tezevvüç edeceğini ve bu âlemde benden başka kimseye gönlünü vermeyeceğini söyledi. Sözünü dahi tuttu. Zira, ertesi günü babasına söyleyip de beni istedi. Meğer ben fakir imişim, haberim yok. Meğer fakir olan bir kızı bir beyzade alamazmış. Onu da bilmiyorum. Ben fakir olan bir kız, bir beyzadeye varamayacağını bilmediğim gibi, Timur Bey de bir beyzadenin fukara kızını

[159] Şemseddin Sami, *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat*, Özgür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 40-41.

alamayacağını bilmezdi. Bizim ikimizin de gönlü gani idi. İkimiz de birbirimize lâyık olduğumuzu tasdik ederdik.

Ne var ki iş bizim tasdikimizle bitmedi. Timur Bey ne kadar ağladı zırladıysa, pederi bir türlü razı olmadı. 'Sen bir Özden oğlusun, ne idüği belirsiz bir kız sana lâyık değildir' dermiş."(Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrar, s. 316-317*)*

Romanda bu andan itibaren ayrı düşen iki sevgili, Esma'nın Timur Bey'e olan sadakati, Timur Bey'in Esma'yı esir olarak satıldığı İstanbul'dan başlayarak takibi sayesinde romanın sonunda kavuşacaklardır.

Zeyl-i Hasan Mellâh'ta pederinin cariyesini bir kaza sonucu öldüren ve duyduğu pişmanlıkla gurbete, Mısır'a giden Süleyman, Ebulhammâm isimli kimsenin selamlığına misafir olur. Süleyman'ın soyzade bir çocuk olduğunu öğrenen Ebulhammâm onun konaktan ayrılmasına müsaade etmez. Ebulhammâm'ın on sekiz, yirmi yaşlarında, Sitti Zehra adında henüz evlenmemiş bir kızı vardır. Sitti Zehra, babasının hırs ve tamahı sebebiyle evlenmemiş, babasının ona zengin bir kısmet bulmasını beklemektedir. Bu nedenle her ne kadar Sitti Zehra ve Süleyman arasında gizli görüşmeler neticesinde bir aşk doğsa da Ebulhammâm, zengin bir damat sayesinde ihya olmak istediğinden yavaş yavaş Süleyman'dan uzaklaşır:

"...Herif bir damadı kendisi ihya etmek gayret-i mürüvvetkârîsinde olmayıp, bilâkis kendisi bir damat sayesinde ihya olmak tamahında bulunmakla karısının teklifine, 'Bakalım! Her şeyin bir vakti, bir zamanı vardır.' diye kem küm ile mukabele eyledikten maada, Süleyman'dan dahi yavaş yavaş teveccühü kaldırmaya ve iltifatını tenzil etmeye başladı..."[160]

[160] Ahmet Mithat Efendi, *Zeyl-i Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 204. Bundan sonraki bütün alıntılar bu baskıdan yapılacaktır.

Bu romanda sınıf farkı, ekonomik anlamda gençler arasında denkliğin olmayışı ile doğar ve kızın babası bu durumu evliliğe engel olarak görür. Yazar tarafından da Ebulhammâm'ın bu tavırları tamahkârlık olarak yorumlanır.

Hüseyin Fellâh'ta da yer yer evlilikte sınıf farkına değinir Ahmet Mithat. Hüseyin Fellâh, ilk âşık olduğu kadın Cemile'yle, kadının ondan yaşça büyük olmasını gerekçe gösteren babasının engellemesi nedeniyle evlenemediğini belirtir. Soy ve yaş olarak kendisine babası tarafından layık görülüp nikâh kıyılan kız ise iki ay boyunca Hüseyin Fellâh ile birlikte olmadığı gibi sonunda sevdiği adamla kaçar. Son olarak bir bedevinin kızına âşık olan Hüseyin Fellâh, kızın babası olan Arap'ın kızını onun için denk görmediğini belirtmesi üzerine ısrarcı olur; hatta kızın babasını tehdit eder; ancak Arap nihayetinde kızını da alarak kaçar. Bu romanda da yine ailelerin gençler arasında ya yaş ya da sınıf olarak denklik olmamasını bahane ederek gençlerin mutluluklarına engel oldukları görülür:

"Herif 'Benim kızım sizin küfvünüz değildir verememʼ dedi. Ben küfüv davasından vazgeçtim. Kızı kendime lâyık gördüğümü beyan eyledim ve kızını kendisinden dûn bir adama vermek kendisi için ayıp sayılsa bile kendi fevkinde olana vermek ayıp sayılamayacağını ve bu iş olsa olsa benim için ayıp sayılabilir ise de ben dahi kendisi gibi namuslu ırzlı fakir bir adama damat olmağı şeref bileceğimi irad ettim." (Hüseyin Fellâh, s. 190*)*

Bu romanda ayrıca Şehlevend'i korumak için hayatını hiçe sayan Ömer'in kendisini Şehlevend'e denk tutmadığını da görürüz:

"...Niçin mi? Senin koca bir İsmail Ağa kızı iken kendi uşağına muhtaç kaldığın var mı? Ben onu da fakir, kendimi de fakir, yani ikimizi birbirimize nasıl müsavî tutabilirim ki o benim velinimetim, ben de onun bendesiyim." (*Hüseyin Fellâh*, s. 266)

Ahmet Mithat Efendi'nin kadın erkek ilişkisinde denklikten bahsettiği en ilginç çalışması *Karı Koca Masalı*'dır. 1875'te yayınlanan bu eserin türünün tespit edilmesinin zor olduğunu belirten Nüket Esen, Ahmet Mithat'ın kadınların uğradığı bazı haksızlıkları dile getirmesi noktasında kitabı önemli görür. Bu kitapta erkeklerin çirkin ve yaşlı olsalar bile hep güzel ve genç kadınların peşinde olmaları eleştirilir[161]:

"Hele bazı adamlar vardır ki bıyıkları ağarmış olduğu halde on beş yaşında körpecik bir kızı ister. Ağzında dişleri kalmamış olduğu halde inci dişli olmasını ister. Avurdu avurduna geçip ağzına kaşık tersi sokmadan tıraş olamaz ve yanağını tulum gibi şişirmeden perdaht ettiremez, lakin balıketli olmasını ister. Kısacası aynaya baksa yüzünde güzel bir nokta bulabilmek için birkaç saat boşuna arandığı halde resim gibi güzel bir karı ister. İstediği bir karı olmazsa âlemde hiçbir karıyı beğenmez."(Beliyat-ı Mudhike ve Karı Koca Masalı, s. 156)

Evli bir kadının aşkını işleyerek döneminde büyük bir tepki toplayan *Yeryüzünde Bir Melek*'te Şefik, kendini Raziye'ye layık görmediği için ona talip olmaz, ancak yurt dışında tıp tahsilini tamamladıktan sonra onu babasından isteyecektir. Şefik'in babası Hacı Hafız Mehmet Singapurî kendi ülkesinde herkes tarafından âlim ve kerem sahibi bir adam olarak bilinse de fakir olduğu için Raziye'nin babası Mehmet Hulusi Efendi'nin konağında misafirdir. Bu nedenle de Raziye ile birlikte büyüyen Şefik, Raziye'yi bir "velinimet", kendisini ise "perverde bir bende" addeyler. Şefik yurt dışına tıp tahsili için gittikten sonra gelinlik yaşına gelen Raziye babası tarafından kendinden yaşça çok daha büyük olan ve önceki iki eşi vefat etmiş bulunan İskender Bey ile evlendirilir:

"Şu Şefik Avrupa'ya giderken bir muahede akdetseydi ya! Belki hiç de Avrupa'ya gitmeseydi. Hatta safderun çocuk kendi fakir hâlini pespayeliğini de Raziye ile teehhüle mâni görmüş. Ne beyhude efkâr! Vakıa küfüv aramak vardır ama şimdi kimin ona riayet ettiği var? Mademki ilk aşkı muhafaza edemeyerek böyle

[161] Ahmet Mithat, *Beliyat-ı Mudhike ve Karı Koca Masalı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 71. Bundan sonraki bütün alıntılar bu baskıdan yapılacaktır.

Raziye ellere yâr olmuş, bari hiç olmazsa muahharen maraz-ı aşk nüksetmeseydi de hikâye dahi Raziye'nin teehhülü ile bitseydi!..." (Yeryüzünde Bir Melek, s. 18*)*

Süleyman Muslî romanında, Mariya Konstanse adlı genç kızın kendisinden üç dört yaş küçük olan Baptistin adlı genci sevmesi, hatta bu gencin köle olması izdivacı hakkında söz söyleme yetkisi bulunan amcası tarafından hoş karşılanmaz:

"...Kız, çocuğun köle olması münasebetiyle izdivacına amcası bulunan Leon Konstanse[nin] rıza göstermediğini ve kendisi ise bu çocuğun belâ-yı aşkıyla mübtelâ olduğunu der-miyân edip, filhakika Leon Konstanse denilen cengâver hemen ortaya fırlayıp 'Kılıcımızla esir etmiş olduğumuz bir Arap köleyi familyamız a'dâdına nasıl idhal edebiliriz?' diye itiraz ve mümânaatını tekrar eylediyse de..."[162]

Aralarındaki yaş farkını umursamayan Mariya, Baptistin'in amcası gibi ahmak olmadığını, bu yaş farkında mahzur görmediğini, onun cümleleri ile açıklar:

"Kırkbeş elli yaşında bulunan bir ihtiyarın onsekiz yaşında bir kız ile izdivac eylediği pek çok defalar görülür. Bunların arasında bulunan yirmibeş otuz sene tefâvüt karılığı kocalığı mâni olmadığı hâlde bizim aramızdaki üç dört sene farkın ne zararı olabilir? Ama bu fark evvelkinin makûsuymuş. Ben karıyı kocadan ve kocayı karıdan başka bir şey addetmem. Zaten şerîat-ı İseviyye'de dahi böyle değil midir? Karı ile koca bir nısf olup ikisinin ictimâından bir tam adam çıkmaz mı? Ekseriya erkek tesmiye olunan nısfı kaç yaş büyük olduğu halde varsın bazı kere de karı denilen nısfı birkaç yaş büyük oluversin." (*Süleyman Muslî*, s. 33)

Karnaval romanında Anjelik daha on yedi on sekiz yaşlarındayken; sefahat âlemlerinde uğramadığı durak kalmayan, kırk yedi kırk sekiz yaşına gelip de artık bıyığında beyazlar siyahlara gereği gibi galebe eyledikten ve hele başındaki saçları

---

[162] Ahmet Mithat Efendi, *Süleyman Muslî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 19. Bundan sonraki bütün alıntılar bu baskıdan yapılacaktır.

hemen hiç kalmayıp düştükten sonra evlenme yaşının geldiğine karar veren Mösyö Hamparson'la evlenir:

"Hamparson Ağa şimdiki zevcesiyle henüz kızın on yedi on sekiz yaşlarında bulunduğu bir zamanda teehhül eylemiştir. Bu kızın dünya dârında hiçbir kimsesi olmayıp Soeurs de Charite'ler mektebinde terbiye görmüştür." (Karnaval, s. 30*)*

İncelenen romanlara dayanarak Ahmet Mithat Efendi'nin genç kızların kendilerinden yaşça çok büyük olan adamlarla evlendirilmesini eleştirdiğini, aralarında sınıf farkı olan gençlerin aileleri tarafından evliliklerinin engellenmesini doğru bulmadığını söyleyebiliriz. Çünkü Ahmet Mithat Efendi'ye göre sağlıklı bir aile hayatının sağlanabilmesi ve devamı için aileyi kuran karı ve koca arasında aşk ve rıza unsuru mutlaka olmalıdır. Birbirine âşık olan gençlerin birbirine denk olmadıklarının öne sürülerek evlenmelerinin engellenmesi romanlarda hep ölümle ya da mutsuzluğa sebep olacak olayların doğmasıyla sonuçlanır. Yazar, romanlarını bu şekilde bitirerek gençlerin evlilik konusunda kendi kararlarını verebilmelerinin engellenmesinin yol açtığı olumsuz sonuçları göstermek istemiştir.

1.4.2. Evlilik Dışı İlişki

Bütün geleneksel toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda evlilik dışı ilişkiler, nesebi gayr-ı sahih çocuk doğurmak gibi olaylar tepki ile karşılanmıştır.[163] Bu tutumun temelinde insanlar arasındaki uzlaşıma dayalı yasaların, insan kurgusu olan âdet, gelenek, göreneklerin yanı sıra; kökeni semavî dinler olan vahiy kaynaklı bilginin de şekillendirdiği refleksler bulunmaktadır. Köken itibariyle Yunanca "nomos"[164] sözcüğüne dayanan ve Arapça/Farsça aracılığı ile Türkçeye geçmiş olan namus sözcüğü, toplumların bu konudaki ortak tutumunu yansıtan sözcüklerden birisidir. Genel anlamda insan yapımı "yasa", "hukuk", "töre" gibi anlamları ve bu

[163] İlber Ortaylı, *age.*, s. 68.
[164] Nomos: Töre, âdet, görenek, gelenek, örf, an'ane, nizâm; anayasa [kanûn-ı esâsî] niteliğinde ya da keyfî otoriter dilek veya buyruk [fermân] niteliğinde yasa; *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, Francis E. Peters (Çev. Hakkı Hüner) Paradigma Yayınları, İstanbul, 2004, s. 242.

anlamların görünümleri olan durumlarda takınılan "doğruluk", "dürüstlük" gibi tutumları karşılayan bu sözcük, tarihsel gelişimi boyunca İslamiyet merkezli törel anlayışa dayalı söz konusu genel anlamını korumakla birlikte, kimi noktalarda bu genel anlamından sıyrılarak "cinsel konularda ahlak kurallarına bağlılık"la[165] ilişkilendirilmesi yönüyle öne çıkmıştır. Hem geleneksel yapı bağlamında hem de toplumun mevcut algısında bu şekilde yerleşik hâle gelen "namus" sözcüğü merkezine kadını almıştır. Doğu toplumlarının kültürel dokularında bu yaklaşımın en uç noktalardaki ve ılımlı görünümlerini gözlemlemek imkân dâhilindedir. Bu refleksle ilişkilendirilmiş bir örnek sunması bakımından "recm" cezası kayda değerdir. İslam hukukuna göre, zina yaptığı belirlenen kadın, eski İbrânî hukukundan geçen bir hükümle taşlanır. İslam hukukunun işler olduğu toplumlarda geçerli olan bu uygulama, Osmanlı toplumu tarafından benimsenmemiş ve terk edilmiştir. Recm cezası, İlber Ortaylı'nın verdiği bilgilere göre, Osmanlı tarihinde, taassubun hüküm sürdüğü bir dönemde, bir kez verilmiş ve uygulanmış; ancak hoş karşılanmadığı için bir daha tekrarlanmamıştır. Mahalleli uygunsuz ilişki kuran insanların evine baskın yapıp onları teşhir ve alayla mahkemeye getirdiklerinde verilen hüküm "zina isnadı" şeklindedir ve kürek, hapis cezaları verilir.[166]

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında genelde evlilik öncesi birliktelik gayrimüslim roman kişileri arasında yaşanmaktadır. Taraflardan birisinin gayrimüslim olmasıyla -ki genelde gayrimüslim kadınları kullanmak suretiyle- kadın erkek ilişkileri düzenlenir. Bu ilişkiler karşısında romancının takındığı tutum toplumsal değer yargıları ve dönemin ahlak anlayışı ile örtüşür; ancak bu durumda bazı sapmalar vardır. Ceza ve mükâfat motifi üzerinden işleyen bu tepkisellik, genellikle ılımlı görünümler şeklinde ortaya çıkmaktadır.[167]

---

[165] *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 1750.
[166] İlber Ortaylı, *age.*, s. 68.
[167] Bu bölümde evlilik dışı ilişkinin öne çıktığı romanlardan örnekler verilecek, hepsine değinilmeyecektir. Konuyla ilgili daha fazla örnek için bk.: *Felsefe-i Zenân, Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Paris'te Bir Türk, Çengi, Henüz 17 Yaşında, Cellât, Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr, Müşahedat.* Bu romanların dışında *Fennî Bir Roman Yahut Amerika Doktorları*'nda kocasının öldüğünü sanan ve onun yasını tuttuğu dönemde, komşusuyla görüşen kadın kahramanın kocasının ölmediğini anlamasıyla aldatmanın eşiğinden döndüğünü görürüz.

Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrar isimli romanda Alfons'un eşi kocasının yokluğunda evlilik dışı bir ilişki yaşar, hatta bu evlilikten bir de oğlu olur. Bir tesadüf sonucu gerçeği öğrenen Alfons, eşini öldürür. Aynı romanda kocasını bulmak üzere Hasan Mellâh ile deniz yolculuğuna çıkan ve güverte subayı Trillo tarafından baştan çıkarılan, arzularının esiri olan Madam İlia, bu ilişki sonucu hamile kalınca çocuğu dünyaya getirmek istemez ve intihar eder. Evlilik dışı ilişki yaşayan iki kadın da yazar tarafından affedilmez. Cuzella bile annesinin namus yolunda babası tarafından öldürülmesini normal karşılar:

"Kız validesine gerçekten yanmakta olduğu ve bahusus ömrünün saadetine ortak olacak olan kocası elinde teslîm-i rûh eylediğine pek teessüf etmekte bulunduğu hâlde, babasının ettiği hikâye üzerine nâr-ı teessüf bir kat daha iltihap eylemiş ise de bu musibetin ne kadar büyük bir kabahatin cezası idüğini mülâhaza ettikçe, bu hâl ile müteselli olacağını dahi kestirdi." (*Hasan Mellâh*, s. 22)

Hasan Mellâh'ta romanın asli kadın kahramanı Cuzella'yı güzelliğiyle gölgede bırakan Esma, Timur Bey'le nikâhı olmadan birlikte olur; ancak Ahmet Mithat Efendi, onların birbirlerine verdikleri sadakat yeminini ve evlilik kararını okuyucuya sürekli hatırlatarak Esma'nın namus ve iffeti hususunda ısrar eder.

Felâtun Bey ile Râkım Efendi romanında hep olumlu özellikleriyle verilen Râkım, bununla birlikte saman altından su yürütür, karda yürüyüp izini belli etmez. Râkım Efendi ile evlilik dışı ilişkisi olan Madame Jozefino, piyano dersi vererek yaşamını idame ettirmektedir. Kendi tabiriyle bu münasebet sadece bir metres münasebeti değil, aynı zamanda dostluk münasebetidir.[168] Felâtun'un sevgilisi Polini ise sırf lüks yaşamak için erkeklerle düşüp kalkmaktadır. Kendi hesabına elli bin franktan fazla poliçe gönderen Polini, Felâtun'u kumara yönlendirir ve onun kaybettiği her paraya da ortak olur. Sonra da Felâtun'u terk eder.

[168] Melin Has-Er, *age*., s. 78.

Yeryüzünde Bir Melek romanı ile Müslüman bir kadının evlilik dışı bir ilişkisinin olabileceği konusunu ele alan yazar, gösterilen tepkiler sonucu her ne kadar Raziye'yi yaptığı açıklamalar ile masum göstermeye çalışsa da şiddetli tenkitlerin hedefi olmaktan kaçamaz. Melin Has-Er'e göre yazar, bu romanı ile kadın, aile ve ahlâk bahislerindeki görüşlerinden epeyce sapmıştır[169]:

"Şefik ve Raziye arasındaki sûret-i cereyânını yukarıki bapta tafsil eylediğimiz muhavereyi, ihtimal ki karilerimizin en çoğu arzularına muvafık bulamamışlardır. Doğrusu istenirse itiraf ederiz ki hikâyenin muharriri yine kendimiz olduğumuz hâlde biz dahi sûret-i cereyân-ı hâli arzumuza muvafık bulamadık. Vakıa şimdiki hâlde Şefik ile Raziye arasındaki maceraya dair henüz etrafıyla malûmatımız yoktur. Lakin aldığımız malûmatın derecesi dahi bizi mutmain ve mahzuz edememeğe kâfidir." (Yeryüzünde Bir Melek, s. 17*)*

Bu romanda, Neşe Kalfa'nın evinde Arife'nin gözünden uzakta buluşmayı planlayan Şefik ile Raziye, Neşe Kalfa'nın Arife'den aldığı rüşvetlerle buluşacaklarını ona bildirmesi sonucu, buluşmanın gerçekleştiği gece mahalleli tarafından basılır. Şefik bu baskın sonucu sürgün edilerek Vidin kalesine gönderilir, Raziye ise kocası tarafından boşanır ve beş parasız kalır. Roman boyunca evli olduğu halde eski sevgilisi ile görüşen, buluşan Raziye, sevdiği adamdan ayrı kaldığı gibi, ismi kirlenerek birçok felakete uğrar; ancak Raziye uğradığı felaketlere rağmen temiz kalmayı başarır ve romanın sonunda da ödüllendirilir.

Süleyman Muslî'de romanın kadın kahramanlarından Margerit, İmparator Rober di Kortney ile evlenerek Şark İmparatorluğunun imparatoriçesi olur. Ancak Kortney, eşinin muhabbetiyle kanaat etmeyip Rozali adında saray hizmetine memur bir kadınla gönül eğlendirmeye başlayınca Margerit de gönlünü zapt etmeyi bırakır:

"Şu halde Margerit'in gönlü çiçekten çiçeğe konan ve fakat aradığını hiç birisinde bulamayıp, her konduğu çiçekten yine derhal kalkan kelebek gibi gözü

[169] *age.*, s. 107.

önünde bulunan genç ve süslü, nazik, terbiyeli adamları birer birer dolaşmaya başladı... Nihayet sarayın sır kâtiplerinden Teodor isminde bir zat pek şair, pek mütefennin, pek hüsn-i ahlâklı, pek kendi halinde ve bilhassa âşüftegân-ı zamandan mütevakkî görünmekle Margerit kendisine yar olabilecek yalnız bu zatı hükmeyledi ve mâ-fi-z-zamîrini dahi ancak Teodor'a açabildi." (*Süleyman Muslî*, s. 148)

Aynı romanda Şövalye Alfons Bondi, hem Mariya Konstanse'ye hem de köydeki genç kızlardan dö Lakanda'ya karşı duygularını bildirir ve iki kadınla da ilişkisi olsun ister. Kendisine ettiği yeminleri dö Lakanda'ya da ettiğini öğrenen Mariya Konstanse, Alfons'un ipliğini pazara çıkarır; ancak dö Lakanda Alfons'un Mariya'yı değil, kendisini sevdiğine inanmak ister ve ilişkisine devam eder. Alfons ise kızın namusunu kirletir ve hevesi geçince de onu terk eder.

Karnaval romanında eşine sadık olan Madam Hamparson, bir org tamiri vesilesiyle tanıştığı Resmî ile eşini aldatır. Eşinin kendisini aldattığından şüphelenen Hamparson Ağa, bir gece eşinin odasını basar, Resmî camdan kaçmayı başarır; ancak bastonu, saati, fesi, potinleri odada kalır. Bastonu eline geçiren Hamparson Ağa, bir yandan eşini döver bir yandan da eşine kendisini aldattığı adamın nerede olduğunu sorar. O dakikadan itibaren hanenin yabancısı konumuna düşen Madam Hamparson, hizmetçisi Madam Küpeliyan ile evden ayrılır. Hamparson Ağa ise eşini boşamak için türlü yollara başvurur. Evlendiği yeni eşi ise birkaç aylık gelin olmasına rağmen bir değil iki adamla birden Hamparson Ağa'yı aldatır. Hamparson Ağa bunun üzerine vefat eder. Kendisini eşinin ölümünden sorumlu tutan Madam Hamparson ise rahibe olmaya karar verir.

Dürdane Hanım'da Mergub Bey'e âşık olarak evlilik dışı bir ilişki yaşayan, ondan hamile kalan Dürdane Hanım'ın trajik sonu anlatılır. Dürdane Hanım'ın hamile olduğunu öğrenen Mergub Bey, ondan kurtulmanın yollarını aramaya başlar. Oysa Dürdane, Mergub Bey ile evlenmeyi arzu etmektedir. Ancak Mergub Bey, Dürdane Hanım'ın önüne çıkan her erkekle kolayca bir ilişki yaşayacağını bahane ederek onunla evlenmek istemez:

"Ben size pek merdâne bir suretle söyleyeyim ki, ben kız oğlan kızken kendim ile muaşakada o kadar cüretli gördüğüm bir kızı alamam. Onda bu cüret-i âşıkane varken yarın başka birisini dahi beni sevdiği gibi sevmeyeceğini nerden bileyim?"(Dürdane Hanım, s. 90*)*

Evlilik dışı ilişkinin doğurmuş olduğu sonuçlar bakımından en çarpıcı örneğini *Arnavutlar Solyotlar* romanında buluruz. Yanya vilayetine bağlı bölgede yaşayan Solyotlar, Tepedenli Ali Paşa'ya isyan edince, Ali Paşa isyanı içeriden bastırmaya karar verir ve en güvendiği adamlarından Rüstem'i çeşitli entrikalar sonucu Solyotların arasına katar. Solyotların güvenini kazanmaya çalışan Rüstem, bu arada Solyotlardan olan Eftimi adlı kıza âşık olur. Birbirini seven iki genç Solyotların kendilerinden olmayana kız vermeyeceğini bildikleri için gizlice görüşmeye başlarlar ve bir süre sonra Eftimi hamile kalır. Çocuğu saklamayı başaran Rüstem, daha sonra evlatlık alınmış gibi köye getirir; ancak gerçek ortaya çıktığında köylülerden Rüstem'e düşman olan ve ona asla güvenmeyenler küçük çocuğu öldürürler:

"*Ama bugün Soli karyesinde vuku bulan facia, her mülâhazanın haricine çıkmıştı. Güya Mükrime bîçaresi, Solyotların haysiyetlerine, namuslarına hatta dinlerine bile bir hakaret, bir leke olduğu için onu izale etmek pek büyük şan addolunmuş ve muterizleri bile bu uğurda feda edilmek levazımdan sayılmış.*

Bîçare Eftimi, ... ciğerparesi Mükrime'nin iki kolu ve bir ayağı kopmuş olduğu hâlde yalnız bir ayağından tutulup sallaya sallaya bade berhava edildiğini ve birkaç adam boyu çıktıktan sonra 'paf' diye yere düştüğünü görünce âdeta zihnine fenalık gelmiş." (Arnavutlar Solyotlar, s. 175*)*

Köylüler kendilerini öylesine haklı görmektedir ki çocuktan arta kalan parçaları toplamamış, köpeklere yem etmişlerdir:

"Eftimi, ciğerparesi yavrucağının parçalarını toplayıp bir çukura gömmek istediyse de bu baptaki taharrisi boşa çıktı. Meğer gece sokakta kalan parçaları köpekler ekl ederek yalnız birkaç parça kemiği kalmış ise de onu dahi diğer köpekler köy haricine kadar çıkarıp götürmüş oldukları cihetle edilen taharriyat boşuna çıkmıştır." (*Arnavutlar Solyotlar*, s. 180)

Evlilik öncesi ilişkinin bir diğer örneği *Gönüllü* romanında yine gayrimüslim bir kadın kullanılmak suretiyle çizilir. Fazıl Gökçek, Ahmet Mithat Efendi'nin hikâye ve romanlarında gayrimüslim Osmanlıları ele aldığı çalışmasının "Rumlar" bölümünde bu romana yer verir.[170] Birbirlerine âşık olan Recep ile Rum kızı olan Filomene, ailelerinin evlenmelerine müsaade etmemesi üzerine birbirlerinden ayrı düşerler. Recep'in annesi kızın Müslüman olması şartıyla bu evliliği onaylarken, Filomene'nin babası kızını kesinlikle bir Müslüman'a vermek istemez ve kızını Recep'ten kaçırarak bir manastıra hapseder. Bir şekilde manastıra girmeyi başaran Recep, Filomene ile nikâhları olmamasına rağmen birlikte olur. Recep'ten hamile kalan Filomene bir erkek çocuk dünyaya getirir, sevdiği adama ise yıllar sonra kavuşur.

Jön Türk romanında oldukça serbest yetiştirilen Ceylan Hanım, Nurullah'ın içkisine uyuşturucu katarak, Nurullah kendinde değilken onunla birlikte olmuştur. Bu romanda Müslüman bir kadının Müslüman bir erkekle kurduğu evlilik dışı ilişki, tamamen erkeğin isteği dışında gelişmiştir. Alâattin Karaca, roman kahramanlarının idealize edildiğini belirtir. Nurullah ile Ceylan ilişkisinde, erkeği tahrik eden Ceylan'dır; ancak Nurullah, buna hiç karşılık vermeyecek kadar masumdur. O dönemde bir kızın böyle davranması düşünülebilirken Nurullah nasıl masum kalır? Bu durum romanın inandırıcılığını sarsar.[171]

Kadın-erkek ilişkilerinin düzenlenişinde, Müslüman bir erkekle Müslüman bir kadın arasında aşk ilişkisi geliştirmenin doğurmuş olduğu zorluğu atlatmanın bir

[170] Fazıl Gökçek, *Osmanlı Kapısında Büyümek*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 95.
[171] Alâattin Karaca, *agm.*, s. 135.

yolunu arayan yazarlar ya kadın roman kişilerini yabancı veya gayrimüslimler arasından seçmiş ya da istediklerinde cariyeleri kullanmıştır. Ahmet Mithat Efendi Müslüman bir erkekle gayrimüslim bir kadın arasında aşk ilişkisi kurarken toplumdan çekinmediği gibi nikâh öncesinde birlikte olmalarında da sakınca görmez. Ancak yazar, Müslüman bir kadının evlilik dışı bir ilişki kurması konusunda toplum hassasiyetlerini ve gelenekler doğrultusunda oluşan beklentileri önemser. Bununla birlikte evlilik dışı ilişkileri onaylamayan yazar, kocalarını aldatan kadınları cezalandırır, affetmez.

1.4.3. İç Güveyiliğinde Kadının Konumu

Bu dönemin romanlarının bir diğer konusu da iç güveyiliğidir. Romanlarda karısının ya da karısının ailesinin evinde yaşayan güveyin bu durumu nasıl algıladığı, yaşadığı aile ortamına ve karısına karşı nasıl bir konumda olduğu, evliliğin taraflarının nasıl bir ruh ikliminde olduğu ya da eşlerden birinin farklı yönelişlerin etkisiyle nasıl bir çıkış noktası aradıklarına kimi yönleriyle değinilmiştir.

Esen, *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar* isimli çalışmasında iç güveyilerinin daha çok toplumun üst sınıf ailelerinde görüldüğünü belirtmekle birlikte bu tür evliliklerin hepsinin mutsuz evlilikler olduğu tespitini yapar.[172] İç güveyiliği, Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında evlilikleri etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkar; bu evliliklerde taraflardan birisi genellikle ihmal edilmişlik ya da kendi varlığını yadırgama gibi nedenlerle mutsuzdur. Bu mutsuzluk, roman kişilerinin kimi zaman da yeni arayışlara yönelmesine zemin hazırlar.

Teehhül'de Mazlum Bey, ailesinin baskısı sonucu Sabire Hanım'la evlenmiştir. İç güveyisi olarak Sabire Hanım'ın evine giren Mazlum Bey, ailenin düzenine ayak uydurmaya çalışsa da Sabire Hanım onun rahat olmadığının farkındadır:

---

[172] Nüket Esen, *age*., s. 246.

"... Her ne kadar pederim yemek ve sair hususatı beyin emri mucibince yapınız diye emreder idiyse de bey oralarda değil. Bizim evin âdet-i kadimesini bozmamak için nefsine cebreder, yazıhanesi, kitaphanesi hâlâ kendi konağında. Getirelim dedim, razı olmaz. Her gece pederin yazı takımıyla yazmaktan dahi başkaca zahmet çeker. Nihayet bir gece bu hâli dahi mevzu-ı bahsedip ' Beyim ben görüyorum ki sen burada rahatsız oluyorsun' dedim. Emreder ise kendi hanelerine gitmekliğimizi teklıf eyledim. Razı ve belki memnun oldu. Bizim pederin dahi inzimam-ı rey ve rızasıyla beyin hanesine naklettik." (Letâıf-i Rivâyât, s. 50)

Mazlum Bey'in yazıhanesini, kütüphanesini kendi konağında bırakması, Sabire Hanım'ın evinde misafir gibi yatıp kalkması sevdiği kızla evlenebilmek için bir arayış içinde olduğunu gösterir. Mazlum Bey'in ve sevgilisinin intiharıyla sonuçlanan bu hikâyede asıl konu görücü usulü evliliğin eleştirisidir.

Taaffüf romanı bir konak tasviriyle başlar. Önceleri "Dâniş Bey Konağı" olarak bilinen konağın şimdilerde adının "Rasih Efendi Konağı" olduğu belirtilir. Konağa iç güveyisi olarak giren, Dâniş Bey'in iyi eğitim almış, kültürlü, güzel kızı Sâniha Hanım ile evlenen Rasih Efendi, mahalleli tarafından da tanındıkça konağın ismi değişir. Ailenin servetinin idaresini üzerine alan Rasih Efendi, bir yandan da kendi servetinin idaresiyle meşgul olduğu için Sâniha Hanım'ı ihmal etmeye başlar. Sâniha Hanım ise, Rasih Efendi'nin sık sık evine davet ettiği Tosun Bey ismindeki kültürlü, mûsiki-şinas, çapkın arkadaşının ona gösterdiği ilgi üzerine, onun kendisine âşık olduğunu düşünmeye başlar. Her şeyin farkında olan Rasih ise sabırla bekler ve Sâniha'nın doğru yolu bulacağını umar. Bu romanda da iç güveyisi unsuru kötü giden evliliğin doğrudan sebebi değildir. Hatta evi idare etmekte Sâniha Hanım'ın annesi zorlanırken, Rasih Efendi'nin konağın idaresini ele almasıyla birlikte, kaynanası Seniha Hanım rahatlar:

"Ya umûr-ı beytiyyenin hüsn-i idaresi? Kayın valide hanımefendinin ne bir Osman Efendiye, ne bir Hanson Bankası'na hiç kimseye ihtiyacı kalmamıştı. Râsih evinin bihakkın babası. O servet-i azîmeyi de kendi servet-i mutedilesiyle beraber

hüsn-i idare ediyor, her ay büyük hanıma hesap veriyor. Benî beşer için bu âlem-i fânide ne kadar bahtiyarlık müyesser ise bunlar onun tamamına nail." (Taaffüf s. 50*)*

Ele alınan örneklerde de görülebildiği gibi evliliğin müşterek kıldığı yaşam biçimine uyum sağlayamayan ve mutsuz olan bireyler, içine düştükleri karamsarlık durumunu aşmayı denerken kimi zaman kabullenici bir tavır sergilemişler kimi zaman da trajediye varan bir akıbete uğramışlardır.

1.4.4. Para İçin Yapılan Evlilikler

Bu dönem eserlerinde kahramanların bazılarının para için evlendikleri görülmektedir. Salt menfaatlere dayanan bu tür evlilikler, mutsuzluğa sebep olur. Bu mutsuzluğun daha çok kızların yazgısı olduğu; ancak erkeklerin de para için kendi rızaları dışında evliliğe mecbur edildiği görülür.

Para için evlenenlerin genelde kızlar olduğu; ancak para için evlenen erkeklerin de görüldüğü tespitini yapan Nüket Esen, bu sebeple evlenen kişilerin çoğunun daha lüks yaşamak, küçük bir bölümünün ise sefaletten kurtulmak için bu işi yaptıklarını belirtir.[173]

Hasan Mellâh'ta Alfons, kızı Cuzella'nın Akdeniz'de meşhur bir tüccar olan, zengin Pavlos ile evlenmesini ister; ancak Cuzella Pavlos'tan hiç hoşlanmaz ve evlenme teklifini kabul etmez. Bunun üzerine babası kızına bu izdivacı teklif değil, emrettiğini söyler.

Süleyman Muslî'de Margerit, kendisi ile evlenmek isteyen şövalye Leon di Burkinyon'un teklifine sırf büyük bir aileye mensup olduğu için sıcak bakar. Ancak güzelliğinin methini duyan Latin İmparatoru Rober di Kortney onunla evlenmek

[173] Nüket Esen, 2012, s. 243.

isteyince Şark imparatoriçesi olma arzusu ile imparatoru sevmemesine rağmen bu teklifi kabul eder.

Hayret'te Hintli zengin bir ailenin kızı olan Mihriban'la evlenmek isteyen Sarpson farklı kimliklerle, farklı yerlerde dolandırıcılık yaparak yaşayan bir adamdır. Asıl adı Lord Charles Hoogen olmakla birlikte kendini Mihriban ve ailesine elmas tüccarı olarak tanıtır. Aynı zamanda katil olan Lord Charles Hoogen, romanın sonunda amacına ulaşamayıp yaptığı kötülüklerin bedelini ödeyecektir.

Müşahedat'ta, romanın kadın kahramanlarından Agavni'nin babasının ilk eşinin gayrimeşru bir ilişki sonucu dünyaya getirdiği Karnik, Agavni vasıtasıyla romanın diğer önemli kadın kahramanı olan Siranuş ile tanışır. Siranuş, Karnik'i evlenmek için iyi bir aday olarak düşünürken Karnik'in başka planları vardır. Yanında çalıştığı Seyyid Mehmet Numan'ın kızı Feride'ye talip olarak Seyyid Mehmed Numan'ın servetini ele geçirmek için Müslüman olmaya kalkışan Karnik, amacına ulaşamaz. Siranuş'la evlenmesi halinde ona, yardım edeceğini söyleyen Seyyid Mehmed Numan ona beş yüz Napolyon altını verir. Karnik, düğün günü Seyyid Numan'ın verdiği paralar ve yaklaşık aynı miktardaki Siranuş'un servetiyle kayıplara karışır. Romanın sonunda yine kötüler cezasını bulurken Karnik'in de hırsızlık, dolandırıcılık, cinayet suçlarından yargılanıp idam edildiği haberi okuyucuya verilir.

Henüz 17 Yaşında romanında ise verdiğimiz diğer örneklerden farklı olarak bu sefer para için evlenen kadındır. Kötü yola düşen, on yedi yaşında olan Kalyopi'nin bu yola nasıl düştüğü ve kurtuluşu anlatılır romanda. Tütüncülük ve meyhanecilik yapan Kalyopi'nin babasının işleri iyi gitmemekte, günden güne bozulmaktadır. O sıralarda babasına yardım etmek için meyhaneye uğrayan Kalyopi, Yümni ismindeki zengin bir Müslümanın kendisine gösterdiği ilgiye karşılık verir. Ablasının da teşvikiyle Yümni Bey'den kıymetli hediyeler alan Kalyopi, Yümni Bey'e kaçarak onunla evlenir. Ancak Rum bir kızın Müslüman bir gençle evlenmesini tasvip etmeyen cemaat, Yümni Bey'le kalmaya devam ettiği takdirde

Kalyopi'yi öldürecekleri yolunda tehditlerle, zorla iki genci ayırır. Bundan sonra ise Kalyopi'nin düşüşü başlar. Bu romanda hem ailesini hem de kendisini sefaletten kurtarmak isteyen Kalyopi, biraz da ablasının yönlendirmesiyle Yümni Bey'le görüşmüş ve nihayetinde de evlenmiştir:

"Ben Yümni Bey'i sevmeğe başladım hem de ziyadece sevdim ise de sözün doğrusu hâlâ sevmek sevilmek ne olduğunu lâyıkıyla bilmeyerek şu kadar ki babam pek fakir olduğu ve bize evvelki gibi bakamayarak üstümüz başımız yırtık pırtık ve karnımız yarı aç yarı tok kaldığı hâlde eğer ben Yümni Bey ile tezevvüç edersem böyle fakirane yaşamaktan başka inciler, elmaslar içinde müstağrak olacağımı gözümün önüne getirdiğim için onu severdim." (Henüz 17 Yaşında, s. 138*)*

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarına baktığımız zaman genelde erkeklerin kendilerini garantiye almak ve daha lüks yaşamak adına evlenmek istediğini veya evlendiğini görürüz. Kadın kahramanlara baktığımızda ise *Henüz 17 Yaşında*'da Kalyopi, sefaletten kurtulmak için evliliği çözüm yolu olarak görürken; *Felâtun Bey ve Râkım Efendi*'de Felâtun'un sevgilisi olan Polini, sırf onun parasını yemek ve lüks yaşamak için Felâtun ile görüşmektedir. Felâtun'un serveti bittikten sonra ise bir daha onun yüzüne bakmaz. Aynı şekilde *Karnaval*'da çeşitli entrikalar sonucu Şehnaz Hanım'la evlenmek zorunda kalan Zekâyi Bey, tüm vaktini metresi Helena ile geçirmektedir. Babasının kasasından para çalan Zekâyi, Helena ile Paris'e gider. Felâtun gibi serveti bittiğinde ise yanında Helana yoktur. Helena bir Amerikalı ile kaçmıştır. İstanbul'a dönmek zorunda kalan Zekâyi, Şehnaz'dan yardım ister; ancak beklediği yardımı alamayınca işi Şehnaz Hanım'ın elmaslarını çalmaya kadar götürür. Bu romanda Zekâyi'nin ilişkilerinin maddi çıkarlar üzerine inşa edildiğini görürüz.

Para için yapılan evlilikler Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında ana konu olarak işlenmemekle birlikte maddi menfaatler üzerine kurulan ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürümediği ve kötü sonuçlar doğurduğu söz konusu romanlardaki örneklerle ortaya konmuştur.

1.4.5. Erkek Sadakatsizliği Karşısında Kadın

Aileyi ve evliliği konu edinen romanlarda ele alınan konulardan biri de erkek sadakatsizliği ve kadının buna boyun eğişidir. Evli erkekler ya ev içinde cariyelerle, hizmetçilerle, mürebbiyelerle ya da ev dışında komşu kadınlarla veya yabancı metres tutarak eşlerini aldatırlar. Genelde bu durumun farkında olan kadınlar, bu duruma razı olmaktadır. [174]

Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerine baktığımız zaman *Felsefe-i Zenân,* bu konunun eleştirildiği anlatılardan birisidir. Evlilik aleyhtarı fikirlerine rağmen Sıtkı Efendi ile evlenen Zekiye, Sıtkı Efendi'yi evin cariyesi Mâhtâbân ile aynı yatakta yakalayınca üzüntüsünden hastalanır ve veremden ölür. Sıtkı Efendi, Mâhtâbân'ın yatağında yakalandığında Zekiye'nin söyleyecek söz bulamayıp donakaldığını görünce *"Ne oldun?"* diye sorar, Zekiye *"Ne olacağım? Sen beni bir erkekle bulmuş olaydın, ne olur idiysen, ben de ayniyle öyle oldum."*[175] cevabını verir. Melin Has-Er, bugün için normal sayılabilecek bu tepkinin, o devir için, kadın-erkek eşitliğinin en ileri derecelerini hedeflediğini belirtir. Evliliği karşılıklı sevgi, saygı, güvene dayanan bir müessese olarak gören Zekiye'nin, çok eşlilik ve kadın hakları mevzuundaki inançlarından taviz vermediği görülür. [176]

Bir erkeğin aynı zamanda birden fazla kadını sevebileceğini belirten yazar, birçok romanında çok eşliliği savunurken, bu uzun hikâyesinde eleştirel bir bakışla bu konuya yaklaşır. Yetiştirdiği öğrencisi, Zekiye'nin vefatından sonra, hocasının trajik sonundan toplumun erkeklere bu konuda tanıdığı serbestliği sorumlu tutar. Ona göre kadını sadece bir erkeğe bağlayıp, erkeğin birden fazla kadınla evlenmesine, sayısız cariye almasına izin verdikçe de bu tür sonların önüne geçilemez:[177]

---

[174] Nüket Esen, 2012, s. 244.
[175] Handan İnci, *Felsefe-i Zenân*, Arma Yayınları, İstanbul, 1998, s. 69. Bundan sonraki alıntılar bu baskıdan yapılacaktır.
[176] Melin Has-Er, *age.,* s. 34, 42.
[177] Handan İnci, *age*., s. XI.

"Hiç erkeklere inan olur mu? Şehvet elinde esîr olan bir erkek o esâret ribkasından rakabesini kurtarabilir de ahlâk-ı hamîdenin tavsiyesi mûcibince hareket edebilir mi?... Bâhusûs âdet-i umûmiye bir kadını yalnız bir erkeğe tahsîs ederek erkeği müteaddid kadınlara ta'mîm edip durur ve erkekler dahi bu nimetin kadrini takdîrde kusur etmemekte bulunur iken hazır kendilerine arz-ı hâhiş eden bir kıza ıffet-fürûşluk edebilirler mi? Hele Mâh-ı tâbân bir erkeği kendisine bend edebilecek hüsn ü zarâfetin birkaç katına mâlik bir kız olduğundan Sıdkı Efendi ne kadar perhizkâr bir çocuk olacak olsa Mâh-ı tâbân'ın hüsn ü ânı behemehâl perhizini bozduracağı daha işin evlinden anlaşılmakta idi. İşin sonu da buna müncerr oldu ya." (Felsefe-i Zenân, s. 69*)*

Ahmet Mithat Efendi, *Felsefe-i Zenân*'da evlilik kurumunun karşısında yer alan kadın kahramanların bu tutumlarını haklı çıkararak, içinde bulunduğu dönemde dikkat çekici bir tarzda çok eşliliğin de eleştirisini yapar.

Karnaval'da, Şehnaz Hanım'la evlenmek zorunda kalan Zekâyi Bey, tüm vaktini metresi Helena ile geçirmektedir. Helena ile yurt dışına çıkan Zekâyi Bey, servetini Helena ile harcadıktan sonra İstanbul'a Helena olmadan dönmek zorunda kalacaktır. Bu romanda, Zekâyi Bey'in sadakatsizliğinden ziyade babasının malını mülkünü Helena ile har vurup harman savurmasının eleştirisi vardır; çünkü Zekâyi Bey, Şehnaz Hanım'la kendi isteği dışında evlenir, bu evlilik bir aşk ilişkisinden doğmamıştır, temeli sağlam değildir.

Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrâr romanda Fransızların hizmetinde asker olan Pierre, beş sene boyunca birlikte olduğu kadınla Marsilya'da evlenir. Ancak görevinde başına gelen birçok hadise onu İstanbul'a sürükler. Orada Feride Hanım'la evlenen Pierre'nin yeni adı Demir'dir. Feride Hanım'la yaptığı evlilikten sonra İstanbul'da ilk eşine rastlayan Demir Bey, evlendiğini ondan gizleyerek iki yıl boyunca ilk eşiyle de görüşür. Ancak Müslüman bir kadınla da evli olduğu gerçeği ortaya çıkınca ilk eşi, kendisinin yıllarca göstermiş olduğu sadakatin karşısında

Demir Bey'in göstermiş olduğu sadakatsizliği kaldıramaz ve onu çok sevmesine rağmen Paris'e döner.

Rikalda Yahut Amerika'da Vahşet Âlemi'nde, Amerika'nın yerlilerinden olan, Missouri nehri kenarında yaşayan vahşi Aztek kabilesine esir düşen, "Avrupa'nın en bergüzide güzellerinden" olan Miss Johnsonser'e âşık olan Rikalda, Aralda ile evlidir ve iki de çocukları vardır. Bu kabilede genelde aşk ilişkisinin ergen erkekler ve bakir kızlar ile bir de bekâr ve dul olanlar arasında yaşandığını belirten yazar, yine de tek eşli evliliğin bir kanuna ya da bir kaideye bağlı olmadığını, bir kadın kocasını mutlu edemediği veya kocası bir başka kıza heves eylediği zaman kimsenin çok eşliliğe itiraz ve muhalefet edemediğine değinir. Ancak kıskançlık ortaya iki sonuç çıkarır. Ya kadın hem kocasını hem de aldığı kadını katlederek intikam sevdasına düşer veya koca eski karısını baltalayıp tacizinden kurtulmuş olur.[178] Miss Jonhsonser'i kıskanan Aralda, Rikalda'yı ondan soğutmak için elinden geleni yapar; ancak Rikalda'nın baltasından kurtulamaz:

"...Rikalda ikmâl-i mahâretle karıcığın bir de sağ omuzu hizasından gerdanına bir balta daha indirerek kafasını koparıp vücudundan ayırdı. Badehû odanın bir köşesine çekilip karının debelendiğini seyrettiği sırada kendi kendisine diyordu ki:

- Pek isabet oldu. Cayır cayır öten karılara ne yolda terbiye vermek lâzım olduğunu babam görsün o da şöyle bir erkeklik göstersin. Evet pek isabet oldu. Güzeli beyaz gûn kızını almaklığım için herkes Aralda'yı mani gösteriyordu. Miss bile! İşte Aralda aradan çıktı. Şimdi karım yoktur. Beyaz gûn kızının da diyeceği kalmadı.

Hayır, hayır! Hûn-rîz vahşî için şuracıkta iki mani daha vardı. Onlar dahi Aralda'dan tevellüd eylemiş olan biri kız biri erkek iki çocuğu idiler. Bu hâtıra-i müdhişe üzerine:

---

[178] Ahmet Mithat, *Rikalda Yahut Amerika'da Vahşet Âlemi*, s. 130-131. Bundan sonraki alıntılar bu baskıdan yapılacaktır.

-Tamam hazır işe başlamışken ikmâl edivereyim. Şunları da aradan çıkarayım…" (Rikalda Yahut Amerika'da Vahşet Âlemi, s. 152-153*)*

Vahşi bir kabilede de olsa evli bir erkeğin başka bir kadına meyletmesinin doğurduğu trajik sonuç, bunu asla kabullenemeyecek olan Miss Johnsonser tarafından eleştirilir:

"O pençeleri kanlı kurta dest-i pâk-ı izdivacımı uzatamam vesselâm. Beni de Aralda hâline koymayacağından katiyen emin bulunsam bile o insan kasabına sığınmak asla kabil değildir." (Rikalda Yahut Amerika'da Vahşet Âlemi, s. 165*)*

Yazarın erkeğin sadakatsizliği karşısındaki tutumu genellikle erkeğin lehinedir; bir erkeğin birden fazla kadını sevebileceği birçok defa öne çıkarılır. Yazar, her ne kadar gönlün ferman dinlemediğini söylese de bu hususta tavrı, kadın bahsinde göstermediği eserlerinde görülebilir. Genellikle sadakatsizlik durumunda cezalandırılanlar kadın kahramanlardır. Çok eşlilik ise İslamiyet'in makul gördüğü biçimiyle erkek açısından bir anlamda serbestken ve yazar, İslamiyet'in belirlediği kültür ortamında yetişmiş olmasından dolayı bu kültürün gerekliliklerine samimi bir şekilde bağlıyken kadının erkeğin sadakatsizliği karşısındaki konumuna karşı aşırı bir hassasiyet taşımaması olağan karşılanabilir. Yazarın bu genel tutumunu ihlal ettiği eserlerinden birisi ise *Felsefe-i Zenân*'dır; yazar, diğer eserlerinde bir anlamda olumladığı çok eşliliği bu uzun hikâyede eleştirir. Bu ikilik, yazarın bu konudaki zihniyetinin zamana bağlı olarak farklılaşmasına bağlanabilir. Yazarın sık sık üzerinde durduğu bir başka konu ise, temelinde aşkın olmadığı evliliklerin sadakatsizliğe kapı açmasıdır.

1.4.6. Boşanma/Talâk

Kelime anlamı "bir bağdan kurtulmak, kurtarılmak, serbest bırakmak, bırakılmak" olan talâk, zevc tarafından zevcenin nikâh bağından çözülmesi demektir. *Kur'ân*'da talâk ile ilgili ayrıntılı hükümler vardır. Talâk ile ilgili ilk İslamî hüküm,

bunu kadından tehdit ile para koparmak için kullanmayı yasak eden hükümdür. Bu ayetten sonraki ayet mühim bir yenilik olarak bekleme müddetini ('idda) getirmektedir. Boşanmış olan kadının doğuracağı çocuğun babasının hüviyeti hakkındaki şüpheleri ortadan kaldırmak ve koca, boşanmada acele etmiş ise ona durumu düzeltme fırsatı vermek bekleme müddetinin amaçları arasındadır [179]:

"Boşanmış kadınlar, evlenmeksizin üç ay hali boyunca bekleyeceklerdir: Çünkü eğer Allah'a ve Ahiret Günü'ne inanıyorlarsa, Allah'ın rahmetinden yarattıklarını gizlemeleri meşru değildir. Ve bu süre zarfında barışmak isterlerse, kocalarının onları kabul etmeye öncelikle hakları vardır; ama adalet ölçülerine göre, kadınların (kocaları üzerindeki) hakları, (kocaların) onlar üzerindeki haklarına eşittir, ancak erkekler (bu konuda) onlar üzerinde öncelik sahibidirler. Ve Allah kudret ve hikmet sahibidir."[180] (*Kur'an:* "El-Bakara"; Sure 2, Ayet 228)

"Ve erkekler (sonunda) kadını boşarsa, bu kadın, başka bir erkekle evlenmedikçe bir daha kendisine helal olmaz; eğer sonraki erkek de onu boşarsa - her ikisini de Allah'ın koyduğu sınırları koruyabileceklerini düşünmeleri şartıyla- birbirlerine dönmelerinde ikisi için de bir günah yoktur: Bunlar, anlama ve kavrama yeteneğine sahip olanlara Allah'ın açıkladığı sınırlardır."[181] (*Kur'an:* "El-Bakara"; Sure 2, Ayet 230)

Osmanlı toplumunda talâk ve boşanma her dinden cemaat içinde nadiren olur ve hoş karşılanmaz. Müslüman Osmanlı erkekleri eşlerini hukuken kolayca boşayabilir, sebep gerekmez; sadece boşadığı kadının mehrini ve nafakasını vermek zorundadır. İslam hukukunda talâk sadece kocaya tanınmış bir hak şeklinde tezahür etse de sebepsiz yere kadın boşamak dinen uygunsuz bir davranıştır, cemaat tarafından da tasvip edilmez. Zevcin akıl hastalığının nüksü, cinsî yönden hoş görülmeyen haller, gaybubet gibi sebepler kadının boşanma talep edebileceği durumlardır. Bununla birlikte kadın geçimsizlik sebebiyle boşanmak ister ve zevc

[179] *İslam Ansiklopedisi*, "Talâk Maddesi", Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 683.
[180] Muhammed Esed, *age.*, s. 54.
[181] *age.*, s. 55.

bunu kabul ederse mehrinden vazgeçerek boşanabilir. Boşanan kadın iddet müddeti (52 günden ziyade) sonunda tekrar evlenebilir.[182]

Zevc, zevcesini sözle ya da yazı ile boşama hakkına sahiptir. Onun "boşsun" demesi yeterlidir. Ayrıca erkek, karısını ilgilendirmeyen bir konu ile ilgili evliliğin üzerine yemin edebilir ve yeminin bozulması halinde evliliğin de sonu gelir.[183]

Osmanlı döneminde kadının çok eşlilik ve boşanma konusunda bazı hakları kazandığı ve İslam ülkelerinde bu konuda hazırlanan ilk standart hukuki metin olan *Hukuk-ı Aile Kararnamesi* (1917) hangi dinden olursa olsun bütün Osmanlılar için düzenleyici ve emredici niteliktedir. Söz konusu kararname, köklü yenilikler getiren bir metin olmamakla birlikte, kadınlara boşanma ve çok eşliliğe karşı bazı haklar tanır. Nikâh sırasında hususi bir âkid yapılırsa; evlilik içinde zevcin ikinci bir evlilik yapması zevceye boşanma hakkı verir. Her dinden Osmanlı tebaasının evlilik ve aile hukukunu düzenlemek amacındaki bu kararnamenin bölüm bölüm bazı hükümlerinde gayrimüslimler istisna tutulmaktadır. Şu kadarını belirtmekte yarar vardır ki doğru dürüst uygulanamayan bu kanun kuvvetindeki kararnamenin ömrü çok kısa olmuş ve 1919 yılı Haziran'ında yürürlükten kaldırılmıştır.[184]

Andığımız düzenlemenin bile henüz çok uzak olduğu bir dönemde yaşamış olan Ahmet Mithat Efendi, dönemine göre çok ileri bir tutumla evlenmeden önce çiftlerin birbirini tanımasından yana olmuş, görücü usulü evliliğin eleştirisini yapmıştır. Ahmet Mithat, yine boşanmada da tarafların arzusunun olmasından yanadır. İncelenen romanlarda en çok tespit edebildiğimiz unsur, kadınların kocalarını aldatması üzerine kocaları tarafından boşanmasıdır.

Zeyl-i Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrar'da intihar edecekken Hasan Mellâh tarafından kurtarılan Numan, İnşirâh isminde bir Çerkez cariyeyi sevmektedir. Ticaret sebebiyle uğradığı bir konakta birbirlerini tanırlar. Gençlerin

[182] İlber Ortaylı, *age.*, s. 74-75.
[183] Emel Doğramacı, *age.*, s. 7.
[184] İlber Ortaylı, *age.*, s. 131-132.

arasındaki aşkı öğrenen evin hanımı, ikisinin birleşmesinden yanadır. Ancak evin reisi Kaplan Bey İnşirâh'ı kendi akran ve dostlarından Câsim Bey'e vaat etmiştir. Gençlerin birbirlerini çok sevdiklerini öğrenince kararından vazgeçer ve onları evlendirir. Ancak dört beş sene sonra Kaplan Bey'in ölümü ile birlikte harekete geçen Câsim Bey, onun İnşirah'ı boşadığı yalan haberini yayar her tarafa. Kadı, huzuruna çağırdığı Numan'a *"Oğlum, sen filân gece filânca kahvehanede zevceni talâk-ı selâse ile tatlîk eylemişsin. Demek oluyor ki ettiğin zinadır. Buna şer-i şerîf razı olamaz. Zevcen sana namahrem ve haramdır. Yanına girmeyeceksin!"*[185] emrini verir. Oysa Numan söz konusu gece bahsedilen kahveye adım dahi atmamıştır. Karısıyla tekrar birleşebilmesi için ise İnşirâh'ın önce başka bir adamla evlenmesi gerekir. Bu düşünceye dayanamayan Numan intihar etmeye karar verir. Bu andan itibaren Numan'ın hayatına dâhil olan Hasan, ona yardım eder ve iki yalancı şahit ile nikâhın bozulamayacağını söyleyerek bu tezgâhı kuranların karşısında yer alır ve Numan'ın sevdiğiyle birleşmesini sağlar.

Hüseyin Fellâh romanında kocası savaşa giden Hasna Hanım, onun ölüm haberini alınca istemeye istemeye ikinci evliliğini yapar; ancak kocasının yalan ölüm haberinde daha önce ona talip olan, geri çevirdiği Bekir Efendi'nin parmağı olduğu gerçeği, kocasının seferden dönmesiyle ortaya çıkar. Her şeyi en ince ayrıntısına kadar planlayan Bekir Efendi, Hasna Hanım'dan intikamını bu suretle alır. Hasna Hanım, iki erkekten de uzak durur. Şeyhülislam'ın kapısında artık ilk eşinin yüzüne bakamayacağını söyleyen Hasna Hanım, ikinci eşine de varamayacağını bildirir.

Yeryüzünde Bir Melek'te evli bir kadın olan Raziye'nin sevgilisiyle gizli gizli görüşmesi, hatta buluşma cesaretini göstermesi sonrasında buluştukları evin mahalleli tarafından basılıp da her şeyin ortaya çıkması ile Raziye, kocası İskender Bey tarafından boşanır:

"... bîçare ertesi sabah keyfiyet kendisine beyan edilince dünya, nazarında simsiyah kesilerek sendeleyip yere yıkılmış ve Raziye'nin duçar olduğu hâlden beş

[185] Ahmet Mithat Efendi, *age.*, s. 127.

beter bir hâle duçar olup bu sadmenin tesiri altında helâke ramak dahi kalmamışken iâde-i hayâtı hemen o anda imdadına yetişen san'at-ı tabâbet ve cerahat ile bir de zaten vücudundaki metanet sayesinde müyesser olmuştur. (...) Zira yalnız 'Bir daha gözüm görmesin! İstemem!' demekle kendi namusunu iade ve muhafaza eyleyebilmiştir." (Yeryüzünde Bir Melek, s. 209*)*

Vah'ta çok çirkin olan Talat Bey çok güzel olan eşi Ferdane Hanım'ı bir kıskançlık krizi sonucu boşar ve kendisi de üzüntüden ölür:

"Binaenaleyh benim için yapacak yalnız bir şey kaldı! O da şu irtikâp eylediğin ahvâl sana lâyık ise bile bana lâyık olmadığını enzâr-ı cihânda ispat eylemektir. Binaenaleyh şu ana kadar zevcemdin. Haydi artık odana git de bademe beni görecek olduğun zaman mestur olduğun hâlde görmek lüzumunu gözlerin önünden uzak tutma. Bugün bazı dostlarımı çağırıp icâb-ı şer'iyyesini dahi ikmal edeceğim!

Haydi hanımefendi! Odanıza gidiniz. Menkûhem olmayan bir kadına bakmak haramdır. Beni şu son günde irtikâb-ı haram ile muazzeb etmeyiniz."(Vah, s. 189*)*

Karnaval, Müşahedat, Mesâil-i Muğlâka romanlarında boşanamamanın örnekleri vardır. İslamiyet'in erkeklere eşlerini boşama hakkı vermesi Avrupalılar tarafından eleştirilir; ancak dönemin yazarları Hristiyanlıkta boşanmanın yasaklanmasının doğurduğu sonuçları eserlerinde bir koz olarak kullanırlar. Yazarlara göre bu yönüyle İslamiyet, Hristiyanlıktan üstündür. *Karı Koca Masalı*'nda boşanma meselesi Ahmet Mithat tarafından şöyle ele alınır:

"Alelhusus hamden sümme şükren bir dine tâbiim ki hiçbir hürriyetime duvar çekmediği gibi bu bapta yani keyfim hususunda dahi beni bir daire-i esaret içinde bulundurmuyor. Bir tane alırım. Orta boylu olur da keyfim bir de uzun boylusunu ister ise bir de öyle alırım. Canım ister ise bir de semizini alırım. Bir de

başka türlüsünü alırım. Bunları kendi kendime karı ederim. Onlar benden ben onlardan usanır isem ve iki taraf razı olur isek ayrılabiliriz de. O kendisine daha başka istediği gibi bir koca bulur. Ben de bir karı bulurum. Elhamdülillah Hıristiyan değilim ki bir karının esiri olayım veyahut karı benim esirim olsun. (...) Hasılı keyfim ne ister ise onu yapmakta muhtarım. Fakat dinim bana bunu böyle yap diye emretmiyor. Bir karı ile eş olup yalnız onunla refakati dahi benim mürüvvetime emniyet ediyor. Beni mürüvvetsiz addedip de kayd-ı esire giriftar etmiyor." (Beliyat-ı Mudhike ve Karı Koca Masalı, s. 110-111*)*

Yazarın gözünde İslamiyet öyle bir dindir ki kişiyi esaret çemberi içinde bulundurmaz, hareketlerinde erkeği serbest bırakır, onun insanlığına güvenir. Bundan sonraki romanlarında bu konuya daha geniş yer ayıran yazar, *Karnaval* romanının bir bölümünde "Katoliklerin Itlak Meselesi" başlığı altında tamamen bu konudan bahseder. Karısının onu aldattığını öğrenen Hamparson Ağa, boşanmak ister ancak Katoliklerde boşanma yasak olduğundan karısını boşayamaz. Büyük bir servetin sahibi olan Mösyö Hamparson, karısından intikam almak sevdasıyla kilise heyetinden bazı papazlar ile görüşerek onların da itiraz etmemesi üzerine genç ve güzel bir kızı evine getirir. Ancak nikâhlı eşi olarak çevresine takdim edemediğinden bir papaza yüklüce para vererek gizlice nikâh kıydırır. *Müşahedat*'ta Antuvan Kolariyo, evlendiği Nuvart adlı kızın hamile olduğunu öğrenince ondan ayrılmak ister; ancak Katoliklerde boşanmanın yasak olması sebebiyle ve karısının evlenmeden önce hamile olduğunu ispatlayacak yeterli delile sahip bulunmadığı için evliliği devam eder. Nuvart ise evlenmeden önceki hayatını sürdürür ve Kolariyo'dan olmayan ikinci bir çocuk dünyaya getirir. Bu iki çocuk da Kolariyo'nun çocukları olmamasına rağmen onun meşru evladı, varisi sayılırlar. Öte yandan eve dikiş dikmeye gelen Mâryâm isimli dul bir kadınla evlilik dışı ilişki yaşayan Kolariyo'nun ondan olan çocuğu Agavni ise gayrimeşru evladı sayılır. Ahmet Mithat Efendi, bedenen ayrılan çiftlerin nikâhsız olarak başkalarıyla yaşamasını hatta çocuklarının olmasını, çocukların ise resmen nikâhlı olan eşten sayılmasını söz konusu romanlarda örneklerle eleştirdiği gibi diğer romanlarında da fırsat buldukça bu konuya değinir.

Mesâil-i Muğlâka'da Monsieur De Rose Bouton, karısının kendisini aldattığını ispatlayarak ondan boşanmak için bir dedektif gibi onu takip edecek, polis hafiyelerini karısının peşine takacaktır:

"... Fransa'da vakıa talâka müsaade olunmuş ise de onun için o kadar şerait konmuştur ki şeraitin külfet ve suûbet-i fevkalâdesi talâka muhtaç olanları yine men etmektedir. Ez cümle Monsieur De Rose Bouton hâlinde bulunan bir adam için talâk istidasını verebilmek karının fuhşunu resmen isbat etmeye mütevakkıf olup bunun için dahi karısının hâlini bir cürm-i meşhud derecesine vardırmak yani bir polis memuruna re'yü'l-ayn göstermek lazımdır. Ondan sonra dahi müdde-i umumînin ve nihayet mahkemenin o cürm-i meşhudu bilkabul sebeb-i talâk addetmesi icab eder ki bu muamelatın külfet ve suubeti de kendi kendisini ortaya koyacak ahvaldendir." [186]

Ahmet Mithat Efendi İslamiyet'te boşanma hakkının oluşunu *Acâyib-i Âlem* romanının kadın kahramanı olan İngiliz seyyah Miss Haft'la bir kez daha takdir edecektir:

"Bizim şeriât-ı Nasraniyyede bir kere teehhülden sonra bir daha ayrılmamak mecburiyeti ne kadar facialara sebep oluyor. Sizin şerîat-ı Muhammediyyede erkek ne zaman isterse zevcesini tatlîk edebildiği hâlde kadın her ne zaman isterse ayrılamamak mecburiyeti ne büyüktür!"[187]

Yazar bu konuya son romanı *Jön Türk*'te de yer verir:

"Bir kere akdolunan izdivaç bir daha bozulamazdı. Kilisenin yeryüzünde kendi bağladığını gökyüzünde Cenabıhak dahi bağlamış olduğu hükmüyle bir daha fekk-i nikâha imkân bulunamazdı. Kilise nazarında dahi makbul olan bazı esbâb-ı

[186] Ahmet Mithat Efendi, *Mesâil-i Muğlâka,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 134. Bundan sonraki bütün alıntılar bu baskıdan yapılacaktır.
[187] Ahmet Mithat Efendi, *Acâyib-i Âlem,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 111. Bundan sonraki bütün alıntılar bu baskıdan yapılacaktır.

fâciadan dolayı yekdiğerinden ayrılan zevc ve zevce bir daha teehhül edemezlerdi. Fransa'da talâk kanunu vaz olunarak fenalığın bu ciheti biraz tahfif edilse de kadınların hukûk-ı sâireden mahrumiyetleri meselesi hâlâ devam ediyor." (Jön Türk, s. 74*)*

Henüz 17 Yaşında romanında ise talâk hükmünce gerçekleşmeyen ve kadının kocasını boşamaya mecbur edildiği bir örnek bulunur. Müslüman bir gençle evlenen Kalyopi, Rum cemaatinin baskısı yüzünden mahkeme önünde kocasından boşanır:

"Dava açıldı. Ben kocamın öğrettiği gibi söyleyecek idiysem de her taraftan haberler gelip şayet Yümni Bey ile kalacak olursam beni öldüreceklerinden bahisle tehdit ederlerdi. Yok eğer zabitlerin karşısında kocamı istemediğimi söylersem milletçe bana iki bin lira toplanacağını ve bir güzel kocaya verileceğimi temin ederlerdi.

Çocukluk bu ya! Ben de iki bin liraya tamah etmekten ziyade ölümden korktum. Zabitlerin karşısında Yümni Beyi istemediğime dair cevap verdim! (...)

Ben 'istemem' deyince Yümni Bey o zamana kadar bana her ne vermişse cümlesini iade etmek lâzım geldi. Yüz lira nikâhtan bile vazgeçtik."(Henüz 17 Yaşında, s. 142*)*

Tarafların arzusuyla boşanmanın gerçekleşmesinden yana olan yazarın eserlerinde boşanmanın, geleneksel çizgide erkekler tarafından gerçekleştirildiği görülür. Evlilikte sevginin varlığına ve eşlerin duygularının karşılıklı oluşuna verdiği değeri her fırsatta dile getiren yazar, erkeklere boşanma konusunda tanınan sınırsız özgürlüğü, kadın söz konusu olduğunda daha tek boyutlu değerlendirmekte ve erkeğe tanınmış olan bu özgürlüğü kadın kahramanlarına da onaylatmaktadır. Talâk geleneğine yazarın yaklaşımının çok eşlilik konusuna yaklaşımı ile benzerlik gösterdiği dikkat çekmektedir. Yazarın her iki duruma yaklaşımında da İslam

dininden aldığı referanslar ve dinin ilkelerini içselleştirme noktasında taşıdığı duyarlılık görülmektedir. Ayrıca, bireysel boyuttaki bu duyarlılığın dışında, boşanmanın Hıristiyanlıkta yasak olması birçok romanında eleştirilmiş, hatta fuhşun yaygınlaşmasının sebebi olarak görülmüştür. Erkeklerin sevmedikleri kadınlarla kaderleri gibi birlikte olmaları Avrupa ülkelerinde toplumsal yapıyı aşındırmış, metreslik gibi bir toplumsal kusurun ortaya çıkmasına sebep olmuş ve çocukların aile yaşantısından mahrum yetiştirilmelerine yol açmıştır.

2. TOPLUMSAL HAYATTA KADIN

2.1. Gelenek

İnsan ve toplum bilimlerinin özellikle halkbilimin belki en çok sözü edilen, ancak en az irdelenmiş kavramlarından ve hatta sorunlarından birisi olan gelenek, Türkçe "gelmek" fiilinden türetilmiştir ve bu sözcük *an'ane* ile aynı tutulmaktadır. Geleneğin bir toplumda kuşaktan kuşağa geçen kültür kalıtlarını (mirasları), yani alışkanlıklar, bilgiler, beceriler ve davranışları içerdiğini söyleyebiliriz.[188]

Gelenekler geniş anlamıyla *"bir kuşaktan ötekine geçirilebilen bilgi, tasarım, boş inanç, yaşantı biçimi; daha geniş anlamıyla maddî olmayan kültürdür. Dar anlamda ise, kuşaklar boyunca bir toplumun örneğin kutsal ya da politik işleri gibi önemli konularındaki görüşleridir."* [189]

Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan sözlükte *"Bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar, anane"*[190] şeklinde tanımlanan kelime, Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*'inde "an'ane" kelimesi ile eş anlamlı olarak *"1. rivayet, gelenek 2. tafsîlât"* şeklinde tanımlanmıştır.[191]

Gelenekler, gerçek ya da hayalî bir geçmişle olan sürekliliğin önemini ima ederken, belirli eylem normlarını kutsayan pratik veya uygulamalar; toplumda tarihsel olarak yerleşmiş ve bireylerce farkında olmadan benimsenen ve paylaşılan ortak tutum, davranış ve değer yargıları bütünüdür. Bir topluluğun, mevcut toplumsal yapısını ve değer sistemini çok büyük sarsıntılar yaşamadan koruyup devam ettirmek

---

[188] Sedat Veyis Örnek, *Türk Halk Bilimi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 126.
[189] Sedat Veyis Örnek, *age.* s. 126.
[190] *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 920.
[191] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2005, s. 33.

amacıyla, kendinden önceki kuşaklardan devraldığı, belli bir dönüşüme uğratarak sonraki nesillere aktardığı, başta inançlar, düşünüşler ve kurumlar olmak üzere, her tür sosyal pratikleri içerirler. Geleneğin geçmişten geldiği ve geçmişin bütün bilgelik ve deneyimini ihtiva ettiği için, şimdi ve mevcut olan üzerinde güçlü bir otoritesi olduğu kabul edilir.[192]

Sınırları kesin çizgilerle belirtilmeyen gelenek kavramı, günlük dilde örf, âdet, görenek, töre anlamlarında kullanılmaktadır. Yapılan tanımlardan yola çıkarak en önemli özelliğinin sürekliliği ve kuşaklar arası değerleri aktarım olduğunu söyleyebiliriz. Tanpınar, geleneğin bu yönüne dikkat çeker:

"Köksüz şeyler daima yüzer, daima beyhude yere bir karşı sahil arar. Hâlbuki millî hayat devamdır. Devam ederek değişmek, değişerek devam etmektir. Çünkü yaratmanın ilk şartı devamdır. Hakiki kırılışlar ve kopuşlar ancak yaratış ucubeleri, yarım mahlûklar vücuda getirir. Çünkü hayatın ortasında onun bir parçası gibi değil, kendi dağılmış zerrelerinde devam ederler. Tıpkı ölümde olduğu gibi."[193]

Ahmet Mithat Efendi, gelenekler konusunda duyarlılığını eserlerinde dile getirirken belli noktaların üzerinde durur. Doğu-Batı meselesi üzerinde düşünen, gelenek ve göreneklerini kaybetmeden dünyadaki modern gelişmeleri ve Batı medeniyetini tanımanın gerekliliğine inanan yazarın öncelikli kaygısı, Doğu ile Batı'yı, madde ile ruhu dengeli bir sentezde birleştirmektir.[194] Bu sentezi ise Batı medeniyetini benimseyen, yüzeysel olarak taklit eden ya da kendi kültür ve kimliğinden taviz vermeden yeni medeniyetin olumlu yönleriyle geleneksel olanı

[192] Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2005, s. 753.
[193] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yahya Kemal*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001.
[194] Emel Kefeli, "Bir Toplum Mühendisi Olarak Ahmet Mithat Efendi", *Yeni Türk Edebiyatı*, Sayı:7, İstanbul, Nisan 2013, s. 28.

dengeli bir biçimde birleştiren tipleri model olarak eserlerinde işleyerek gerçekleştirir.[195]

Ahmet Mithat'ın eserlerini verdiği dönem, geleneksel yapının ve toplum düzeninin köklü değişikliklere uğradığı bir süreçtir. Osmanlı modernleşmesinin dönüm noktasını teşkil eden Tanzimat hareketi sonucu yapılan reformlar, sadece askerî, idari ve mali alanlarda değil, geleneksel Osmanlı toplumunun yapısında, kentlerdeki yaşam biçiminde ve en önemlisi zihniyet dünyasında köklü değişiklikleri başlatır. Yapılan reformlar bir yandan aydınlar tarafından tartışılırken, aynı zamanda pek çok alanda yeni algılayış biçimleri oluşur. Bu alanlardan birini de kadına özgürlük talebiyle ilişkilendirilen birtakım yeni fikirlerin ortaya çıkması şekillendirir. 1860'lı yıllardan itibaren, özellikle büyük şehirlerde yaşayan Müslüman kadınların toplumsal statüsü, giyimleri, sosyal yaşama katılmaları, toplum içindeki davranış biçimleri Osmanlı aydınlarının en çok tartışılan konularındandır. Böylece geleneksel ataerkil yapı, gündelik yaşamdaki cinsiyetler arası ilişkiler ve kadın-erkek kimlikleri de tartışmaya açılır.[196] Osmanlı cemiyetinin her hücresinde geleneksel yapı çözülmeye başlar. Miras, arazi ve aile hukuku konusunda birtakım düzenlemeler yapılır. Hükümet evlenmede başlık denen âdetten rahatsız olur; evlenmeye olumsuz etkisi olan gelenekleri kaldırmayı amaçlar.[197]

Geleneksel yapı içerisinde gündelik hayatını evde geçiren kadın çözülmelerin başlamasıyla birlikte dışarı çıkmaya başlar. Kadının dış dünya ile kurduğu temasın da sınırları vardır, bu temas beraberinde birçok yasağı getirir. Kadınların giyimlerinden dışarı çıkabilecekleri günlere kadar saray tarafından sınırlar çizilir. Kadınlar ev dışında vücutlarını ve yüzlerini gizleyen yeldirme, ferace ya da

---

[195] Emel Kefeli, *agm.*, s. 30

[196] Yasemin Avcı, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde 'Otoriter Modernleşme' ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi,* Sayı:21, Ankara 2007, s. 2.

[197] İlber Ortaylı, *age.*, s. 124-126.

çarşaf giyerler. Tesettür koca tarafından istendiği gibi toplumsal düzenin korunması için devlet tarafından da denetim altına alınır.[198]

Bireyin, söz konusu çözülüş döneminde geleneğin kendisine sunduğu dayatmalar karşısında iki seçeneği vardır: Ya gelenekle birlikte uyumlu yaşamak ya da geleneğe başkaldırmak. İlk dönem romanlarımızda da geleneğin kendisine dayatmış olduğu yaptırım gücü yüksek kabuller doğrultusunda yaşayan ya da bunun aksine geleneğe başkaldıran kadın kahramanlar ile karşılaşırız.[199] Osmanlı toplumunda kadının modernleşmeye paralel olarak değişen konumu, Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarının kronolojik seyrine göz atıldığında da görülebilir. Son romanı olan *Jön Türk*'te geleneksel temeller üzerine kurulan devletin yapısında, çözülmeleri hisseden ve bundan endişe duyan bir yazar vardır artık karşımızda. Karşı karşıya getirdiği iki zıt kadın tipiyle duyduğu endişeyi yansıtır. Bu iki kadın tipinden birisi gelenekle uyumlu olmayı seçmiş kadını temsil ederken diğeri ise geleneğe başkaldıran kadının temsilcisidir. *Jön Türk* romanındaki Ceylan, geleneğe başkaldıran kadın tipinin en belirgin örneğidir. Ceylan bu romanda uç bir tavırla görücü usulü evlilik ve boşanma konusunda eleştiriler sunar ve kadın haklarını savunur:

"... Gözlerinizi yalnız şarka dikip oradan ayırmayacağınıza biraz da garba çevirseniz a? Avrupa ve Amerika'nın yeni medeniyeti 'medeniyet' değil midir? Her tarafta hukûk-ı nisvân davasıyla kıyam olunmuyor mu? 'Nisvân' deyince kızlar dahi değil midirler? Acayip! Bu ne kadar haksızlık? Bi beyefendi teehhül edecek. Görücüler gelir. Cariye alacaklarmış gibi kızı uzun uzadıya muayene ederler. Beğenip beğenmemek hakk-ı muhakkirânesi bunlarda. İlk muayenede beğenirler ise ikinci muayenede nefesini koklarlar. Gece horlayıp horlamadığını tahkik ederler. Bilmem ne, bilmem ne? Sonra da utanmadan çeyizini sorarlar. Babasının servetini sorarlar. Bunlar ne? O bîçare kız varacağı herifi rüyasında bile görmez. (...) Her ciheti kız için bir gûne hakaretten ibaret olan düğün yapılır. Badema kızcağızın

[198] Serpil Çakır, *age.*, s. 244.
[199] Ayrıntılı bilgi için bk.: Öznur Özdarıcı, "Erken Dönem Türk Romanında Gelenek ve Kadın", *Şerif Aktaş'a Armağan*, Kurgan Edebiyat, Yayınları, Ankara, 2012, 297-303.

dirliği düzenliği kocasının ağzından çıkacak iki kelimeye merbut kalır: 'Boş ol!'" (*Jön Türk*, s. 50)

Aynı romandaki bir diğer örnekse gelenekle uyum hâlinde olan ve geleneklere bağlılığı neredeyse yüceltilmiş bir şekilde sunulan Ahdiye'dir. Ahdiye'nin kına gecesi anlatılırken yazar, "*Osmaniyane ve edibane bir kına gecesi"* ifadesini kullanır. Bu sahne anlatılırken düğün günü, gelini giydirmek, çeyiz sermek ve yüz yazısı âdetlerinden bahsedilir. Bu âdetlerin gerçekleştiği sırada romanda kusursuza yakın biçimde çizilen Ahdiye, kendisine eşlik eden kadınların bir tanesini bile darıltmanın nezakete sığmayacağından kendisine ne denirse yapmaya mecburmuş gibi tam teslimiyet içinde sunulur:

"İşte bîçare Ahdiye bu ârâ-yı mütehâlife içine kendisini kaptı koyuverdi. Sanki bir manken imiş de kendisinin ağzı dili yokmuş. Kendisini ilbâs edecek olanlar ne derlerse ittibaa mecbur imiş gibi bir teslimiyet-i tâmme!" (*Jön Türk,* s. 24)

Kendisini toplumsal eğitim konusunda bir öncü olarak gören Ahmet Mithat Efendi, toplumsal faydayı amaçlarken kimi gelenekler karşısında eleştirel bir tutum takınır. *Jön Türk* romanında Ahdiye ile Nurullah'ın düğünleri anlatılırken düğünlerde yapılan masrafların gereksizliği üzerinde durulur, eski ve yeni kına geceleri tenkit edilir. Eski kına gecelerinde oyun çıkarmak tabiriyle komedya yollu çengilerin yaptıkları gösteriler rezalet addedilir. Çengilerin kendilerinden kızlar, kadınlar ile yaptıkları rezaletler o zamanın perdelerinde Karagöz'ün rezaletlerinden aşırı olarak değerlendirilir. Zamanın bazı kına geceleri ise kadınlara mahsus olmak üzere düzenlendiği halde hısımdan, akrabadan, konudan, komşudan bazı delikanlıların sadece uzaktan dinlemek için selamlık tarafında bulunulmasına temas edilir.

Ahmet Mithat Efendi, gelin giydirmek hususunda da Avrupa'yı taklitten geri durmayan Osmanlı'da bir zamanlar gelinlerin yüzlerinin yazılması âdetini de oldukça sert bir dille bir parça da alay ederek eleştirir. Cildin en güzel süsü sayılan ayva tüylerinin gerdandan baş saçları hizasına kadar yolunmak suretiyle icrasına

başlanan bu âdet, derinin üzerine bir kat koyu zamk sürülmekle devam eder. Sonrasında ise altın gelin telleri ve beyaz sarı ince pullarla acayip şekiller gelinin yüzüne nakşedilir ve böylece yüzü tamamen örtülmüş olur. Bu korkunç âdet o zamanlar güzel olmak gayretinde bulunan kadınlar tarafından rağbet görür. Bugün için ise yüz yazısı ismen bilinmekle birlikte yeni çıkan âdete "gelin başı bağlamak" ismi verilir. Bu hâlde gelinler evvelki öcülüğünden kurtulmuş olsa da yine de medeni sayılamazlar. Yazara göre şehirlilere mahsus olan sadelik, o sadelik içinde güzellik ve o güzelliğin içinde zenginlik açısından bugün en dikkati çeken gelinler yeni yeni görülmeye başlar. Kuşak bağlama âdetini de ayrıntılarıyla anlatan yazar, düğünlerde misafirlere yemek yedirme âdetinin ise külfetlerin en büyüğü olduğundan yakınır. Külfetlerin en büyüğü olan bu âdetin hızlı bir şekilde kalkmasını temenni eder.

Yazar, romanlarında evlilikle ilgili âdetlere de değinmiştir. Bu âdetlerden birisi evlenmeden önce talip olunan kızın, damadın akrabaları ya da bu işle görevlendirilen bir kadın tarafından hamamda bir anlamda muayene edilmesidir. *Çengi* romanında Hasna'nın evlenmeye ikna ettiği Canbert Bey, İstanbul gibi büyük bir şehirde evden dışarıya adımını atmamış olan bu kadına kendi arzusunda bir kız bulabilmenin yolunun hamamdan geçtiğini belirtir:

"Bunun için yine kendisine Canbert Bey akıl öğretti. 'Sen hamama gidersin ve yıkanırsın. Çıktığın zaman hamamcılara bir iki altın bahşiş verirsin. Sonra benim şöyle bir efendim vardır. Böyle bir kız istiyor diye oturduğumuz yeri dahi haber verirsin. Gelsinler ahvalimizi görenlerden sorsunlar. Hem de böyle kart kızların İstanbul'da talibi yoktur. Eğer bir yerde böyle bir kız var ise tarafımızdan vuku bulan talep üzerine onu bize derhâl vermeye müsâraat gösterirler' diye birtakım talimat verip ve hatta karı yolu bilmediği cihetle karıyı hamama kadar da kendisi götürüp bu vasıta ile taharriyata başlattı." (Çengi, s. 47-48.*)*

İkinci bir evlilik âdetine ise yine *Çengi* romanında değinilir. Olayların geçtiği kurgusal zamanda "artık eskimiş bir görenek" olan söz konusu âdete göre,

evlenecek olan kıza yengesi, düğün evinde bir "mürşit" olarak gerdek öncesine kadar eşlik eder:

"İstanbul'a geldi geleli beyin hanesinin birinci defa ve en ziyade kalabalık olduğu gün ve gece o günkü perşembe günüyle o geceki cuma gecesinde görülmüştü ki kalabalık dahi bir Ak Arap karısı, bir Canbert bir de gelinden ibaretti. Yenge yoktu. Malûm a? Yenge denilen memur, bundan yirmi otuz sene mukaddem gencecik evlenen nâ-puhtelerin mürşidi olup lâkin Canbert Bey gibi bıyığına kır düşmüş güveyilerin bile bu mürşide ihtiyacı yoktu. Hele bugünkü gün on üç yaşında gelinlerle on altıncı yaşında güveyilerin de yengeye ihtiyaçları yoktur ya! Nasılsa bir görenek olduğundan devam ediyorlar." (Çengi, s. 48-49.*)*

Ahmet Mithat'ın eserlerinde değindiği Türk kültürüne ait olmayan bir gelenek olan drahoma da birçok romanda kendisine yer bulmuştur. Hristiyanlar ve Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Rum, Ermeni gibi topluluklar arasında yaygın olan bu âdet gereğince kız ailesi, kızlarına kendilerine bağımlı yaşamaktan azade olması için maddî bir destek sunar.[200]

Tanzimat'la birlikte kademe kademe toplumsal hayatın her alanında kendini göstermeye başlayan modernleşme ile birlikte kadının konumu da değişmeye başlamıştır. Ahmet Mithat Efendi, bu ortamda ne yeniliği dışlayan ne de gelenekle bağını koparmak isteyen bir tutum takınır. Yenileşmeye olan inancı nedeniyle modern hayatın getirdiği ilkelerle uyuşmayan, aydınların ufkunu çevirdiği yeni düzenin gereklilikleri ile örtüşmeyen kimi gelenekleri eleştirir; aynı zamanda İslamiyet'in oluşturduğu törel yapı ve ahlaki düzenin toplumsal ruhun önemli bir unsuru olduğunu düşünerek, bir öz addettiği bu değerler bütününü korumaya çalışır. Toplumsal hayatta da kolaylıkla gözlemlenebilen bu çelişki, yazarın romanlarında bir uzlaşı arayışının zeminidir. Yazar, modernleşmenin ilkelerini değerli bulduğu ve "toplumun kendiliği" olduğunu düşündüğü geleneksel değerlerle bir sentez içinde gündelik hayatta kullanıma sokmak ister. Eserlerinde ele aldığı kadın tiplerini de bu

[200] Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi "Kadının Düşüşü" alt başlığında bulunabilir.

amaca dönük çizen Ahmet Mithat Efendi, bu konudaki uzlaşmacı yaklaşımını bu tipler aracılığıyla işlevsel bir tutumla yansıtmıştır. İdealleştirdiği kadın tipleri genellikle makul bir sentezi yansıtırken; yeniliğe ifrat derecesinde kapalı olmaya neden olan köhnemiş gelenekleri ortadan kaldırmak istemiştir. Yine aynı şekilde yenileşmeye sonuna kadar açık olan, kendi değerlerini tamamen dışlayarak toplumsal yapının temeli olan değerleri görmezden gelen kadın tiplerini de eserleri üzerinden eleştirmekten geri durmamıştır. Sonuç olarak denilebilir ki, yazar, toplumsal değerleri aşındırmadan içinden geçilen bir yenileşme sürecini hedeflemiştir.

2.2. Din

İnsanlığın ilk dönemlerinden beri tarihin ve toplumsal hayatın çeşitli kademelerinde kendisine rastlanan evrensel bir olgu olan din, insanların hem manevî yönünü hem de kendi dışındaki dünya ile kurdukları ilişkilerini belirleyen, onların düşünüş-davranış biçimlerinde, duygusal süreçlerinde, toplum ve doğa ile etkileşimlerinde yön verici olan bir erktir. İnsanlar tarih boyunca kendilerinin her zaman üstün bir güçle aşkın bağları bulunduğunu; yaşamları boyunca eminlik, esenlik, güvenlik gibi kaygıları gidermek ve somut gereksinimlerini karşılamak için üstün bir güce yönelmeleri gerektiğini düşünmüşlerdir. Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan *Türkçe Sözlük*'te dinin üç anlamı verilir:

"1. Tanrı'ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum, diyanet. 2. Bu nitelikteki inançları kurallar, kurumlar, töreler ve semboller biçiminde toplayan, sağlayan düzen. 3. İnanılıp çok bağlanılan düşünce, inanç veya ülkü, kült."[201]

Bu tanımdan yola çıkarak "Tanrı'ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum" olarak tanımlayacağımız din, bu nitelikleri içeren inançları kurallar, kurumlar, ritüeller, ilkeler ve simgeler hâlinde uzlaştıran bir düzendir. Din sadece inançtan ibaret

[201] *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 668-669.

değildir; aynı zamanda kişinin dünyevî hayatına yön verecek ahlaki, hukuki ve sosyal kuralları da ihtiva eder.[202] Nesnel yönüyle din, kendisini, inançların kurallar, kurumlar, ritüeller, ilkeler ve simgeler düzeninde ortaya çıkması ile görünür kılarken; öznel yönü ile ise, bireyin inancı doğrultusunda bu olgunun sözü geçen nesnel görünümlerine başvurarak yaratıcısı ile kurduğu bağ olarak ortaya çıkar.

Ahmet Mithat Efendi hiçbir zaman eserlerinde fanatik bir Müslüman tavrı takınmaz, hiçbir romanında İslamî bir konuyu işlemez, idealize edilmiş bir Müslüman tipi ortaya koymaz. Romanlarının çoğunda idealize ettiği tipler doğal olarak Türk, Osmanlı ve İslam düşünce ve davranışlarının temsilcileridir. Ancak o söz konusu tipleri dinî-ideolojik bir hava içine sokma gereği duymaz.[203]

Ahmet Mithat'a göre İslam kültürünün büyük üstünlüğü manevi değerlere verdiği önemle, namuslu ve iffetli insanlar yetiştirmesindedir. Aile bağı gibi bazı bağların Batı'daki gibi zayıflamamış olması İslami kültürün camiacı niteliğinden ileri gelir ve bu camiacılık korunması gereken bir niteliktir.[204] Ahmet Mithat, Batı kültürünü öğrenmenin gençler üzerinde onları dinsizliğe itebilecek olumsuz bir etki bırakacağı kaygısıyla 1883'ten başlayarak İslamiyet'i savunan eserler yazar:

"Menfa 1883, Müdafaa I 1883, Müdafaa II 1883, Müdafaa III 1883, Şopenhavr'ın Hikmeti Cedidesi 1887, Beşir Fuad 1887, Fenni Bir Roman 1888, Diplomalı Kız 1890, Ahmet Metin ve Şirzad 1892, Niza-ı İlm ü Din I 1895, Niza-ı İlm ü Din II 1895, Niza-ı İlm ü Din III 1897, Niza-ı İlm ü Din IV 1900, Jön Türk 1910."[205]

Çalışmamızda Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında İslamiyet'e ve Hristiyanlığa bakış tarzını, dinin kadın üzerindeki etkisinin romanlara yansıyan

---

[202] *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, "Din", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 9, Ankara, 1994, s. 320.
[203] Orhan Okay, age., s. 283.
[204] Jale Parla, *Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 37.
[205] Jale Parla, *age*., s. 44.

yönlerini vermeye çalışacağız. Bu nedenle Ahmet Mithat'ın *Müdafaa* ile başlamış olduğu, misyoner faaliyetlerine karşı insanları uyarmak amacıyla yazdığı üstte belirttiğimiz eserler üzerinde durulmayacaktır.

Ahmet Mithat, din değiştirme ve İslamiyet'te hoşgörü konusuna eserlerinde çağdaşlarına göre fazlasıyla yer verir. Hemen hemen her romanında İslamiyet'in Hristiyanlıktan üstün olduğunu, İslamiyet'in aslı itibarıyla Hristiyanlığı da kapsadığını, İslamiyet'in insanlara verdiği hakların fazla olduğunu anlatır. Buna rağmen Hristiyanlık âleminin kasıtlı olarak Müslümanları yanlış anlattıklarını ve algıladıklarını söyler. Müslümanların tarih boyunca bütün inançlara saygı duyduklarına, herkese eşit davrandıklarına dikkati çeker. Müslümanların, hiç kimseyi dinlerini kabul etsinler diye zorlamadıklarını anlatır. Böyle olduğu hâlde farklı dinlere mensup olan birçok insanın kendi isteğiyle Müslüman olduğunu vurgular. Bütün bunların da İslamiyet'in hoşgörüsünden kaynaklandığını belirtir.[206] Yazarın Hristiyanlığı da kapsadığını belirttiği İslamiyet'e duyduğu hayranlık, romanlardaki gayrimüslim kadınlar tarafından dile getirilir.

Paris'te Bir Türk romanının sonunda idealize edilmiş bir tip olan Nasuh ile dinini değiştirerek evlenen Virginie, onun kabiliyetlerinin yetişme tarzından ve İslamî terbiyeden geldiğine inanır:

"... benim için terbiye-i İslâmiyyenin senden büyük nümunesi olamaz. Sende her ne gördüm ise cümlesi müstahsendir. Cümlesini kabul eyledim." (*Paris'te Bir Türk*, s. 524)

Acâyib-i Âlem'de de Subhi ve Hicâbi'nin seyahat sırasında tanıştıkları ve yol arkadaşı oldukları Miss Haft, Subhi ve Hicâbi'nin şahsında İslamiyet'e hayran olur:

---

[206] Kemal Timur, "Tanzimat Dönemi Türk Romanında Din Duygusu ve İnançlar", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4 /1-II Winter 2009, s. 2102.

"Müslümanları ve bilhassa Osmanlıları tanımazdan mukaddem onların pek lehinde değildim. Fakat şimdi birazcık tanıdığım hâlde kendilerini pek beğendim. Hem bu muhassenat size kavmiyetten ziyade diyanetten gelir. Zira akvâm-ı İslâmiyyenin hemen cümlesinden Hristiyan yahut putperest olanları da vardır. Meselâ Müslüman Arnavut olduğu gibi Hristiyan Arnavut dahi vardır. İkisini mukayese edecek olursak mürüvvet-i insaniyyece Müslüman Arnavut pek çok ziyadece buluruz." (*Acâyib-i Âlem*, s. 116-117)

Demir Bey romanında Polini'nin Mustafa'ya olan hayranlığı da İslamiyet'e bağlanabilir:

"... Mustafa ile dine dair pek çok sözler ederek hakâyık-ı İslâmiyye'yi ve İslamiyet ile Nasraniyet arasındaki farkı Polini gereği gibi öğrenmiş ve zaten de tohm-ı vücûdu İslâm mayasından alınmakla Müslümanlık cihetine gönlü öteden beri mütemayil olup Mustafa Kamerüddin hakkındaki muhabbetin bir sebebi de fezâil-i İslâmiyye'sinden ibaret bulunmuş olduğu gibi, bugün dahi hakayık-ı İslâmiyye'ye dair Mustafa Kamerüddin'den birçok şeyler sorup aldığı ecvibe-i cedîde üzerine (...)"[207]

Ahmet Mithat Efendi, birçok romanında Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki evliliklerde din değişikliğinin zorunlu olmadığını belirtmekle birlikte romanlarında gerçekleşen bu tür evliliklerin hemen tamamında Hristiyan kadınların din değiştirerek Müslüman erkeklerle evlendikleri görülür.[208] Bununla birlikte *Henüz 17 Yaşında*'da Kalyopi Yümni Bey'le, *Acâyib-i Âlem* romanında Miss Haft Suphi Bey'le dinini değiştirmeden evlenir. *Arnavutlar Solyotlar*'da Eftimi ile Rüstem kendi nikâhlarını kıyarlar; ancak öncesinde uzun süre din değiştirme üzerine düşünür ve kendi dinlerinde kalmayı uygun görürler.

---

[207] Ahmet Mithat Efendi, *Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, s. 287. Bundan sonraki alıntılar bu baskıdan yapılacaktır.
[208] Fazıl Gökçek, *Osmanlı Kapısında Büyümek*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s 104.

Din farkının doğurduğu problemlere romanlarında yer veren yazar, gayrimüslim Osmanlı vatandaşı ile Müslümanlar arasındaki ilişkiyi de böylece gözler önüne serer. *Henüz 17 Yaşında* romanında Yümni Bey ile dinini değiştirmeden evlenen Kalyopi, buna rağmen Rum cemaati tarafından tehdit edilir ve Yümni Bey'den ayrılmak zorunda kalır. Fazıl Gökçek, Rum cemaati hakkında yazarın olumsuz bir imaj çizdiğini belirtir. Kalyopi'nin akraba ve komşularının bu evliliği kabullenmemeleri, aileye bu konuda baskı yaparak evliliğin bozulmasına sebep olmaları yazar tarafından bir taassup örneği olarak tanımlanır. Kalyopi dinini değiştirmesi için baskı yapılmadan Yümni Bey ile evlendiği hâlde Rum cemaatinin onu âdeta dinine ve milliyetine ihanet etmiş biri olarak görmesi, cemaatin İslam dini konusundaki bilgisizliği ve anlayışsızlığı olarak yorumlanır. Genç kızın fuhşa sürüklenmesinin suçu taassup ve cehaletle hareket eden Rum halkına yüklenir[209]:

"... Lâkin ne yapmalı? Bir kere 'Kalyopi, Yümni Beye kaçmış, Müslüman olmuş ona varmış' sözleri köyümüzün içinde münteşir olunca herkes ayağa kalktı. Vakıa babam benim Müslüman olmadığımı ve Osmanlı kanununda bir kız Hristiyan olduğu hâlde hiç dinine taarruz edilmeksizin onu bir Müslümanın alabilmesine müsaade bulunduğunu anlattıysa da kim anlar? Kim dinler? Hısım akraba dahi köylü ile beraber oldu. Bir kızılca kıyamettir koptu." (*Henüz 17 Yaşında*, s. 141)

Acâyib-i Âlem romanında Miss Haft Suphi Bey'le evlenmek üzere karar aldığında başlarda halası bu kararı onaylamaz, bir Türk ile evlenmesine rıza göstermez. Bu duruma sinirlenen Miss Haft ise Türklere bu kadar nefretle bakmaması gerektiğini, İslamiyet'te dinî hoşgörü olduğunu belirtir:

"... Onlar bir kızı Hristiyan olduğu hâlde tezevvüç ederek hiç de dinine tariz etmedikleri ve bunu dahi kendi dinlerinin kavaid ve müsaâdât-ı mahsûsası olmak üzere böyle telakki eyledikleri hâlde biz bu noktada onlardan daha müsaadesiz, daha mutaassıp görünüyoruz. Binaenaleyh insafın olsa Türklere bu kadar nazar-ı nefretle bakmazdın. Belki birçok şeylerde onların bize takdim ve

[209] Fazıl Gökçek, *age.*, s. 42.

tefevvuklarını teslim eyleyerek bizim dahi o derecelere vüsulumuzu arzu eylerdik." (*Acâyib-i Âlem*, s. 320)

Hala da ikna edildikten sonra Miss Haft ile Suphi Bey'in nikâhı hem Protestan ayinince hem de İslamiyet'e uygun bir şekilde İstanbul'da kıyılır.

Arnavutlar Solyotlar romanı Müslüman Arnavutlar ile Rumlaşan Solyotlar arasında geçer. Solyotlardan Eftimi ile Arnavutlardan Rüstem birbirlerine âşık olurlar. Rüstem, Eftimi'nin arkadaşı Maryola ile konuşur, Eftimi ile evlenmek istediğini, onun dinini değiştirmesine gerek olmadığını, İslam dininin böyle bir evliliğe izin verdiğini; ancak hiçbir papazın bu nikâhı kıymayacağını söyler:

"- ... Şimdiki hâlde yalnız şunu hem de pek ciddî olarak sana söylerim ki ben Müslüman ve Eftimi Hristiyan olduğu hâlde nikâhlanmak için bizce mâni yoktur. Ama Eftimi için bu mâni vardır. Zira Müslüman imamı ikimizin nikâhını kıydığı hâlde bir Papaz bu nikâhı kıymaz.

-Niçin

-Sonra bütün Hristiyan kızları Müslüman kocalara varırlar diye korkar da onun için!" (*Arnavutlar Solyotlar*, s. 77)

Bu yaklaşım, Ahmet Mithat'ın birçok eserinde görülür. Hristiyan kadınlarla evlenme konusunda verdiği izni İslamın bir üstünlüğü olarak kabul eder, Hristiyanlığın buna imkân vermemesini eleştirir. Buna karşılık bir Müslüman kadının Hristiyan bir erkekle neden evlenemediği sorusunu hiç sormaz. Fazıl Gökçek, Ahmet Mithat Efendi'nin ne kadar Osmanlıcı olursa olsun, sonuçta Müslüman olan yazarın eserlerinde İslamiyet'i her zaman Hristiyanlıktan üstün tutmasının doğal olduğunu belirtir. Ancak onda bu üstün tutuş, diğer milletleri dinleri dolayısıyla küçük görme veya aşağılama sonucunu doğurmaz.[210]

Solyotların kendilerinden olmayana kız vermeyeceklerini bilen Rüstem gizlice Eftimi ile görüşüp buluşmaya başlar:

---

[210] a*ge.*, s. 79.

"... Rüstem bir Nasraniyyeyi tezevvüç hususundaki ahkâm-ı İslamiyyeyi kıza gayet ciddî bir tavır ile anlattı ve İslâmın nikâhı Hristiyanların kilise merasimine nispetle ne kadar sade, ne derecelerde tabiî bulunduğunu etrafıyla tefhim eyledi. Bununla beraber Eftimi'yi bilkülliye tatmin için eğer ikisinin de şanına mugayereti olmayacak olursa vaftizi kabule kadar göze aldıracağını anlattı.

Fakat Eftimi dağlı bir kız olduğu hâlde dahi feraset ve kiyaset sahibi olduğundan, Rüstem Beyin dermeyan eylediği fedakârlığa lüzum görmedi. Her ne zaman olsa Ali Paşa ile barışmak mümkün olacağını derpiş ile Arnavut rüesasından bir çoğunun ve hatta Ali Paşanın bile birer zevce-i Nasraniyyesi bunduğunu nazar-ı teemmül ve mütlâaya alınca, gerek Rüstem gerek kendisinin diyânet-i asliyyelerinde kalmaları mâni-i izdivâc olamayacağı kaziyesini ihtimâlât-ı sâirenin kâffesine müraccah buldu." (*Arnavutlar Solyotlar*, s. 110-111)

Romandan alıntılanan bölümde de görüldüğü üzere Rüstem dinini değiştirmeyi göze aldığı hâlde Eftimi ikisinin de kendi dinlerinde kalmalarının evliliğe mani olmadığına karar verir ve ne kendisi ne de Rüstem din değiştirir, kendi nikâhlarını kendileri kıyarlar.

Kafkas romanında da gençlerin din farkı dolayısıyla birlikte olmalarının çevreleri tarafından uygun bulunmadığını görürüz. Katerina dö Branoviç'e ilgi duyan Kaplan Bey, kendi dininin Hristiyan bir kızla evlenmesine müsaade ettiğinden bahisle Katerina'ya talip olmuş; ancak Katerina'dan net bir cevap alamamıştır:

"... Kaplan Bey kezalik nev'iyyet-i mahsûsasına ait olan mecburiyetin sevkiyle işi ol kadar ileriye götürmüştü ki bir Müslüman için nasara kızını izdivaç etmek mübah ve helâl olduğunu anlatarak Katerina'nın visaline bir sûret-i meşrûa ile talepkâr dahi olmuştu. Ancak Rusların hemen cümlesini istilâ etmekte bulunan taassup Katerina'da dahi hükmünü ziyadesiyle icra etmekte bulunmasıyla çocuğun bu istidâsı is'âf olunamayıp ve şu kadar var ki daima takviyesinden hâli kalmadığı

muhabbet dahi bilkülliye reddedilmeyip idareli bir yolda icrâ-yı muâmele sureti tercih kılınmıştı." (*Kafkas*, s. 18)

Katerina'nın dadısı olan Özden, Katerina'nın Kaplan Bey ile olan ilişkisini asla tasvip etmez, Kaplan Bey'in Müslüman olması bu ilişkiyi Özden'e göre imkânsız kılar:

"... Özden'in taassup pençesinde en ziyade zebun olan dindarlardan bulunduğu ve hatta efendisinin konağına her ne zaman bir Müslüman misafir gelse avdet eyledikten sonra oturduğu odayı buhûr-ı meryemle tütsüleyerek güya Müslümanlık kokusu odaya sinmiş ise ol suretle izale ettiği cihetle Katerina'nın Kaplan Bey ile olan macerasını pek büyük bir nazar-ı teessüfle görür ve kızı bu hevesten caydırmaya bezl-i mechûd eylerdi." (*Kafkas,* s. 18)

Özden gibi Katerina'nın babası da, Kaplan Bey'i sevse de dini gençlerin birleşmesinde bir engel olarak görür:

"- Ne kadar terbiyeli de olsa Kafkaslıdır, Müslümandır. Vakıa kendisiyle ahbap olmalı, dost olmalı. Bak demincek ne dedim? Evlâdım gibi elimde büyümüştür dedim. Ben kendisini cidden evlâdım gibi severim. Ancak senin gibi bir kızın yüreği başka hislerle meşhun olmalıdır. Efkârımı pek açık söylemeye babalık hâli mani oluyor. Ben senin sırdaşın addolunacak bir arkadaşın olsaydım daha başka söylerdim. Fakat senin zekâ ve ferasetin oralara hacet bırakmaz. Bununla beraber sana Kaplan Beyden yüz çevir demem. Varsın o da ne hulyalarda bulunur ise bulunsun. Erkeğin kadın nezdindeki hulyalarına tayine kadın vücut vermeyinceye kadar onların derece-i ehemmiyyeti hep hulya olmaktan harice çıkmaz. Hep kendisine iltıfat etmeli, nezaket göstermelisin. Yalnız şunu düşünmelisin ki Abazadır. Sen Rus. O Müslümandır. Sen Hristiyan. Onun ömrü için başka bir yol açılmıştır. Senin ömrün için başka. Dediklerimi anlıyorsun ya?" (*Kafkas*, s. 38)

Gönüllü romanında Recep Köso ile Filomene'nin çocuklukları birlikte geçer, birlikte büyürler. Birbirlerine âşık olan iki genç ailelerinin uygun bulmaması sonucu evlenemezler. Filomene'nin babası kızının bir Müslümanla evlenmesini istemezken, Recep'in annesi de oğlunun Hristiyan bir kızla evlenmesini istemez. Filomene, Recep'in annesinin Filomene'nin ancak Müslüman olması koşuluyla bu evliliğe razı olacağını anladığında dinini değiştirmeye karar verir. Ayrıca Recep'in İslamiyet ve Hristiyanlık arasında çok fazla fark bulunmadığını, Müslümanların da Hz. İsa'yı bir peygamber olarak tanıdıklarını ifade etmesi, Filomene'nin İslamiyet'i kabul etmesine zemin hazırlar:

"-Filomene! Göreceksin ki İslamiyet ile Nasraniyet arasındaki fark hakikaten soğan zarı kadar bir şeydir. Hazret-i İsa'ya, Hazret-i Meryem'e, İncil-i Şerife bizim de imanımız vardır. Hazreti İsa ve Meryem'i belki biz Nasâradan ziyade severiz. O soğan zarı kadar dediğimiz fark ise Hazret-i İsa'ya isnat olunan ulûhiyetten ibaret olup şimdiye kadar sana bin defa tarıf etmiş olduğum vechile bu ulûhiyet-i İsa meselesi dahi Nasraniyetin esasında yoktur. Hazret-i İsa'dan üç dört yüz sene sonra insanların kendisine isnat etmiş oldukları bir şeydir. Mahaza önümüzdeki maniaları iktiham için sen ihtidayı istidâ et de ister isen hakayık-ı İslâmiyyeyi kat'iyen öğreninceye kadar yine kendi âdetlerini icra et. Ben senin ne Panaigayana mani olurum, ne Hristos'una!" (*Gönüllü,* s. 52)

Müslüman olmak üzere bir gece Filomene, Recep ile birlikte kaçar. Geride babasına teslim edilmek üzere bir mektup bırakan Filomene, mektubunda dinini beğenmediğinden değil, bir Müslüman ile evlenmek için değiştirdiğini belirtir. Ancak babasının itirazı üzerine iş mahkemeye taşınır ve Filomene'nin bir Müslümanla evlenmek için dinini değiştirmesine lüzum olmadığı, İslamiyet'te bir Müslümanın Hristiyan bir kızla evlenmesinin caiz olduğu, üstelik Filomene'nin henüz rüşt yaşına ulaşmadığı belirtilerek ihtida[211] bozulur. Babası da Filomene'yi

[211] Sözlükte "doğru yolu bulmak; yol göstermek" mânalarına gelen hüdâ (hedy, hidâyet) kökünden türemiş olup "gerçeğe ulaşmak, doğru yolu bulmak" demektir. Terim olarak inançsız iken veya başka bir dine mensupken İslâm dinini benimsemeyi ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Köse, "İhtidâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 21, Ankara, 2000, s. 554-558.

dinini değiştirmediği takdirde istediği adamla evlendireceğine söz verir; ancak sözünü tutmaz.

Yazarın, ihtida vakasının gerçekleştiği romanlarını kronolojik olarak ele alacak olursak bu romanlardan III. Selim devrinin verildiği *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*'ta gayrimüslimlerin ikametinin yasaklandığı yerlerden Süleymaniye'de oturmak isteyen Cangöz isimli Ermeni kadının, bu semtte oturmak için Hatice ismini alarak ihtida ettiğini görürüz:

"Karı niçin Müslüman oldu bilir misiniz? Bilmek değil ihtimal ki bir mana bile veremezsiniz. Size biz söyleyelim. Mutlaka Süleymaniye'ye gelmek için. Acayip! Süleymaniye'ye gelmekten istıfadesi? Hele Süleymaniye'ye, Şehzadebaşı'na, Ayasofya'ya, Sultan Ahmet'e falana gelmek için mutlaka Müslüman olmak mı lâzım?

Evet! O zaman Süleymaniye'ye, Şehzadebaşı'na, Ayasofya'ya, Sultan Ahmet'e falana gelmek için mutlaka Müslüman olmak lâzım idi."[212]

İhtida vakasının görüldüğü diğer bir roman *Paris'te Bir Türk*'tür. Virginie, Nasuh'un himayesinde Müslüman olur:

"Virginie - Ben inandım ki Allah'tan başka Allah yoktur. Allah'ın meleklerine ve bilcümle kitaplarına ve bu dünyadan sonra ahrete, kaza ve kadere yani hayır ve şer her şeyin Cenab-ı Haktan geldiğine ve ba'de'l-vefat ahirette dirileceğimize ve Muhammed Allah'ın kulu ve peygamberi olduğuna iman ettim. Bu sözleri hem dilim ile ikrar ve hem de kalbim ile tasdik ederim.

Nasuh - İşte bu kadar. Bu suretle Müslüman oldun. Seni Müslümanlığınla tebrik ederim. (...)" (*Paris'te Bir Türk*, s. 525)

---

[212] Ahmet Mithat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 68. Bütün alıntılar bu baskıdan yapılacaktır.

Hayret romanında çok zengin Hint bir aileden gelen Prenses Mihriban, romanın sonunda Hidayet ismini alarak dinini değiştirir ve kendisini büyük bir tehlikeden, Sarpson'dan kurtaran İsmail Azmi ile evlenir.

Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr'da Demir Bey'in ilk evliliğinden olan ve çiçekçilik yaparak geçinen kızı Polini, yıllar sonra babasını bulduğunda onun Müslüman olduğunu öğrenince kendi rızasıyla Fatma Nazik ismini alarak Müslüman olur:

"- Evlâdın pederi dininde bulunması elyak ve ahrâdır. Babam bana übüvvet âgûşunu açacak olursa vücudumu kolları arasına atmaklığım, kalbimi de kalbi içine sokmaklığım demektir. Onun kalbinde ne nûr-ı îmân varsa benim de kalbime o nûr-ı îmânın in'ikâsı tabiî ve zarurîdir." (*Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr,* s. 287)

Polini'yi seven ve onunla evlenmek isteyen Vikont Alphons, kızın artık Müslüman olduğunu ve aralarındaki sınıf farkına bir de İslamiyet ile Nasraniyet farkının eklenerek evlenmelerine engel olduğunu söylemesi üzerine Müslüman olacağını belirtir. Müslümanla evlenen kadın için bir zaruret yoksa da bir erkek için bu, şeriat hükmüdür. Fakat yazar, Alphons'u Müslüman yaparken onu, aynı zamanda müspet ilimlerin gerektirdiği bir atmosfer içinde ihtida ettirir[213]:

"- Anladığıma kalırsa şu anda aramızda mâni-i izdivac olan şey yalnız benim Nasraniyet'imden ibarettir. Hâlbuki ben fünûn-ı tabiiyye ve hikemiyye ile tezyîn-i fikr ve tenvîr-i nazar eylemiş bulunan Avrupa hükemâsının zamirlerinde câygîr olmuş bulunan vahdâniyyet-i ilâhiyyeye çoktan kanaat getirmişim. Bunu şimdi dil ile ikrar ve kalb ile tasdik eyleyecek olursam ben dahi sizin gibi Müslüman olacağımı Mustafa Kemerüddin'in verdiği izahattan anlamışımdır. Nasıl, o hâlde beni akd-i izdivac ile refakat-i ebediyyenize kabul eder misiniz?" (*Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr,* s. 316)

---

[213] Orhan Okay, *age.*, s. 288.

Müşahedat'ta Müslüman bir baba ile Ermeni bir annenin kızı olarak dünyaya gelen Siranuş, Hristiyan olan annesinin yanında büyür. Kızı yirmi yaşına geldiğinde açılması vasiyetiyle babası tarafından bırakılan zarfı açan Siranuş, babasından kalan mektupta kendisinin Müslüman olmasını arzu ettiğini öğrenir. Meseleyi derinlemesine düşünen Siranuş, İslamiyet hakkında gerekli bilgileri de edindikten sonra kendi arzusuyla din değiştirir. Bununla birlikte Refet ile olan ilişkisinin de Müslüman olmasında önemli bir etkiye sahip olduğu düşünülürse de Siranuş, ne babasının isteğinin ne de Refet ile olan ilişkisinin din değiştirmesinde etkisi olmadığını belirtir:

"... İhtidama sebep pederimin vasiyetnamesi olamaz. Zira ne kadar kâmil bir adam olduğu işte sözlerinden anlaşılıp duran pederim ihtidayı bana bir mecbûriyyet-i kat'iyye olmak üzere tarh etmiyor. Validemin mezhebinde kaldığım hâlde de izzetime dua ederek beni takdis eyliyor. Refet'le izdivacım dahi ihtidaya sebep tutulamaz. Çünkü Refet'in beni şu hâl-i nasraniyyetim ile tezevvücüne cevaz vardır. Bu hâlde ben ihtida eyliyorsam mahza şevk-i mahsûsamla ihtida eyliyorum. (...) İhtida bir başkası tarafından bende ika edilecek bir hâl değildir. İhtida doğrudan doğruya bende vuku bulacak olan ve hatta işte vukua da gelmiş olan bir hâldir. Sizler yalnız bu hâle şehadet edeceksiniz ve bana usul ve erkânı talimde bulunacaksınız. Pederimin vasiyetnamesinden bu hükmü de ıfaya gördüğüm bu ihtiyaç kendimi levâzım-ı dîniyyece cehâletten kurtarmış olmak içindir. Yoksa insan Müslüman edilmez, Müslüman olur." (*Müşahedat*, s. 365)

Ahmet Metin ve Şirzat romanında da Ahmet Metin'in gemisinde çalışan ve ailesinin bir ferdi gibi gördüğü Rum asıllı Vasiliki din değiştirerek Süreyya ile evlenir.

Yazar, Müslüman erkekle gayrimüslim kadının sonunda evlilikle sonuçlanan aşkına *Mesâil-i Muğlâka*'da Abdullah Nahifî ile dikişçilik yapan Hristiyan Rosette ile bir örnek daha verir. Bu romanda da din farklılığının evlilikte kadın açısından bir mani olmadığı belirtilmiştir. Bir kadının hangi dine mensup

olduğu ya da Avrupalılığından ziyade, İslamiyet zeminine dayalı ahlak anlayışının salık verdiği yaşantı ve gerekliliklerinin kadın tarafından karşılanması önemlidir. Bu kadınlar, Türk ve İslam felsefesini özümsemiş idealize erkek tiplerinin paralelinde anlatılarda konumlanmalarıyla olay örgüsünde yer edinirler.

Boşanma konusunda İslami hükümlere bağlı olan Ahmet Mithat Efendi, İslamiyet'in kadınlara tanıdığı boşanma hakkını romanlarında konu edinir ve Hristiyanlıktaki durumla karşılaştırır, İslamiyet'i yine üstün tutar. Esaret ve kölelik konuları din ve inançlar noktasında değerlendirildiğinde, köle ve cariyelere iyi davranılmasıyla ilgili hükümler içeren *Kur'an*'a paralel hareket eden Ahmet Mithat Efendi, köle ve cariyelere Osmanlı Devleti'nde iyi muamele edildiğini, cariye olarak girdikleri evde hanım konumuna kadar yükselen kadınlar olduğunu romanlarında dile getirir.

Ahmet Mithat, resim ve heykel konularını da *Yeryüzünde Bir Melek*, *Müşâhedât* ve *Taaffüf* gibi romanlarında tartışmaya açar. *Yeryüzünde Bir Melek*'te bu konuların dinle bir ilgisi kurulmaz. *Müşahedat*'ta ise konulara bir vesile ile değinilir. *Taaffüf*'te ise bu konudaki İslami yasağı tartışmaya açarak konuyu derinleştirmeye çalışır. Burada konu uzunca anlatılır. Rasih Efendi Sâniha'ya konunun izahını yapmaya çalışır. İslamiyet'teki bu yasağın, putlara tapma tehlikesinin önüne geçmek için ileri sürülmüş bir tedbir olduğunu, tapmak tehlikesi olmadığı müddetçe resim yapmanın veya evinde resim bulundurmanın günah olmadığını, çeşitli yaklaşımlara göre mekruh olduğunu vurgular.[214]:

"- ... Gerçek, efendiciğim bu babda izahat-ı lâzımeye muhtacım. İnde'l-İslâm resim memnu mudur, değil midir?

- Memnudur, memnu görülmüş. Lâkin bu memnuiyetin derecesini bilmeli. Malûm a, her hükmü bir hikmet tahtında bulunan ahkâm-ı İslâmiye meyanında o emrin derecatı olduğu gibi nevâhinin de derecatı vardır. Birşey tahrim suretiyle

[214] Kemal Timur, *agm*., s. 2106.

memnu olmak yine başkadır. Resimler mekruhdur. Yani bir tarafta muallâk olan resme karşı namaz kılmak mekruhdur. Ama bu kerahat namazı bozacak derecede değildir. Meselâ namazda amel-i kesir derecesine varmayıp amel-i kalîl derecesindedir. Haniya demek isterim ki namazda bir düğmeyi iliğine iliklemek derecesinde memnu değildir. Karanlıkta veyahut gözü kapalı namaz kılmak derecesinde mekruhtur.

(...)

- Ulemâ-yı kirâm meyanında bu babda pek çok ihtilâf vardır. Musattah ve mücessem ihtilâfı olduğu gibi canlı cansız ihtilâfı da vardır. Gölgesi yere düşecek kadar kabarık ve mücessem şeyleri gölgesi yere düşmeyecek kadar musattah şeylerden daha memnu addetmişlerdir. Musattah olsun mücessem olsun zî-ruh resimlerini istikrah edenler dahi mevcut olup, fakat bunlar resimler ıstılâhında "natürmort" tabir olunan cansız resimleri külliyen mübahdır diye hüküm vermişlerdir. Ama asıl nazarıdikkati bu memnuiyetin hükmüne atf ve hasr etmelidir.

- Resim bulunan yere melek giremez, şeytan girermiş de!

- O yolda dahi kaviller vardır. Ama bunlar dahi mamnuiyet-i vakıayı ahad-ı nas nazarında talîl içindir. Hakikat-ı hâle gelince asıl hikmet ehl-i İslâmı asnama taabbüd fikir ve istidâd-ı kadîminden meneylemekten ibarettir." (*Taaffüf s. 90-91)*

İslamiyet'in kadına bakışı, kadınların dinî duygularının zayıflamasının ahlaki zaafı getirdiği, doğum esnasında vefat eden kadınların şehit olarak telakki edilmeleri, üzerinde durulan veya işaret edilen noktalardır.[215] *Felâtun Bey ile Râkım Efendi*'de Felâtun'un annesi Mihriban'ı doğururken vefat eder:

"... Mustafa Merakî Efendi on altı yaşındayken pederi tarafından evlendirildiği zaman on iki yaşında bir kız ile tezviç edilmişti. Öyle ya! Karı kocasından dört beş yaş küçük olmak lazım gelmez mi?... Vakıa on iki yaşındaki kızcağız on beş yaşında dünyaya çocuk getirdi. Ancak ondan sonra kaç defa gebe

[215] Kemal Timur, *agm.*, s. 2103.

kaldıysa da çocuğunu rahminde barındıramayıp düşürürdü. Hekimler işin aslını tetkik etmediklerinden hanımın rahminde tedavi ve tamiri nâ-kabil bir ihtilal olduğunu hükmederek el çektiler. İş ebelere kaldı. Onlar sargılar ile filânlar ile Mihriban Hanımı düşürtmeyip muhafaza edebildilerse de, bîçare validesi bu kızı doğurduktan sonra loğusa yatağındayken şehiden vefat eyledi…" (*Felâtun Bey ile Râkım Efendi*, s. 3)

Çengi'de Melek Hanım'ın annesi doğum sırasında vefat eder ve şehit sayılır:

"Bîçare kızcağız! Otuz beş sene intizardan sonra bir kocaya vardığı ve karnındaki yavrucağa dahi dokuz ay intizar eylediği hâlde yüzünü dahi görmeksizin daha iskemle üzerinde haiz-i rütbe-i şehadet öldü, gitti!" (*Çengi*, s. 51)

Melek Hanım, hayata dair hiçbir şey öğrenmeden, babasının uygun gördüğü şekilde eğitim alır, ancak babasının tüm engellemelerine rağmen realiteyle karşılaşacaktır. Kadınların dinî duygularının zayıflaması sonucu ahlaki yozlaşmanın görülmesi üzerine yazar dikkatli bir şekilde eğilir.[216]

Romanlarda, ceza-mükâfat olarak ele alabileceğimiz ilahî adalet konusuna çağdaşlarına göre en çok Ahmet Mithat yer verir. İşlenen romanlarda iyilik yapanlar Allah tarafından mükâfat, kötülük yapanlar ise ceza görürler.[217] Yazara göre herkes, er ya da geç yapmış olduğu en ufak kötülüğün bile cezasını ödeyecektir. Evlilik dışı ilişkileri tasvip etmeyen Ahmet Mithat Efendi, kocasını aldatan kadınları cezalandırmakta, sadakat gösterenleri ise ödüllendirmektedir.[218] Bununla birlikte sevenleri ayıran roman kişilerini de cezalandırmayı uygun görür.[219]

---

[216] Bu konuya "Namus" başlığında ayrıntılı bir şekilde değinileceği için bu başlık altında konu örnekleriyle ele alınmayacaktır.
[217] Kemal Timur, *agm.*, s. 2105.
[218] *Hasan Mellâh*'ta evlilik dışı ilişki yaşayan Madam İlia, kendini kirlenmiş hissederek canına kıyar. Yine aynı romanda evlilik dışı ilişki yaşayan Cuzella'nın annesi eşi tarafından öldürülür. Cuzella ile

İslamiyet'i savunan eserler yazan Ahmet Mithat Efendi, romanlarında bu tavrını aşırıya götürmeden sürdürmekle birlikte İslamiyet'in dışında, romanlarında Hristiyanlığa, Yahudilik inancına, Hinduizme, Mecusîlik dinine, ilkel kabilelerde görülen inançlara da yer verir. Söz konusu dinlere zaman zaman mukayese ederek, onları eleştirerek romanlarında geniş yer veren yazar, birçok romanında, özellikle İslamiyet ile Hristiyanlığı karşılaştırır. İslam lehinde ve Hristiyanlık aleyhinde görünmekle birlikte daha çok Hristiyanlığa karşı İslamiyet'in savunmasını yapar. Evlilik, boşanma ve kölelik konusunda İslam dininin hoşgörüsü ile Hristiyanlığın

---

Esma ise sadakatlerinin mükâfatını görür ve romanın sonunda sevdikleri kişilere kavuşurlar. *Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanının kadın kahramanı cariyedir ve başına gelen birçok olaya göğüs gerdikten sonra muradına erer. *Hüseyin Fellâh*'ta bir hanımefendi iken dilenciliğe kadar düşen ve cariye olarak satılan Şehlevend, gösterdiği sabrın sonunda selamete kavuşur. *Felâtun Bey ile Râkım Efendi*'de Canan, kendini eğitmek için gösterdiği çabanın karşılığında Râkım ile evlenerek mutluluğa kavuşur. Okuyucuların tepki ile karşıladığı *Yeryüzünde Bir Melek* romanında Melek Hanım, kendisine atılan iftiralara rağmen namusunu koruduğu için roman sonunda sevdiği adamla evlendirilmek suretiyle ödüllendirilir. *Çengi*'de Sünbül Hanım, kocasının mecnunluğundan faydalanarak onun dadısını öldürmesine sebep olmuş, oğlunu ona ders vermek amacıyla, Melek Hanım'ı kullanmak suretiyle iflasa sürüklemiş, evlilik dışı ilişki yaşayan bir kadındır. Roman sonunda intihar etmesiyle cezası verilmiş olur. *Süleyman Muslî*'de de sadakat gösteren Mariya, ödüllendirilir. *Henüz 17 Yaşında* romanında fuhşa sürüklenen Kalyopi, genelevden gerçekten çıkmak ister ve bu isteğinin karşılığını alır, kendisine yardım eli uzatan Ahmet Efendi tarafından oradan kurtarılır. *Dürdane Hanım*'da yazar yaşadığı evlilik dışı ilişki sonunda hamile kalan Dürdane Hanım'ı affedemez ve Dürdane Hanım'ın ölümüyle roman sona erer. *Esrâr-ı Cinâyât* romanında cinayetlerde adı geçen Hediye Hanım yaptığı kötülüklerin cezasını kürek cezası ile çeker; ancak yazar bu cezayı da yeterli görmez, kalan ömründe onu dilenciliğe mahkûm eder. *Arnavutlar Solyotlar* romanında Eftimi, Rüstem ile yaşadığı evlilik dışı ilişkinin cezasını çocuğunu kaybetmek suretiyle ödemekle birlikte, romanın sonunda yazar onu Rüstem'le evlendirerek çektiği acılara nihayet verir. *Demir Bey Yahut İnkışâf-ı Esrâr*'da babasız büyüyen ve hep aile özlemini duyan Polini, babasını bularak hep özlemini duyduğu aileye kavuşmuş olur. *Haydut Montari*'de Andrea, babasını öldüren ve kendisine sahip olmak isteyen Giorgino'nun planlarını bozan ve ondan intikam alan Angelina'yla birlikte olur. *Gürcü Kızı yahut İntikam* romanında kendilerini Tiflis'ten sürenlerden intikam almak üzere yola çıkan Prenses Heleni, roman sonunda kötülük edenlerin kötülük bulmaları ile intikamını alır ve Hüseyinkulu Han ile evlendirilmek suretiyle ödüllendirilir. *Müşahedat*'ta namusunu koruyan, Agavni gibi evlilik dışı ilişki yaşamayan Siranuş Refet ile evlendirilmek suretiyle ödüllendirilir. *Ahmet Metin ve Şirzat*'ta Neofari, Ahmet Metin'in metresi sandığı ve kıskandığı Vasiliki'ye zarar vermek için planlar yapar, planlardan haberdar olan İtalyan rehberi denize atarak öldürür. Romanın sonunda kocasına ve çocuğuna dönen Neofari, tıpkı öldürdüğü İtalyan rehber gibi nehre düşerek boğulup ölür. *Taaffüf*'te evlilik dışı bir ilişki yaşamak üzereyken yaptığı hatanın farkına vararak ailesini seçen Sâniha Hanım, eşine olan hayranlığını fark etmek suretiyle ona tekrar âşık olur. *Gönüllü* romanında birbirlerini seven Filomene ile Recep Köso ailelerinin engeli ile karşılaşır ve birlikte olamazlar; ancak aradan geçen onca zamana karşı romanın sonunda tekrar kavuşurlar, Filomene göstermiş olduğu sadakatin mükâfatını alır.

[219] *Kafkas* romanında Kaplan Bey, sevdiği kıza olan ilgisini belli etmek için annesinin yanında büyüyen Seher adlı kızdan yardım ister; ancak Kaplan Bey'e âşık olan Seher ona yardım etmek yerine taşıdığı yanlış haberlerle Kaplan Bey'i sevdiği kızdan, Esma Can'dan uzaklaştırır. Ancak yazar tarafından cezalandırılır, Kaplan Bey'in Esma Can'dan uzaklaştıktan sonra Katerina'ya ilgi gösterdiğini görünce kederinden ölür. *Jön Türk* romanında Ceylan bütün planlarına, oyunlarına rağmen Nurullah ile birlikte olamaz ve onun da eşi Ahdiye ile bir araya gelmemesini sağlar. Ancak yapmış olduğu bütün kötülüklere rağmen Nurullah ile Ahdiye bir araya gelir ve deliren Ceylan kendini yakmak suretiyle hayatına son verir.

taassubu karşı karşıya getirilir. Romanlarda gayrimüslimlerin özellikle de gayrimüslim kadının İslam dinini tanıması sonucunda Müslümanlığı seçmesi -ki bu durum çoğunlukla dürüst, iyi eğitim görmüş, ahlaklı tipler etrafında serimlenmektedir- âdeta bir motif hâline getirilerek yazarın romanlarındaki olay örgüsünde sıklıkla karşımıza çıkar.[220]

2.3. Kaçgöç

"Dinî bir anlayışla Müslüman kadınların erkeklere görünmemeleri, bir arada oturup konuşmaktan kaçınmaları"[221] olarak tanımlanan kaçgöç, Osmanlı toplumunda uzun yıllar hüküm süren bir âdettir.

Emel Doğramacı, gittikçe güçlenerek bir imparatorluk haline gelen Osmanlı Devleti'ndeki bu gelişmeye karşılık, kadının sosyal durumunda gerilemenin yaşandığına dikkat çeker. İran ve Bizans bünyesinden gelen harem yaşamının saraya girmesi, sarayın XV. yüzyılda padişahın emriyle haremlik ve selâmlık olarak bölünmesine neden olur. Bu sistemi evlerine getirmekte vezir ve beyler gecikmez ve böylece bazı halk tabakaları arasında gelişen harem anlayışı ve kadını saklama yöntemi daha sonra bir gelenek halini alır. Hareme koca ve kadının çok yakın akrabaları, İslam hukukuna göre kadının evlenemeyeceği, yani amca ve erkek kardeşleri girebilirler. Özellikle şehirlerdeki Türk kadını, yaşamını haremin gizliliği içinde geçirmeye başlar.[222]

Şirin Tekeli de tarih boyunca Anadolu'da yaşayan kadının statüsünün değişen toplum ve devlet yapısına bağlı olarak şekillendiğini belirtir. Osmanlı öncesi göçebe aşiretlerde kadın, topluluk yaşantısına oldukça yoğun bir şekilde katılmakla birlikte, üretimde, savaş ve siyaset gibi konularda etkin bir rol almaktadır. Kadının statüsünde yerleşik düzene geçiş, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve Bizans Devleti ile

---

[220] Seda Uyanık, *19. Yüzyıl Osmanlı-Türk Romanında Gayrimüslim İmgeleri*, (Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007, s. 18.
[221] *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 1254.
[222] Emel Doğramacı, *age*., s. 7.

kurulan ilişkiler neticesinde asıl kırılma yaşanır. Osmanlılar, köleci bir devlet olan Bizans'ın birçok kurumundan etkilenir ve kadın açısından önemi olan harem kurumunu da oradan alır. Böylece Osmanlı düzeninde, toplumsal sınıfa göre kadın statüsünde bir farklılaşma ortaya çıkar. Hareme kapanan kadınlar, sadece kendi ailelerinden erkeklerle temas halinde yaşarken, tek uğraşları evin efendisi olan erkeğin hizmetinde olmaktan ve çocukların bakımı ve yetiştirilmesinden ibarettir. [223]

Osmanlı-Türk sivil konutlarının yapısına değinen Serpil Çakır'ın verdiği bilgilere göre mimarinin de toplum yapısıyla uyumlu bir şekilde yapılandırıldığını görürüz. Bu konutların başlıca özelliği pencere kafesleri ya da yüksek duvarlarla çevrili, kapalı mekânlar olmasıdır. İster saray ister konak olsun kadınların oturduğu yer, erkeklerinkinden ayrılmış; kadın ve erkeğin birbirini görmesi, her türlü söz alışverişinde bulunması yasaklanmıştır. Konaklarda sadece harem dairesindeki pencereler kafesli olurken, zaten küçük olan halk evlerinde hareme rastlanmaz; ancak evin tüm pencereleri kafesli olur. Tanzimat'tan sonra görülmeye başlanan ve Batı taklitçiliğinin simgelerinden biri sayılan balkon ise muhafazakârlar tarafından tepkiyle karşılanır. Kişinin kendi bahçesini gördüğü gerekçesiyle kadıya yapılan bir şikâyet sonucu komşu evin balkonu kaldırılabilmektedir. Kadının gideceği ve gezeceği yerler de devlet tarafından sınırlanmıştır. Hangi araçlara bineceği, araçların hangi bölümlerinde oturacağı, nerelerden alışveriş yapacağı, hangi camilerde ibadet edeceği fermanlarla düzenlenir. Toplum içinde kadın-erkek birlikteliğinin yasak oluşu, iletişim için simgesel konuşma vasıtaları ortaya çıkarmış –inci, gül, karanfil, sabun gibi nesneler karşıt cinsler arasında iletişimi sağlayan araçlardandır-; kadının giysi, kumaş gibi ihtiyaçlarını karşılayan bohçacı kadınların cinsler arasında arabuluculuk görevini üstlenmesine neden olmuştur.[224] Tramvay ve vapurlarda kadın ve erkeklerin ayrı olarak yolculuk ettikleri görülür. Kadıköy-Karaköy arasında çalışan vapurlarda kadınlar, vapurun en alt katında yolculuk etmektedirler.

[223] Şirin Tekeli, "Kadın", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 5. Cilt, İletişim Yayınları, 1992, s. 1191.
[224] Serpil Çakır, *age.*, s. 226-228.

Tramvaylarda ise kadın ve erkekler arasında perde kullanılarak, ayrı seyahat etmeleri sağlanır.[225]

Bu düzen, kendi toplumunun geleneksel yapısına eserlerinde yer veren yazarlar tarafından, yine toplumun değer yargılarına ters düşülmemek suretiyle romanlarda yansılarını bulmuştur. Kaçgöçün sonucu olarak aşk ilişkisi yabancı erkeklere görünmelerinde sakınca olmayan cariyeler, yabancı veya gayrimüslim kadınlar, düşmüş kadınlar kullanılmak suretiyle geliştirilir. Ahmet Mithat Efendi'nin romanları da bu minvalde kurulmuştur; kaçgöçün olmadığı romanları azdır.

Hasan Mellâh'ta, Esma ile ilk defa gemide tanışıp konuşan Hasan Mellâh, onu güverteye çıkarttığında Alonzo'nun perde ile harem için ayrı bir bölüm oluşturduğunu görür:

"Ba'de't-taâm güverteye çıkılmaya karar verildi. Bizim Koca Alonzo ne yapsa iyi? Geminin kıç tarafını kamara kapısı önüne kadar küpeşteden küpeşteye bir muntazam perde ile bölmüş ve orasını harem için ayırmıştı. Hasan ile Esma güverteye çıkınca kıç üzerinde Alonzo'yu dümen tutar buldular. Hasan perdenin hikmetini Alonzo'dan sual eyledi. Hanımın peçe altında rahatsız olduğu cihetle, açık bulunması için bu perdeyi kurmuş olduğu cevabını verdi ama, kendisini hala hesaba koymazdı. Alonzo'nun bu fikri safvet-i kalbine hamlolundu. (...)" (*Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrar*, s. 309)

Zeyl-i Hasan Mellâh'ta Hasan Mellâh, düşmanları tarafından yalancı iki şahit tutularak karısını boşadığı haberi yayılan ve neticesinde karısından ayrı düşen Numan'a yardım etmek üzere olaya dâhil olur. İnşirâh'ın tekrar kocasına kavuşabilmesi için başkası ile evlenmesi gerekir. Bunu engellemek üzere Hasan Mellâh, Numan ile İnşirâh'ın bulunduğu eve gider:

---

[225] Sabiha Doğan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Aydın Kadınlar Şair ve Yazarlar*, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2012, s. 51.

"... Harem tarafından bir gürültüdür koptu. Bir sadme-i kıyâmet mabeyin kapısına kadar gelip, hatta taşraya dahi fırladı. Meğer bu gelen İnşirâh bîçaresiymiş. Hasan işi derhâl anlayıp namahreme bakmamak için başını çevirmişti. Kız elinde koca bir bıçak olduğu hâlde 'Yalnız Numan'ı ipten kurtarmadın! Beni de bıçaktan kurtardın... Hiç Numan'ın tahammül edemeyeceği bir belâya ben tahammül edebilir miydim?' diye kocasının boynuna sarıldı." (*Zeyl-i Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrar*, s. 130)

Hüseyin Fellâh'ta, çok sevdiği eşini savaşta kaybettiği haberini alarak ikinci defa evlenen ve bu evlilikten de hamile kalan Hasna Hanım, öldüğünü sandığı eşinin seferden dönmesi üzerine hareme girmesine karşı çıkar; çünkü artık kocasına haramdır:

"Girme efendim, girme! Mezardan çıkıp da mı geliyorsun? Nereden geliyorsun bilmem. Fakat bir namahrem karının yanına geliyorsun ki senden başka birisinden hâmiledir." (*Hüseyin Fellâh,* s. 226)

Yeryüzünde Bir Melek'te, çocukluklarından itibaren birbirlerini seven Şefik ve Raziye arasındaki aşk ilişkisi Raziye'nin selamlığa çıkmaktan alıkonulmasıyla sekteye uğrar:

"Hemen kayıt ve ihtar edelim ki artık on ikisini bitirip on üçüne doğru yol olmaya başlamış ve fakat endâm-ı levendânesi on beş on altı yaşındaki gelinlik kızları bile cılız göstermekte bulunmuş olan Raziye, selamlığa çıkmaktan men olunarak ev kadını olmak üzere haremde hapsedilmeğe başlamıştı." (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 38)

Bunun üzerine Raziye ve Şefik buluşmak üzere başka yollara başvururlar. Bunlardan ilki, her birinin bir hafta ya da on beş gün süresince diğeri için düşündüklerini bir kâğıda yazarak mülakat günü değiştirmesi; ikincisiyse, Şefik konağa geldikçe ya kendisinin Raziye'nin veya Raziye'nin onun yanına gizlice

gitmek suretiyle görüşmesidir. Yolları yıllar sonra bir daha kesişmek üzere ayrılacak olan Şefik Avrupa'ya giderken, Raziye de başkasıyla evlendirilir. Şefik Avrupa'dan döndükten sonra alışveriş için dışarı çıktığı bir gün Bahçekapısı'nda tekrar Raziye'ye rastlar ve bohçacı kadın vasıtasıyla ona bir mektup ulaştırır. İlk mülakatları Şefik'in Raziye'nin evinin cumbalı odasının önüne kadar gelmesiyle gerçekleşir, birbirlerinin sadece seslerini duyarlar. İkinci mülakatlarında ise Raziye, Şefik'e yüzünü gösterecektir. Doktor olan Şefik, Raziye ile görüşmenin yollarını ararken bir doktorun hanesine yüzlerce kadının müracaat edeceği düşüncesinden yola çıkarak hastalarının yavaş yavaş hanesine müracaat etmeleri gerektiğiyle ilgili ilana başlar. Ancak Şefik'e âşık olan Arife tarafından bu yol engellenince Şefik, yanında çalışan Neşe kalfanın evinde Raziye ile buluşma kararı alır; ancak Arife'nin bir oyunu sonucu bu yol da kapanacak, mahalleli tarafından basılan Şefik ile Raziye âleme rezil olacaktır.

Hayal ve Hakikat'te, sekiz yaşında iken annesini, on üç yaşında da babasını kaybeden Vedat'ın, yirmisini geçkin olduğu hâlde evlilik için acelesi yoktur. Komşuları Hüseyin Sabri Efendi'nin himayesine emanet edilen Vedat, bir gün kendisini oğlu Vefa ile ziyarete gelen Sabri Efendi ile merdivende başında örtü yokken karşılaşır. Bu sahne aynı zamanda Vefa'ya olan aşkını anlayacağı sahnedir:

"'Siz misiniz peder efendi, ne bahtiyarlık! Bugün teşrifinizi hiç ümit etmiyor idik. Koşup valideme de tebşir edeyim!' diye giderken kızın başörtüsü bulunmadığından dolayı kendine arkasını dönmüş olan Sabri Efendi'nin yanında Vefa gözüne ilişti. On seneden beridir yalnız uzaktan uzağa gördüğü bu refik-i sabavetini, şöyle aralarında birkaç hatveden ibaret kalan mesafeden seyretmek arzu-yı tıflanesinden vazgeçemedi, durdu. Lakin Vefa, mütecessis çocuk Vedat'ın oradan uzaklaştığına delalet edecek ayak sesi işitmediğinden merak etti, süratle başını çevirdi. Vedat bir timsal-i muhabbet gibi karşısında duruyordu. Nazarları tekabül etti. (...)" (*Hayal ve Hakikat*, s. 40)

"Kaçgöç"ün en ilginç örneği *Taaffüf* romanında görülür. Sâniha Hanım, kocasının arkadaşı olan Tosun Bey'in evlerine geldikçe selamlıkta piyano çalarak şarkı söylemesini dinler ve selamlığa haber göndererek bazı şarkıların nota ve güftelerini ister. Bu güfteler vasıtasıyla Tosun Bey, Sâniha Hanım'a ilan-ı aşk eder ve bir süre sonra da Sâniha Hanım'dan gizli mektuplar almaya başlar.[226]

Jön Türk'te Ceylan kaçgöçün olmadığı bir evde, cariyelerin elinde gayet serbest bir şekilde yetişir. Komşuları Nurullah Bey, Ceylan'ın evine eskiden beri gidip gelmektedir. Annesi ile babasının bir düğüne yatıya gitmelerini fırsat bilen Ceylan, yemeğe gelen Nurullah'la birlikte olmanın planlarını yapar. Kaçgöç âdetinin devam ettiği bir devrede, modern yaşayış tarzını benimsemiş alafranga ailelerin yalılarında, köşklerinde aşk ilişkisini geliştirmenin farklı yolları aranır. Ahmet Mithat Efendi'nin ideal kadın tipinden uzak olan Ceylan'ın yolu bu suretle Nurullah ile kesişir.

Az çok alafrangalılaşmış Müslüman ailelerde artık yavaş yavaş harem-selam usulü terk edilmektedir.[227] *Karnaval*'da gayet alafranga bir adam olan Bahtiyar Paşa'nın konağında harem-selam usulü terk edilir. Yazar bunu onaylamadığını belli eder:

"Hatta bir defa Resmi Efendi Matmazel Şehnaz Hanımefendi ile birlikte kahvaltı etmek şerefine nail olarak (çünkü Bahtiyar Paşa dairesi pek alafranga olduğundan istitâre ol kadar riayet olunmaz) Sofi bu so[f]rada taam takdim etmekteydi. (...)" (*Karnaval*, s. 50)

Kafkas romanında ise yazar Kafkasların geleneklerinden bahsederken, kaçgöç âdetinin olmayışını ayrıntılı bir şekilde anlatır:

---

[226] Fazıl Gökçek, *age.*, s. 91.
[227] Orhan Okay, *age.*, s. 265.

"Kafkas'ta bir kızı kendi hanesinde görebilmek o kadar kolaydır ki İstanbul'da akranınız, ahbabınız olan bir adamı kendi hanesinde görebilmek için belki bir dereceye kadar suubet vardır. Kafkas'ta ise bir kızı kendi odasında görebilmek için bu suubet dahi yoktur. Hiçbir vesileniz olmadığı hâlde doğrudan doğruya gidip ziyaret edebilirsiniz. Mutlaka bir vesileye ihtiyaç görmekte iseniz, göğsünüzdeki fişekliklerin bir tarafını azıcık sökerseniz bunu diktirmek vesilesiyle gidersiniz. Zira böyle bir hizmet için kızlara vuku bulacak müracaatı reddetmek yine kızlar için pek büyük ayıptır. Alafranga salonlarda kendisine dans teklif eylediğiniz bir kız, sizi ret için başkasına söz vermiş olduğunu bahane ederek bir erkeği reddetmek ayıbını üzerinden atabilir ise de, Kafkas kızlarına müracaatla ellerinden gelebilecek olan hizmeti rica eylediğiniz zaman bulacak, arz edecek hiçbir bahanesi yoktur.

Kızlar kendi dairelerinde gayet serbest bulundukları için sizinle bilâ-tekellüf söyleşirler. Gülüşürler bile. Ancak macerâ-yı hevâperestîye nakl-i kelâm edildi mi, o saat tavır değişir. Çehre asılıverir.(...)

Hanesinde bir delikanlı ile bu kadar serbest görüşen kızın, bir orman kenarında da serbest serbest görüşebilmelerini kim men eder diye mi sordunuz?

Maddeten hiçbir kimse men edemez. Bir kere mülahaza buyurulsun. Hiçbir kız ile bir delikanlı, bir ormanda içtima etmeye karar verirler de onları men'e bir kimse muktedir olabilir mi?" (*Kafkas*, s. 136-137)

Batılı hayat tarzıyla temas kuran Osmanlı toplumunun birçok kurumunda değişiklikler görülür. Kaçgöçün devam ettiği dönemde eser veren Ahmet Mithat Efendi, söz konusu yapıyı eserlerine yansıtır. Zaman zaman harem-selam hayatının terk edilişini eleştirirken zaman zaman da kaçgöçün doğurmuş olduğu sorunları eserlerinde konu edinir. Yazar, harem-selam hayatının mutlak olarak ayrılığına karşı değildir. Daha önce görücü usulü evlilik konusunda takındığı ılımlı tavrı bu konuda da sergiler; karşı cinsten insanların ahlak kaidelerine aykırı olmayacak şekilde makul

şartlar içerisinde bir araya gelmesini yadırgamaz. Yine de gelenekselleşmiş olan kadın-erkek münasebetlerinin formunu karşı cinslerin aşırı tecridinin yaratacağı olumsuzlukları ortadan kaldıracak şekilde düzenlemeyi uygun bulur.

2.4. Bekâret ve Namus

Dilimize Arapça ve Farsçadan girdiği düşünülen, Arapların ve Farsların da eski Yunanlılardan aldığı namus kelimesinin kökeni "nomos"tur.[228] İktidar, kanun, kural anlamına gelen "nomos"un da kökü "nema"dır. Sözcüğün tarihsel bağlamındaki anlamı kökünde yatmaktadır. "Nema", "bir erkeğin sahip olduğu otlak alan ve otlak alanın üstünde otlayan hayvanlar" manasındadır. Dolayısıyla "namus" kelimesinin kökünde "kural, kanun" ve "sahiplenmek" vardır. Kelime anlamı olarak *"1- Kanun nizam. 2- Ar, edep, ırz. 3- Temizlik, doğruluk"* anlamlarını taşıdığı söylenebilir.[229]

Kelimenin tarihsel gelişiminde anlam katmanlarından birisini oluşturan "bir erkeğin sahip olduğu otlak alan" ifadesi bize, daha önce değinmiş olduğumuz Bakara suresindeki *"Kadınlarınız sizin için ekilecek bir tarladır. Öyleyse onları dilediğiniz gibi ekin"* ayetini hatırlatır. Bu iki ifadedeki ortak yön olan sahiplenme edimi ve bu edimin bir varlık üzerinden tanımlanışı noktasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Delenay'ın bu örtüşmeyi sergilediği ve kadının bir tarla olarak görülmesini, erkeğin kadın üzerindeki tahakkümünü ortaya koyduğu daha önce değinmiş olduğumuz çalışmasında[230] bu konu, tohum ve toprak analojileri kullanılarak incelenmiştir. Zaman içerisinde sahiplenmek ediminin nesnesi kadınlaşırken; mecazi anlam boyutu ile tarlanın, kadının cinselliğe indirgenmiş varlığını belirten bir istiareye dönüşmesi de yine bu benzerliği gösterir.

---

[228] Kelimenin kökeni ile ilgili açıklama "Evlilik Dışı İlişki" başlığında ayrıntılı bir şekilde verilmiştir, bk. s.58-59.
[229] Mesude Altunel, "Namus", *Ankara Barosu Dergisi*, 2012/1, s. 215.
[230] Carol Delenay, *Tohum ve Toprak*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

"Nomos" sözcüğünün anlam katmanlarından birini oluşturan ve sözcüğün evrimi sonucu Doğulu toplumlarda ve İslam hukukunun yürürlükte olduğu coğrafyalarda öne çıkan bu anlam boyutu, kadının sahiplenilmesi, mülk gibi görülmesi, varlığının cinsellik boyutuyla örtüştürüldüğü bir nesneleşme sürecine dâhil edilmesiyle birleşerek "kadın" ve "namus" kavramlarının özdeşleştiği bir sınıra kadar varmıştır. Ayrıca, namus sözcüğünün biçimlenişinde kadın hayatındaki kural koyuculuğuna ve bu kuralı içerdiği diğer bir anlam boyutu olan "yasa" ile ilişkilendirerek sosyal bir reflekse dönüştürmesine de değinmek gerekir. Söz konusu bu benzerlikler üzerinden sözcüğün tarihsel kökeni ve güncel varlığı arasında doğrudan bir bağıntının varlığını delillendirmek olası görünmese de, namus sözcüğünün günümüzdeki çağrışım alanının baskın bir yönünü oluşturan kadın varlığına yönelmiş anlamıyla, yani kadına dönük yaptırım gücüne sahip oluşu dolayısıyla kadının sosyal konumunun bir biçimlenmeye maruz kaldığını belirtmek olasıdır.

Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan sözlükte de *"Bir toplum içinde ahlak kurallarına ve toplumsal değerlere karşı beslenen bağlılık, iffet"; "Dürüstlük, doğruluk"* olarak tanımlanan kelime[231], anlam bünyesinde hem erkeğin hem de kadının sosyal ve cinsel varlığını içermektedir. Ancak günümüzde namus kelimesi ağırlıklı olarak kadın bedenine indirgenmiş, kadınla özdeşleştirilmiştir. Kadının bedenini ve cinselliğini kontrol etmeye odaklı bir namus anlayışı söz konusudur. *"Cinsel konularda ahlak kurallarına bağlılık"* olarak tanımlanan "iffet" sözcüğünün toplumsal algıda büyük oranda kadın varlığının bir "doğal niteliği"ymiş gibi varsayılması, sözcüğün anlamındaki bu daralmayı işaret eden olgulardan birisidir. Türk toplumu için düşündüğümüzde ise, sözcüğün bu sınırlandırılmış ve öne çıkmış anlamla, bir değer yargısı içerirliği ile bir hassasiyete dönüşen, hatta kutsiyet kazanan bir kavram olması yönüyle toplumun çoğunluğu tarafından benimsendiği gözlemlenmektedir.

---

[231] *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınnları, Ankara, 2011, s. 1750.

Bu olgu karşısında toplumsal tutumun görünürlükleri, bekâret kavramıyla kurduğu ilişki düzleminde, Ahmet Mithat Efendi romanlarında da tespit edilebilir. Namus ve bekâret birbiriyle ilintili kavramlardır. Kadının namusu, evlilikten önce bekâretini korumasına, evlendikten sonra da sadakatine bağlıdır. Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında evlilik dışı ilişki yaşayan kadınların romanın sonunda cezalandırıldığını, eşlerine sadık olan kadınların ise ödüllendirildiğini görürüz. [232]

Ahmet Mithat Efendi'nin bu konuda tavizsiz davrandığını; ancak bazı durumlarda kadına verdiği cezaları hafiflettiğini söyleyebiliriz. *Karnaval*'da kocasını aldatan Madam Hamparson'un bu ihanetini affetmeyen yazar, kocasının çok yaşlı olması ve kendisini anlayacak zekâ ve kültür düzeyine sahip bulunmayışı sebebi ile bu suçu kısmen hafifletir, okuyucuya da durumu mazur göstermeye çalışır. Ancak Madam Hamparson'un arzularına yenik düşerek Resmî Efendi'yle birlikte olması, söz konusu ilişkinin kabul edilebilirliğini ortadan kaldırır. Madam Hamparson, hem yaşadığı vicdan azabıyla hem de eserin sonunda rahibeliği hayat tarzı olarak benimsemesiyle ancak okuyucu nezdinde kendisini affettirebilir. Bununla birlikte Fazıl Gökçek, Madam Hamparson'un, derinlikten yoksun olmakla birlikte Madam Bovary'i hatırlattığını ve *Aşk-ı Memnu*'nun Bihter'inin habercisi olduğu tespitini yapar.[233] *Yeryüzünde Bir Melek*'te ise Raziye roman boyunca düşmüş olduğu yolunda dönen dedikodulara, yaşadığı onca güçlüklere rağmen namusunu korumayı başarır; zira o, yazar tarafından bir melek olarak tasvir edilmiştir, kocasıyla birlikte olduğu süre boyunca ona ihanet etmemiştir. Yazar onu okuyucuya mazur göstermek için âşık olmanın kişinin elinde olmadığı yönünde birtakım açıklamalara girişir ve romanın sonunda ödüllendirir. *Dürdane Hanım*'da ise Dürdane Hanım'ın iffetinden taviz vermesini yazar affetmemiş, Ulviye Hanım'ın ona ettiği yardımlar sonuçsuz kalmış ve genç kıza dramatik bir son çizmiştir. Melin Has-Er'in bu romanla ilgili iffet noktasında yapmış olduğu tespit yazarın tutumunu yansıtması açısından önemlidir:

---

[232] "Evlilik Dışı İlişki" başlığında verilen örneklerde, yaşadıkları evlilik dışı ilişkiler neticesinde namusunun kirlendiğini düşünen kadın kahramanların, hayatlarını sonlandırdıklarına değinilmiştir, aynı örneklere burada değinilmeyecektir.

[233] Fazıl Gökçek, 2006, s. 120-121.

"... Ahmet Mithat Efendi, sevgi, şefkat ve merhamet hislerine rağmen, ıffetini kaybetmiş bir kadına, Müslüman-Türk cemiyetinin muteber bir ailesi içinde yer verememiş; Dürdane'yi şerefli bir Türk kadını ve annesi olarak içine sindirememiştir"[234]

Melin Has-Er, kadının namusu bahsinde son derece titiz davranan Ahmet Mithat'ın, kadınları kötü yola düşmekten korumak için, onları eve kapamanın her zaman bir çözüm yolu olmadığını, *Hasan Mellâh*'ta öne çıkan kadın kahramanlara dünyayı dolaştırdığı hâlde iffetlerini korutarak gösterdiğini belirtir. Aynı romanda Aksaray'daki komşu ile Bekir Bey'in kızı ise dört duvar arasında her türlü hafifliğe girişir.[235]

Hangi dinden olursa olsun Osmanlı uyruklular, evlenen genç kızın bakire olmasına dikkat eder; aksi durum ise boşanma nedenidir. [236] Bekâret, evlenilecek kızda erkek tarafından aranan bir vasıf olduğu gibi bekâretin korunması da genç kızın görevidir. Toplum bakire olmayan bir kızla veya dul bir kadınla evlenen erkeği hoş karşılamaz.[237] Simone de Beauvoir de bir erkek için bekâretin önemli bir kıstas oluşuna dikkat çeker:

"Ataerkil ahlak nişanlı kızın kocasına el değmemiş olarak teslimini gerektirir; koca karısının karnında yabancı bir tohum taşımadığından emin olmak istemektedir; kendisine mal edeceği dişi etin zedelenmemiş ve kirletilmemiş olmasını arzular." [238]

Çengi'de, evlenmeye niyetlenen Canbert Bey, dul bir kadınla evlenmek istemez, dul kadınla evlenmek tehlikeli görülür; çünkü kadın şayet ilk kocasını sevip de ikinci kocasını ilki kadar sevmezse o evde dirlik mümkün değildir. Bu noktada

---

[234] Melin Has-Er, *age.*, s. 131.
[235] Melin Has-Er, *age.*, 2000, s. 67.
[236] İlber Ortaylı, *age.*, s. 80.
[237] Ramazan Gülendam, *Türk Romanında Kadın Kimliği*, Salkım Söğüt Yayınları, Konya, 2006, s. 39.
[238] Simone de Beauvoir, *Kadın "İkinci Cins" Evlilik Çağı*, Payel Yayınları, İstanbul, 2010, s. 33.

yazar kendi fikrini de açıklar, sevgi noktasında kadının bakire ya da dul olmasının önemi yoktur:

"Bizim kendi fikrimizi sorar iseniz biz deriz ki erkek için kendini karıya sevdirmenin tarîkini bilmek lâzımdır. Sevmek de, sevişmek de kavaid ve erkânı bilip de o yolda hareket eden erkeği seyyib olan karı bakirden ve bakir olan kız seyyibden az sevmez." (*Çengi,* s. 47)

Ahmet Mithat Efendi'ye göre Doğulu kadını Batılı kadından ayıran en önemli vasfı iffetidir. Doğulu kadında istisnasız mevcut olduğuna inandığı iffet duygusuna Avrupalı kadınlarda bu sıklıkta rastlayamaz.[239] Bu durumun istisnalarından birinin bulunduğu *Mesâil-i Muğlâka*'da, Müslüman bir Osmanlı-Türk genci olan Abdullah Nahifî, Rosette isimli genç kıza kendi dindaşı ve ırkdaşı Parisli bir genç tarafından tecavüz edilmeye çalışıldığında yardım eder. Rosette, Abdullah Nahifî imdadına yetişene kadar bu taarruza ayak direyip karşı koyar. Rosette'nin söz konusu gence direnmesi ve ona olanca gücüyle karşı koyuşu onun iffetli bir genç kız olması yönünde önemli bir noktadır. Yazarın Avrupalı, Hristiyan olan Rosette'yi dindar, iffetli, ahlak kurallarına sıkı sıkıya bağlı olduğu ve namusuna fazlasıyla özen gösterdiği için olumlu olarak karakterize etmesinin, ancak ve ancak bilinçli bir tercih sonucu olduğu söylenebilir [240]:

"(...) evza ve etvarı o kadar masumane bir suret kesbediyordu ki, Abdullah Nahifi âdeta karşısındaki kızın Fransız ve Parisli olmadığı ve şarktan o taraflara düşmüş bir muhaddere olmasına inanacağı geliyordu" (*Mesâil-i Muğlâka*, s. 53)

Abdullah Nahifi bu Fransız kızının masumiyetini hayretle karşılamakta ve onu Doğulu kadınla mukayese etmektedir. Tabii durumdan Mithat'ın, Avrupalı kadının genel itibariyle iffetsiz olduğuna dair sabit ve kesin fikirlerinin olduğu

---

[239] Orhan Okay, *age.*, s. 212.

[240] Ahmet Alver, "Ahmet Mithat'ın Mesâil-i Muğlâka Romanındakı Gayrimüslim Karakterlerin Analizi", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/1, Winter 2013, s. 729.

neticesini çıkarmak haksızlık olacaktır. Buna da en iyi örnek din ve ahlak kurallarına son derece bağlı roman kahramanının, Hristiyan Rosette'ye karşı olan olumlu düşüncesi, ona âşık oluşu ve onunla evlenerek bir aile kurmayı planlayışı, Batılı kadını ötekileştirmediğine işarettir.[241]

Bununla birlikte bir Hintli ailenin Hindistan'dan başlayıp İstanbul'da geçen ve Roma'ya Paris'e kadar uzanan macerasını anlatan *Hayret*'te, söz konusu ailenin Müslüman olmayan Şarklı kızının, Mihriban'ın iffet ve ismeti onunla evlenmek isteyen Sarpson tarafından dile getirilir [242]:

"(..) İffet hususunda Hintliler bizim Avrupalılara asla makis değildirler. Bizim Avrupa'da ömürlerini Hazret-i Meryem'e vakfeden kadınlar bile ümm-i İsa'nın huzuruna yüzleri kızarmaksızın çıkamazlar. Hintlilerdeyse mabutlardan her hangi birisine vakf-ı vücûd eden kızlar, ömürlerin sonuna kadar verdikleri ikrarı ihlâl etmezler." (*Hayret*, s. 93)

Çok eşlilik konusunda İslam şeriatının dört kadına kadar evlenme hükmüne bağlı olan Ahmet Mithat Efendi, kadının evlilik öncesi ilişki yaşamasını onaylamadığı gibi, evli kadınların da eşlerini aldatmasını tasvip etmez. Eşlerini aldatan kadınlar, romanların sonunda cezalandırılırken, evlilik öncesi ilişki yaşayan kadınların çoğunun hayatı da intihar ile noktalanır. Yazara göre evlenilecek kadınlarda aranılacak şartlardan biri de kadının iffetli olmasıdır. Ancak romanlarında evlenilecek erkeğin iffetinden, bekâretinden ziyade kadının iffeti üzerinde durulması, kadın ve erkek için namus kavramlarının farklı algılandığının, bu kavramın daha çok kadın ile özdeşleştirildiğinin göstergesidir.

---

[241] Ahmet Alver, *agm.*, s. 729.
[242] Orhan Okay, *age.*, s. 211.

2.5. Kadının Düşüşü

Toplumun birçok sorununu eserlerine taşıyan Ahmet Mithat Efendi, fuhuş konusuna da bir toplumsal mesele olarak değinerek çağdaşlarından ayrılır. Kelime ve terim olarak İslam dininde ve Müslümanlar arasında daha geniş bir kullanım alanı bulunmakla birlikte fuhuş, *"bir kadının evlilik dışında meslek edinerek veya başta para olmak üzere herhangi bir karşılık gözeterek vücudunu bir erkeğin cinsî tatminine sunması"* anlamına gelir.[243]

Ahlak ve edep kurallarına aykırılık, söz ve davranışlardaki aşırılaşmış (fahiş) çirkinlik gibi anlamları içeren "fuhuş" sözcüğü; aynı zamanda, iffetlilik durumuna aykırı, namus anlayışına göre sapma olarak nitelendirilebilecek zina, kuralsız ilişki, yasalar ve toplumsal değerlerle kalıplaşmış birliktelik anlayışına uymayan durumlar için de doğrudan ya da dolaylı olarak kullanılır. Aralarında meşrû bir ilişki tanımı yapılmamış, nikâh bağı bulunmayan insanlar arasında gerçekleşen bir durum olan zina, evlilik dışı bir ilişki biçimi olması yönüyle fuhuşla ortak bir yön kazanırken; fuhuşsa, bir çıkar gözetmek, çoğu zaman salt cinsel doyum ve hazzı amaç edinmemiş olması, eş seçiminde seçicilik göstermemesi yönleriyle zinadan ayrılan bir görüntü oluşturur. "Zina" ve "fuhuş" kavramlarını ahlak anlayışı ve değer yargıları bakımından aynılık noktasına getirense, iffet ve hayâ yoksunluğunun sonuçları olarak, her ikisinin de toplumsal yapıya aykırı görünümleri ve aile gibi önemli bir toplumsal kuruma yönelik doğrudan bir tehdit niteliği taşımalarıdır.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Mihnetkeşan* adlı hikâyesinde ve *Henüz On Yedi Yaşında* adlı romanında zamanına göre oldukça aykırı bir konu olan genelevler ve buralarda çalışan kadınlar ele alınmıştır.[244] *Henüz On Yedi Yaşında* romanı, İstanbul batakhanelerindeki yaşamın gerçekçi bir aynasıdır. [245] Her iki eserinde de fakirlik ve

---

[243] Günay Tümer, "Fuhuş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 13, İstanbul, 1996, s. 209.

[244] "Evlilik Dışı İlişki" başlığında zina konusu ayrıntılarıyla incelendiği için bu başlık altında, kısa bir tarihsel değiniden sonra, sadece zorlayıcı şartlar ya da elverişsiz sosyal ve ekonomik koşullar gibi nedenlerle düşmüş olan kadınların ele alındığı romanlardaki örneklere yer verilecektir.

[245] Robert Finn, *age.*, s. 25.

zorlanma sonucu genç yaşta bu duruma düşen gayrimüslim kadınların hayatı son derece *insancıl bir yaklaşımla* verilir. [246] Onun bu yaklaşımını Orhan Okay, gerçek hayatta, fuhuş yuvalarına hasbe'l-kader düşmüş ve sonra da Müslüman olarak Hafîza Melek adını alarak ikinci karısı durumuna gelmiş Vasiliki'ye bağlar. Ahmet Mithat, bizzat yaşadığı bu olay dolayısıyla diğer romanlarında da düşen kadınlara merhametle yaklaşır, onların düşüşüne sebep olanları suçlar.[247] Ancak Nüket Esen, eski bir fahişe olduğu söylenen, Ahmet Mithat'ın 1884'te evlendiği ikinci eşi, Rum asıllı Melek Hanım'la başından geçenleri *Henüz On Yedi Yaşında*'da anlattığıyla ilgili tespitleri çürütür. Çünkü *Mihnetkeşan* 1870'te, *Henüz 17 Yaşında* 1881'de yayımlanır. Bu iki eser yazarın hayatındaki benzer olaydan önce yazılmıştır. Dolayısıyla burada hayatın edebiyatı taklit ettiği görülür. Ahmet Mithat, Beyoğlu hayatında görüp üzerine düşündüğü ve hayal ettiği şeyi daha sonra kendi hayatında da uygulamıştır.[248]

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Mihnetkeşan* üzerine değerlendirmesi önemlidir:

"... O devirde fuhşu göreneğe uyarak kayıtsız ve şartsız mahkûm edeceği yerde, fahişeye acıyan ve onun derdini paylaşmak isteyen bir eser, velev ki dışarıdan alınmış bir tesirle yazılmış olsa bile, yine mühimdir. Çünkü onunla edebiyatımıza yeni bir tema gelmiş olur. Acıma hissi, kökünü dinden alan bir ahlâkın ötesine geçer. Bu manada bakılırsa 'Mihnetkeşân' sadece mevzuuyla, bizde insanî ahlâkın ilk uyanışı ve istiklalidir."[249]

Bu tema üzerine ilk defa Ahmet Mithat Efendi'nin eğildiği Cevdet Kudret tarafından da dile getirilir:

"Toplum koşullarının zorlamasıyla düşen kadının talihi üzerine eğilmek, ona acımak ve kendisini kurtarma çabalarına girişmek; böylece, dinî ahlâkın katı

[246] Nüket Esen, 2012, s. 21.
[247] Orhan Okay, *age.*, s. 222.
[248] Nüket Esen, 2012, s. 21.
[249] Ahmet Hamdi Tanpınar, *age.*, s. 290.

kuralları ötesine geçerek insanî ahlâka yönelmek, edebiyatımıza ilk olarak Ahmet Mithat'la girmiştir."[250]

Ahmet Mithat Efendi'nin kötü yola düşen kadına acıdığı Alev Sınar tarafından da ortaya konur:

"Kötü yola düşmüş kadına, fahişeye acıma bilindiği gibi edebiyatımızda Ahmet Mithat Efendi ile başlar. Midhat Efendi'nin Henüz On Yedi Yaşında ve Mihnetkeşan gibi eserlerinin yanı sıra bu meseleyi ele alan ilk çarpıcı örnekler arasında da Abdülhak Hamid Tarhan'ın Bir Sefilenin Hasbıhali, Halit Ziya Uşaklıgil'in Sefile adlı eserleri yer alır. Bu yazarlar hemen herkesin ön yargı ile yaklaştığı düşmüş kadına farklı bir gözle bakarlar, okuyucuda acıma duygusu uyandırmaya çalışırlar, onları topluma kazandırmak gerektiği mesajını verirler."[251]

Romanın kaynağı üzerine önemli bir yazı ortaya koyan, roman türünün Tanzimat'tan sonra Avrupa edebiyatının tesiri altında meydana geldiği hükmünün doğru olmakla birlikte roman türünün gelişiminde Türk hikâyeciliğinin ihmal edildiğini belirten Pertev Naili Boratav, söz konusu yazısında Ahmet Mithat Efendi'ye büyük bir yer ayırır; çünkü onda eski hikâyecilik geleneğinin izlerini sürmek mümkündür. Boratav, kadın hayatı ile ilgili sosyal meseleler üzerine çok düşünen Ahmet Mithat Efendi'nin "*zamanına göre büyük bir hamle sayılabilecek oldukça cüretli tezlere dayanan*"[252] birkaç romanında fuhşa sürüklenen kadının cemiyet tarafından affedilmez derecede günahkâr sayılmasındaki hatayı belirttiğini ifade eder. *Mihnetkeşan*, *Yeryüzünde Bir Melek, Henüz On yedi Yaşında* adlı romanlarında Ahmet Mithat hep aynı temayı işlemiştir; tezinin esasları şunlardır: İlk olarak kadını düşmekten koruyabiliriz; kadına kendi kaderini tayin etme hakkını verirsek, onu bir esir, bir köle, satılık bir meta gibi saymazsak bu mümkün olur. İkinci olarak düştükten sonra elinden tutup kurtarabiliriz; her düşen kadın ölünceye kadar mahkûm sayılmamalıdır; kurtuluş günlerini bekleyenlerin sayısı

[250] Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman I*, İnkılâp Kitabevi, 2009, s. 39.
[251] Alev Sınar, *Aka Gündüz'ün Romanlarında Kadınlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007, s. 54.
[252] Pertev Naili Boratav, "İlk Romanlarımız", *Folklor ve Edebiyat I*, Adam Yayıncılık, 1982, s. 314.

azımsanamayacak kadar çoktur; ancak bu zavallı mahlûklar bunun ancak bir mucize ile gerçekleşebileceğine inanırlar. Oysa insanlar bu kurtuluşu bir mucize olmaktan çıkarabilirler.[253]

Henüz On Yedi Yaşında romanında yazar, bu mucizenin gerçekleşebileceğini ortaya koyar. Genç kadınların bu batağa düşme sebeplerini tek tek anlatan yazar, onların kurtuluşunun nasıl sağlanabileceğini de gösterir okuyucuya. Bu roman, yaşamış olduğu talihsiz olaylar sonucunda umumhaneye düşmüş olan on yedi yaşındaki Kalyopi adlı Rum kızının, umumhanede tanıştığı Ahmet Efendi'nin yardımları sonucu buradan kurtuluşunu hikâye eder.[254]

Çalıştığı umumhanede bir havluyu dürüp büküp başına bir hotoz koyup bebek yapan, onunla oynayan Kalyopi'nin saflığı, masumiyeti Ahmet Efendi'de iz bırakır ve onun hikâyesini öğrenene kadar umumhaneye devam eder.

---

[253] Pertev Naili Boratav, "İlk Romanlarımız", *Folklor ve Edebiyat I*, Adam Yayıncılık, 1982, s. 314.

[254] Avukat olan Ahmet Efendi, arkadaşı Hulusi ile bir gece tiyatroya gider. Tiyatrodan çıktıklarında vakit çok geçtir ve yağmur yüzünden de bir vasıta bulup evlerine dönemezler. Hulusi'nin teklifi üzerine yakındaki bir umumhaneye gitmeye karar verirler. Hulusi, buradaki kadınlardan Agavni ismindeki Ermeni kadınla bir odaya çekilirken, Ahmet Efendi kendisine sunulan Kalyopi'nin parasını öder; ancak ona elini sürmez. Kızın umumhaneye nasıl düştüğünü merak eden Ahmet Efendi, mecbur kalarak geldiği bu umumhaneye devam etmeye başlar. Kalyopi'de güven uyandırması sonucu onun hayat hikâyesini öğrenmeyi başaran Ahmet Efendi, kıza artık daha çok acır. Kalyopi, meyhanecilik ile evin geçimini sağlayan babasına daha on üç yaşındayken meyhanede yardım ettiği bir dönemde, oranın müdavimlerinden olan Yümni Bey adındaki zengin Müslümanın dikkatini çeker. Ailesinin içinde bulunduğu zor durum ve ablasının da yönlendirmeleri neticesinde Yümni Bey'in evlenme teklifini kabul eder; ancak Müslüman bir adamla evlendiği duyulunca Hristiyan cemaat Kalyopi ve ailesini tehdit etmeye başlar. Yümni Bey'den boşandığı takdirde ona yardım edeceklerini ve kendi cemaatlerinden biriyle evlendireceklerini vaat ederler. Aksi takdirde Kalyopi'yi öldüreceklerdir. Durumdan korkan Kalyopi, Yümni Bey'den boşanır. Bundan sonra ailenin maddi durumu gittikçe kötüleşir. Kalyopi, para kazanabilmek üzere terzilik yapan Amelya adlı bir akrabalarının yanına gönderilir. Ancak bu kadın geçimini para karşılığı erkeklerle birlikte olarak sağlamaktadır. Kalyopi'ye de bunu teklif eder. Durumu anlatmak üzere Kalyopi eve gittiğinde, durumdan zaten ailesinin haberinin olduğunu öğrenir. Nişanlı olan ablası, Selanik'e giderek bir daha dönmeyen nişanlısını beklemektedir. Bu nedenle de bu iş için Amelya'nın yanına gidemez, zaten bir kere boşanmış olan kardeşini göndermek zorunda kalır, onu göndermeyi tercih eder. Ancak kısa bir süre sonra uzun zamandır reddettiği bir adam tarafından namusu kirletilmek üzereyken kendini teslim etmeyi reddedince bıçaklanır. Ablasının tedavi masraflarını karşılamak üzere yüklü miktarda borçlanan Kalyopi bu borcu ödeyemeyince umumhaneye düşer, üstelik ablası da vefat eder. Kalyopi'nin hikâyesini dinlediğinde onu umumhaneden kurtarmayı ve topluma kazandırmayı kafasına koyan Ahmet Efendi, onun borcunu ödeyerek ailesine dönmesini sağlar. Ahmet Efendi'nin bir yakınının Rum uşağı ile evlenen Kalyopi'nin yuva kurmasıyla roman sona erer.

Ahmet Efendi'ye göre Osmanlı geleneğinde fuhuşun yeri yoktur. Hulusi ile kerhanelerin ne zamandan beri memlekette peyda olduğu hususunda konuşurlar. Enderunlu Fâzıl'ın *Zenanname*'si epeyce zamandan beri fuhuşun mevcudiyetinin göstergesidir. Ancak memlekete Frenklikten gelmiştir:

"- Ben diyorum ki Türklükte ve İslamiyette ve Osmaniyette bu müstekreh şey yoktur. Mahza Frenklikten gelmiştir. O şapkalar yok mu şapkalar? İşte onlar her hangi memlekete girmişlerse orada bu murdarlık türemiştir. (...) Fakat işte Kur'an-ı Kerim'de zina için cezalar muayyen olması dahi ispat eder ki İslâmda bu fi'l-i kerîh yokmuş. Zira bir şey cinayet olmak üzere telâkki olunursa o şey hükmen ve örfen yok demektir. Var olsaydı vücuduna cevaz verilerek cezası da olmazdı. Şimdi Beyoğlu'nda olduğu gibi âdeta mübah addolunurdu. Ne hacet? İşte Anadolu, işte Asya! Henüz şapkaların girmemiş olduğu yerlere gidiniz de haydi bakalım bir kerhane bulunuz! Gündüzün ziyasından korkarak ve gecenin zulmetine iltica ederek evvelce bin belâ ile tehyie edebilmiş olduğunuz bir süflî karıya gidecek olsanız bile halk haber alacak olursa hemen basılıp ya rüsvây-ı âlem olursunuz veyahut ölüm derecelerinde belâlar dahi muhtemeldir. Beyoğlu ahalisi yüz bin nüfussa binden mütecaviz alenî fahişeleri ve yirmi bin nispetinde dahi zânîleri vardır. Yüzde bir zânîye-i aleniyye ve yüzde yirmi zânî-i alenîyi Anadolu ve Asya'nın içeri taraflarında hangi memleketlerde bulabilirsiniz? (...) Hâsılı bizde İslamda olsun Hristiyanda olsun an-asıl bu âdet-i habîsenin mevcut olmadığına ve mücerret Avrupalılarla beraber memleketimize girmiş bulunduğuna asla şüphe etmem." (*Henüz On Yedi Yaşında*, s. 121-122)

Bu noktada Hulusi, Ahmet Efendi'nin sözlerine itiraz eder. Ona göre Frenk, Leh, Maltız, Ulah gibi yabancı Hristiyanlarla Rum, Ermeni kökenli yerli Hristiyanlar arasında fuhuşun varlığı, Müslümanlarla asla kıyas edilemeyecek bir derecededir. Müslümanlar arasında fuhuş, o yolda zevk arayan kadınlarla birlikte, memleketten sürülmüş, bu işten kazanç sağlamak üzere mezarlık aralarında bu işi icra eden dört beş rezil kadından ibarettir. Hristiyanlarda fuhuşun yayılmasının sebebi ise evlenecek kızların kocaya verilmesi hususunda muhtaç görülen drahomadır. Parası olmayan kız

kocaya varamaz. Evlenemeyen kız ise mecburen eğlenceyi gayrimeşru yollarda aramakta ve sonunda umumhaneye düşmektedir. Bununla birlikte Hristiyan evlerine besleme olarak verilen kızlar da kerhanelere namzet demektirler. Girdiği evde bulunan gençlerle birlikte olan kız, olayın duyulması sonucu kovulur, ismi kirlenir. Dolayısıyla başka aileler tarafından da kabul edilmez. Ailesi de fakir olan bu kızların gireceği yer malumdur.

Hulusi'ye hak veren Ahmet Efendi, yerli Hristiyanların Batılılaşma hevesiyle yabancı Hristiyanların âdetlerini tatbik ettiklerini belirtir. Bu fenalığı ortadan kaldırmak için ise alınacak ilk tedbir erkeklerin böyle rezil mekânlara rağbet etmemeleridir. Hatta bu umumhanelerde çalışan kadınlarla, tövbe edip, namuslu bir hayata başlamaya söz vermeleri kaydıyla evlenmeleri dahi söz konusu olabilir.[255] Bununla birlikte yazara göre, bu cemiyet hastalığına karşı genç kızları terbiye etmek suretiyle koruyabiliriz. Kızlara aile yuvasının faziletlerini anlatmak, onların kötü yola düşmelerini önlemek açısından şarttır.[256]

Ahmet Mithat Efendi'nin amacı Kalyopi'nin acıklı hikâyesini anlatmaktan ziyade, cemiyetin bir yarasına parmak basmaktır. Gerçek hayattan alınmış bir kahraman olarak sunduğu Kalyopi'yi şahıs olarak değil, tip olarak ele alır. Kaderin sevkiyle kötü yola düşmüş masum kadın tipi.[257]

Yazar, romanda anlatıldığı şekilde genelevden çıkardığı bir kadınla evlenmiş olmasına rağmen, Kalyopi'yi Ahmet Efendi ile ya da başka bir Müslümanla evlendirmez de Rum bir uşakla evlendirir. Fazıl Gökçek, yazarın bu noktada Müslüman okuyucu kitlesinin geleneksel din ve ahlak anlayışını dikkate aldığını söyler. Yazar, Müslüman çoğunluğun değerlerini kendi düşüncesine tercih eder.[258]

---

[255] Ayşe Melda Üner, "Ahmet Midhat Efendi'nin Eserlerinde Düşmüş Kadına Uzanan El: Minhetkeşan ve Henüz On Yedi Yaşında", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt 11 Sayı 19 Haziran 2008, s.134.
[256] Melin Has-Er, *age*., s. 122.
[257] Melin Has-Er, *age*., s. 119.
[258] Fazıl Gökçek, 2006, s. 40.

Osmanlı toplumunda fuhuş yapan kadına karşı sert önlemler alınmış, kadın toplumdan dışlanmış, cezalandırılmıştır. Ahmet Mithat Efendi, önce 1871 yılında yazdığı *Mihnetkeşan* adlı hikâyesinde, fuhuş yapan kadınlara farklı bir gözle bakmıştır. Tanpınar'ın deyimiyle *devri için hakikî bir kanat darbesi* olan bu eserden on yıl sonra ise aynı konuyu *Henüz On Yedi Yaşında* isimli eserinde işler.[259] Toplum tarafından benimsenen tavrın aksine düşmüş kadına ikinci bir şans vermenin gerekliliğine inanan yazar, onları topluma kazandırmanın yollarını arar. Fuhuşun ortadan kaldırılması ve önlenmesi için önerdiği yöntem ve anlayışına bakıldığındaysa, Ahmet Mithat Efendi'de, fuhuşu oluşturan koşullarla mücadeleden ziyade, fuhuş yapanla –ağırlıklı olarak kadına indirgenmiş boyutuyla düşünebiliriz- sınırlandırılmış bir çare arayışına gidilmektedir. Ahmet Mithat'a göre fuhuşa itilme nedenleri, fakirlik ya da zorlama kaynaklı koşullardır ve doğrudan işaret edilmese de genellikle kadının tek başına sürüklendiği bir sergüzeşttir; bu süreçle ilgili kimi nedenler belirtilse de daha çok öne çıkan "yazgıya" bağlı bir düşüştür. Kendi iradesinden bağımsız olarak bu duruma düşmüş olan kadınların kurtuluşu yine kendi iradelerinin dışında bir erkle ilişkilendirilmiştir; kadınların kurtuluşları yine başkalarının uzattığı merhamet eli ve de kol kanat germe ile mümkündür. Bu çözüm önerisinde fuhuş sorunu ele alınırken, salt kadın kökenli bir problemmiş ve sadece acıma ve bir çeşit hamilik ile ortadan kaldırılacakmış gibi romantik bir tutum benimsenmektedir. Fuhuş olgusunu yaratan nedenler etraflı şekilde belirlenmemiş, kurulan neden sonuç ilişkileri ise çarpıtılmış yahut sınırlandırılmıştır. İnsani tutum ve merhametin bu konuda ne denli mutlak bir çözüm üreteceği ya da sunacağı fayda muğlakken, böyle bir sorunun ilk defa romana girişi ve kolektif vicdana başka bir boyutuyla sunulması açısından bu duyarlıklı yaklaşımın önemi tartışılmaz. Ayrıca bu romanlarla dinî referansları olan ahlak anlayışından insanı önceleyen ahlak anlayışına geçişe ve düşmüş kadınlara yönelik bakış farklılaşmasıyla önyargının kırılmasına da tanık oluruz.

[259] Ahmet Hamdi Tanpınar, *age*., s. 456

2.6. Kölelik Kurumu

İnsanlık tarihi ile birlikte ortaya çıkan kölelik kurumu, uzun yıllar boyunca ekonomik ve sosyal hayatın değişmez bir parçası olmuştur. Türk sosyal hayatında bu kurumun varlığı, Hunlardan beri görülmektedir. Akınlar sonucu alınan esirler, köleliğin yerleşmesinde önemli rol oynar. Orhun yazıtlarında da kul ve cariye sözlerine rastlanır. Kök Türkçe ve Uygurcada *kul* kelimesi, *"başka birine tâbi kimse, hizmetçi"* anlamında kullanılmaktadır. Câriye için de kün kelimesi kullanılır, "dişi kul" olarak değerlendirilen bu söz kul gibi genel bir anlam kazanmamıştır. Doğrudan doğruya câriye kelimesi ise, "kadın köle" anlamına gelmektedir. Yerleşik hayata geçen Türklerde bu kurum kesin çizgilerle belirmeye başlar.

X. yüzyıldan itibaren Türkler arasında yavaş yavaş yayılan İslamiyet, kölelik kurumuna yeni değer yargıları katar, kölelik şeriat hükümlerine göre şekillenir.[260] Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra, bu dinin getirdiği tolerans ile kölelik, sosyal hayatta daha bir yaygınlık kazanmış, özellikle Osmanlılarda saray ve çevresinin rağbeti ile iyiden iyiye bir kurumlaşma özelliği kazanmıştır.[261]

Ancak belirtmek gerekir ki, Osmanlı Devletinde kölelerin durumu başka toplumlarla karşılaştırılamayacak kadar iyidir. Çünkü İslamiyet'in kölelere iyi davranılmasını emreden, kölelik kaynak ve nedenlerini sınırlayan, azat yollarını genişleten ve azatlıları hürlerle eşit sayan hükümleri, Osmanlı Sadrazamından en küçük askere kadar tüm devlet örgütündeki görevlilerin -ulema hariç- kul sayılmaları ve nihayet kölelerin Müslüman toplumlarda Batı'da olduğu gibi ağır işlerde çalıştırılmayıp, genellikle ailenin birer üyesi olarak kabul edilmeleri, bu devlette de kölelik kurumunu son derece yumuşatmış ve köleleri birer hizmetli statüsüne

---

[260] İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 3-5.

[261] İsmail Parlatır, "Osmanlı Sosyal Hayatında Köleliğin Kaldırılışı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* Cilt: 31, Sayı 1–2, Ankara, 1987, s. 417–420.

sokmuştur.[262] Bu arada İslamiyet kölelere birçok noktada hürlere yakın bir hukuki statü vermiş ve bunu sosyal hayatta uygulamaya koyarak onlara hürriyetlerine kavuşuncaya kadar insanca yaşama imkânı sağlamıştır. Köle ve cariyelerle evlenmenin teşvik edilmesi kölelere karşı kötü muamelenin yasaklanıp onlara iyi davranmanın dinî ve hukuki bir sorumluluk haline getirilmesi bunun örnekleridir.[263] Bundan dolayıdır ki Müslümanlıktaki esaret müessesesi o zamanın Amerika ve sömürgelerdeki esaret müessesesinden oldukça farklıdır. Esasen kölelerin sosyal durumlarından memnun olduğu, çoğunun azat edildikten sonra yurtlarına dönmemelerinden anlaşılmaktadır.[264]

Osmanlıların kuruluşundan sonra devlet, genişleme politikası gereği hem sınır boylarında akınlar düzenlemeye başlamış hem de uzun seferler gerçekleştirmeye yönelmiştir. Bunun sonucu elde edilen ganimetler arasında savaş esirleri de önemli bir artış göstermiştir. Bu esirler genellikle devlet ve saray hizmetinde kullanılmıştır, bir kısmı da esir pazarlarına çıkarılmıştır. Bundan ötürü de imparatorluğun değişik merkezlerinde esir pazarları kurulmaya başlanmıştır.[265] Savaşlar aracılığıyla elde edilen esirler, köleliğin en önemli ve devamlı kaynağı olmuşlardır. Süreç içerisinde köleliğin zamanla ortadan kalkacağı zemin oluşurken, savaş esirlerinin mübadele veya kurtuluş akçesi karşılığında serbest bırakılması ve esirleri tasfiye ederken onları hür insanlardan ayrı bir statüde muhafaza etme yani köle olarak alıkonulmaları gibi durumlar kölelik kurumunun kademeli şekilde ortadan kalkmasındaki çeşitli aşamalardır.[266]

Osmanlı sosyal hayatında köleliğin yerleşmesindeki tarihsel akışı gözlemlediğimizde, Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren düzenlediği akınlar sonucu birçok savaş ganimetleri yanında sayısız esir de ele geçirmiştir. Savaş sonrası

---

[262] Gülnihal Bozkurt, "Köle Ticaretinin Sona Erdirilmesi Konusunda Osmanlı Devleti'nin Taraf Olduğu İki Devletlerarası Anlaşma", *OTAM* (*Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*), S.1, Ankara, 1990, s. 45-46.

[263] *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, "Köle", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 26, Ankara, 2002, s. 239.

[264] Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara, 1991, s. 31.

[265] İsmail Parlatır, *agm*., s. 417.

[266] *TDV İslam Ansiklopedisi*, "Köle", C. 26, s. 238.

elde edilen esirlerin satıldığı "esir pazarları" dolayımıyla kölelerin saray hizmetinde kullanılması, cariyelerin saraya girmesi Orhan Bey zamanında başlayarak gittikçe artar. Fatih döneminde kurulan "harem", "cariyelik" kurumunun oluşmasında, gelişmesinde ve revaç bulmasında büyük etken olur. Haremin sarayda yerleşmesi ve cariyelerle bezenmesi, yeni uygulamaları birlikte getirir. Padişahların o zamana kadar Türk kızları ile evlenme gelenekleri son bulur ve cariyeler ile evlenme ya da onlarla düşüp kalkma alışkanlıkları baş gösterir. Bu geleneğe II. Osman tepki gösterir; ancak tepkisi kendisinden sonra gelenlerce sürdürülmez. [267]

Cariyeler de köleler gibi alınıp satılabilmeleri yönüyle kölelerle benzerlik gösterirler. Cariye ticareti yapıldığı dönemde, bu ticareti yapanlar, onları alıp yetiştirdikten sonra tekrar aldığı fiyatın birkaç misline satmışlardır. Kimi cariyeler, kabiliyetlerine göre müzik, şiir, edebiyat, *Kur'ân* okuma, ev idaresi gibi konularda eğitimden geçirilmişlerdir. Eğitilmiş cariyelerin daha yüksek bedellerle satılması nedeniyle bu eğitimin gayesi tamamıyla ticaridir. Satıldığı konak veya sarayda kendini kabul ettirebilen güzel ve kabiliyetli cariyeler evin efendisine çocuk verdikleri takdirde, evin hanımı konumuna dahi yükselmişlerdir. Osmanlı sarayında adeta saltanat sürmüş olan Hürrem Sultan, Kösem Sultan gibi hanımlar cariyelik kökenlidir.[268]

Kölelik esasında azat yoluyla sona erse de İslamiyet, köleliği azaltmak ve belirli bir devrede eritmek maksadıyla birtakım sona eriş yolları daha kabul etmiştir. Kölelerin hiçbir karşılık beklenmeksizin gönüllü olarak azat edilmesi bu ilk örnekler doğrultusunda bütün İslam tarihi boyunca devam etmiştir. Osmanlılar'da genellikle yedi yıllık bir kölelikten sonra efendilerinin kölelerini azat etmeleri oldukça yerleşmiş bir uygulamadır.[269] Ayrıca, köleler gibi cariyeler de efendileri tarafından

[267] İsmail Parlatır, *age.*, s. 9-10
[268] Şefika Kurnaz, *age.*, s. 30.
[269] *TDV İslam Ansiklopedisi*, "Köle Maddesi", C. 26, s. 242.

azat edilebilirlerdi. İslamiyet'e göre esir azat etmek büyük sevaptı. Bu şekilde azat edilen bir cariyeye -esirlerde olduğu gibi- bir "ıtıknâme" verilmiştir.[270]

Osmanlı toplum hayatında esir ticaretinin -dolayısıyla cariyeliğin- kaldırılmasına yönelik çabalar XIX. yüzyıl ortalarında başlar. Konuya ait bulunan ilk belge 27 Ocak 1847 (9 Safer 1263) tarihlidir. Bu tarihte Bağdat valisine yazılan emirde, Afrika kıtasında esir ticareti yasaklanmaktadır. Ancak, Mustafa Reşit Paşa tarafından 28 Kasım 1849 tarihinde Trablusgarb, Libya valiliğine gönderilen yazıda, esir ticareti esnasında esirlere insanca muamele yapılması istenir, aksi takdirde cezalandırılacakları belirtilir. Konu ile ilgili üçüncü belgede, sadrazam Mustafa Naili Paşa, 14 Şubat 1853 (22 Cemâziyelevvel 1269) tarihinde, Irak, Hicaz ordu komutanları ile Bağdat valisine, içteki esir alımlarının gizli tutulması, memleketlere zenci köle taşınmaması emredilmektedir. Bu kısıtlamanın temelinde Batı'nın etkisine bağlı olduğu düşünülebilir. Çünkü Osmanlı devleti, 1856 Paris Antlaşması ile Avrupa Devletler Topluluğu'nun kabul ettiği usullere uymayı, bu topluluğun hak ve vazifelerini yerine getirmeyi taahhüt etmiştir. 1876 (1293) tarihli Kanun-ı Esasî'de Osmanlıların şahsi hürriyete sahip oldukları hükmü yer almakla birlikte, 1915-16 yıllarında bile Şeyhülislâmlık tarafından İstanbul'daki köle ve cariyeler hakkında verilmiş hükümlere de rastlanmaktadır.[271] Osmanlı Devleti 1890'da zenci esirlerin ticaretini yasaklayan Brüksel Sözleşmesi'ni imzalamıştır. Daha çok Kafkasya bölgesinden yapılmakta olan beyaz köle ticaretinin yasaklanması ise II. Meşrutiyet'ten sonra gerçekleşir (1909).[272] Saltanatın kaldırılmasına kadar (1 Kasım 1922) sarayda çok sayıda cariye bulunmaktadır. Bu durum ancak Cumhuriyet döneminde kesin olarak ortadan kalkmıştır.

Buraya kadar görüldüğü gibi, kölelik kurumu, dünya devletleri politikasının zorlamasıyla XIX. yüzyıl ortalarından başlayarak Osmanlı yönetimince de tepkilerle

---

[270] Şefika Kurnaz, *age.*, s. 30.
[271] *age.*, s. 30-31.
[272] *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, s. 245-246.

karşılanır. Kölelik kurumu, söz konusu tepkilerden elli altmış yıl sonra Türk sosyal hayatından yavaş yavaş çekilir.[273]

Osmanlı sosyal hayatında, özelikle konak, köşk ve varlıklı ailelerin evlerinde kadın kölelerin önemli bir yeri vardır. Değişik yollardan elde edilen cariyeler, çoğunlukla odalık olarak alınır. Ancak, bu odalıklar yüzünden birçok ailede kıskançlıklar sonucu büyük geçimsizlikler baş gösterir, üstelik bu durumdan da en çok cariyeler etkilenir.[274]

İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik* isimli çalışmasında, Tanzimat yazarlarını bu konuyu ele almaya iten sebepler üzerinde durur. Öncelikle Parlatır, kölelik kurumunu kendi aile çevresinde tanıyan yazarların bu temayı işlediğine dikkatleri çeker. Bu yazarlardan Ahmet Mithat Efendi, Abdülhak Hâmit ve Sami Paşa-zâde Sezâî'nin anneleri cariye kökenlidir. Tanzimat yazarlarını kölelik temasına yönelten bir diğer faktör, Tanzimat öncesi edebiyatımızda görülen kölelik unsurlarının Tanzimat yazarlarına büyük çapta örnek teşkil etmesi ve Batı'da yazılan bazı eserlerin de yazarlara konu seçmede yol göstermiş olmasıdır. Son olarak yazarları bu temayı işlemeye yönelten bir diğer sebep de roman konusunu günlük hayattan seçmeleridir. Efendi-köle ilişkileri bir romanın vakasını doldurabilecek nitelikte görülmüştür.[275]

Tanzimat Döneminde Ahmet Mithat Efendi'nin *Letâif-i Rivâyât* serisinin birinci cüzünde yer alan *Esâret* (1870)[276] adlı uzun hikâyesi bu dönemde kölelik

---

[273] İsmail Parlatır, *age.*, s. 17.
[274] *age.*, s. 15.
[275] *age.*, s. 30-34.
[276] Hikâye, Zeynel Bey'in ağzından anlatılır. Esaretin aleyhinde olmakla birlikte tanımadığı bir kadınla evlenmek istemeyen Zeynel Bey, arkadaşlarının da tavsiyesi üzerine bir odalık almaya karar verir. Aldığı odalığın eğitimine önem veren Zeynel Bey onun yetişmesinde elinden geleni yapar. Daha sonra Fıtnat ve Fatin adlı iki küçük kölenin güzelliklerine dayanamayan Zeynel Bey onları da satın alır ve onların eğitimini de üstlenir. Fıtnat'ın giderek güzelleşmesine karşı kayıtsız kalamayan Zeynel Bey, onu odalık almak ister; ancak Fatin ile Fıtnat'ın birbirini sevdiğini anlayınca iki genci birbirine nikâhlamaya karar verir. Gerdek gecesi kardeş olduklarını anlayan Fatin ile Fıtnat bir not bırakarak intihar ederler.

sorununu ele alan ilk eser olması bakımından önemlidir. Yazara göre âlemde hiçbir şey hür değildir[277]:

"Ey kariîn! Baktım ki yalnız Fitnat ile Fatin değil alemde hiçbir şey hür olamıyor. Cümlesi esir. Zî-ruhlar da esir, bîruhlar da esir. Fakat bunlar kimin esiri? Cümlesi yekdiğerinin! Meselâ denizlerin hudud-ı hürriyetini karalar tahdit etmiş, karalarınkini denizler. Bu da ne ise ne! Zira bunlar zıddeyndir. Hele insanlar bir cinsin bir nev' evlâdı oldukları hâlde birbirinin esiri ya? Buna ne diyelim?" (*Letâif-i Rivâyât*, s. 21)

Esâret adlı hikâyenin sonunda yazar kölelik kurumunun varlığına lanet eder:

"Bir daha esir mübayaasına tövbe ettim ve böyle ana kuzularını analarından babalarından ayırıp da bu ve emsali nice bin vakayi-i müellimeye sebebiyet gösterdiklerinden dolayı satanlara ve alanlara levm etmeye başladım. (...)" (*Letâif-i Rivâyât*, s 28)

İsmail Parlatır, hikâyenin sonunda kölelerin ölmesinin kölelik kurumunun ölmesi dileğinin açığa vurulmuş şekli olduğunu belirtir. Yazar, kölelik kurumu karşısındaki tavrını, bu kuruma sırt çevirmenin gerekliliğini bu şekilde ortaya koyar.[278]

Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrâr'da yazar kahramanlarının birkaçını köleler arasından seçer ve onların hayat hikâyelerini eserine taşır. Kölelik kurumunun ön plana çıktığı bölümlerde ise bu kurumu tenkit etmekten çekinmez. Roman içinde ikinci bir roman olarak nitelendirebileceğimiz Esma ile Timur Bey'in hikâyesi, bir yarışma sonucunda İskenderiye beylerinden Murat Bey'in cariyesi Esma'yı Hasan Mellâh'ın elde etmesiyle verilir. Aslında bir bey kızı olan ancak

[277] İsmail Parlatır, *age*., s. 49.
[278] İsmail Parlatır, *age*., s 51.

başka bir aile tarafından büyütülen Esma ile Timurtaş Bey'in oğlu Timur Bey birbirlerine âşıklardır; ancak Timur Bey'in babasının Esma'yı oğluna layık görmemesi üzerine bir araya gelemeyen gençler, tüm engellere rağmen birlikte olurlar. Ardından babası olduğunu söyleyen bir adam tarafından o çevreden uzaklaştırılan Esma, esircilere satılır. Timur Bey'e söz veren Esma, eline erkek eli değmesine müsaade etmez. Timur Bey ise aşkı uğruna kendini satar ve köle olarak Esma'yı kavuşacakları güne kadar takip eder.

Murat Bey'in haremine giren Esma, Murat Bey'in kendisini odalık almaması için çok direnir. Harem ağası Ziver'den yardım gören Esma, kendisine hiçbir erkek elinin değmemesi için yemin ettiğini, aksi takdirde canına kıyacağını bildiren bir mektup yazar. Bu mektup Murat Bey'e tesir eder ve bundan sonra Esma'yı kızı olarak gördüğünü söyler. Murat Bey'in konağında düzenlenen bir yarış sonucunda Hasan Mellâh'a bağışlanan Esma, Hasan'a da teslim olmaz ve Timur Bey'e verdiği sözü tutar. Ancak Esma'nın güzelliğinden çok etkilenen Hasan, Alonzo'nun da teşvikiyle Esma ile birlikte olmak ister; ancak Esma'nın sadakati onun uğruna maceralara atıldığı sevgilisi Cuzella'yı hatırlamasına yardımcı olur. Daha sonra İstanbul'da Arslan ismindeki kölenin hikâyesini dinleyen Hasan Mellâh, onu satın alır. Satın aldığı kölenin Timur Bey olduğu anlaşılır ve böylece iki sevgili birbirlerine kavuşur:

"Alonzo- Haniya ayaklarınızdan tuttuğunuz gibi beni denize atmadınız ya? Lâkin atsanız yine söylerim. Çocukluğu bırakınız, onun haddine mi düşmüş? Sizin malınızdır. Herkes malını istediği gibi tasarrufta hürdür.

Hasan- Bunda hakkın var ama üstüne varmak istemedim. Lâkin şaka, hoş ama, Alonzo bu kızın galiba büyük bir derdi olmalı." (*Hasan Mellâh*, s. 305)

Alıntılanan parçada Alonzo'nun bakış açısı cariyenin konumunu belirlemesi açısından önemlidir.

Bu romanda Esma'nın babasının eli ile esircilere teslim edilmesi dikkatleri çeker. Köle elde etme yollarından birinin de küçük yaşta köleliğe itilen çocuklar ile olduğunu belirten Parlatır, çocuğun küçük olduğu için işin farkında olmadığını ifade eder.[279] Esma da bu yolla İstanbul'a gelir. Köle elde etmede en yaygın olan yol ise köle alım-satımıdır. Esma ve Timur Bey İstanbul'a geldikten sonra bu şekilde Murat Bey'in bir adamı tarafından satın alınacaktır. Esma ile Timur Bey'e hürriyetleri Hasan Mellâh tarafından verilir ve ikisi de kölelikten azat olur. Bununla birlikte yine aynı romanda Timur Bey, Esma'dan ayrı düşerek başka bir eve satılmasından sonra Arslan adını alır. İstemediği bir adamla evlendirilen evin kızı, Arslan'a âşık olur ve onu elde etmenin yollarını arar, kendisini kölenin odasında kocasına yakalatır. Arslan mahkemeye çıkartılır ve ceza verilir; ancak kadın onu kurtarmak için gerçeği anlatır. Böylece hür insanların kölelere âşık olabileceği, aralarındaki kastın duygusal bağlamda işlemediği bir kez daha gösterilmiş olur.

Hasan Mellâh'ın devamı olan *Zeyl-i Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrâr*'da ise yine bir cariye ile onu seven gencin dramı işlenir.[280]

Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş'un kadın kahramanı da bir cariyedir. Bu romanda kölelik kurumunun tenkiti yapılmaz, kurumun sosyal hayattaki işleyişi içinde köle entrikaları yansıtılır.[281] Bu entrikalar sonucu bir mağaraya kapatılan Nergis'in hikâyesi verilir. Yine bu romanda da köle alım-satımı örneklerle betimlenir. Nergis, Mesut Ağa'nın hazırladığı bir oyun sonucu konaktan uzaklaştırılarak başka bir konağa satılır:

"Hanım şayet evlat gibi büyüttüğü Nergis'i konaktan çıkarmamak ister, hele Mesut kızı seviyormuş mütalâasıyla bîçare Nergis'i Bekir nam uşağa terfikân

[279] Parlatır, *age*., s. 96.
[280] Cezayir'in eski dayılarından olan Zülfikar Bey'in harem inde cariye olan İnşirâh, konağa bir şeyler satmak üzere gelen Numan İbn Mutahhar'ın dikkatini çeker. Numan'a karşı farklı duygular besleyen İnşirâh, geceleri Numan ile görüşmeye başlar. Evin hanımı tarafından durum fark edilince Bey ile görüşülür ve başka birine söz verildiği halde İnşirâh'ın Numan ile evlendirilmesine karar verilir. Bey'in ölümüne kadar huzur içinde yaşayan gençler Bey'in ölümü ile birlikte düşmanları tarafından kurulan oyunlar sonucunda ayrı düşerler; ancak Hasan Mellâh tarafından bir araya getirileceklerdir.
[281] Parlatır, *age*., s. 78.

yakında bulunan bir esirci hanımının evine kaldırdı ve ucuza pahalıya bakmayıp ilk zuhur edecek müşteriye satılmasını dahi tenbih eyledi. (...) Şehime Hanımefendi Veysel Efendiye itiraza başlamış ve 'Canım Nergis ne yaptı ki kaldırdınız' yollu lâkırdıyı açmış ise de (...) Veysel Efendi, hanımın mülâyimane bir istıfsarı üzerine top gibi gürleyip 'Senin nene lâzım. Mal benim değil mi istesem kaldırır denize atarım! Muradın cariye ise on tanesini alayım, işime karışmayınız efendim!' diye çıldırmışcasına bir mukabele göstermekle (...)" (*Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, s. 14)

Alıntılanan bölüm Veysel Efendi'nin köleliğe bakışını yansıtır. Köle onun malıdır ve istediği gibi kullanmakta serbesttir. On tanesini alabileceği gibi istediğini de istediği zaman satabilir. Veysel Efendi'nin bu konudaki tavrı sert ve kesindir. Nergis, satıldığı konakta kadın kılığına giren Mesut Ağa'yı tanıyınca kaçmak zorunda kalır, esirciler mahallesine sığınır. Oradan ikinci defa satılığa çıkar ve yine Mesut Ağa'nın eline düşerek mağaraya kapatılır. Nergis romanın sonunda çektiği sıkıntıların mükâfatını görür; ancak roman boyunca köleliğin kaderine boyun eğer, mücadele etmez. Mesut Ağa'dan kaçmayı başardığında bile yine esircilerin eline düşer ve tekrar Mesut Ağa'ya satılır.

Hüseyin Fellâh'ta hür bir insanın köle durumuna düşmesi ile karşılaşırız. Romanda vaka, Şehlevend isimli kızın etrafında şekillenir. Varlıklı bir ailenin kızı olan Şehlevend, ailesinin başına gelen felaketlerden sonra annesi ile sokaklarda yatıp kalkmaya başlar ve annesini bu durumdan kurtarabilmek için de bir esirci ile anlaşarak hürriyetinden vazgeçer:

"Ya bir vakit Şehlevend dahi ol küçük hanımlardan değil miydi ki konaklarında bir cariye şayet kırbaç altında helâk olursa yalnız onun kıymeti kadar bir meblağ telef olmuş idüği hesap olunarak yoksa bir nefis helâk olduğu asla hesaba katılmaz. Niçin katılsın? Telef olan şey insan değildir ki! Cariyedir! Kuldur! Esirdir! Paraları saydıkları gibi yerine dört tane mübayaa olunur. İnsan odur ki akçe ile satın alınamaz. Şehlevend işte bu halleri de görmüş bir kız idi. (...)

Esir olup satılmak ne acı bir şey, onun için İstanbul'u, validesini, bütün bütün uzakta bırakıp da gitmek ondan ziyade acıydı. (...)" (*Hüseyin Fellâh*, s. 32-33)

Bu uzun alıntıda da yine esirlerin insan sayılmadığı görüşü tekrar edilmiştir. Esirlere nasıl muamele edildiğini bilen Şehlevend, annesinin mutluluğu, kurtuluşu için her şeyi göze alır. Onun da Esma gibi odalık olarak alınmamak için başvurduğu bir yol vardır, kendisini dilsiz olarak tanıtan genç kız, durumunun kendisini odalık almak isteyecek beylerin arzularını bastıracağını düşünür ve bu yolda hareket eder:

"Ben vakıa Mısır'a gittim. Lâkin esîren gittim. Hatta ıffetimi muhafazaya medar olmak yani şehvetperestlere 'Adam sen de! Bu dilsiz kızın nesine meyletmeli?' dedirtmek için daha Mısır'a varmadan gemide dilimi hapsettim. Beni evvelce mütekellim görenler 'Vah bîçare kızcağız! Korktu mu ne oldu? Dili tutuldu.' diye acıdılar." (*Hüseyin Fellâh*, s. 230)

Ahmet Mithat Efendi, ideal kadın tipinin örneği olarak görebileceğimiz Şehlevend ve Esma'nın ne olursa olsun namuslarının kirlenmesine müsaade etmemiş, romanın sonunda hikâyelerini mutlu bitirmiştir.

Felâtun Bey ile Râkım Efendi'de yazarın kölelik kurumunu eleştiren üslubunun değiştiğini görürüz, bu romanda ikircikli bir tutum sergiler adeta. Kimi zamanlarda karşıt göründüğü köleliği ortadan kaldırmak niyetinde olmamakla birlikte, makulleştirmektir derdi. Bu roman, Râkım'ın satın alıp eğittiği kölesi Canan ile evlenmesiyle, köleleri mutlu konumlarda ele alışıyla çizgi dışı bir roman sayılır.[282] Bu romana kadar, köleliği yalnızca olumsuz yanları ile ele alan romanlar çoğunluktadır. Ahmet Mithat'ın da bu romandan önce yazmış olduğu romanlarında köleliğe eleştirel bir tavırla yaklaştığı görülür. Batı taklitçiliğini Felâtun Bey tipi ile yeren yazar, bu tipi her ne kadar olumsuz özellikler ve yozlaşmanın temsilcisi olarak sunmuşsa bile kölelik kurumunu değerlendirmede neredeyse tamamıyla karşıt özellikler taşıyan Râkım ile aynı çizgiye çekmiştir. Aynı zamanda bir olumlama

[282] Robert Finn, *age*., s. 29.

olarak da değerlendirebileceğimiz bu ikircikli tutumu ve aynı yaklaşımın karşıt tiplerde ifade edilmesini, bir anlamda, Ahmet Mithat Efendi'nin bu konudaki sabit tutumunun farklı cephelerdeki örnekleri olarak düşünebiliriz. Bunun ispatı ise, bu düşüncelerin, yine aşağıda bir başka örnekte kullanacağımız Râkım'a ait düşünceler ile örtüşür doğrultuda benzerliğidir. Felâtun'un burada yaptığı karşılaştırmada Türk kadınını hedef alır gibi görünse de, esas olarak cariyelik kurumunun Batılı bir kadınla (Polini) metres hayatı yaşamaktan çok daha evla olduğu üzerine odaklanmış bir olumlamadır. Yaklaşımların farklı ve karşıt tipler bağlamında ne kadar aynı noktaya taşındığını görmek için örnekleri incelemek yeterlidir:

"- Neye yarar o Türk karısı ki, tavrından, azametinden geçilmez. Güya nîm handesiyle, insanı ihyâ edecekmiş gibi, bunu dahi ketm ü imsâk ederek çehresinden düşen bin parça olur. Hanıma kendini yarandırmak mümkün olmaz. Nazı çekilmez. Şakası lezzetsiz. Bilirsin ya a kardeş, bilirsin ya!... Ama bir cariye al. Artık bizim gibi serbest, hür adamlar bir esirden ne lezzet alabilir? Kim bilir gönlü kimdedir! Esirin olduğu için sana râm olmağa mecburdur." (*Felâtun Bey ile Râkım Efendi*, s. 74)

Râkım ise roman boyunca, Batı'ya karşı Doğu'nun kölelik anlayışını savunur. Yazar ilk olarak kölelik konusundaki bu tutumunu bir karşılaştırma üzerinden işler. Batı ile Osmanlıdaki farka vurgu yapar. Yine özünde kölelik kurumunu toptan kaldırmayı amaçlamayan bu yaklaşımda çelişkili tutumları sergileyen iki örneğimiz vardır; bu çelişkili sahnelerde insan hürriyetinin yüceliği üzerine konuşan Râkım, hürriyete bedel biçer:

"... Evet! Râkım bu kadar hassas ve mütehassis bir çocuktu. İhtiyara 'bu kızın değeri var mı, yok mu diye sormuyorum. Satılan şey bunun hürriyetidir. Hürriyetin cihanlar değeceğini teslim ederim. Lâkin benim seksen altından başka param yoktur. Bu paraya mukabil kızı verirsen alayım' demiş (...)" (*Felâtun Bey ile Râkım Efendi*, s. 16)

Ahmet Mithat Efendi, bizdeki cariyelik kurumunu Batı'daki kölelik sistemiyle karşılaştırarak Osmanlı lehine önemli sonuçlar çıkarır. Bu karşılaştırmada da kölelik kurumuna karşı olmak gibi bir amaç yoktur; farklı kadın tipleri arasında yapılan derecelendirme ile sadece, Osmanlı toplum hayatında cariyelerin "ne kadar hür" olduğu ve Batılı bir kadına göre özenilecek bir hayata sahip oldukları gösterilmeye çalışılır. Kabaca ifade etmeye çalışırsak: Batılı kadın algısında eve tutsak edilmiş bir kadın (hanım) tipi vardır ve bu durum onlar açısından Türk hanımı olma konusunda tereddütlere neden olmaktadır. Ahmet Mithat, bu tereddütlü durumun bir yanılsama olduğunu kanıtlamak için Râkım sözcülüğünde, bir esir olan Canan'ın bile "her yere gezmeye gidecek" kadar özgür olduğunu dile getirir ve bu yanlış algılamanın ortadan kalkmasını sağlar. Öyle ki İngiliz kızları Can ve Margrit, el üstünde tutulan Canan'ı görünce şaşırırlar ve onun gibi bir esir olmayı arzu ederler:

"Bu lâkırdı dahi Ziklas'ın istiğrâbını mucip olup 'Vallahi tuhaf insan için de kıymet var ha, ne âlâ. Ben kızlar ile bacıyı satarım. İkişer bin liradan altı bin lira, az para değildir.' dedi.

Râkım – Hay hay, satmalı ya! Hazır hanımlar Türkçe dahi öğrendiler. Âlâ bir Türk ve Osmanlı hanımı olurlar.

Margrit – Fena mı sanki?

Can – Mahpus gibi evin içinde kapalı oturmasam, Türk hanımı olmağa razı olurdum.

Râkım – Türk hanımı değil a! İşte Canan gibi bir esir bile evin içinde mahpus olmuyor, her istediği yere gezmeğe gidiyor.

Margrit – Hem baba, kızın üzerinde birkaç bin şilinlik elmas var.

Râkım – Gördünüz mü bir kere, ne kadar âlâ şey. İşte sizin de öyle birkaç bin liralık elmasınız olur.

Ziklas – Lâkin Râkım Efendi! Esareti bir vasfediyorsunuz ki, benim bile köle olarak satılmağa heves edeceğim geliyor." (*Felâtun Bey ile Râkım Efendi*, s. 108)

Kafkas adlı romanın girişinde yine köleliğin eleştirisini yapan yazar, sözü Kafkas beylerine getirir; ancak bu beylerin kendi aşiretleri üzerinde değil, esirleri üzerinde dahi despotça hareketlerinin görülmediğini belirtir:

"Üsera dedik! Of ne acı söz! Fakat Kafkas'ta bulunan üsera nispet edilecek olsa pek çok mahallerin ahrarından daha hürdür. Esir denilen zat ol mes'uttur ki karısına koca ve çocuklarına baba ve işine gücüne sahip olup yalnız ziraat hususunda efendisi ile bir nevi şirketi vardır. İşte bu münasebet-i müşterekâneye 'esaret' ismi verilmiş. Keşke verilmeseydi." (*Kafkas,* s.7)

Esaretin tanımını veren yazar, bu kurumu Kafkasya'da düzgün işlediği halde eleştirmekten geri durmaz.

Doğu'daki ve Batı'daki köleliği en geniş şekilde karşılaştırdığı eseri ise *Acâyib-i Âlem*'dir. Suphi ve Hicabi adlı kahramanları İngiltere'ye kadar uzanan uzun bir seyahate çıkaran yazar, Rus prensesi ile konuşan Suphi'ye cariyelik kurumunu savundurur:

" Prenses- Ya o kadar cariyeler?

Suphi- Onlar zevk ve safa için değil. Hanenin hizmet-i umumiyyesi içindirler. Avrupa'da 'dame d'honneur' ve 'femme de chambre' denilen kadınlardan bed' ile aşçılara varıncaya kadar kadınların gördükleri hizmetleri bizde hep cariyeler görürler.

Prenses- Odalasak denilen cariyeler?...

Suphi- Evet! Efendinin haremi vefat eder veyahut hastalıklı veya ihtiyar hâline girerse bir cariye istifraş eyler ki bunun dahi nikâhlı kadından hiçbir farkı

yoktur. O kadının doğurduğu çocuklar dahi evlâd-ı merûadandırlar. Bakınız ki bunları yazan muharrirler henüz isimlerini bile öğrenemeyerek 'odalasak' yazıyorlar. Yanlışlık isimlerden başlarsa nerelere kadar varır? (*Acâyib-i Âlem*, s. 91)

Rusya'da sözde kaldırılan esaret ile bizdeki esareti karşılaştıran yazar bizde esaretin olmadığını, eski milletlerde kölelerin insan yerine dahi konulmazken Rusya'da kölelere insan muamelesi yapılmakla birlikte kölelere verilen değere dikkatleri çeker:

"Rusya'daki esareti bizde olan esarete kıyas etmeye hiçbir imkân yoktur. Zaten bizde esaret var mıdır? Hizmet-i beytiyyede kullanmak için alınan Arap cariyeler bizim ellerimize düşünceye kadar belki esir addolunabilirler. Hanelerimize geldikten sonra ise kendilerini şu ilk esaretten kurtarabilmek için birkaç sene hıdemât-ı âdiyye ile mükellef oluyorlar demek olur. Yani onları mubayaa için verdiğimiz akçeyi hizmetleriyle öder ödemez hakk-ı âzâda dahi mürüvvetimiz hasebiyle nail oluyorlar. (...) Hele istifraş edilen beyaz cariyelere esir diyebilmek nasıl mümkün olabilir ki nikâhlı kadınlar ile bunlar arasında hiçbir fark aramıyoruz. Doğurdukları çocuklar evlâd-ı meşrûamız olup kendileri dahi âğûş-ı niyâzımızda murabba-nişîn oluyorlar.

Rusya'daki esareti milel-i sâire ve kadîmeye dahi kıyas etmek mümkünde değildir. Milel-i kadîme esir olanları artık insan addettiklerinden onları hayvânât-ı sâire ile beraber görürlerdi ki üserânın bir kere insan olmadıkları tahakkuk eyledikten sonra artık onları hayvânât-ı âdiyye gibi değirmene koşmak dahi istibâd olunamaz.

Rusya'da ise üserâ yine insandırlar. Fakat bir çiftlikte enbiye ve arazi nasıl meta iseler üserâ dahi öylece meta olan insanlardır. Birer birer değil familyaca hatta yirmi otuz familya beraber olarak füruht veyahut mubayaa olunabilirler. Bunlar içinde en talihli olanları mahsûl-i mesâîleri olarak kazandıkları şeyden birer miktar dahi kendi hisseleri olarak alabilirler. Bu kadar talihli olmayanları ise

efendileri kendilerine ne verirse onunla iktıfa ederler. (...) Üserânın ecsam ve ecsadı efendilerinin malı olup bunları öldürseler bile âdeta kendi malları olan bir köpeği öldürmüş olmaktan fazla hiçbir ehemmiyeti olamayacağı gibi maneviyatça dahi üserâ efendilerine tâbidirler. Bir efendi dişi ve erkek üserayı istediği gibi tezvic eder. İstediği kızı istediği erkeğe vermesi âdeta bir kısrağı istediği aygıra çekmesinden farklı bir şey değildir. Güzel bir kız olup da rağbet ederse kendisi dahi istifraş eder. Kızın anası babası o kıza malik değildirler ki mümanaat mümkün olsun. Hatta kocalı bir kadını beğenir ise kocası yanında dahi istifraş edebilir. Mal kendi malı değil mi?" (*Acâyib-i Âlem,* s. 122-124)

Yazar bu tavrını *Müşahedat* romanında da sürdürür. Bu defa Batı'daki beslemelik kurumu ile bizdeki cariyelik kurumunu karşılaştıran yazar, beslemelik kurumunun fuhuş için ortam hazırladığını savunurken, cariyelerin efendileri ile evlenmek suretiyle ev bark sahibi oldukları düşüncesi üzerinde ısrarla durur:

"Frenk ukalâsı, bizdeki esareti muaheze ederler ha? 'Esaret' kelimesindeki hüküm, bizim maişet-i İslâmiyemiz âleminin neresinde görülmüştür? Hangi cariye esaretten dolayı dûçâr-ı sefâlet olmuştur? İçlerinde kaç tanesi kocasız kalmağa mahkûmdur? Bilâkis bizdeki cariyelerin ev bark, çoluk çocuk sahibi olmak yüzünden nail olageldikleri bahtiyarlık, Beyoğlu'nca değme nîk-baht familya kızlarında bile görülemiyor.

Hele cariye istihdamını tervîc-i esârettir diye redd ederek, beslemeler istihdamını, muvâfık-ı medeniyyettir diye kabul eyleyen alâfrangalık âleminin, besleme bîçareleri meyânında kendisini o sefaletten kurtarabilip de ev bark sahibi olabilenleri güç tahattur edilebilecek, parmakla sayılacak kadar nevadirdendir. Bunların birtakımı Karnik'in hemşiresi Takuhi ve bir çoğu validesi Novart'a peyrev olup, bir çoğu da sefalet âlemlerinde sürüne sürüne pençe-i vereme vererek eriyip gitmektedir.

Bir ehl-i dikkat, cariye istihdamı adet-i kadîme-i İslâmiyyesiyle, besleme istihdamı âdet-i cedîde-i Avrupaiyyesi arasındaki fark üzerine ciltler doldurabilir. Bunu okuyanların da âdet-i Avrupaiyye hakkındaki nefretleri futûr-i küllî mertebesine varır." (*Müşahedat*, s. 138-139)

İlk eserlerinde köleliği eleştiren bir tavır takınan Ahmet Mithat Efendi'nin Batı ile Doğu'yu karşılaştırdığı durumlarda Doğu'yu yüceltmek adına bu kurumun savunucusu olduğunu görürüz. Ev işlerinde kullanılmak üzere alınan Arap cariyeler bizim elimize düşene kadar esirken, girdiği Osmanlı toplumunda kendine bir yer edinmekte ve bir süre sonra da azat olabilmektedir. Beyaz cariyeler ise asla esirden sayılmaz; çünkü onların ev bark kurma şansları vardır, el üstünde tutulurlar. Yazar, Canan ile de döneminde yazılan romanlardan farklı bir cariye tipi verir. Bununla birlikte *Felâtun Bey ile Râkım Efendi*'den sonra yazdığı romanlarda, Batı'daki beslemelik kurumu ile Osmanlı toplumundaki cariyelik kurumunu karşılaştıran yazar, beslemelik kurumunun genç kızları sürüklediği felaketleri dile getirirken, cariyelik kurumunun cariyeler için koruyucu ve lehte bir işlev gördüğünü roman kişileri üzerinden kanıtlamaya çalışır.

2.7. Fantastik Unsurlar ve Gizemle İlgili Pratikler

Ahmet Mithat Efendi'nin anlatılarına fantastik unsurlar/motifler, dolaylı ya da doğrudan, kimi zaman bilinçli ve yazarın kendi tasarrufları ile ilgili olarak kimi zamansa sürmekte olan eski anlatı geleneğinin etkisiyle bilinçdışı sızıntılar olarak değerlendirebileceğimiz şekilde girmiştir. İlk durumu, yazarların yeni bir edebiyat kurma girişimlerinde eskiyi değersizleştirme ve ortadan kaldırmaya dönük gayretlerinin bir cephesi olarak düşünebilirken; ikinci durumu ise, geçiş dönemi yazarlarının doğrudan deneyimledikleri geleneksel kültür ve terk etmek için çaba gösterdikleri zihniyetle ilişkilendirebiliriz.

Ahmet Mithat Efendi'de hikâye ve roman tekniği tam anlamıyla Batılı değildir; çünkü yazar romanı belli düşünce ve bilgilerin verilmesi için bir vasıta

olarak görür. Bu sebeple, hikâye ve romanlarının teknik esaslarını Batılı hikâye ve romandan almakla beraber, hitap ettiği geniş okuyucu kitlesinin halk ve meddah hikâyelerine olan büyük alışkanlığını göz önünde tutarak bu hikâyelerin anlatış tekniğinden faydalanır. Vakaya üçüncü bir şahıs olarak karışması, şahsi düşüncelerini söylemesi, okuyucuya sorular sorup cevaplandırması meddah tekniğiyle yakından ilgilidir. Ahmet Mithat'ın hikâye ve romanlarındaki meddah etkisi, özellikle tahkiyede ve üslupta daha çok bellidir. Halk hikâyelerine ve masallara ait birçok motif de onun hikâye ve romanlarına girmiştir.[283]

Geleneksel anlatı metinleri olarak değerlendirebileceğimiz metinlere ait motiflerin ve bazı teknik unsurların Ahmet Mithat Efendi'nin anlatı metinlerinde ortaya çıkışı daha önce de belirttiğimiz gibi eski tahkiye metinlerinden tevarüs eden özelliklerle ilişkilidir. Dönemin bir özelliği sonucu Batı eksenli bir edebiyat oluşturma amacı ve bu edebiyata yüklenmiş olan işlevsellikle ortaya çıkan roman ve hikâye gibi türlerde soyut unsurların, doğaüstü olayların terk edilmeye başlanması ile ortaya çıkan "gerçekçilik iddiası", geleneksel anlatı metinlerinin de eleştirel bir yaklaşımla ele alınmasına neden olmuştur. Bu eleştirel tavrın yansımalarını Ahmet Mithat Efendi'nin ve dönemin diğer yazarlarının romana yüklediği "imkân dâhilinde hikâye tasvir ve tahriri"[284] kaygısında ve bunu yaparken de inandırıcılık noktasında mantık gedikleri açmamak ve eğitmek gibi işlevlerde görebilmek mümkündür.

Berna Moran'ın geleneksel anlatı metinlerini değerlendirirken ifade ettiği gibi, Tanzimat döneminde Türk romanı sahneye çıkmadan önce sözlü geleneğimizde yaşayan masallarda, halk hikâyelerinde, âşık hikâyelerinde, vilayetnamelerde ya da yazılı edebiyatın mesnevilerinde doğaüstü varlıklara ve olaylara rastlamak şaşırtıcı bir durum olarak karşılanmamalıdır. Çünkü din merkezli bir düşünce sisteminin olası bulduğu büyü, sihir, keramet gibi unsurlar bu anlatılarda olağan şeylermiş gibi karşılanır.[285] Fantastik unsurlar başlığı altında incelenebilecek bu pratiklerin ve bu pratiklerin zeminini oluşturan din merkezli yaklaşımın Tanzimat döneminde

[283] Kenan Akyüz, *age*., s. 75.
[284] Ahmet Mithat Efendi, *Letâif-i Rivâyât*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 195.
[285] Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 61.

gerilemeye başlamasının nedeni ise Batı merkezli yeni bir düşünce biçiminin yazarlar tarafından benimsenmesidir. Bu yeni düşünüş biçiminin şekillenmesinde pozitivizmin belirleyici olduğu, materyalist bir temele dayanan dünya görüşünün yön verici olduğunu iddia etmek de olasıdır. Pozitivist mantığa bağlı olarak gelişen roman türünün amacı, beş duyu ile algılanan nesnelere, belirgin somut mekânlara, takvime bağlı kesin zaman dilimlerine, figür olarak yalnızca insana yer verme ve olaylar arasında nedensellik bağına dayanan determinist ilkeyi uygulamaktır.[286] Ahmet Mithat'ın yetişmiş olduğu kültürel ortam ve devraldığı geleneksel miras, din merkezli bir dünya görüşünün motiflerini içerirken; yeni bir tür olan roman ile yaptığı denemelerde geleneksel olandan kopuşu denemesi, söz konusu fantastik unsurların romanlarda kimi zaman parodi unsuru olarak kullanılmasına, alaya konu olmasına neden olmuştur. Yine de geçiş dönemi olarak görülebilecek bu anlatılarda geleneksel olanın tortularının ve geleneksel anlatı metinlerinin kimi teknik unsurlarının bulunmasına engel olunamamıştır.

Pertev Naili Boratav da XIX'uncu yüzyılın sonlarına doğru Doğu hikâyecilik geleneğinin kurallarını bırakıp Batılı örneğinde roman ve hikâye denemelerine girişen yazarların ortaya koydukları eserlerin, bütün niyet ve çabalara karşın, konuda, biçimde ve söyleyişte eski anlatma geleneğinin etkilerinden kurtulamadığını belirtir. Yeniçağ Türk hikâyeciliğinin babası sayılan Ahmet Mithat Efendi'nin roman ve hikâyelerinde masal üslubundan ve özellikle meddah anlatma tekniğinden çok şeyler kalmıştır.[287]

Gelenekten kopamayan yazarlar, geleneksel anlatılara ait birçok motif ve kalıbı yeni anlatılarda kullanarak eskiyle yeni unsurların harmanlandığı bir hâli ile *melez* olarak nitelendirilebilecek anlatıların doğmasına sebep olurlar.[288] Ahmet

---

[286] Nurullah Çetin, *Edebiyat İncelemeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012, s. 12-13.
[287] Pertev Naili Boratav, *Az Gittik Uz Gittik*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s. 413-414.
[288] "Türk romanının on dokuzuncu yüzyıldaki tarihsel ve kültürel çıkış koşulları Batı romanının on yedi ve on sekizinci yüzyıllardaki çıkış koşullarından çok farklı olmakla birlikte, ilk Türk romancılarının biçimsel deneyleri de romanın çıkışında yaygınlıkla rastladığımız tür melezleştirmeleri ve tür sorgulamalarıyla çarpıcı koşutluklar gösterir. Türk romancıları, Batı'dan aktardıkları roman türünün ilk örneklerini verdikleri bu süreçte anlatı biçimlerini bulmak üzere yola çıktıklarında, Batı örnekleri kadar, hatta bundan da çok, kendi geleneklerinden gelen anlatı türlerini uyarlarlar."Jale

Mithat Efendi'nin Cervantes'in *Don Kişot* adlı eserinden esinlenerek yazdığı ve Cervantes'in kendinden önceki romans ve şövalye anlatılarını parodileştirdiği Don Kişot tipini yeniden ürettiği *Çengi* de bir melez anlatı örneğidir.[289] Don Kişot'un şövalye anlatılarından etkilenip yarattığı hayal âleminde kapıldığı vehimler sonucu yaşadığı ironik durumlarla ve Dâniş Çelebi'nin annesi Saliha Molla'nın olağanüstü ve akıl dışıyla olan haşır neşirliğini Dâniş Çelebi'ye aşılaması ve sürekli vehim yaratan durumlara maruz bırakılması sonucu hastalıklı bir yapıya bürünüp giriştiği serüvenler benzerlik gösterir. Burada dikkat çeken nokta ise Ahmet Mithat'ın *Muhayyelât*'taki "Şehzade Asil'in Hikâyesi" ve "Şehriyar Asil'in Kardeşi Şehzade Nesil'in Hikâyesi" anlatılarının motiflerini parodileştirmesidir.[290] *Don Kişot*'tan farklı olarak, *Çengi*'de bu trajik durumu oluşturan öge, fantastik olarak da nitelendirebileceğimiz olağanüstü ve akıl dışı unsurlarla girilen münasebettir.

Recep Duymaz'ın da belirttiği gibi Tanzimat devri yazarlarının içlerinde yaşattıkları çelişkiyi *Muhayyelât* karşısındaki tavırlarında da görürüz.[291] Onlar bir yandan, içlerinde akıl dışı ve olağanüstü unsurları barındırdıkları için "anlatı geleneği"mize ait eserleri küçümsemişler, bir yandan da bilerek veya farkında olmayarak "gelenek"ten beslenmeye devam etmişlerdir. *Çengi* ile *Muhayyelât* arasındaki münasebet bunun açık bir örneğidir.[292]

Söz konusu çelişkide gördüğümüz ikili boyutun fantastik kavramı ile kurduğu ilişkinin hatlarını belirginleştirebilmesi için kavramın bu metinlerde hangi boyutuyla yer edindiğini de incelemek gerekmektedir. Bir tür ve de kavram olarak

---

Parla, "İstanbul'da İki Don Kişot: Meczup Okurdan Saf Okura", *Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış - Berna Moran'a Armağan*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 138; Ahmet Mithat Efendi'yi büyük bir melezleştirme ustası olarak gören Jale Parla, yazarın bunu okuruyla yoğun bir diyalog içinde yaptığını belirtir. Yazın metnine yalnızca âşık hikâyeleri, meddah, ortaoyunu, halk masalları, Fransız romantik romanı gibi türleri değil, aynı zamanda siyaset, iktisat, ahlak normları gibi güncel konuları işleyen makale türünü de büyük bir özgürlükle yedirir, türleri bilinçli olarak karıştırır. Jale Parla, *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 89-90.

[289] Mustafa Nihat Özön, *age*., s. 158.

[290] Muhayyelât ile Çengi arasındaki benzerlikler üzerine ayrıntılı bilgi için bk. Recep Duymaz, "Muhayyelât ile Çengi Arasındaki Benzerlikler", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Esntitüsü Dergisi C Serisi*, Cilt I, Sayı I, Haziran 2000, s. 139-146.

[291] Bu konuda kapsamlı bir inceleme için bk.: Recep Duymaz, *Muhayyelât Üzerine Bir İnceleme*, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2012.

[292] Recep Duymaz, *agm*., s. 140.

fantastik Tzvetan Todorov'un *Fantastik* (1970) adlı yapıtından sonra sınırlı ve özgül bir anlam kazanmıştır.

Todorov, fantastiği onunla yakın bağları olan iki komşu anlatı türünün arasına yerleştirir. Fantastiğin bir yanında, tılsımları, büyüleri, cinli perili doğaüstü yaratıklarıyla, kendi bildik dünyamızın dışında, ontolojik bakımdan ayrı bir dünyayı sergileyen anlatılar vardır. Bu türü Todorov "olağandışı" [olağanüstü] olarak adlandırmıştır. Fantastiğin öbür yanında, Todorov'un *l'étrange* dediği "garip" türü yer alır. Bu tür anlatılarda olayları açıklamak için doğaüstüne başvurulmaz, bize "garip" [tekinsiz] gelen ve doğaüstü gibi görünen olayların gerçekte öyle olmadığı ve doğa yasalarıyla açıklanabileceği anlatılır. Todorov, "olağandışı" ile "garip"in arasına "fantastik"i yerleştirir. Fantastik anlatının kahramanı da okuru da sahnelenen fantastik olayların doğaüstüyle mi, yoksa doğa yasalarıyla mı açıklanabileceğini kestiremez bir türlü ve sonuna kadar kararsızlık içinde kalır. "Fantastik"in özelliği bu kararsızlık halidir.[293] Fantastiğin merkezinde *"gerçeklik mi, düş mü", "gerçeklik mi, yanılsama mı"* bulanıklığı vardır. Ya duyularımızdan kaynaklanan bir yanılsama, düşgücümüzün yarattığı bir şey söz konusudur ve o zaman yasalar olduğu gibi kalır; ya da olay gerçekten olmuştur, gerçekliğin bir parçasıdır ve bu gerçekliği bizim bilmediğimiz yasalar yönetir. Fantastiğin alanı bu kararsızlık süresindedir; yanıtlardan biri seçilirse gidilecek alan tekinsiz ya da olağanüstüdür.[294]

Moran, fantastik terimini Todorov'dan hareket ederek daha geniş bir manada, *"gerçekçiliğin mekân, zaman, karakter kavramlarını, canlı cansız ayrımını tanımayan ve bildik dünyamızın ötesinde alternatif bir dünyayı işin içine katan anlatıların tümüne verilen bir ad"* şeklinde tanımlamıştır. Bu anlam genişletmesinin nedeni olarak da Todorov'un "fantastik" dediği yani sona kadar kararsızlık sergileyen türe Türk edebiyatında rastlanılmaması ve buna karşılık günümüz dünya ve Türk edebiyatında yazılan kimi fantastik romanlara Todorov'un sisteminde yer bulunmamasını göstermiştir.[295] Bir tür olarak fantastiğin Tanzimat dönemindeki

[293] Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 60.
[294] Tzvetan Todorov, *Fantastik*, Metis Yayınları, İstanbul, 2012, s. 31.
[295] Berna Moran, *age.*, s. 60.

romanlara özgü bir kategori olamayacağı bu yargılardan hareketle ileri sürülecek yerinde bir iddiadır. Bu iddianın akla uygunluğundan hareketle Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında görülen fantastik unsurları daha önceki geleneksel anlatı türlerinden alınan motifler olarak değerlendirip ve bunların genellikle yeni roman anlayışının gerekliliğini karşılamak (gerçeğe benzerlik, imkân dairesi sınırları içinde olma) amacıyla çoğunlukla eleştirel bir yaklaşımla ironi unsuru olarak ya da karikatürize edilerek kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu unsurları fantastik olarak nitelemenin temelinde eski anlatı geleneğinin dinî referansları olan âlem görüşünün olağanüstülükleri ve neden sonuç ilişkilerinin işlerliğinin olmaması gibi ölçütler olduğundan; bu unsurlar, romana geçiş döneminde eskinin kınanmasına araçlaşmaları ve oluşan yeni zihniyetin tanıtılmasında karşılaştırma malzemesi olarak kullanılmaları üzerinden eserlere girmişlerdir. Örneklerle sergilemeye çalışacağımız bu fantastik unsurlar konusunda dönemin genel eğiliminin olumsuz bir bakış üzerinden geliştiğini ve yenilik adına eskiyi aşındırıcı olduğunu söylemek mümkündür.

Değineceğimiz ilk örnek olan *Muhayyelât-ı Aziz Efendi* ilk Türk romanlarından yüz yıl kadar önce yazılmış ve "Hayaller" adı altında üç hikâye öbeğine ayrılmış bir eserdir. Bu hikâyeler, cinlerin, perilerin kol gezdiği, birçok işlerin tılsım ve sihirle yürütüldüğü, *Binbir Gece Masalları* havasında ve *Binbirgündüz*'den yararlanılarak kaleme alınmıştır.[296] *Çengi* romanının kahramanı Dâniş Çelebi, daha beşikteyken tılsım, efsun, sihir, cin, şeytan sözlerini ninni arasında duyar ve annesi Saliha Molla'nın yanlış terbiyesi sonucu fantastik unsurlar içeren eserleri okumasıyla gerçeklikle kurduğu bağ zedelenir ve cin, peri masalları ile aklını oynatır. Sihir ve büyücülükle uğraşan Saliha Molla, bu yolda büyük bir servet kazanır:

"Derler ki: Kibardan bir zatın kızını cinler teshîr eylemiş. Okutup tedavi etmek üzere Saliha Molla'ya getirmişler. Mezbure, hangi efsunu okuduysa okuyarak kızı teshîr etmiş olan cinnî der-zencîr olduğu hâlde huzuruna getirmiş. Cinnî, kızı her

[296] Berna Moran, *age*.,s 61.

ne kadar tahlîs edeceğini vaat ile kendi halâsını dahi istid'â eylemiş ise de Saliha Molla, buna razı olmayıp mutlaka cinnîyi bir sürahi içine koyduktan ve ağzını lehimledikten sonra denizin dibine atmaya kalkışmış. Cinnî rûy-ı niyâzı zemîn-i istirhâma sürüp 'Aman! Gel bana kıyma sana bir define haber vereyim' demesiyle, Saliha Molla dahi buna razı olarak Ayastefanos'ta vaki bir yerde cinnîden bir define haber almış. Vakıa, cinnî bu definenin mutalsım bekçisi kim olduğunu haber verememiş ise de Saliha Molla bunu efsun kuvvetiyle keşfedebileceğini cezmederek cinnînin sebilini tahliye ve mahal-i mezkûre un eleğiyle kül eleyip o gece bu küllük üzerinde gezen hayvanın izine dikkat etmiş. Köpek izi olduğunu görünce orada bir köpek zebhederek define dahi münkeşıf olmuş.

Ne dediniz? Böyle bir fıkraya o zamanlar inanılmış olduğuna taaccüp mü ettiniz? Biz ise sizin taaccübünüze taaccüp ederiz. Bugünkü günde bile bu gibi efsunlara, tılsımlara inananlarımız yüzde seksen nispetinden ziyadedir. Yalnız bizde değil Avrupa'da da öyledir. Yalnız âhâd-ı nâsda değil, bu itikat eazımda dahi vardır. Rivayet ederler ki Büyük Napolyon bir falcı Çingene karısına fal açtırmış ve kendi eceli kurşundan ve kılıçtan ve toptan olmayıp rahat döşeğinde vefat edeceğine dair karıdan aldığı cevaba cidden inanmış. İnsanlar bu gibi zunûn-ı bâtılaya pek kolay inandıkları hâlde, inandıkları kadar suhuletle itikatlarını bozamazlar." (*Çengi*, s. 8-9)

Saliha Hanım'ın evi diğer evlere benzemez. Orası *sihir ve efsun pazarı ve cin ve peri karargâhıdır*. Jale Parla, geçimini bu yolda sağlayan Saliha Molla'nın biraz da reklam olsun diye oğlunu cin, peri masallarıyla büyüttüğünü söyler.[297] Saliha Hanım, evlerine misafir geldiği zaman *"Aman oğlum! Destur diye çık. Zira her taraf cinnîlerle, perilerle dolmuştur. Sofanın hangi tarafına iğne atsan yere düşmez. Şayet birisini incitirsen sonra fenalığını çekersin"*(*Çengi*, s. 9) diyerek misafirlere gösteriş yapar; ancak oğlu annesinden duyduğu tüm bu sözleri ciddiye alır. On iki on üç yaşlarına geldiğinde Dâniş Çelebi, gündüzleri sokak kapısından,

[297] Jale Parla, *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 83.

geceleri oda kapısından dışarıya çıkamayıp, daima annesinin kendi boğazına taktığı nüshaları ve okuduğu efsunları selametin tek sebebi bilir.

Oğlunun eğitimiyle ilgilenen Saliha Molla, onun okuryazar hâle gelmesini sağlar; ancak Dâniş Bey'in eline geçen kitaplar *Hamzaname, Elfü'l-Leyl, Muhayyelât-ı Aziz Efendi, Ebu Ali Sina* gibi hep sihir, büyü, cin, peri hikâyeleriyle dolu kitaplardır. Dâniş Çelebi'nin kendisine olan *patolojik bağımlılığından* bıkan Saliha Molla, oğlunu evden çıkarabilmek için ona Sultan Süleyman mührüdür diye bir tılsım verir. Bu tılsım sayesinde Dâniş Çelebi, her türlü tehlikeden korunacak, hatta cin ve peri âlemine de hükmedebilecektir. Bu mühür ile yüreklenen Dâniş Çelebi, kendini *Muhayyelât-ı Aziz Efendi* hikâyelerinden birinin kahramanı olarak vehmeder ve İstanbul sokaklarında dolaşırken gördüğü kadınların prenses, önünden geçtiği konakların saray olduğuna hükmederek girmek istediği bu konaklardan dayak yiyerek atılır.[298] Bir gün sokaklarda dolaşırken gördüğü bir köşkün cin padişahının köşkü olduğunu düşünür ve Şehzade Asil'e özenerek köşke girer. Odalardan birinde bulunması gereken, cinlerin padişahı Şemhail'in kaçırdığı ve kendisinin olmasını umduğu güzel kızı ararken, bekçi tarafından yakalanır. Kendisini yakalayan bekçinin cinlerin padişahı olduğuna inanan Dâniş Çelebi, parmağındaki Süleyman Mührü sandığı yüzükle ona hükmetmeye çalışırken bekçiden güzel bir dayak yer. Dâniş Çelebi'nin başına gelen maceraları duymayan kalmaz ve onunla aynı semtte oturan Engürûsîzade Nafiz Beyefendi bir oyun oynamak ister; ancak oyunun sonunda eldeki cariyeden olur. Engürûsîzade Nafiz Efendi'nin cariyesinin peri olduğuna inanan Dâniş Çelebi, kızı efendisine vermez, Saliha Molla kızı satın almak zorunda kalır.

Romanın ikinci bölümünde Canbert Bey'in hikâyesi anlatılır. Kızına çok düşkün olan ve onu kimseyle paylaşamayan Canbert Bey, kızına hiç kitap okutmaz, aşka ve hayata dair hiçbir şey öğretmez. Ancak yine de kızının cinsel uyanışına engel olamaz. Sokaktan gelen seslerin sebebini dadısına soran Melek Hanım, komşu kadının kızını kocaya verdiğini öğrenir. Kocanın ne olduğunu sorduğunda ise babası, kocanın kızları yiyen bir cin olduğunu söyler:

---

[298] Jale Parla, *age.*, s. 83.

"Canbert- Koca mı! Adı batsın! Yere geçsin! Koca! Kocayı soruyorsun değil mi? Dur, ben sana kocanın ne olduğunu anlatayım. Koca ha! Kızım koca denilen şey cindir cin! Bazı kızları görür. Yemek ister. Hem de parça parça yakalayıp öyle yemek ister. Gelir kızın babasına der ki 'Ya kızını bana verirsin yahut seni parçalayıp yerim' der. Babası dahi kendisini cine yedirmemek için kızını feda eder. İşte kızını bu suretle cinin pençesine teslim etmesine 'kızını kocaya vermek' tabir olunur. O gün ağlamak, matem etmek lâzım geldiği hâlde bizim komşular bayram ediyorlar! (...)

Vakıa kız koca denilen şey hakkında pederinden aldığı habere inanmış ve âlemde koca denilen ve kızları yamyam gibi paralayıp ekl eden cinnînin pek büyük bir musibet olacağına dahi kanmıştı." (*Çengi*, s. 66)

Dâniş Çelebi ilgisiz ve duyarsız bir annenin kurbanıyken, Melek Hanım da aşırı derecede düşkün ve kıskanç bir babanın kurbanıdır.[299]

Acâyib-i Âlem romanında Rusya'nın kuzeyine seyahat eden Suphi ve Hicabi, kendileri gibi seyahat eden Miss Haft ile birlikte Kalguyev adasına ulaşırlar. Kalguyev adası Samoyedlerinin verdikleri haberlere göre *etvâl-i leyâlde fecr-i şimâl tulü* eylediği zaman bütün ahali dışarıya çıkarak âdeta bayram ederler. Bu tür acayibi görmek arzusunda olan Miss Haft, vakti müsait olduğu takdirde bu adada bir sene geçirmek ister. Bu acayipliklerden bir diğeri de Samoyedlerin oyun kâğıtları ile fal bakmalarıdır:

"Mezkur oyun kağıtları Avrupa'da istimal olunanların aynı değildir. Evvelâ kağıttan değil ağaç kabuklarından o kadar güzel yapılır ki âdeta kağıt kadar inceleri de olur. Renkleri ise geyik kanı ile telvin ve tersim edilirler. Kağıtların adedi ve şekli ve suretleri dahi farklı olup dört renk kağıdın dokuzlu ve onlularından maada onbirli ve onikili ve onaltılıları dahi vardır. Ahâli-i mezkûre bu kağıtlar ile fala bakmakta pek mahir olup bazı kere tesadüfen kendilerine yardım ederek epeyce istihracata muvaffak oldukları görülür." (*Acâyib-i Âlem*, s. 280)

---

[299] Jale Parla, *age.*, s. 85.

Samoyedlerde şeytanlarla münasebeti olan bir sihirbaz sınıf vardır ve halkın bu sihirbaz sınıfının yaptıkları sihrin hepsinin tutacağına dair inançları kuvvetlidir.[300]

Bu falları merak ederek öğrenen Miss Haft, Suphi Bey için fal açar. Birbirlerine olan duygularını açamayan Suphi Bey ile Miss Haft, fal sayesinde aralarındaki muhabbeti ortaya koymaya çalışırlar:

"-Ben bilmem ya! Fakat kâğıtların gelişinden anlaşılıyor ki sizin gönlünüzde büyük bir muhabbet ve fakat merak ile karışık bir muhabbet vardır. Ama bu merak sevdiğiniz zat tarafından sevilmek şerefine nailiyet hususundaki şüpheden neşet etmiyor. O cihetten bayağı eminsiniz. Şu kadar ki aranızda mumânaat-ı mezhebiyye bulunmakla o muhalefet usûl-i maksada mani olacak mı, olmayacak mı diye merak eyliyorsunuz.

Suphi- Vakıa üstüne uğrattınız matmazel! Acaba bu muhalefet husûl-i maksada mani olacak mı? Kâğıtlarınız bu sırrı dahi keşfedemiyorlar mı?

Miss- Falın o ciheti birçok siyahlık ve karanlık içinde bulunuyor. Pek zayıf bir nur görünüyorsa da o nurun ne gibi bir hakikate dâl olduğunu bir türlü anlayamıyorum. Her hâlde zannedebilirim ki hissiyattaki, efkârdaki, terbiyedeki mutabakat o muhâlefet-i mezhebiyyeyi hayliden hayliye hükümden düşürüyor." (*Acâyib-i Âlem,* s. 281)

Hayret romanının kahramanlarından olan ve hokkabazlık mesleğini icra eden Mirza İsmail, sadece bir hokkabazdan ibaret olmayıp ispritistlik, medyumluk, yani ruhlarla irtibat iddiasında dahi bulunur. Ancak onun bu iddiasına inanmayanların başında romanın kadın kahramanlarından olan Prenses Mihriban gelir. Mirza İsmail, oynadığı oyunlarla Mihriban'la evlenme arzusunda olan Sarpson'un, Mihriban'ı din değiştirmeye teşvik ettikten sonra kızın ailesini öldürerek

[300] Şehnaz Aliş, "Ahmet Mithat Efendi'de Akıl ve Batıl İnançlar", *Merhaba Ey Muharrir! Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 150.

malına sahip olmayı gözüne kestirdiğine dair iddialar ortaya atar. Mihriban, Mirza İsmail'in iddialarına inanan babasına kızar:

"- Canım, hokkabaz kısmının ne şarlatan ne hud'akâr olduğunu olacağını bilmez misiniz? Onlar küçücük bir zandan büyük büyük hükümler çıkarırlar. Falcılar gibidirler. Tavrınızdan hâlinize sür'at-i intikalle güya kalbinizde onları dahi keşfe kadar varırlar." (*Hayret*, s. 139)

İsmail Azmi tarafından işlediği cinayetler ortaya çıkarılan ve yakalanarak hapse atılan Sarpson'u hapishanede ziyarete giden İsmail Azmi kaldığı hücrenin numarasının on üç olduğunu görünce "Meş'um adet!" diyerek tepkisini gösterir. Ahmet Mithat Efendi okuyucuyu bilgilendirmek üzere hemen araya girerek, on üç sayısının neden uğursuz sayıldığını anlatır[301]:

"Zünûn-ı Nasârâya ve Avrupa âdetlerine vâkıf olanlar, İsmail Azmi'nin bu sözündeki hükmü derhâl anlarlar. Avrupalılar on üç adedini meş'um addederler. Sebebi de Hazret-i İsa'nın düşmanları tarafından takip olunduğu esnada son geceki sofrasında on üç kişi bulunması kaziyesiymiş. Hâlâ bir sofrada on üç misafir bulunsa ya birisi sofradan kalkmak veyahut uşaklarından birisi sofraya alınmak üzere miktarı on ikiye tenzil veya on dörde iblağ ederler. Ayın on üçüncü günü yola çıkmak ve on üç numaralı hanede oturmak gibi şeylerde dahi bu hüküm caridir." (*Hayret*, s. 441)

Gönüllü romanında yazar, kürek falına yer verir. Roman, "Bıçak Silimi" isimli bölümle başlar. Rumeli'de geçen romanda Kahramanoğlu Mehmet Bey, Ramazanın yaklaşması üzerine alışıldığı üzere bıçak silimi denilen bir ziyafet verecektir:

"Bıçak Silimi! Erbab-ı işret için tatvil ve tafsile hacet var mı? Ramazan-ı şerîfin takarrübü hasebiyle bir son sohbet-i meynûşâne daha edilerek artık bayramın hulûlüne kadar perhizkârlığa hazırlanmak! Zurafâ-yı bektaşîyâna isnat olan fıkarat-ı

[301] Şehnaz Aliş, *age.*, s. 152.

lâtıfe miyanına bile şu bıçak silimi meselesi girmiştir. Esnâ-yı ramazanda işret ettiği görülen bir bektaşiye, 'Baba efendi! Şaban evahirinde bıçak silimini galiba unutmuşsunuz! dediklerinde Hayır evlât! Unutmadım. Bıçak silimini yaptım ama besbelli bizim bıçak temiz duramıyor. Her akşam silsem yine faydası yok!' demiş." (*Gönüllü*, s. 13)

Bu ziyafette herkes heyecanla sofraya kuzunun gelişini bekler. Çünkü kuzunun kürek kemiği ile fal bakılır ve falın doğruluğundan hiç kimsenin şüphesi olmaz:

"Arnavut ziyafetlerinde kuzunun bir büyük ehemmiyeti vardır. O da sekiz on el birden kuzu üzerine hücum edip de ikinci üçüncü hamlede bîçareyi tarumar eyledikleri zaman meydana çıkan kürek kemiğini, sahib-i hane eline aldıkta bunu kime vereceği kaziyyesidir. Zira o kemiği kime verir ise o adamda bir büyük ehemmiyet! Öyle ya! Bu kürek kemiğini dişleri ve dili ile yalayıp temizledikten sonra onu bir aydınlığa doğru tutup şeffafiyet-i nisbiyyesinin müsaadesi derecesinde kemik içinde görebileceği kan lekesi gibi şeylerden manalar çıkaracak ve ehl-i meclise bu manaları anlatacaktır. Arnavutlar nezdinde bu, bir faldır. Hem de ne kadar mühim fal ya? Bu tefe'ülde mütefe'il her ne söyler ise sahih çıkacağına kimse şüphe edemez." (*Gönüllü*, s. 17)

Bu âdetin kadim bir âdet olduğuna işaret eden Ahmet Mithat, ne İslamiyet'te ne de Nasraniyet'te görülmediğini, putperestlik zamanlarından kaldığını belirtir. Arnavutların kürek kemiğinden bakılan fala verdikleri önemi ortaya koymak için yazar, buna dair mevcut olan hikâyelerden örnekler verir:

"Mesela falan vakit, falanca yerde bir kuzu yenilip falanca kimse o kuzu kemiğine bakarak valinin azlolacağını ve yerine ak sakallı bir adam geleceğini haber vermiş de üçüncü günü vali azlolunarak iki hafta sonra da ak sakallı vali gelmiş. Kuzu yemek ekseriya mevsim-i bahara tesadüf edeceğinden o yaz yağmurlar yağacak mı, yağmayacak mı, mahsulât bereketli olacak mı, olmayacak mı, dolu vesair âfât-ı

semaviye vuku bulacak mı, bulmayacak mı, hangi nev mahsul daha iyi olup hangisi o kadar iyi olmayacağına kadar kemiklerden edilen tefe'üllere Arnavutlar pek ziyade ehemmiyet verip inanırlar ve bunların birer birer vuku ve sudûruna muntazır kalırlar." (*Gönüllü*, s. 18)

Ziyafette Kahramanoğlu Mehmet Bey, kuzunun kürek kemiğini eline alıp temizledikten sonra Ömer Ağa'ya uzatır. Ömer Neşo, kemiğe bakarak yaklaşan bir savaş olduğunu haber verir. Misafirler sözün bu derecesinden etkilenmez; zira Yunanlıların ayaklandığı zamanlardır. Ancak Ömer Neşo fala devam eder. Sınırdan ahalinin kendi bulundukları tarafa doğru kaçtıklarını haber verir. Büyük bir bozgun Osmanlı Devleti'ni beklemektedir. Ömer Neşo'nun söyledikleriyle herkesin lokması boğazına durur. Birbirlerine teselli vermek için sofrada bulunanlar Ömer Ağa'nın söylediklerinin boşa çıkacağını söyleyip dikkate almamaya çalışsalar da içlerine bir kasvet çöker:

"- Adam sen de! Bizim Ömer Ağa'nın dediklerine bakmayınız! Ufacık bir kemik üzerinde bu kadar şey yazılı olamaz ya!" (*Gönüllü*, s. 22)

Rumeli taraflarında hüküm süren bir diğer boş inanç da vampirlere dayanır[302]:

"Rumeli'nde, ki bizim buralarda mevcut olan cin, peri, evliya falan rivâyâtı tamamıyla mevcut olduktan fazla, oralarda bir de 'vampir' evhamı hüküm sürer. Güya vefat edenlerden birisi kabrinde cadı olurmuş. Bu cadılık hâli etsiz, kemiksiz yalnız içi kan dolu bir tulumdan ibaret kalmak gibi bir hâlmiş. Geceleri cadı kabrinden çıkarak haneleri dolaşır, türlü ziyanlar yaparmış. Bu cadıları tekrar öldürmek sanatına vâkıf adamlar dahi bulunarak hükûmât-ı mahalliyenin müsaadesi veyahut cemaatlerin muvafakatı ile bunlar o müteveffanın mezarlarına giderler ve kıpkırmızı kızarıncaya kadar kızdırılmış olan uzun bir demir çubuğu mezara

[302] Şehnaz Aliş, *age.*, s. 154.

saplayıp, içindeki cadıyı bu suretle bir daha öldürürler de halkı bunların eza ve cefasından kurtarırlar.

Ne o? Gülüyor musunuz? Üsküp taraflarında böyle bir i'dâm-ı bade'l-mevti mahallî gazetesi yazmıştı da İstanbul matbuatı da nakl ve derceylemişti. Halk buna böylece inanır ya? Siz ona bakınız. (...)" (*Gönüllü*, s. 32)

Diplomalı Kız'da aldığı eğitim sonucu diploma sahibi olan Julie, elindeki diplomaya rağmen iş bulamayınca ve açlıktan kırıldıkları bir zamanda iş bulmak için yine sokağa çıkar ve bir cenaze arabasından düşen çiçeği alarak buketler hâlinde çiçek satar. Julie çiçek satarken yaptığı her buketin içine eski şairlerin şiirlerinden koymaya başlar ve diğer çiçekçi kızlardan ziyade insanlar Julie'nin buketlerine rağbet eder. Buketlerden çıkan beyitleri fal kabul eden Fransızlar Julie'den çiçek almada adeta birbirleriyle yarışırlar:

"Julie'nin sanatında asıl başka bir suret peyda eyleyen şey yapılan buketlerin herbiri içine bir kağıt konularak, o kağıdın da bir beyti havi olması kazıyyesidir. Bu beyitlerin birçoğu en eski şairlerin âsârından intihab olunurdu ki Fransız karileri meyanında bunların gayr-ı maruf ve adeta meçhul bulunmaları hemen yeni şeyler gibi telâkkilerine sebep oluyordu. Biraz da Julie'nin kendi mahsûl-i tab'-ı belâgat-perverîsi olarak vaz'olunuyorlardı.(...)

Adeta bazı kadınlar bu beyitleri bir fal ittihazına kadar vardırmışlardı. Yalnız bazı kadınlar değil, birtakım erkekler bile Julie'nin beyitleriyle tefe'ülde kadınlara peyrev oluyorlardı." (*Diplomalı Kız*, 82)

Ahmet Mithat Efendi, Julie'nin buketler arasına koyduğu beyitlerin müşteriler tarafından fal telâkki edilerek okunması üzerine, medeniyetin merkezi kabul edilen Paris'te falcılığın hâlâ devam etmekte oluşuna dikkat çeker [303]:

"Ne istiğrab ediyorsunuz? Paris'te hâlâ iskâmbil kâğıdıyla türlü fallar açılarak ahkâmına inandıkları ve sihirle, efsunla uğraşan karılara hâlâ birçok kimseler ve kibardan bile kadınlar müracaat eyledikleri hâlde bunda istiğrab olunacak ne vardır? Her hâlde Julie'nin falcılığı bunlara nisbetle pek masumane bir falcılık hükmünde kalır."[304]

Ahmet Mithat Efendi, hikâye ve romanlarında boş inançları ve zararlı âdetleri eleştirerek, okuyucuya "Batının pozitif dünya görüşü hakkında bilgi vermek" ve "Batı kültürünün ilk bilgilerini aktarmak" görevini üstlenir. Yazara göre her medeniyet gibi Batı medeniyetinin de hem iyi hem de kötü yönleri vardır, bunlara değinilirken neleri alıp neleri almamamız gerektiği de yazar tarafından topluma aktarılmaya çalışılır.[305] Orhan Okay, bu konuda yazarın bütün hücumlarını Batı'ya çevirdiğini söyler. Hakikatte akla uygun olmayan şeyin dinde de bulunmaması gerektiğini, Batılılarda bunun aksi olan pek çok örneğinin olduğunu zikreder yazar. *Diplomalı Kız*'da falcılığın gördüğü rağbete dikkatleri çeken Ahmet Mithat, *Hayret* romanında 13 sayısının uğursuzluğuna olan inancı açıklama gereği duyar. *Gönüllü* romanında kürek kemiği falının ısrarla putperestlikten kalma bir âdet olduğunun üzerinde durur.

Bununla birlikte konusu Osmanlı toplumunda geçen bazı eserlerinde de bu konulara yer verir. Büyücülükle geçimini sağlayan Saliha Molla'nın zengin olmasını açıklarken "memleketimizde efsuna, tılsıma filana edilen rağbetin derecesinden"[306]

---

[303] Orhan Okay, *age.*, s. 296.
[304] Ahmet Mithat Efendi, *Diplomalı Kız*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 90. Bundan sonraki alıntılar bu baskıdan yapılacaktır.
[305] Kenan Akyüz, *age*., s. 72.
[306] Ahmet Mithat Efendi, *Çengi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 8.

ibaresini kullanır.[307] Ahmet Mithat Efendi'ye göre efsunlara, tılsımlara inananlarımız yüzde seksen nispetinden ziyadedir. Durum Avrupa'da da aynıdır.

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında fantastik unsurlara yer verilmekle birlikte bu romanlardan sadece üçünde bu unsurların geliştiği olayların yürütücüsü kadın kahramanların yer aldığını görüyoruz. Öne çıkan romanlardan *Çengi*'de Saliha Molla, geçimini büyücülük yaparak, cinlerden haber almak suretiyle servet edinerek sağlamaktadır. Yazar, Saliha Molla ile ilgili bilgi verirken birçok ailenin ocağına incir ağacı diktiğini söyler. Dolayısıyla yazarın, insanların inançları üzerinden para kazanan Saliha Molla'yı açık bir şekilde eleştirdiğini söyleyebiliriz. *Acâyib-i Âlem*'de ise Miss Haft fala merak sarar ve ada yerlilerinden öğrendiği falcılıkla uzun süre ilgilenir. Aralarında karşılıklı bir ilgi bulunan Suphi Bey ile Miss Haft fal sayesinde birbirlerine gönüllerini açarlar. Fala burada görece olumlu bir işlev yüklenmiş olması dikkat çeker. Son olarak *Diplomalı Kız* romanında Julie'nin çiçeklere iliştirdiği beyitlere insanların göstermiş olduğu rağbet, insanların inanma ihtiyacının gündelik hayattaki olumlu dönüşümlere sevk eden bir işlev taşımasına ve insanların inanma ihtiyacından doğan faaliyetlerin gelir getirici bir mekanizmaya dönüştürülerek onların sömürülmelerine yol açabildiğine iyi bir örnek oluşturur.

İster İslam anlayışının kavramlaştırması sonucu semavi olana göre "akıl ve gerçek dışı" hurafe ya da boş inanç olarak nitelensin, ister geleneksel anlatılara ait motifler olarak değerlendirilsin bu unsurlar, Ahmet Mithat Efendi'nin anlatılarında kullanılmıştır. Geleneksel birikim ve kültürel deneyimlerle açıklanabilecek her iki durum karşısında yazarın konumu ise çoğunlukla eleştireldir; fantastik anlatıların türleşme sürecinden evvelki bir döneme denk gelen bu metinlerdeki geleneksel anlatıdan devralınan motiflere dönük eleştirel tutum, hem İslami dünya görüşünden kaynaklı hem de yeni roman anlayışının telkin ettiği Batı kaynaklı felsefi yaklaşımlardan türemiştir.

[307] Şehnaz Aliş, *age*., s. 156.

3. EĞİTİM VE ÇALIŞMA HAYATINDA KADIN

3.1. Eğitim ve Kadın

3.1.1. Kadın ve Kız Çocuklarının Eğitimi

Tanzimat'ın beraberinde getirdiği arayışların izdüşümleri kültür ve eğitim alanında da çok kısa sürede kendisini göstermeye başlamış ve dönemin aydınları halkın bu konuda bilinçlendirilmesi için üzerlerine düşen sorumluluğu önceden devralınmış modellemeler olmamasına rağmen samimi çabalarla sürdürmeye çalışmışlardır. Bu içten ve sürekli çabaların çerçevesini oluşturduğu programların en önemlilerinden birisi de toplumun eğitilmesidir. Ahmet Mithat Efendi toplumun yenileşme ihtiyacından doğan bu programın en gayretkeş sayılabilecek yürütücülerinden birisidir. Sadece öne çıkan romancı kimliği ile kalmamış, aynı zamanda bilim, fen ve edebiyatla ilgili bütün alanlarda üretken bir yazar olmuş, yayımladığı dergi ve gazetelerde bu çabalarını sürekli kılmış, bunun dışında ise yaklaşık iki yüz kadar eser yayımlamıştır. Üretkenliğinin neredeyse insanüstü bir çabaya dönüştüğünün göstergesi olan bu verimlerden dolayı kendisini "kırk beygir kuvvetinde bir yazı makinesi"; öğrendiği her şeyi başkalarına aktardığı ve kendiliğinden bir eğitici görüntüsü sunduğu için "hâce-i evvel" gibi sıfatlarla anmışlardır.

Ahmet Mithat Efendi bütün ömrünce öğretmek için öğrenmiş, her gittiği yerde ev ve mektebi beraber düşünmüştür.[308] Toplumsal alanda bir "medeniyet değiştirme" olarak nitelenen Tanzimat döneminde, bu durumu en geniş yönlü kavrayan yine Ahmet Mithat olmuştur. Medeniyet değiştirme olayının okumamış halk yığınlarına aktarılması, onların yeni medeniyetin çeşitli yönleri üzerinde aydınlatılması ve kendilerine ilk bilgilerin verilmesi gibi konularda göstermiş olduğu çaba çok önemlidir. Edebiyatı bir vasıtadan ibaret sayan Ahmet Mithat, halkın

[308] Ahmet Hamdi Tanpınar, *age*., s. 440.

medeni seviyesini yükseltebilmek amacıyla, önce onun seviyesine inmiş, ona kendi diliyle ve hoşlandığı şekilde hitap etmiştir.[309]

Toplumun eğitilmesi ve dönemin çağdaş görüş ve gelişmelerinden haberdar edilmesinin öncülüğünü üstlenen yazarların önde gelenlerinden biri olan Ahmet Mithat Efendi, kadının eğitimi ve görgüsü konusuna eserlerinde dönemindeki diğer yazarlara görece daha çok yer vermiş ve bu konuları gününün bir sorunsalı hâline getirerek işlemiştir. Bu konuya hangi yönleri ile değinildiğine temas etmeden önce kadın eğitimi alanındaki gelişmeler ve dönemin aydınlarının kadına bakış açısının örneklenmesi ve genel bir manzara çizilmesinde fayda vardır.

Ahmet Mithat'ın ömrü boyunca amansızca emek harcadığı alanlardan biri de eğitimdir. Yazar, Bağdat'ta bulunduğu sırada, Bağdat Sanat Okulları için yazıp da Bağdat'ta iki defa bastırdığı *Hace-i Evvel*'in üçüncü baskısı için hazırladığı müsveddeleri, Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın sıbyan mektepleri için düzenlemiş olduğu yarışmaya gönderir. Nazırın iltifatına tabi olan bu müsveddeler, ders kitabı olarak okutulmaya başlanır.[310] Yaptıkları bununla sınırlı kalmayan yazar, bu alandaki reforma dönük önerilerini ve çalışmalarını çeşitli vesilelerle sürdürür. *Basiret*'in 9 Nisan 1872 tarihli sayısında yazdığı "Bugünkü Gün" başlıklı makalesinde eğitimin Avrupa model alınarak ne derecede geliştirilebildiği konusu üzerinde durur. Yine aynı derginin 11 Nisan 1872 tarihli sayısında eğitimin vatan sahasına yayılmasında en büyük görevin millete düştüğü ve idaresinin tamamen milletin tasarrufunda olduğu okulların gerekliliği gibi dönemine göre çok çağdaş olan görüşler beyan eder.[311] Rodos sürgünü (1872) sırasında Dilaver Paşa'nın iltifatına tabi olmasının ardından onun takdiriyle "Medrese-i Süleymaniye" adında bir okul açan yazar, 30 Mayıs 1876'da affedilişine kadar geçen sürede bütün gayretini yoksul ada halkının çocuklarının eğitimine vakfeder.[312] Ahmet Mithat'ın ilk hikâyelerine başlık olarak koyduğu ve daha sonra da yazdığı ders kitabına ad yaptığı "hâce-i evvel" ibaresi,

---

[309] Kenan Akyüz, *age.*, s. 69.
[310] Hakkı Tarık Us, *Bir Jübilenin İntıba'ları Ahmed Midhat'ı Anıyoruz*, Vakit Gazetesi Matbaası, İstanbul, 1955, s. 37-38.
[311] Hakkı Tarık Us, *age.*, s. 43-44.
[312] Hakkı Tarık Us, *age.*, s. 57.

şöhreti ve eğitim alanındaki faaliyetleri arttıkça onu tanımlayan ikinci bir isim gibi olur.[313] Yazarın eğitim alanındaki faaliyetleri bu alanda yazılmış birçok kitap olarak semeresini vermiştir.

Tanzimat ile birlikte Osmanlı sisteminde köklü değişimler yapılması gerektiği gündeme gelir. Bu plan dâhilinde 1848'de Darülmuallim açılır. Kız çocuklarının gittikleri tek okul, cinsiyet ayrımı yapılmayan sıbyân mektepleridir. Ergenlik çağına gelindiğinde kadın ve erkeğin dünyalarının ayrılması dinsel zorunluluk olduğundan, ilköğretim sonrası ayrı okulların açılması gerekir.[314] Bununla birlikte "konak eğitimi" denilen varlıklı aile kızlarının özel hocalar eşliğinde gördükleri farklı bir öğretim biçimi de bulunmaktadır. Klasik harem eğitim biçiminin Tanzimat sürecine uyarlanmış hâli olan bu metot, soyut bilgi vasıtasıyla üst sınıf kadınının düşünce dünyasını şekillendirmektedir.[315] İlber Ortaylı, bu şekilde Osmanlı toplumundaki ortalamanın üstünde eğitim gören kızların, babaları ve kocaları tarafından şımartıldıkları sonucuna ulaşır. Yükselmek isteyen genç ulema üyeleri de, tanınmış hocaların kızları ile evlenmeyi tercih eder ve bu nedenle aile hayatında kadınlar üstün bir konumda olurlar. Ulema efendilerinin kızları 19. asırda büyük bir atılım gerçekleştirir ve Türkiye'nin kültürel hayatının hızını arttırırlar. Sadece şair, bilgili, ilginç kadınlar değil; sosyal reformatörler olarak ortaya çıkarlar. Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım bunlar arasındadır. Osmanlı ilmiye sınıfının servet, eğitim ve görgü sahibi bir sınıf olması dolayısıyla bu sınıf kadınlarının modernleşme hareketlerinde öncü rol üstlenmelerinin doğal karşılanması gerekir.[316]

İlk kız rüştiyesi 1858'de açılır. Hükümet 1861'de gazeteler aracılığıyla bunu duyurur ve kadın eğitiminin zorunlu olduğu bildirilir.[317] Bu okullarda nakış dışındaki dersleri erkek hocaların vermesi, kadınlar için bir öğretmen okulu açılması gereğini doğurur. Kız rüştiyeleri gerek bina gerekse müfredat bakımından erkek

[313] Hakkı Tarık Us, *age.* ,s. 78.
[314] Serpil Çakır, *age.*, s. 297.
[315] Sabiha Doğan, *Aydın Kadınlar Şair ve Yazarlar*, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2012, s. 53.
[316] İlber Ortaylı, *age.*, s. 45-47.
[317] Sabiha Doğan, *age.*, s. 55.

rüştiyelerinin çok gerisindedir. Ders programı toplumun kadından beklentileri doğrultusunda ev idaresi, ahlak, hıfz-üs-sıhha ve el hünerleri gibi konular etrafında şekillenir. Üstelik bu eğitim her yere yayılmaz, rüştiyelerin hemen hemen hepsi İstanbul'da açılır ve sayıları da ihtiyacı tatmin etmekten uzaktır. 1869 Maarif Nizamnamesi, kadının eğitimi için sınırlı da olsa önemli sonuçlar verecek çalışmaların başlamasını sağlar. Aynı yıl kadınlar için mesleki eğitime yönelik bir kız sanayi mektebi olan Yedikule Kız Sanayi Mektebi açılır. Ardından İstanbul'da üç kız sanayi mektebi daha açılır. İptidai ve rüşdi olmak üzere eğitim veren bu okulların öğrenci sayısı artırılarak eğitim süresi sekiz yıla çıkarılır. Maarif Nizamnamesi, kadın öğretmenlerin yetiştirilmesi için bir Darülmuallimât'ın açılmasını öngörür. Okul sayısındaki artışa rağmen, dinsel ağırlıklı eğitim sürmeye devam eder. 1895'te Kız Muallim Mektebi Talimatnamesi'nde yapılan değişiklikle, kadın ve erkek öğretmenlerin aynı yerde bulunmalarına izin verilmez. 1911'de kızlar için, rüştiyeden sonra gelen idadi mektebi ve ardından da bazı il merkezlerinde 5 yıllık kız muallim mektepleri açılır. 1913-14 öğrenim yılında ilk kız lisesi açılır. Gerek kadınların yoğun talebi, gerek sayıları artan kız idadileriyle kız öğretmen okulu ihtiyacının karşılanması düşüncesi, kadının yükseköğrenim hakkına kavuşmasını sağlar. Bu amaçla haftada dört gün olmak üzere, Darülfünun konferans salonunda herkese açık dersler verilmeye başlanır. Bu dersler sayıları 600-700'e varan kadınlar tarafından büyük bir ilgiyle izlenir. 12 Eylül 1914'te bu girişim İnas Darülfünunu'na dönüştürülür. Yükseköğrenimin karma hale gelmesi 1921'de gerçekleşir.[318]

Tanzimat'la birlikte kadınların ilerlemesi ve yükselmesi gerektiği düşüncesi aydın kesim tarafından kabul görmüş ve savunulmuştur; çünkü kadının oluşacak gelecek nesil üzerinde çok büyük bir etkisi vardır. Namık Kemal, *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yayınlanan "Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Layiha" adlı makalesinde, bir milletin çöküşünün kadınlarının eğitimsizliğinden kaynaklandığını ileri sürer. Şemseddin Sami, *Aile* adlı dergisinde ve *Kadınlar* adlı kitabında, kadınların eğitim görmesi ve öğretmenlik, hemşirelik gibi kadın işlerinde çalışması gerektiğini

[318] Serpil Çakır, *age.*, s. 297-303.

savunur.[319] Şemseddin Sami'ye göre kadınların eğitilmesi önemli iki sebebe dayanmaktadır: İlk olarak kadınlar yeryüzü ahalisinin yarısını teşkil ederler, bundan dolayı kadınların eğitilmesiyle insan türünün yarısı eğitilmiş olacaktır; ikinci olarak kadınların eğitimi evlatlarına geçeceğinden, kadınların eğitilmesiyle, gelecek için bütün insan türü eğitilmiş olacaktır.[320] İnsan topluluğuna verilmesi istenilen eğitim kadınlara verilmeli, insan topluluğuna öğretilmesi istenilen bilim ve fen kadınlara öğretilmeli, yaygınlaştırılması istenen fikirler kadınların zihnine bırakılmalıdır.[321] Şemseddin Sami de Namık Kemal gibi bir milletin kadınları eğitilmedikçe ilerleyemeyeceği görüşünü savunur ve kadınların güzel ahlakına dikkat edilmedikçe, milletleri harap eden sefahat ve kötü ahlaktan kurtulmak da mümkün olmayacaktır.[322] Kadınlar da eleştirilerini öncelikle eğitim alanına yöneltirler. *Hanımlara Mahsus Gazete* yazarları, kadınların anne ve çocuk yetiştiricisi olarak önemlerini vurgulamakla birlikte, kadınların eğitiminin milletin ilerlemesi açısından gerekli olduğunu savunurlar. Kadınlar, eğitimden mahrum edildikleri duygusunu hissettiklerini belirterek, terakki çağının dışında bırakılmalarına tepki gösterirler.[323] Tekrarlanan izlek aynıdır: Milletin ilerlemesinde, gelecek neslin yetiştirilmesinde kadınların eğitiminin önemi büyüktür.

Bu gelişmeler ışığında Ahmet Mithat Efendi, eserlerinde kızların tahsil-terbiye görmeleri gerekliliği üzerinde önemle durur, kadınlara eğitim ve çalışma hayatında eşit fırsatlar verilmesi hususuna dikkatleri çeker. Jale Parla, yazarın *Ana ve Baba'nın Evlat Üzerinde Hukuk ve Vezaifi* isimli eserine dayanarak Ahmet Mithat'a göre ideal eğitimi şöyle tanımlar: *Babanın vesayetinde, İslami ilkelere göre yürütülen ve Batı kültürünün denetlenerek dâhil edildiği bir eğitimdir.*[324] Kadınların öncelikle iyi bir eş ve iyi bir anne olmaları için okumaları gerekli görülür; ancak Ahmet Mithat'ın yine de gelenekten kopamadığını söyleyebiliriz. Bu tanıma göre babanın vesayetinde verilen eğitim, evlendiği zaman kadına kocası tarafından verilmeye

[319] Ayşe Durakbaşa, *age.*, s. 104-105.
[320] Şemseddin Sami, *age.*, s. 27-28.
[321] Şemseddin Sami, *age.*, s. 38.
[322] Şemseddin Sami, *age.*, s. 87.
[323] Ayşe Durakbaşa, *age.*, s. 106.
[324] Jale Parla, *Babalar ve Oğullar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 33.

devam edecektir, bilgi alışverişinde verici taraf koca olacaktır. Yazar, Fatma Aliye Hanım'ın kocası ile olan ilişkisini anlattığı *Fatma Aliye Bir Osmanlı Kadın Yazarının Doğuşu* isimli eserinde, Fatma Aliye Hanım'ın eşi Faik Paşa'nın iffetli bir kadının roman okumasının mümkün olmadığı yönündeki gelenekçi tutumuna değinerek Fatma Aliye'nin roman okumasına izin vermediğini belirttikten sonra, verici durumunda olması gereken Faik Paşa'nın bu evlilik için yeterli olmadığını söyler:

"[Fatma Aliye Hanım] hiç olmazsa öğrendiği Fransızca'yı kaybetmemek için zevciyle Fransızca konuşmak ihtiyaç ve lüzumunu ortaya koymuş, bundan da iki tarafın lisanı eşit derecede bilmemesinden dolayı bir fayda sağlanamamış[tır]. (...) Karı koca arasında bilgi alışverişi düşünülecek olsa bile işin tabiatı gereği "verici" koca olmak lazım gelirken, bu evlilikte öğreticinin kadın olması gibi ters bir durum ortaya çıkmıştır."[325]

Bu evlilikte Fatma Aliye Hanım'ın verici durumunda olması işin tabiatına "ters" olarak değerlendirilir. Dolayısıyla çağdaşlarına göre kadın ve kızların eğitimi konusu üzerinde daha çok duran Ahmet Mithat Efendi bir yönüyle hâlâ gelenekten sıyrılamamıştır.

Uzun yıllar boyunca eğitim kurumlarının kapıları kadınlara kapalı kalır. O dönemde kadınlar kütüphanelere bile alınmazlar. Okula giden erkek kardeşlerinin kitaplarını okuyan kadınlar, babalarının özel kitaplığından kitap aşırırlar, kendi başlarına hiçbir eğitim almadan yabancı dil öğrenmeye çalışırlar. Yazarlık mesleğinde varlık gösteremeyen kadınlar, bu sahada aktif olduklarında dahi kocalarından ya da babalarından izin almaksızın eser yayınlayamazlar. İlk çeviri eserinde "Bir Hanım" imzasını kullanan Fatma Aliye Hanım'ın bu eseri yazdığı anlaşılsa da yine de kabul görmez ve erkek kardeşinin ya da kocasının yazmış olduğuna inanılır.[326] Şiirlerinde toplumsal konuları işleyen ilk kadın şairimiz olan

---

[325] Ahmet Mithat Efendi, *Fatma Aliye Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 94.
[326] Sepil Çakır, *age*., s. 39-40.

Yaşar Nezihe, mahalle mektebine gizlice gitmek zorunda kalır, durum babası tarafından öğrenildiğinde ise evden kovulur:

"... Babam işitmiş: 'Bab-ı Âli'ye kâtip mi olacaksın?' diye saçlarımdan sürükledi ve evden kovdu! Vefâlı bir komşuya sığındım. İçimdeki okuma hırsını yenemiyordum. Beş param yoktu. Dere kenarlarında papatya, ebegümeci tohumları toplayarak aktarlara satardım. Kazancımın 40 parasını hoca hanıma, 40 parasını kalfaya verirdim. Gördüğüm bütün tahsil budur. Edebiyatı, şiiri, hele aruzla şiir yazmayı kendi kendime öğrendim."[327]

Kadınların okutulmasına karşı toplumda yıkılması gereken kuvvetli bir önyargı mevcuttur. Bu yargı kadınların ellerinden tutan erkek reformistler tarafından başlatılan hareketle kırılacaktır. Ahmet Mithat Efendi de bu reformistlerden birisidir.

Edebiyatın kendisinin bir eğitim aracı olduğu dönemde Ahmet Mithat Efendi, hemen hemen her vesile ile romanlarında kız çocuklarının ve kadınların eğitilmesinin, kadınların kendi geçimlerini sağlayabilecek bir meslek edinmelerinin gerekliliği üzerinde önemle durmuştur.

Üç kadının hikâyesinin anlatıldığı *Felsefe-i Zenân*'da, Fâzıla Hanım'ın eğitimi babası tarafından verilir, Ahmet Mithat'ın eğitim anlayışına uygun olarak "verici" burada babadır. Handan İnci, Ahmet Mithat'ın romanlarında ideal kadınları yetiştirenlerin ya bu konunun önemine inanmış olan babalar ya da eşinin zihinsel açıdan kendisine arkadaşlık etmesini isteyen kocalar olduğu tespitini yapar. Yani kadına bilginin yolunu açan erkeklerdir. Bu bilginin sınırlarını ve nasıl kullanılacağını da yine onlar belirler. Ahmet Mithat Efendi'nin belirlediği sınırları aşarak okuyan ve bu okumaların sonucunda topluma aykırı fikirler edinen Ceylan, yazarın lanetine uğrar.

---

[327] Akt. Serpil Çakır, *age*., s. 142.

Bir erkek yazarın kadın bakış açısıyla erkekleri eleştirdiği bu hikâyede asıl ilginç ve yeni olan, kadınların kendilerini geliştirmek, okumak, öğrenmek aşkıyla evliliğin sorumluluklarından ve bir erkeğe bağlanmaktan kaçmalarıdır. Evliliğin kadına yüklediği tekdüze, yıpratıcı işlerin kadının zihinsel gelişmesini engellediği iddiasıdır. Bu baskı ve engellenme duygusu erkeklerden nefret etmeye kadar gider.[328] Bu romanda verici değişecek ve babasından aldığı ilk eğitimden sonra Fâzıla Hanım, kadınlar için kadın eğitimini üstelenecektir. Amaç, iyi çocuklar yetiştirerek kültürlü bir anne ve kocasına iyi bir eş olmak değil, hayatı daha iyi anlayabilmek veya sadece okuma zevkini tatmaktır.[329] Fâzıla Hanım'ın aldığı tahsilin hususları şöyledir:

"Büyük Ayasofya mahallesi sakinlerinden Fâzıla Hanım, pederi Bedreddin Efendi'nin müddet-i hayatında kendisinden ulûm-ı âliyeyi tekmîl eyledikten sonra ilm-i hadîs ve ilm-i tefsîr vesâireyi dahi mücerred ihtimâm-ı tâm-ı zâtisiyle tahsîl edip pederinin vefâtından sonra dahi fünûn-ı hikemiyeyi merâk ederek tedârik edebildiği kitâblarla bil-iştigal fünûn-ı mezkûrece dahi bir hayli malûmât peydâ eylemişti. Kendisinin taallüm ve tefennüne ol kadar rağbet ve himmeti var idi ki pederinden intikal eden iki hâneden mezkûr Büyük Ayasofya'da vâki iki odalı bir evceğizi alıkoyup pederi hayatında sâkin oldukları sekiz on odalı bir büyük evi bir çok eşyâ-yı zâidesiyle berâber satarak ve akçesiyle eshâm alarak eshâmdan peydâ eylediği senevî on bin kuruş kadar varidâta kanaat etmiş ve binâberîn olanca vakt ü zamanını taallüm ve tefennüne hasredip hattâ hânesinde mutfak ittihâzıyla yiyeceği yemeği pişirmek ve bir kazan su koyup giyeceği çamaşırı yıkamak husûslarını dahi taallüm ve tefennünü mâni bir meşguliyet addiyle çarşı açısından yemeğini getirtmekte ve çamaşırını dahi hârica yıkatmakta bulunmuş idi." (*Felsefe-i Zenân*, s. 17)

Fazıla Hanım'ın görüştüğü tek kişi Ayasofya Kütüphanesi Hafız-ı Kütübüdür. Bu bey vasıtasıyla Ayasofya ve diğer kütüphanelerden, duruma göre sahaflardan istediği kitapları getirten Fâzıla Hanım, bu okuma hevesini evlat edindiği

[328] Ahmet Mithat Efendi, *Felsefe-i Zenân*, Yayına Hazırlayan: Handan İnci, Arma Yayınları, İstanbul, 1998, s. VII.
[329] Ahmet Mithat Efendi, *age*., s. VIII.

Âkıle ve Zekiye'ye de aşılar, düşüncelerini tamamen onlara aktarır, ikisine de az zamanda çok şey öğretir:

"Fâzıla Hanım'ın tezevvüc ve teehhülden pek büyük nefret ve istikrâhı olup âlemde mütâlaadan başka bir şeyden lezzet alamamakta bulunduğundan çocuklara dahi bu fikri îrâs etmeğe kalkışmış ve sırası geldikçe ve münâsebet düşürdükçe teehhül ve tezevvücün fenâlığından bahsetmeye ve âlemde her şeyden ferâgatle ömrün yalnız mütâlaa ile geçmesinde olan lezâizi sayıp dökmeğe başlamıştı." (*Felsefe-i Zenân*, s. 20)

Evlilik ile ilgili olumsuz fikirlerini küçük yaştan itibaren kızlara aşılayan Fâzıla Hanım'ın vefatından sonra, onun rahle-i tedrîsinden geçen Âkıle ve Zekiye de kendilerini ilme verir. Bu iki kızdan Âkıle, Fâzıla Hanım'ın fikirlerine tamamıyla varis olursa da *dünya zevklerine daha düşkün olan* Zekiye, Fâzıla Hanım'ın tavsiyesine uymayarak evlenir ve kocasının kendisini aldatması üzerine de verem olup ölür. Yazarın kadının kendini ilme vermesi, eğitilmesi gerekliliği üzerinde durduğu ilk eseri *Felsefe-i Zenân*'daki tutumu, son romanı *Jön Türk*'te değişir. *Jön Türk*'te oldukça serbest yetişen, iyi bir eğitim alan Ceylan, okuduklarından etkilenerek kendi toplumunun geleneklerine ters düşer ve yazarın istediği doğrultuda eğitim görmüş olsa da bu özelliğinden dolayı olumsuz bir tip olarak sunulur ve cezalandırılır.

Orhan Okay, bu kızların tahsilini psiko-patolojik bir vaka olarak değerlendirir.[330] Melin Has-Er ise kadının okutulması konusunda daima ısrarla davranan Ahmet Mithat Efendi'nin bu hikâyesinde, okumuş kadının hayatındaki dengeleri henüz bulamadığını, daha sonra kaleme aldığı roman ve hikâyelerinde, aile hayatını ahenkle yürüten okumuş kadın tiplerine geniş yer verdiğini belirtir.[331]

[330] Orhan Okay, *age.*, s. 372.
[331] Melin Has-Er, *age.*, s. 39.

Bu hikâyede kadının eğittiği bir diğer genç kız örneği, Zekiye'nin muallimeliğini yapmak üzere Âkıle'den ayrılmayı göze aldığı paşa kızıdır. Hikâyenin sonunda, Âkıle'ye olan biteni anlatan genç kız, hocasını Sıtkı Efendi'ye güvenmemesi konusunda sık sık uyardığını belirtir. Bu yönüyle genç kız Zekiye'den ziyade Âkıle'ye benzer.

Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrâr'da karşımıza çıkan üç kadın kahraman Cuzella, Esma ve Madam İlia'dan sadece Cuzella'nın eğitimi üzerinde durulmuştur. Annesini küçük yaşta kaybeden Cuzella'nın eğitimi serbest fikirli iki rahibe tarafından verilir:

" (...) Cuzella bu iki mürebbiyenin dest-i terbiyesinde perveriş buldu. Kendi lisanının pek mahir kâtibi ve hatta bir mutavassıt şairi olduktan fazla Fransızca'yı dahi kusursuz tahsil etmişti. Vakıa, fünûnun yalnız mukaddemâtını görmüştü.

Ancak kendisine fünûnca mukaddemâttan başka bir şeyin lüzumu olmayıp, asıl merak eylediği ilm-i edyân ve felsefede derece-i lüzûmun bile fevkine çıkmıştı. İşte Cuzella'nın taallüm ve tefennünü bu derece olup talâkat-ı lisânınca istidâd-ı mâderzâdîsini dahi şu miktar tahsil ile tevsi eylemişti." (*Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrâr,* s. 10)

Cuzella, ana diline usta bir yazar gibi hâkim olmakla birlikte, orta derecede bir şair seviyesine ulaşır. Ayrıca Fransızcası kusursuzdur. Asıl ilgilendiği alan ise felsefe ve ilahiyattır ve bu alanlarda da derin bilgi sahibidir. Ahmet Mithat Efendi'nin ideal kadın tipinin özelliklerini taşıyan Cuzella'nın bin beş yüz kitap ihtiva eden bir kütüphanesi vardır.

Ahmet Mithat Efendi'nin eğitme amacı güderek yazdığı ve zihniyet çatışması meselesini ortaya koyduğu *Felâtun Bey ile Râkım Efendi*'de kadın kahramanlar iki erkek kahramanın zıt dünyalarını yansıtan birer vasıta niteliğindedir. Hayatının her safhasında başarılı olan Râkım Efendi, kadın eğitiminde de başarılıdır.

Râkım'ın etrafını kadınlardan oluşan bir kalabalık sarar: Annesi ve dadısı Fedayi Kalfa, öğrencileri olan Jan ve Margirit, piyano hocası Jozefino ve eğitimini üstlendiği önce cariyesi sonra eşi olan Canan. Jan ve Margirit, Râkım'dan önce Türkçe, sonra da Klasik Edebiyat ve Farsça dersleri alırlar. Canan ise başta Türkçe olmak üzere Jan ve Margirit'in bildiği her şeyi öğrenir, onları geçmek için azmeder:

"'Hazır İngiliz kızlarını bugün başlattık ya! Dur bakalım şu çerkezi de başlatalım. Bu mu onları geçer yoksa onlar mı bunu' diye Canan'ı yanına çağırıp ona dahi hurûf-ı hecâyı tersim eyledi. Vay kızcağızdaki sevinç! Evet Çerkez kısmı okumağa pek haris olduğundan bu çerkeze okutmak kadar ibraz-ı muhabbet olamaz." (*Felâtun Bey ile Râkım Efendi*, s. 22)

Canan, musikiye merak salar ve Jozefino'dan piyano dersleri alır. Jozefino'nun ayrıca Canan'ı Fransızca konuşmaya zorlaması sonucu Râkım, Canan'a Fransızca öğretmeye hatta bir kestirme yoldan Arabî, Farisî dahi göstermeye başlar:

"Kızın zekâsı o kadar ki, Jozefino bir kere tarıf eylediği dersi bir daha tarıfe lüzum kalmayarak kızın kemaliyle ahzeylediğini gördükçe âdeta mütehayyir kalır ve binaenaleyh zavallı kızcağıza muhabbetini arttırdıkça arttırdı. Yani demek isteriz ki, Râkım'ın o akşamdan bed' ile vermeğe başladığı Fransızca dersi dahi Türkçe ve çalgı dersleri gibi sürat ve maharetle ahz u telâkki ederdi." (*Felâtun Bey ile Râkım Efendi*, s. 42)

Canan'ın romanda her şeyi çok hızlı bir şekilde öğrenmesi romanda ölçüsüzlük yaratır. Ancak Ahmet Mithat Efendi'nin tezi ve romanın gayesi bunu bir derece anlaşılır kılar. İnci Enginün, Canan'ın eğitiminin bu hızlı ilerleyişini Oğuz Kağan'ın çabucak büyümesine benzetir. Eski göçebe toplumun var olmak için Oğuz

Kağan'a ihtiyacı neyse Batı medeniyetine geçtiğimiz o yıllarda böyle çabuk öğrenen ve öğrendiklerini sonraki nesillere aktarabilen kadınlara ihtiyaç vardır.[332]

Râkım Efendi'nin tersine Felâtun Bey, Türk kadınlarıyla ilgili olumsuz düşüncelere sahiptir ve Fransız bir metres tutar kendine. Felâtun Bey'in çevresinde verilen bir diğer kadın, kız kardeşi Mihriban ise yine Ahmet Mithat Efendi'nin eğitim anlayışına paralel, kocası tarafından sabırla verilen terbiyeden sonra Felâtun'un düştüğü duruma düşmekten kurtulacaktır.[333] Bu romanda Ahmet Mithat Efendi'nin okuyuculara vermek istediği mesaj, öğrenmeye hevesli ve kabiliyetli olan genç kızların, sıkı bir çalışma ve iyi bir hoca ile amaçlarına ulaşırken; babasının zenginliğine güvenen ve her şeyi üstünkörü öğrenen genç kızların cahil kalacaklarıdır.

Yeryüzünde Bir Melek'te yer alan kadın kahramanlardan sadece Raziye'nin eğitim durumu ile ilgili bilgi sahibi oluruz. Raziye'nin eğitimi, Şefik ile birlikte başlar. Şefik'in babası Hacı Hafız Mehmet Singapurî, anadili olan Urducadan başka Farsça ve Arapça bilmektedir. Dünyanın pek çok yerini gezmiş, görmüş, çok okumuş, çevresindeki insanların takdirini kazanmış olan bu âlim tarafından iki çocuğa öğretilmedik ilim ve belletilmedik bahis bırakılmaz:

"'Mademki iki yaşında bir çocuk koca bir lisan öğreniyor. Dört yaşındaki çocuk her şeyi öğrenebilir. Bilfarz ehemmiyetini takdir edemeyecek olsa da zararı yoktur. Zira lisanı dahi ehemmiyetini takdir edemeyerek öğrenip sonra takdir eylediği gibi mebâhis-i sâirenin de öyle sonradan ehemmiyetini takdir edebilir' davasında bulunduğundan ve gündüz akşama ve gece nısf-ı leyle kadar bu iki çocukla iştigalden başka hemen hiçbir meşguliyeti bulunmadığından, artık zekâları dahi derece-i matlûbenin fevkinde bulunan bu gençlere öğretmedik ilim ve belletmedik bahis bırakmamak mertebesinde sa'y ve himmet, bunları gerçekten

[332] Nazan Kul, *Ahmet Mithat Efendi'nin Roman ve Hikâyelerinde Eğitim Aracı Olarak Edebiyat: Kadın ve Kız Çocuklarının Eğitimi*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009, s. 94.

[333] Mihriban'ın geçirdiği dönüşüme daha önce yer verildiği için tekrara düşmemek adına burada söz konusu bölüme değinilmeyecektir.

mükemmel bir terbiye ve tahsil dairesinde büyütmüştür." (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 32-33)

Kafkas romanında almış olduğu eğitimle öne çıkan roman kişisi Katerina'dır. Katerina'nın tâlim ve terbiyesine ailesi büyük özen gösterir. Slav dilinde basılmış olan kitapların birer nüshası Katerina'nın kütüphanesinde bulunur. En meşhur ressamların eserlerinden birer örnek yine dairesinin duvarlarını süsler. Görüşüp tanıştığı kadın erkek birçok ahbabının tasvirlerinden oluşan birkaç ciltlik albümü, Sohum civarında rastlanan her çeşit ve renkteki böcekten oluşan koleksiyonu vardır. Rus bestekârları tarafından bestelenen Kafkas havalarını ustalıkla çalan Katerina, romanın diğer bir kadın kahramanı olan Esma Can'dan birçok yönüyle ayrılır. Esma Can'ın eğitimiyle ilgili, bülbül gibi güzel olan sesiyle *Kur'an* okumasından başka bilgi verilmez. Kaplan Bey, Esma Can'ı kıskanan Katerina'ya, kıskanmaya lüzum olmadığını onun Rus dilini bile bilmemesiyle açıklama yoluna gider.

Suphi ile Hicabi'nin yolculuğunun anlatıldığı *Acâyib-i Âlem* romanında onlara yolculukları boyunca eşlik eden Miss Haft ve Moskova'da tanıştıkları prenses, aldıkları eğitimle öne çıkan kadın kahramanlardır. Hicabi'nin ailesinin yolculuğa çıkma kararı alan Hicabi'ye verdiği tepki, iyi eğitim görmediklerinin işaretidir:

"Hele seyahat denilen şey hakkında Hicabi Efendi ailesince malûmat o kadar azdı ki: 'Biraz da seyyah olarak ömür süreyim' sözü Hicabi Efendinin ağzından çıktığı zaman 'A! Üstüme iyilik sağlık! Elde keşkül hû bereket Allah diye dilenmek size mi kalmış?' dediler ki bu hâlde seyyah lâfzından Buharalı dervişleri anladıkları anlaşılınca Hicabi Efendi anlayışları bundan ibaret olan kadınların âdeta hâllerine acıdı." (*Acâyib-i Âlem,* s. 40)

Hicabi kadınların verdiği cevaptan, seyyah denilince onların aklında ceylan derisi sırtta, külah başta Buharalılar kıyafetine girerek memleketten memlekete,

tekkeden tekkeye gezen bir dervişin canlandığını anlar. Yazar, Hicabi'nin ağzından kadınların eleştirisini yaparken, Batılı kadını üstün tutar:

"Hiçbir şey hakkında bir gûne fikr-i mahsûsları olmayan o bîçareleri bundan dolayı tayip etme! Kadın bu! Bahusus Osmanlı kadınları! Avrupa kadınları olsalar kocaları ile beraber seyahate çıkarlardı. Fakat bizim kadınlar buradan Boğaziçi'ne misafirliğe gidecek olsalar hanenin yarı eşyasını bohçalara doldurup beraber götürürler." (*Acâyib-i Âlem,* s. 41)

Seyahatin başlamasıyla birlikte romanda eleştirilen Osmanlı kadınlarının karşısına, her şeyden haberdar olan Rus prensesi ile prensesin Suphi ve Hicabi Bey ile tanıştırdığı, tek başına yolculuğa çıkan İngiliz Miss Haft çıkarılacaktır. Ana dili dışında Fransızca, Almanca ve İngilizce bilen prensesin, Osmanlı kadınları ve harem ile ilgili sorularına cevap veren Suphi ile Hicabi, Osmanlı kadınlarını olumlu bir şekilde yansıtırlar. Prenses kadar dil bilmese de öğretmen bir babanın kızı olan Miss Haft, öğrendikleriyle tek başına dünyayı dolaşmaya yetecek kadar cesaret edinmiş ve merakı, hevesi sayesinde bu yolda hayatını şekillendirmiştir.

Dürdane Hanım romanında karşımıza çıkan kadın kahramanlardan eğitimsiz olan Dürdane Hanım ile babası tarafından tahsil ve terbiyesine önem verilen Ulviye Hanım arasında bir karşılaştırma yapıldığı görülür. Ulviye Hanım her geçen zaman gelişimini sürdüren, çok okuyan bir kadındır:

"Ya ne kadar terbiyeli, ne kadar nazik bir kadındır! Hem de terbiye ve nezaketi yalnız hulkî olmayıp bir çok cihetleri dahi kesbîdir. Nasılsa pederi bu kızın tâlim ve terbiyesine pek ziyade ehemmiyet verip Farsi ve Arabiyi pek mükemmel tahsil eyledikten mâadâ İngiliz lisanını da gereği gibi ele getirmiştir. (...) Bundan maada Ulviye Hanım'ın edebiyata dahi pek ziyade merakı olarak roman ve tiyatro suretinde ve şiir ve inşâ vadisinde her ne çıkarsa cümlesini alıp kemal-i dikkatle okur." (*Dürdane Hanım,* s. 57)

Dürdane Hanım'ın tahsilinden ise roman okumadığına dair verilen bilgi ile haberdar oluruz. Zaten romanda başına gelen her şey, tecrübesizliğinden, hayatın acımasız yüzü ile romanlar vasıtasıyla da olsa tanışmamış olmasına bağlanır.

Vah'ta eğitimi üzerinde durulan kadın kahraman Ferdane'dir. Baba evinde iyi bir eğitim gören Ferdane Hanım, sözlüsü ile evlendirileceği zaman ona Arapça ve Farsça ders veren Hoca Kutbettin Efendi, bu kadarcık bir çocuğun gelin edilemeyeceğini, üstelik çok güzel okuduğunu söyleyip, en azından okumayı yazmayı bitirene kadar sabretmeyi salık verir. Ferdane Hanım'ın vefatıyla birlikte baba makamına kaim olan hoca, gece gündüz yanında olduğundan Ferdane dahi hoca olacak kadar olur. Ferdane Hanım'ın eğitimi romanın diğer kişisi çerçi kadın, Despino tarafından dile getirilir:

"- Ne diyorsunuz a beyim ne diyorsunuz? Kitapları devrediyor. Kaleminden kan damlıyor. Zaten o kadar güzel söz söyleyebilmek benim gibi cahillerin kârı mıdır? Ferdane Hanım beyitler bile düzüyor." (*Vah*, s. 69)

Esrâr-ı Cinâyât romanının kişi kadrosunda eğitimi üzerinde durabileceğimiz kadın kahramanlar Hediye Hanım ve onun küçük yaşta alıp büyüttüğü Peri'dir. Olaylar Hediye Hanım'ın etrafında düğümlenir. Görünürde küçükken satın alıp yetiştirdiği cariyeleri pahalı fiyatlarla satan Hediye Hanım, aslında elmas kaçakçılığı yapmaktadır ve birçok kişiyi de boş vaatlerle bu işte kullanmaktadır. Şeytana külâhını ters giydirmeye muktedir zeki bir kadın olduğundan bahisle, söz söylediği zaman herkesi *güftâr-ı şîrînine* hayran bıraktığı belirtilir. Hediye Hanım, Peri'yi satın aldığı zaman konakta bulunan Mustafa, Peri'yi sahiplenir ve Hediye Hanım da Peri'nin terbiyesini ona havale eder, yine bilgiye açılan kapının eşiğinde bir erkek vardır:

"Peri henüz Türkçe bilmez acemi bir kızdı. Türkçe öğrettim, okuttum. Arabî ve Farisîden maada epeyce Fransızca dahi talim ettim. Piyano, keman, ud olmak

üzere üç sazda mahir bir sazende olup, kendiliğinden peşrevler, şarkılar besteleyecek kadar da musikide behre peyda eyledi."[334]

Mustafa'nın mektupları ile cinayetler aydınlandığında Hediye Hanım mahkemeye çıkarılır, kendisini savunması için Ermeni bir avukat tutan Hediye Hanım, savunması sırasında dayanamayıp sözün arasına girer ve savunmasını serbestane bir tavır içinde o kadar basit ve açık bir şekilde yapar ki bunun üzerine herkes hayret eder:

"-Hediye Hanım kendisini müdafaaya bu kadar muktedir ise avukata ne lüzum varmış? Avukat onun yanında lâl oldu kaldı." (*Esrâr-ı Cinâyât*, s. 209)

Kendi kendisini eğiten, çevresindeki insanları da kötü amellerine alet eden, onlardan faydalanan Hediye Hanım, zekâsını kullanarak, mahkeme heyeti karşısında soğukkanlı bir tavır takınmış, kendisini güzel bir şekilde ifade etmiş ve bu sebeple de idam cezasına değil kürek cezasına çarptırılmıştır. Peri ise Mustafa'nın onu yetiştirmek için verdiği çabayı boşa çıkararak Hediye Hanım'ın kurbanı olur ve daha sonra da tüm hatalarını hayatıyla öder.

Hayret romanında Hintli Safa Kok Sanc'ın özenle tahsil ve terbiyesi üzerinde durduğu kızı Mihriban, Fransızca, İngilizce ve Farsça bilir. Babasıyla birçok konu hakkında tartışabilecek kadar rahat yetiştirilmiştir:

"... Hindistan ahlâk ve âdâtınca, bir kızın babasına bu yolda keşf-i esrâr etmesine eğerçi pek de ihtimal tasavvur olunamazsa da Mihriban, İngiliz terbiyesi almış bir kız olduğu gibi babası dahi bunca senelerden beri İngiliz ve Avrupa terbiyesine mahkûmen yaşamış bulunduğundan, kızının böyle evlâtlık haddini (kendi itikad-ı kadîmince) tecavüz etmekte bulunmasına katlanmak mecburiyetinde

[334] Ahmet Mithat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyat*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 128. Bütün alıntılar bu baskıdan yapılacaktır.

bulunuyordu. Ya katlanmamış olsa eline ne geçecek? Mademki Avrupa bilâdında bulunuyorlar, nerede olsalar ve kız hangi mahkemeye müracaat eylese rüşdünü ispat ederek babasının mahkûmiyetinden kendisini kurtarabilir. Ama işin buralara varmaması ve babayla kızın bir fikr-i i'tilâfla hasbıhâl etmesi elbette ikisini de memnun edecek ahvaldendir."[335]

Mihriban aklıyla hareket eden bir kadındır, roman boyunca her durum karşısında tavrı aynı olur, her şeyi önce akıl ve mantık süzgecinden geçirerek ona göre hareket eder, söylenen sözlere kolay kolay inanmaz:

"Mihriban öyle pederi gibi putlardaki keramete ervâh-ı gaibenin ehl-i zemîn ile münasebetine filânına inanacak derecelerde kec-nazar, tenk-fikir bir kız olmayıp okumuş bulunduğu kitaplarla efkârını tenvir ve tevsi eylemiş olduğundan, icra eylediği hünerlerin esrâr ve hikmetini kendisi dahi bilmediğine dair Acem tarafından söylenen sözlere hiç de sahih nazarla bakmamıştı." (*Hayret*, s. 200)

Romanın bir diğer önemli kadın kahramanı Anj ise bir hokkabaz olan Mösyö Sanço tarafından, yol üzerinde bir ağacın çatalları arasına bırakılan kundakta bulunur ve evlat edinilir. Anj'a bir hoca tutan Mösyö Sanço, onu bir kibar kızı gibi büyütür. Daha sonra Paris'te tutulan kadın muallim sayesinde Fransızca, İngilizce ve piyano dersleri alan Anj, tıpkı Canan gibi mükemmel surette kendisine öğretilen her şeyi kavrar. Ancak başına gelen felaketlerden bir türlü kurtulamaz.

Tiflis'ten uzaklaştırılan Prenses Meryem'in kızı Heleni'nin kendilerini memleketlerinden uzaklaştıranlardan intikam alma düşüncesine dayanan *Gürcü Kızı Yahut İntikam*'da Prenses Heleni, iyi eğitim almış bir genç kızdır; ancak almış olduğu eğitime dair bilgi verilmez. Onun olaylar karşısındaki tavrından, romanın bütününe yayılmış olan davranışlarından anlarız biz eğitim seviyesini. Zengin bir ailenin himayesinde Tiflis'e dönen Heleni, Prens Çiçiyanof'la evleneceği için Gürcü

[335] Ahmet Mithat Efendi, *Hayret*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 152. Bütün alıntılar bu baskıdan yapılacaktır.

dilini öğrenmek isteyen Siranuş'a öğretmenlik yapar. Siranuş'un eğitimi ile ilgili ayrıntılı bilgi verilir. Siranuş anadili Ermeniceden ve onun eski bir uzantısı olan Kraperden başka Rusça, Fransızca, Almanca bilmektedir. Gürcü dilini de kolaylıkla öğrenir. Resim, müzik gibi güzel sanatlarda da mahirdir. Bir vesileyle Heleni ile Siranuş arasındaki farkı belirtir yazar:

"Kibarane terbiye ile vazî'âne terbiye arasında hikmetçe bir büyük fark vardır ki o dahi terbiye-i kibârâneye nail olmuş bulunanlar âlemde her şeyin kendi üzerlerine uymasını istedikleri hâlde vazî'âne terbiye almış bulunanlar âlemde her şeye kendilerini uydurmak vazifesine ittiba eylemelerinden ibarettir. Eğer insan için zaruret ve ihtiyaç denilen esbâb-ı mücbire ve mübrimeden masuniyet taht-ı te'mînde bulunsa idi şu iki sûret-i terbiyenin birincisi insanı daha ziyade bahtiyar eyleyeceğine şüphe edilemezdi. Ancak böyle bir temin kabil olamayacağından sûret-i ûlâ terbiyesi ekseriya kendi erbabını rahatsız ederek ikinci sûret-i terbiye ise kendi erbabını daima bîhuzur ve ârâmiş-bâl ile yaşattırır."[336]

Bir dediği iki edilmeden her arzusunun yerine getirilmesine alışan Matmazel Siranuş, esir düştükleri Hüseyinkulu Han'ın sarayında başkalarının arzusunca hareket etmek zorunda kalır. Hüseyinkulu Han'ın ilgisinin Heleni'de olması ise onu daha da sinirlendirmektedir. Hüseyinkulu Han'ın iki kızdan mürebbiye olana küçük hanım olandan daha çok iltifat etmesi, yazarın olayla eğitimde vermek istediği en önemli hususlardan biridir. Bir demokrat olan Ahmet Mithat Efendi, kişinin değerinin statüsüyle değil, bizzat taşıdığı niteliklerle ölçülmesinden yanadır. Hanım ile hizmetkâr durumunda olan iki kız, kendilerine o sıfatı veren dünyadan ayrılıp bu yeni dünyaya gelince, Heleni elinden alınmayacak kalıcı değerleriyle üstünlüğünü ispatlamış olur. Bunu fark eden de Bakü Hanı'dır [337]:

"Şu iki nevi terbiyenin Hüseyinkulu Han nezdindeki tesiri de şâyeste-i ibret bir surette görüldü. Zira bu iki kız dairece henüz acemilerden addolunarak

[336] Ahmet Mithat Efendi, *Gürcü Kızı Yahut İntikam*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 187. Bütün alıntılar bu baskıdan yapılacaktır.
[337] Nazan Kul, *age.*, s. 491.

terbiyeleri bazı kudemaya havale kılınmış idiyse de hâl ve şanları cevâri-i sâireye makîs tutulmayıp Hüseyinkulu Han nezdinde bir ehemmiyet-i mahsûsayı haiz bulunduklarından hanın bunlarca mücâmele nevinden muamelesi yevmiyet peyda eylemişti. (...)" (*Gürcü Kızı Yahut İntikam* s. 188)

Diplomalı Kız'da, kızların erkeklerle eşit haklara sahip olarak eğitim-öğretim görmeleri ve gördükleri eğitim sonunda da bir işe yerleştirmeleri gerektiği tezini savunan Ahmet Mithat Efendi, Paris'te Muallim Mektebinden öğretmenlik diploması alarak mezun olan Julie Depres ile bu düşüncelerini ortaya koyar. Eğitimli kadınların, beklenmedik durumlarda kendilerine bir çıkış bulduklarını *Diplomalı Kız* hikâyesi ile gösterir. Julie'nin okumasını annesinden çok babası Jean Depres ister ve bu yolda para biriktirerek, elinde avucunda ne varsa kızı için harcamaya başlar:

"Evet, Jean Depres kızını terbiye etmek sevdasına düştü. Hem öyle olur olmaz terbiyelerden değil! Maârif-i intihâiyyeye kadar çıkaracak. Madam Depres kocasından daha âkil çıkmaya gayret ederek Jean'ın bu arzusuna muhalefet etmek istiyor ama galebe kabil mi?" (*Diplomalı Kız*, s. 17)

Julie'nin annesi Polini, hem Julie'nin tahsili süresince hem de Julie tahsilini tamamlayıp diplomasını aldıktan sonra iş bulamayınca içine düştükleri durumdan kızı Julie'yi sorumlu tutar ve şikâyet eder:

"Julie maârif-i tâliyeyi bitirdi. Bunda da maârif-i ibtidâiyye derecesinde pek de nispetini düşürmedi. Kırk beş mevcutlu bir sınıfta dördüncü oldu. Az değil a? Hele sadası da güzel. Muzika fennince terakkisi yolunda. Ne güzel resimler yapıyor. Ne âlâ el işler öğrenmiş.

Bunların hepsi iyi ama validesi memnun değil. O resimlerin güzelliği mektepçe musaddak. O el işleri mektepçe mazhar-ı takdîr oluyor. Çarşıda bir para etmezler. Kız artık küçük mü sanki? Yaşı on dördü geçti. Onun kadar kızlar öyle el

işleri yapıyorlar ki günde bir buçuk franga para demiyorlar. (...)" (*Diplomalı Kız*, s. 21)

Julie öğretmenlik diplomasını aldığında aile iyice fakir düşmüştür, üstelik babası da rahatsızlanıp güçten düşmüş, eskisi kadar çalışamaz olmuştur. Julie başvurduğu her işten eli boş döndükçe, aile bir kuru ekmeğe muhtaç kaldıkça Polini, Julie'yi iş edinmediği yetmiyormuş gibi bir de onlara yük olmakla suçlar:

"Asıl kabahat sende değil baban olacak aptalda! Seni benim istediğim yolda terbiye eyleseydi şimdi aşinalarımızın, dostlarımızın kızları gibi sen de ya bir modestro olurdun, ya çiçek yapmakta mahir bir işçi. Haftada anana babana birkaç frank olsun getirirdin. Hiç olmazsa bir yere besleme, hizmetkâr sıfatıyla kapılanırdın da bari anana babana yük olmazdın." (*Diplomalı Kız,* s. 9)

Julie annesinin şikâyetlerinden bıkarak, her gün iş aramak için dışarı çıkar ve soğukta gezmedik dolaşmadık yer bırakmaz. Bir gün önünden geçen bir cenaze arabasından düşen çelengi alarak bir köşeye oturup çelengin çiçeklerinden bir sürü küçük buket yapar ve akşamları tiyatro binasının önünde satarak para kazanmaya başlar. Diğer çiçekçi kızlar gibi sıradan bir şekilde değil, şiirler okuyarak satar çiçekleri. Bu da kalabalığın ilgisini çeker ve Julie, bundan sonra çiçekleri içlerine koyduğu şiirlerle satmaya koyulur. Bu şiirler insanlar tarafından fal kabul edilir ve herkes Julie'nin çiçeklerini bu dörtlükler için almaya başlar. Julie ailesinin ve kendisinin düşmüş olduğu bu zor durumdan yine almış olduğu eğitim sayesinde kurtulmasını bilmiştir:

"Evet! Julie bu meseleyi pekâlâ hâlleyledi. Şükûfe-fürûş dahi olacak olsa kızları terbiye ve talim etmelidir. Yalnız çiçek satmakla şu saadete nail olmak mümkün olsaydı her şükûfe-fürûş kızlar nail olabilirlerdi. Terbiye ve talim-i nisvân için memâlik-i sâirenin de Fransa'dan farkı yoktur. Hatta bizim dahi farkımız yoktur. Bir kız her ne olacak olursa olmalı, talim ve terbiyesini ikmâl etmiş bulunmalı. 'Bizde kızların talim ve terbiyesine lüzum yoktur.' demek için 'Bizde erkeklerin de

talim ve terbiyesine lüzum yoktur.' diyebilmek cesaretini peyda etmelidir.(...) Kadınlardan dahi tabîbeler, eczacılar, cerrahlar, kabileler, muharrirler, feylesoflar, muallimeler falanlar filânlar çoğalıp meydan aldıkları zaman o tekzib-i maddî vukua gelecektir. Ama o zaman ne zamandır? Daha çok uzakta mıdır? Gaybı Allah'tan başka kimse bilmez." (*Diplomalı Kız*, s. 108)

Orhan Okay'ın da ifade ettiği gibi yazar burada, cemiyet içinde kadının rolünü erkekle eşit kılacak kadar feministtir.[338]

Müşahedat'ta evlilik dışı ilişki sonucu dünyaya gelen çocukların yatılı okula verildiğini görüyoruz. Babası tarafından tâlim ve terbiye amacıyla rahibelere emanet edilen Agavni, iyi bir tâlim ve terbiye aldığı gibi dil de öğrenir. Fransız muallime olan Madam C…'nin pansiyonunda yolları kesişen Agavni ve Siranuş, dostluklarının temellerini de burada atarlar. Agavni aldığı derslerden sıkılıp sürekli roman okurken, Siranuş bütün derslerde başarı gösterip en çok da müzik konusunda yeteneğini sergiler.

Romanın bir diğer kahramanı olan Feride, Seyyit Numan'ın hastalıklı ve zayıf kızıdır. Seyit Numan, kızının zayıf bünyeli olması nedeniyle tahsil sırasında yorulacağını düşünerek, tahsile gerek görmez. Feride, tüccar olan babasının işleri yoğun olduğu için, cahil annesi ve konu komşunun elinde kocakarı masalları dinleyerek büyür. Tıpkı, *Çengi*'deki Daniş Çelebi gibi kendisine hayalî bir dünya yaratır. Yazarın eserleri arasında iyi babanın kötü evlâdı olarak nadiren görülen bir şahıstır.[339] Feride'nin tahsil ve terbiyeden uzak tutulduğu, Refet'e olan aşkını ilan etmek üzere yazdığı mektup ile okuyucuya gösterilir. İmla, ifade yanlışları düzeltilse bile ifade berbattır ve okunması her yerde uygun olmayacak şekilde kaleme alınmıştır. Kendisini Arzu'ya, Refet'i Kamber'e benzeten Feride, Refet'in kendisini babasından istemesini tavsiye edip, aksi takdirde kendisini kuyulara atacağından dem vurur.

---

[338] Orhan Okay, *age.*, s. 375.
[339] Nazan Kul, *age.*, s. 246.

Kadın eğitimi üzerinde önemle durulan bir diğer roman *Taaffüf* tür. Bu romanda da kadının eğitimini erkek üstlenir. Önemli bir mutasarrıf olan Daniş Bey'in kızı Sâniha, ailenin tek çocuğu olması sebebiyle el üstünde tutulur. Sâniha'dan önce dünyaya gelen çocuklarının ölmesi sebebiyle Sâniha'nın da öleceği korkusuyla Doktor Fratenberg isminde Alman asıllı Fransız tutulur:

"...Bu çocuk dâr-ı dünyâda bir tanecik nûr-ı dîdesi hükmünü aldı. Başka işi gücü de kalmamış olan Dâniş Bey Sâniha'nın üzerine tir tir titriyor, onu esen yellerden esirgiyor. Kendisi artık yaşını başını almaya başlayıp, vücudunda hissetmekte olduğu yellerden, romatizmalardan ve oburlukla işret belâsının mahsulâtı olan ittisâ ve za f-ı mideden filanlardan dolayı muayenât ve tedâbir-i tıbbiyeye sık sık ihtiyaç gördüğü gibi, bir tanecik sevgili kızının hıfz-ı sıhhati için dahi ale'd-devâm ârâ-yı tıbbıyeye ihtiyacı var. Binaenaleyh Doktor Fratenberg namında bir tabibi maaş ile hanesine tayin ve ilhak eyledi." (*Taaffüf*, s. 24-25)

Anne ve babasından çok Doktor Fratenberg'le vakit geçiren Sâniha'nın ilk kelimesi Fransızca olunca annesi çok endişelenir ve kızıyla büyüdüğünde tercüman vasıtasıyla konuşmak istemediğini Dâniş Bey'e dile getirerek kızına Türkçe öğretme girişiminde bulunur:

"O da kendi lisanını öğretmek gayretine düştüğünden bir taraftan Seniha Hanım, bir taraftan Doktor Fratenberg çalışa çalışa iki buçuk yaşını bulan Sâniha hem Türkçeyi, hem Fransızcayı lisân-ı mâderzâdı olarak söylemeye başlayıp üç buçuk dört yaşlarına doğru bu lisanların ikisini de ikmal edegitmiştir." (*Taaffüf*, s. 27)

Böylece Sâniha Hanım üç buçuk, dört yaşına geldiğinde hem Fransızca hem de Türkçe olmak üzere iki ana dili vardır. Beş yaşına geldiğinde "talim ve tedrisine" başlanan Sâniha Hanım'a Türkçe öğretmek üzere öğretmen tutulur, bir yandan da babası ders vermekte, Doktor Fratenberg de Fransızca okuma yazma öğretmektedir. Ancak Sâniha Fransızcayı gereği gibi okuyup yazdığı hâlde Türkçede henüz bu

başarıyı sağlayamaz. Bunun sebebini yeni "usûl-ı tedrîs"in yayılmamasına bağlayan yazar, Sâniha'nın Türkçede sağladığı gelişmeyi de babasının Mısır'da öğrendiği usûl-ı tedrîs taklit çalışmasının sayesinde olduğunu belirtir. Böylece eğitim sistemi eleştirilmiş olur. Melin Has-Er, yazarın Sâniha vesilesiyle 1890'lı yılların eğitim sistemini ders malzemesi ve öğretim metotları bakımından; bir yandan 1870'li yılların başarısızlığı sabit olmuş ve terk edilmiş sistemiyle, bir yandan da Batı'daki örnekleriyle mukayese etmekte, eskinin tenkidini, yeninin müdafaasını yapmakta olduğunu belirtir.[340] Bir Fransız kızından daha mükemmel surette Fransız dilini bilen Sâniha, biraz da Arapça ve Farsça öğrenir; ancak Türkçesi hâlâ yetersizdir. Babası Dâniş Bey'in ölümüyle Sâniha'nın eğitimi o müddet zarfında kesintiye uğrar ve bu hadiseden sonra Doktor Fratenberg'in önemi daha da artar.

O dönem kızları için iki tür eğitim söz konusudur: *"Osmanlı kibarı meyanında kızları şairiyet derecesinde tedris ve tâlim edenler epeyce vardı. Etfâl-i inâsın terbiyesi şimdiki gibi taammüme takarrüp etmemiş idiyse de hususî surette talim edilmiş birçok kızlar bulunduğunu biz dahi o zaman yetişmiş olmak hasebiyle ilme'l-yakîn biliyor, ayne'l-yakîn görüyorduk."* (*Taaffüf*, s. 29) diyen Ahmet Mithat Efendi, Osmanlılık dairesinde terbiye edilen kızların Fransızcadan mahrum bir şekilde yetiştiklerini, çoğu Mısır'dan olan ailelerin kızlarını Fransızca "tâlim" ettiklerini, Fransız "dâye"lerinin ellerinde büyüyüp, Fransız muallimlerinin ellerinde terbiye edilen bu kızların bir Fransız kızından hemen hiç farkları olmadığını "mülâkat" ve mükâleme"lerinde gördüğünü söyleyerek Türkçe bilmemelerini ise eksiklik addeder. Daima uzlaşmadan yana olan yazar, Sâniha'yı bu ikisine birden sahip kılar.[341] Ancak Sâniha Hanım'ın hem Fransızca hem Türkçe bilmesini başlıca iki meziyeti olarak gören yazar, iki noksanının da olduğunu belirtir. Şairiyet derecesinde kudret kazanan diğer kızlar gibi güzelce okuyup güzelce yazdığı hâlde "malûmat" yönünden hemcinsleri gibi fakirdir. Kucağında büyüttüğü kızın bu eksikliğinin farkına varan doktor, Sâniha on üç yaşına geldiğinde o yaştaki bir çocuğu bıktırmayacak şekilde hesap, hendese derslerine başlar. Coğrafya, astronomi, kozmografya, kimya, tarih derslerini de Doktor Fratenberg'in her bir ders için tedarik

[340] Melin Has-Er, *age.*, s. 192.
[341] Nazan Kul, *age.*, s. 281.

ettiği araçlar ve belirlediği yöntemlerle alan Sâniha, böylece Ahmet Mithat Efendi'nin fakir olduğunu düşündüğü noktaları tamamlamış olur. Böylelikle Doktor Fratenberg'in denetiminde iki buçuk sene boyunca uygulanan mektep müfredatıyla Sâniha Hanım ilmî ve felsefi konularda yetkinleşir.

Sâniha'nın dinî eğitim almasını isteyen ve bu nedenle tanınmış bir müderris tutan Doktor Fratenberg, derslere de katılır. Bu dersler sırasında Doktor Fratenberg'in yaptığı katkılar da Sâniha'nın sadece İslami bilimlerde değil, ilahiyat biliminde de bilgi sahibi olmasını sağlar. Yaşıtlarına göre oldukça "malumât" sahibi olması yüzünden yakın çevresinde bulunan kadınlar yüzünden sürekli eleştirilen Sâniha'nın din eğitimi almış olması yapılan dedikodulara biraz da olsa ket vurur:

"- Hanım onun nesine kız demeli? Hekimlik onda, mühendislik onda, müneccimlik onda. O bambaşka bir şey. Adeta bir erkek. Maâzallah, maâzallah! Daha neler göreceğiz?" (*Taaffüf*, s. 32)

Sâniha, on beş on altı yaşına geldiğinde kendisini istemeye gelenler de çoğalır. Ancak Doktor Fratenberg, kızın eğitimi için bunların tümünü engeller:

"- Ne, tezvîc mi? On beş yaşında bir çocuğu tezvîc ha! Aklınızı mı bozdunuz? Bizim Alsace'da yirmi yaşında kızlar henüz çocuk sayılarak tezvîcleri tehir olunur. Kızları hâl-i sabâvetlerinden kurtulur kurtulmaz tezvîc edecek olursanız bunların devr-i şebâbetleri zayi edilmiş olmaz mı?" (*Taaffüf*, s. 31)

Bununla birlikte Sâniha Hanım'a talip olanların onun servetine göz dikmeleri ihtimalini de düşünen Doktor Fratenberg, Seniha Hanım'a servetlerini har vurup harman savurmayacak bir damat adayı bulmaları gerektiğini söyler. Sâniha on sekiz yaşına geldiğinde Doktor Fratenberg'i kaybeder ve onun elinde büyüyen kız, hocasının ölümüne babasının ölümüne üzüldüğünden daha çok üzülür. Sâniha Hanım'ın taliplerinde de giderek azalma olmaktadır, zira çok okumuş olması taliplerin gözünü korkutur. Ancak Râsih Efendi, Sâniha'yı bu açıdan kendisine

uygun görmekte, kızın bilgililiği onu korkutmaktan ziyade ona çekici gelmektedir. Madam Miryal vasıtasıyla Sâniha Hanım'a talip olan Râsih kız hakkında şunları dile getirir:

"- Lâtıfe bir tarafa, bu kızın ahvâline dair pek çok şeyler işittim. Başka bir kimse olsa onunla izdivaca cesaret edemez. Ama ben cesaret edeceğim. Lisanını işittim. Hüner ve malûmâtını pek methediyorlar..." (*Taaffüf*, s.42)

Madam Miryal, Râsih'in teklifini öncelikle Sâniha'ya, daha sonra da Sâniha'nın izniyle Seniha Hanım'a bildirir. Ancak ilk olarak Sâniha Hanım'a fikrini sorması ve olumlu bir cevap aldıktan sonra konuyu Seniha Hanım'a açması, yazarın çok iyi yetiştirilmiş bir kız olan Sâniha'nın evlilik kararını vermede hak sahibi olmasını onayladığını gösterir. Râsih Bey konağın masraflarını karşılamak koşulu ile bu evliliği istediğini belirtince Seniha Hanım, Rasih Bey'in servetlerini değil de gerçekten Sâniha ile evlenmeyi arzu ettiğini anlar:

"- İşte servetimizi beliye-i sarf u telefe duçar etmeyeceği ümit olunabilecek adam bu teklıfte bulunur. Demek oluyor ki delikanlı malımızı değil, hakikaten kızımızı istiyor." (*Taaffüf*, s. 48)

Evlilikleri kendi rızalarıyla, büyüklerden önce kendi kararlarıyla gerçekleşse de birbirlerini tanıma fırsatını evlendikten sonra bulan*"bu iki gencin ikisi de terbiyeli, ikisi de müteallim, ikisi de âlicenap, ikisi de gönül sahibi"*(*Taaffüf* s. 49) oldukları için kısa zamanda birbirlerini sever ve âşık olurlar. Ancak evliliklerinden iki yıl sonra Râsih'in çok meşgul olması ve eşine olan ilgisinin azalması sebebiyle mutsuz olan Sâniha, Râsih'in arada eve misafir olarak getirdiği arkadaşı Tosun Bey'in ilgisi karşısında zayıflık gösterir ve onun ilgisine karşılık vermek ister; ancak çok iyi yetişen Sâniha yapmak üzere olduğu hatanın farkına varır. Olan bitenin farkında olan ve eşini takip eden Râsih ise eşine her şeyden çok güvenmekte, doğru yolu bulacağına inanmaktadır:

"- Sâniha hem akıllıdır hem malûmatlı! Cahil, ahmak bir şey olsaydı o zaman korkardım. İhtimal ki artık korkacak bir şey kalmamış, her şey olmuş bitmiş bulunurdu. Lâkin kendisi fikr ü nazarı ilm ü hikmetle münevver bir kadın olduğu için, elbette hakikatı takdir edecek, elbette yola gelecektir." (*Taaffüf*, s. 79)

Sâniha'nın düşmemesini ona verilen eğitim ve öğretime bağlayan yazar, Sâniha'nın eğitiminden bahsederken Osmanlı ve Avrupa'da kız çocuklarının eğitimine de değinir. Avrupalıların yirmi beş otuz seneden beri kız çocuklarının tâlim ve terbiyesine erkek çocukları kadar önem vermeye başladıklarını belirtir. Özelikle "muallimlik şahadetnâmesi"ni alan kızların "bıdâa-ı ilmiye"lerinin erkeklerden hiç de aşağıda olmadıklarını söyler. Doktor Fratenberg kızı böyle yetiştirir. Bizde ise özellikle İstanbul'da okuryazarlık erkekler kadar kızlar arasında da yaygınlaşmakta ise de Sâniha ayarında "malûmatlı kadınlar" çok nâdirdir. Ona "malumat küpü" "üç aylar suhtesi" diyenlere karşılık "Sâniha Hanım'da işbu semerat-ı ilm ü irfan olmasa idi, onu kim zemmedecekti?" diyerek cevap verir. Aynı zamanda piyano çalan, dans eden Sâniha'ya eğitimin ileriliği yüzünden çeşitli sözler söyleyenler hakkında anlatıcı yazar *"Atarlar taşı elbette dıraht-ı meyvedâr üzre"* (s. 34) atasözünü hatırlatır. Çevrenin Sâniha hakkındaki yanlış görüşlerini *"Herkes kendi görgüsüne göre hüküm verir."* (s. 34) diyerek eğitim eksikliğine yorar.[342]

Râsih'e uygun bir eş olarak sunulan, eğitiminin roman boyunca uzun uzun anlatıldığı Sâniha, yine de yazar için yetersizdir:

"... Bu hikmet-i münibeye bizim âkil ve müdekkik Râsih salik idiyse de Sâniha'nın hikmetinde bu metanet, bu hakikat yoktu. Ta'yib olunamaz ya! Kadındır. Ne kadar taallüm ve tederrüs etse mertebe-i irfânı muktedir bir erkek derecesine vardıramaz." (*Taaffüf*, s. 72)

Jön Türk'te olaylar farklı eğitim alarak yetişen iki genç kızın etrafında şekillenir. Kızını okutmaya ahd eden Gazanfer Bey ile Çerkez bir cariye olan

[342] Nazan Kul, *age.*, s. 294-295.

Dilşinas Hanım'ın kızı olan Ahdiye, bu romanda ideal kadın tipi örneğidir. Evliliğinden kısa süre sonra Rusya Muharebesi'ne giden Gazanfer Bey, Ruslara esir düşer. Eşi ile uzun aralarla da olsa haberleşmeye başlar; ancak karısından gelen mektupları okudukça haberleşmenin kavuşmanın yarısı olduğunu anlar. Okuma yazma bilmeyen karısının mektuplarını arzuhalcilere veya komşu çocuklarına yazdırmasından ve kendisinden gelenleri onlara okutmasından rahatsız olan Gazanfer Bey, kız çocuğu olursa onu mükemmelen okutup yazdırmaya ahd eder. İstanbul'dan gelen mektuplar kendi eşinin sözü olmayıp başka bir kâtibin sözleri olduğu için üzülür, o mektuplar eşinin el yazısı ile yazılmamıştır, onun duygularının tercümesi değildir, o satırlar, o kelimeler Dilşinas'ın ruhundan çıkmamıştır. Aynı şekilde kendisi de yazacağı, yazdığı mektuplarında her istediğini kâğıda dökemez; çünkü o sözleri doğrudan doğruya karısı okumayacaktır, Dilşinas Hanım o sözleri bir yabancının ağzından işitecektir. Esaretten kurtulup döndükten bir süre sonra kız çocuk sahibi olurlar ve Gazanfer Bey kızına Fatma Ahdiye ismini verir; ancak Dilşinas Hanım biraz "cahil" olduğundan Ahdiye ismini beğenmez ve Gazanfer Bey, Allah ile yaptığı ahdi hatırlatsın diye kızına bu ismi verdiğini açıklamak zorunda kalır. Gazanfer Bey, Ahdiye'nin doğmasından bir sene sonra kolera salgınında ölerek Dilşinas Hanım'ı dul ve Ahdiye'yi yetim bırakır. Ölmeden önce karısına kızı için ahdini yerine getirmesini vasiyet eder.

Ümmi olan ve kızların tedris ve talimine karşı olan Dilşinas Hanım, kocasının ahdini yerine getirmek üzere Ahdiye'nin eğitimi için çabalar, ona yardım edebilecek kimse de yoktur:

"Fakat o zamanlar evlâd-ı inasın tâlim ve terbiyesi için vesait bugünkü kadar ne çok, ne mükemmel! Ahdiye'nin ise dâr-ı dünyada bir validesinden başka kimsesi yok. Ne amca, ne dayı, ne hala, ne teyze! Bereket versin ki harem tarafında oturan kiracı ailenin de derdest-i talîm bir kızı var. Remziye Hanım." (*Jön Türk*, s. 11)

Remziye ve Ahdiye altı yedi yaşlarındayken, iki kız kardeş gibi mahallede en yakın olan kız erkek çocuklarının birlikte okuduğu sıbyan mektebine giderler. On bir on iki yaşına kadar ilk eğitimlerini burada alırlar. Bu okulda yeni usulde eğitim sayesinde okuyup yazarlar, *Kur'an* ve Tecvid de öğrenirler. Dört işlemle hesap yapmayı öğrenen kızlar en çok bölme işleminde zorlanırlar. Coğrafyayı *"bir harita üzerindeki isimleri okumak"* (*Jön Türk* s. 12) derecesinde görürler. Bununla birlikte ilmihâli çok iyi öğrenirler. Kızların dinin farzlarını, vaciplerini, sünnetlerini, müstehaplarını, haramı ve mekruhu bu derece iyi öğrenmelerinde Dilşinas Hanım önemli rol oynar; çünkü Dilşinas Hanım için yegâne ilim bundan ibarettir ve kendisi de öğrenmek ister. Her akşam kızını karşısına alarak okulda neler öğrendiğini sorar ve ona anlattırır. Anlamadığı, belleyemediği şeyleri başka vakitler sorarak mutlaka öğrenir. Böylece öğrenmede tekrarın önemi vurgulanır:

"...İşte bu musahabe dersleri Ahdiye'yi tamamıyla belleyemediği şeyleri bilâhare kendisi başkalarına okuttuğu zaman anlar, beller." (*Jön Türk*, s. 12)

Kızlar on bir yaşlarına kadar bu mektebe devam ederler; ancak bundan sonraki eğitimlerinin ne şekilde olacağı hususunda Dilşinas Hanım endişelenir. Kiracı aile, kızların tahsillerine başörtüsü ile devam edebileceklerini söylerse de, Dilşinas Hanım bunu kabul etmez; çünkü onun gözünde on bir on iki yaşındaki bir kız adeta kadın hükmündedir. Ayrıca tahsilin bundan ilerisi gittikleri mektepte de yoktur. Eş dost Darülmuallimatı tavsiye ederse de Dilşinas Hanım, burada okuyan kızların serbestlikleri, açık saçıklıkları hakkında söylenilen masallara tamamıyla inanır ve kızların öğretmen okuluna gönderilmesini engeller. Bundan sonra Ahdiye ve Remziye'nin eğitimleri evde devam eder. Komşulardan Hoca Abdullatif Efendi, hatırı sayılır bir ücretle haftada üç gün kızlara ders vermek üzere eve gelir. Arapça ve Farsça hocası olan bu ihtiyar adam, başları örtülü olan çocuklara, Arapça ve Farsça dersleri verir. Ahdiye'nin bu dillerde olduğu kadar fikirce de ilerlemesi aldığı bu dersler sayesinde olur.

Ahdiye'nin kütüphanesini hemen hemen Muhammediyeler, Ahmediyeler, Battal Gaziler oluşturur. Ahdiye'nin kütüphanesine yeni romanlar girmek şöyle dursun Âşık Garipler, Şah İsmailler ve Keremler bile giremez. Ahdiye'nin kütüphanesinde sadece dinî kitaplar, İslam tarihi ve ilmihal kitapları vardır. Ancak Ahdiye, annesinin yasaklamalarına rağmen kiracılarının kızı Remziye'nin edindiği yeni eserleri dinlemekten zevk alır. Bu eserlerin akla uygun ve imkân dâhilinde olanları kiracıların oturdukları harem dairesinde okunur ve Ahdiye de bu okumalara iştirak eder. Bu durumu Remziye'nin ailesi, Dilşinas Hanım'dan saklar. Ahmet Mithat, Ahdiye'nin annesi tarafından konulan yasakların bir kısmını faydalı bulur; çünkü yazara göre, Ahdiye de Remziye'nin nail olduğu müsaade dâhilinde yetişmiş olsa idi, Müslümanlığa dair olan terbiyeden mahrum kalarak sırf yeni fikirler içinde yetişmiş olurdu. Oysa Ahdiye, yeniyi, eskiyi mezc ederek hakikaten mükemmel bir talim ve terbiye dâhilinde yetişmiş bir kız olur. El hüneri olarak biçip dikmek, nakış ve dantela yapmak derecelerini bulur; ancak müzik bilgisinden mahrum kalır. Dilşinas Hanım müziğin "şeytan sadası" olduğuna inanır ve kızını da bu şeytan işinden uzak tutar. Dilşinas Hanım kızını okutmak için çabalayan bir anne olarak verilirken yer yer de cahilliği okuyucuya hatırlatılır.

Ceylan'ın eğitimi ise Ahdiye'nin almış olduğu eğitimin tam tersi, serbestlikler içerisinde geçer. İki zıt kadın kahraman vesilesiyle Ahmet Mithat Efendi, çocuğun terbiyesinde ailenin önemine dikkatleri çeker. Büyük bir konağın kethüdası olan Ceylan'ın babası Kâzım Bey, gayet alafranga-meşrep bir adamdır. "Hüsn-i hatt"ının güzel olmasından başka meziyeti yoktur. Eşi Sezayidil Hanım mensup olduğu daire içinde perendebâzlık, rakkaselik yapan hoppa bir cariyeyken, Kâzım Bey ile evlenir. Ceylan'ın kendi evi ve babasının çalıştığı dairede almış olduğu eğitim onun kötü davranışlarının ilk kaynağıdır:

"Anası babası hakkında vermiş olduğumuz malûmat Ayşe Ceylan Hanım'ın menşeini tayine kifayet eyler. Bu ana baba elinde büyümüş olan bir kız hariçten başka hiçbir terbiye görmemiş olsa dahi Nurullah Bey ile muhaveresinde gördüğümüz Ceylan olacağı istibat edilemez. Hâlbuki Ceylan'ın asıl hariçten aldığı

terbiyeler şu mâhiyet-i asliyesini bir kat daha bast edecek yoldadır." (*Jön Türk*, s. 63)

Ceylan'ın olumsuz karakterinin oluşmasında ikinci derecede sorumlu tutulan, çocuğun içinde bulunduğu çevredir. Bu çevre, konağın harem bölümündeki Çerkez cariyeler ile ders vermek için tutulan dört Fransız muallimeden oluşur. Ceylan iki yaşını geçip de yarım yamalak konuşmaya başladığında yaratılışında saklı olan "cevher-i zekâ" ve "cerbeze" ile o kadar tuhaf sorular sorar veya sorulan sorulara o kadar garip cevaplar verir ki herkesin sempatisini kazanır. Çocuğun bu hâli babasının dairesinde dahi anlaşıldığında, bundan sonra on beş günde bir kere oraya çağrılır. Kucaktan kucağa dolaşan bu mini mini kız çocuğu, sadece büyükleri değil küçükleri de eğlendirmektedir. Yedi sekiz yaşında hâli tamamen başkalaşır. Cariyeler hangi sazları çalıyor ise o da bunları karıştıra karıştıra hepsi hakkında bilgi sahibi olur, az çok hepsini çalmayı öğrenir. Her perende-bâz cariyenin raksını taklit ederek daha o yaşta iken âdeta mükemmel bir perende-bâz kesilir. Cariyelerin Çerkez lisanı ile konuşması dikkatini çeker ve onlara her şeyin Çerkezcesini sorarak aldığı cevapları bir daha unutmaz. Konakta cariyelere piyano, arp ve keman, raks öğretmek için tutulan üç Fransız muallime, bir de Fransızca öğretmek için bir Fransız muallime tutulur; ancak cariyeler Fransızca öğrenmeye gayret etmediklerinden, tam tersine, muallime bu dairede Türkçe öğrenmek zorunda kalır. Babası ise Ceylan'ı Fransızca öğrenmesi konusunda teşvik edince Ceylan, cariyeler elinden kaçıp Fransız hocaların yanlarından ayrılmaz olur:

"- Kızım Çerkezceyi ne yapacaksın, asıl Fransızcayı öğren. Alafranga, hem de tam alafranga olmak için Fransızca lâzımdır. Kibar kızları hep Fr[a]nsızca öğreniyorlar. Bazıları muallimeler tutup bazıları da Frenk mekteplerine gidiyorlar. Çerkezceyi bırak! Fransızca öğren. Eğer Fransızcanı beğenirsem sana neler alırım neler!" (*Jön Türk*, s. 64-65)

Babası Ceylan'a Fransızca bir alfabe getirir ve çocuk o günden itibaren Türkçe okumaya başlamazdan evvel Fransızca okumaya başlar. Ancak bir zaman

sonra Türkçe okuyup yazma gerekliliği ortaya çıkınca, babası iki kadın öğretmen tutar. Ancak Kâzım Bey, onların derslerini yeterli bulmaz ve kızına kendisi ders verir. "Hüsn-i hatt"ından başka meziyeti olmadığını belirttiğimiz Kâzım Bey, kızına hat dersleri de verdiği için Ceylan'ın yazısı kadın yazısı gibi kalmayıp ileride babasının yazısından bile ayırt edilemez duruma gelir. Ancak becerisini kötüye kullanacak ve çevresindeki herkesi de etkileyecektir.

Bu muallimelerle vakit geçirirken bir yandan da piyano, arp, keman ve raks sanatlarında da ustalaşan Ceylan, on iki yaşında asıl adı olan Ayşe'yi alaturka bularak Ceylan mahlasını alır. Hatta Fransızlar "la biche! la biche!" diye bu ismin Fransızcasını Türkçesinden evvel verirler.

Yedi sekiz yaşına kadar bu konakta hoppa tabiatlı cariyeler ile âşıkları bulunan Fransız muallimelerin çalıp söyledikleri şarkıları ve oyunlarını taklit ederek büyüyen Ceylan, küçük yaşta kadın-erkek ilişkilerine dair yaşının üstünde bilgiler edinir, onların birden çok âşıkları ile yaşadıkları serbest ilişkilere tanık olur. "Ahlâksız ve dilber" Fransız muallime ve rakkaselerden bir de Feminizmi öğrenir. Yazarın *"hukuk-ı tabiiye-i nisvaniye"* olarak Türkçeye çevirdiği Feminizm'e dair her türlü "ileri fikri" alır. Yaşı ilerledikçe Feminizme dair dergi ve kitaplardan okuduklarını hayatına uygulamak ister. Avrupa'da bile henüz tartışılan bir mesele olan "mariage libre [serbest evlilik]"i savunur. Yukarıda belirttiğimiz gibi asıl ismi Ayşe iken, kendisine "Biche" Türkçe karşılığı Ceylan ismiyle hitap edilmesinden hoşlanır. Ceylan bir genç kız haline geldiğinde, çok iyi Fransızca bilen, piyano çalan, resim yapan, vals, polka gibi dönemin danslarını çok iyi bilen, ayrıca babasıyla karşılıklı içki içebilen serbestlikte biri olmuştur.[343]

Ahmet Mithat Efendi'ye göre her şeyde ifrat da fenadır, tefrit de:

"Kızları esen yellerden esirgemek gayretiyle kafesler derununda kanarya kuşu gibi yetiştirmek de tehlikelidir, bir hürriyet-i tabiiyye ile başıboş gezen sakalar,

[343] Nazan Kul, *age.*, s. 309.

isketeler, ispinozlar gibi bırakmak da. Bu serbestî-i tabiî hâlinde gazip yaşayan kuşlar da vakıa gûnâ-gûn tehlikelere maruzdurlar. Kendilerinden daha kuvvetlileri elinde zebun ve makhûr kalırlar. Fakat kafesteki kanarya bir an için kapısını açık bulur da karşıdaki ağacın dalına kadar gidip konar ise en âciz, en miskin kuşların taarruzlarından bile kendisini müdafaa edemez. (...)" (*Jön Türk*, s. 52-53)

Alafranga düşüncelerine kendisini kaptıran, toplumun yerleşik ahlâk kurallarını hiçe sayan bir eğitim anlayışı ile yetiştirilen Ceylan, geleneklerine bağlı, yeni ile eski değerleri kaynaştırmış, kültürlü ve terbiyeli bir genç kız olarak yetiştirilen Ahdiye karşısında yenilgiyi kabullenemeyerek hayatına son verecektir.

Yazar ilk eseri *Felsefe-i Zenân*'dan son romanı *Jön Türk*'e kadar kadın eğitimiyle ilgilenir, kadın eğitiminin nasıl olması gerektiği ile ilgili bilgiler vererek kadınların eğitilmesi gerekliliğini ortaya koyar. Bununla birlikte yazarın görüşlerinde yıllar içinde değişiklikler olur. *Felsefe-i Zenân*'da mükemmel eğitim sahibi olabilen kadınların yerine, *Taaffüf* romanında da değindiğimiz gibi erkeğin karşısında eğitim alanında yetersiz kaldığı düşünülen Sâniha'dan yola çıkılarak, genelleyici bir yargı verilir ve ne kadar eğitilse de neticede kadın olduğundan bahisle bir erkek derecesine varamayacağı belirtilir.[344] Nüket Esen, yazarın erken dönem anlatılarındaki cesareti ve hoşgörüsünün zamanla kaybolmasını kadınların zaman içerisinde bazı haklar talep ederek biraz daha ortaya çıkmalarına bağlar ve yazarın bu durumdan endişe duymaya başladığını belirtir. Osmanlı kadınlarının gidişatını beğenmediği için, içindeki tutucu sesi bastırıp kadınlarla ilgili hoş önerilerle oynadığı gençlik yıllarını geride bırakır yazar.[345]

Cahil, eğitimsiz kadınların yol açtıkları felaketleri gözler önüne sererek eğitimin önemini vurgulayan yazar, her şeyde olduğu gibi eğitimde de dengeden yanadır, aşırının doğuracağı kötü sonuçları da Ceylan örneği ile verir. Kadınların eğitimini bir erkek üstlenirken, sınırları da "erkeğe göre" tayin edilir. Ahmet Mithat

[344] Nüket Esen, *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 96.
[345] Nüket Esen, *age*., s. 94-95.

Efendi, kadınları gelecek nesli yetiştiren bilgili anneler olarak görmek ister. Genç kızların eğitimi aile yaşamlarını kolaylaştıracak şekilde olmalıdır.

3.1.2. Yabancı Mürebbiyeler

Okul sayısının az olması sebebiyle ailelerin kız çocuklarının eğitiminde izledikleri yollardan birisi, eve yabancı mürebbiye alımıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma çabalarının yoğunlaştığı, devletle birlikte toplumun ve ailelerin de modernleşme arzusu içine girerek yurt dışından sahne sanatçıları, öğretmenler ve mürebbiyeler getirtmeye başladıkları bir dönemde yazar Ahmet Mithat Efendi yazılarını, Avrupalı aktrisler yüzünden iflas eden mirasyedi gençler, yıkılan evlilikler, mürebbiyeleri tarafından kendi kültürlerinden koparılarak milletlerine yabancılaştırılan çocuklar gibi o devrin gerçekleri üzerine kurar.[346]

Eğitim konusuna ve çocuk yetiştirmeye değindiği romanlarda, Ahmet Midhat Efendi'nin kız çocuk eğitiminde en çok tepki gösterdiği tip, yabancı mürebbiyelerdir. Romanlarda bu tipin olumlu örneğine pek rastlanmamaktadır. Olumlu çizilmiş mürebbiyelerden birisi *Felâtun Bey ile Râkım Efendi*'de Canan'a piyano ve Fransızca dersi veren Jozefino'dur.

Ahmet Mithat Efendi, yabancı mürebbiyenin sakıncalarına karşı birçok faydası olduğuna da inanır. Zararlardan en büyüğü, yabancı kadınlar elinde büyüyen çocuğun ana dilinden önce mürebbiyenin kullandığı dili -genelde o dönemde Fransızca- öğrenmesi ve kendi kültürüne yabancılaşmaya başlamasıdır. *Ana Babanın Evlât Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi* isimli çalışmasında tanıdığı bir ailenin biri erkek ve ikisi kız olan çocuklarını bir muallimeye vermelerini örnek gösteren yazar, İslamiyet'i ve Osmanlılığı beğenmeyen bir yabancı mürebbiyeden, ana dilinden önce Fransızca öğrenen çocukların ağzından "Müslümanlar böyle yaparlar" ve "Türkler böyle ederler" tarzında sözler işiten ve çocuklarının tavırlarında dahi bu dedikleri

[346] Nur Gürani Arslan, "Ahmet Mithat Efendi'nin Eserlerinde Yabancılar", *Türk Dili Dergisi*, Sayı: 521, Ankara, 1995/I, s. 590.

hâller ile alay ettiklerini gören ailenin mürebbiyenin işine son verdiğini belirtir. Ancak yabancı mürebbiyenin çocuklarda açtığı yaraları düzeltme işi de ailenin omuzlarına biner ki bu iş kolay değildir; çünkü çocuğa bir şeyi öğretmek çok güç değilken, evvelden öğrendiği şeyi unutturup yerine onun muhalifini öğretmek çok daha zordur. Yazar, mürebbiyelerin çocukların sorumluluğunu üstlenmeden evvel, onların Osmanlı terbiye dairesi içinde yetiştirileceğine dair ne kadar söz verirlerse versinler, terbiye kucağında aile ocağına yabancılık gösteren çocukların yeniden Osmanlılaştırılmaya muhtaç kalacaklarını dile getirir:

"Aile ocağına yabancılık peyda edecek çocuklar bilâhere yeniden Osmanlılandırılmaya muhtaç kalırlar zannederim." (*Ana Babanın Evlât Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi*, s. 58)

Yazar, söz konusu zararlar men edilebildiği takdirde muallimelik diploması da bulunan muallimelere çocukların teslim edilmesinde sakınca görmez, bunu faydalı bulur. Ancak diplomalarının bulunup bulunmadığına, eski kokotlardan, aktrislerden olup olmadıklarına çok dikkat edilmelidir. Ayrıca çalıştıkları yerlerden iyi hal kâğıtları verilip verilmediğine de bakmak gerekir. Bütün bu dikkatlerden sonra bulunan "*maarif-i ibtidaiyede ve bilhassa ilm-i eşyada tedris kuvvetini bihakkın haiz [olan] adi musahabesi bile çocuklar için bir mükemmel ilm-i eşya dersi yerine kaim olan"*(s. 59) muallimeye çocuklar emanet edilebilir. Ancak her ailenin böyle bir masrafı karşılayacak gücü yoktur. Bu nedenle çocuğun okul öncesindeki eğitimi ile ilgili görevin anne baba tarafından gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Felâtun Bey ile Râkım Efendi'de Râkım Efendi'nin metresi olan ve Canan'a ücretsiz piyano dersi veren Jozefino, hem Râkım hem de Canan için gerçek bir dosttur. Türkçe bilmeyen Jozefino, Canan'a Fransızca da öğretir.

Karnaval romanında Şehnaz Hanım'ın babası Bahtiyar Paşa, alafranga terbiye görmesini istediği ve çok serbest yetişen kızına çok da araştırmadan değişik

mürebbiyeler tutar. Bir oldubittiyle konağa alınan bu muallimeler, gerçek eğitimciler değildir. Şehnaz'ın onlardan iyi bir eğitim alması mümkün değildir. Genç kız kötü muallimeler ve sahte mürebbiyeler elinde büyür, alafranga terbiye alır, kendi değerlerine uzak yetişir. Şehnaz'ın ahlakının, mürebbiyesi Mirsak'ı, evdeki İngiliz, Fransız hizmetkârları ve eski bir aktris olan müzik öğretmeni Madam Gabat'ı kötü örnek almasıyla iyice bozulduğu görülür. Kibir ve kıskançlık karakterinin temel özelliğidir. Bunlara bir de alafranga merakı eklenir.[347] Yazar, onun öğretmeni Madame Mirsak hakkında şunları söyler:

"... Şehnaz'ın muallimesi Mirsak zaten Avrupaca dahi zâdegânlığa perestiş eder bir kadın olup taht-ı terbiyesinde bulunan kızı gerçekten bir prenses tavrında büyütmek için Avrupa prenses ve düşes ve konteslerinin ne tavırda olduklarına dair daima uzun uzadıya sözler açar ve hatta bunların alâka ve muaşakalarından dahi bahsederek en hafi sırlarına yalnız muallimeleri vakıf olduğunu anlatırdı. Mirsak bu suretle Şehnaz'ın mahremiyetini kazanırsa konak içindeki memuriyetinin devamını bir kat daha temin etmiş olacağı gibi Şehnaz'ın her hoppalığına meydan açar ve kibir ve gururunun her iktizasına tevfik-i muamele ederse hanımefendiye daha ziyade yaranmış olacağını da hesap ederdi." (*Karnaval*, s. 109-110)

Fransız muallimelerden olumsuz etkilenen bir diğer roman kahramanı da *Jön Türk*'teki Ceylan'dır.[348]

Ahmet Metin ve Şirzat romanında abisi Stefano tarafından anne kucağından alınarak mürebbiyeye teslim edilen Neofari vasıtasıyla kendi değerlerine yabancılaşan diğer bir kadın kahramana yer verir yazar. Moldovan olan Neofari, ağabeyinin isteğiyle beş yaşına kadar mürebbiyesinden terbiye alır, daha sonra da Paris'te on altı yaşına kadar kalacağı yatılı okula verilerek Avrupa tahsili alması sağlanır. Memleketinin adını ağzına almaması, memleketi ile ilgili olumsuz şekilde konuşması, ağabeyinden dahi uzaklaşması yabancılaştığının göstergesidir:

---

[347] Nazan Kul, *age.*, s. 129.

[348] Ceylan'ın eğitimine önceki bölümde ayrıntılı bir şekilde değinildiği için burada tekrarlanmayacaktır (bk.: "Kadın ve Kız Çocuklarının Eğitimi").

"Lakin tekrar ve tekid edelim ki, Neofari gerek kendi familyası ve gerek Buğdan milleti için artık bilkülliye kaybolmuş bir kız sayılsa bile Fransız medeniyeti için tamamıyla kazanılmış bir harika hükmünü almış idi."[349]

Yabancı mürebbiyeleri işe almazdan evvel dikkat etmek gerektiği konusuna değinilen bir diğer roman *Mesâil-i Muğlâka*'dır. Romanın kadın kahramanlarından Rose de Bouton, kocasını aldattığı ortaya çıktıktan sonra bütün itibarı sarsılır ve eşinden, parasından olur. Yazar onu bu olaydan sekiz yıl sonra, İstanbul'da mürebbiyelik işi ararken sunar. Rosette, adını Julie Marcos olarak değiştirdikten sonra, Aksaray'daki bir konakta Fransız muallimeliği işine başvurur; ancak yapılan mülâkatın sonunda işe kabul edilmez. İşe alınmaması ise yabancı mürebbiyeler konusunda okuyucuyu dikkate çağıran bir nedene dayandırılır. Konağın hanımefendisi olan kadın, yabancı mürebbiyenin söylediği kişi olmadığını anlar ve bu nedenle onu işe almadığını dile getirir:

"Siz Madame Julie Marcos değilsiniz. Sabık Madame La Baron De Rose Bouton'sunuz. Ben de sabık dikişçi Rosette ve hâlen Madam Abdullah Nahifi'yim de onun için!" (*Mesâil-i Muğlâka*, s. 153)

Ahmet Mithat Efendi bu bölümde muallime ve mürebbiyelik seçimi konusunda titiz olunmasını öğütler:

"Dostlara nasihat ederim ki hanelerine muallime alacakları zaman Fransa maarıf nezaretinin muallimliğe mahsus olan şehadetnamesini arasınlar. Hatta öyle bir şehadetname ibraz olunduğu zaman bile sahte bir şey olmasından emin olmak için Fransız Consulatosuna müracaat külfetinden de kaçmasınlar. Velev ki muallime diye bir eski koket veyahut müteakit bir aktrisi hanelerine almak ihtimali hiç de istib'âd olunamaz." (*Mesâil-i Muğlâka*, s. 153)

---

[349] Ahmet Mithat Efendi, *Ahmet Metin ve Şirzat*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 175. Bütün alıntılar bu baskıdan yapılacaktır.

Ahmet Mithat Efendi pek çok romanında mürebbiyeye karşı olumsuz görüşünü dile getirip, kızların ailelerinin gözetiminde veya resmî okullarda eğitim görmeleri gerekliliğini savunur. Ancak yazar bütün yabancı mürebbiyeleri aynı kefeye koymaz, Canan'ın piyano hocası olan Jozefino'yu olumlu olarak çizer. Çocuklar yabancı mürebbiyeye emanet edilecekse de mutlaka diplomaları kontrol edilmeli, sahte olmadığından emin olunmalıdır. Yoksa Şehnaz ve Ceylan gibi yabancı mürebbiyeler elinde büyüyen çocuklar kendi toplumlarına, geleneksel değerlerine ters düşerler.

3.2. İş ve Kadın

Erkek egemen bir toplumda kadının ekonomik anlamda özgürleşebilmesinin yolu, eğitim hakkını elde etmesiyle gerçekleşir. Eğitim hakkını elde eden kadının topluma kendini kabullendirmesi de zaman alır. İş, kadının kendi geçimini, dolayısıyla da ekonomik anlamda bağımsızlığını sağlayacak en büyük faktördür ve kadın inkılâbının da eğitimden sonra en önemli boyutudur.[350] Kadının çalışma hayatına atılması, siyasal hakların kazanılmasında önemli bir adımdır. Ekonomik güce sahip olmak, kendi geçimini sağlamak, birey olmanın başlıca koşullarındandır. Böylelikle siyasal haklar da elde edilir.[351]

Osmanlı kadının 19. yüzyılın başına kadar nüfusa dâhil edilmemiş olması, ekonomik anlamdaki rolüne ilişkin yeterli istatistiki bilginin olmaması, ferman, kadı kayıtları ile çeşitli konsolosluk raporlarının dikkatlice incelenmemesi, üretkenliğin kentte devlet dairelerinde çalışmak olarak düşünülmesi, onun çalışmadığı, ekonomiye katkıda bulunmadığı doğrultusunda bir yanılgıya yol açar. Oysa Osmanlı Devleti kurulduğu andan itibaren kadınlar, erkeğin yanında çalışma hayatında aktif bir şekilde rol alırlar; çünkü Osmanlı Devleti bir tarım toplumudur, ekonomiyi şekillendiren ve yön veren temel birim, tarımdır. Tarım ekonomisinin yükü de özellikle Anadolu'daki kadının üzerindedir. Ayrıca farklı dönemlere ait olan belgeler

[350] Serpil Çakır, *age.*, s. 363.
[351] *age.*, s. 370.

incelendiğinde Anadolu kentlerinde tüccar ve ticarethane sahibi kadınların olduğu da görülür.[352] İstatistiki bilgiler, Anadolu halkının %81'inin kadın ve çocuklar olmak üzere tarım ve hayvancılıkla uğraştığını; barışta olsun savaşta olsun ekonominin hayati unsurunun kadın olduğunu; kadının, ev endüstrisinde tekstil üreticiliği ve ipekböceği dokumacılığıyla uğraştığını ortaya koyar.[353]

Kırsal kesimdeki kadınlar üretime sürekli katkıda bulunurken, şehirlerdeki halk sınıfı kadınlar da çamaşırcılık, bohçacılık (evleri dolaşıp mendil, kumaş, çeyiz satma), falcılık gibi mesleklerde çalışırlar.[354] Ancak kadının tüm iş kollarında çalışması Meşrutiyet'in ilanı ve özellikle art arda yaşanan savaşlar sonrasında olur.

Kadının çalışması iki nokta açısından önemlidir. İlki, ülke ekonomisine katkıda bulunması; ikincisi, kadının ekonomik bağımsızlığını sağlamasıdır. Kadının erkekle eşit statüde olması ve sosyal, siyasal haklarını elde etmesi için çalışan, Osmanlı kadın hareketini başlatan kadınlar olarak nitelendirebileceğimiz öncü kadınlar tarafından çıkarılan dergilerde, kadınların çalışma isteği sık sık dile getirilir:

"Erkeklerimizin cehaleti yüzünden kendimizin, vatanımızın çekmekte olduğu mesaib artık yeter. Mevkiimiz tayin edilmelidir, hem de pürüzsüzce tayin edilmelidir. Bu yurd üzerinde bizim de bir hakk-ı hayatımız, bir hakk-ı ictimaimiz vardır. Biz de çalışmak, âdâb-ı milliye ve ahkâm-ı diniyemize riâyetkar olarak çalışmak isteriz... Onları yükseltmek, onları tenvir etmek lazımdır ki, nesil-i âtimizin faaliyetine, ümid bir nazarla muntazır olabilelim."[355]

Kadınların eğitim hakkını elde etmesini savunan yazarların başında gelen Şemseddin Sami, iş hayatında da kadınların varlığına duyulan ihtiyacı dile getirir ve terzilik, tıp, eczacılık gibi bazı mesleklerde kadınların erkeklerden daha başarılı olacağını iddia eder:

---

[352] *age.*, s. 343.
[353] *age.*, s. 344.
[354] Sabiha Doğan, *age.*, s. 14.
[355] "Kadınlar Dünyası imzasıyla", "Çalışmak Hakkımızdır", 22 Nisan 1329, no. 19. Akt. Serpil Çakır, *age.*, s. 363.

"İnsan topluluğu kadınların yerine getirebileceği düşünsel hizmetten yoksun kaldığı gibi, onların pek çok maddi hizmetlerinden de yoksun kalıyor. İnsanın yaşaması ancak gayretinin semeresine bağlı bulunduğundan ve insanların tümünün yaşayabilmesi için, hepsinin çalışması gerektiği halde, insan türünün toplam bireylerinin yarısı olan kadınların pek çoğu hiçbir işle meşgul olmuyorlar. (...) Pekçok sanatlar vardır ki kadınlar erkeklerden iyi görebilirler. Mesela iğne ve makasa ve kesip biçme işlerine kadının eli erkeğin elinden daha becerikli bulunduğundan, kadınlar yalnız nakış işlemek, dantela ve oyalar yapmak, çamaşır ve kadın elbisesi kesip dikmek değil, erkek elbisesini kesip dikmeye ve diğer iğne ve makasla görülebilecek işleri görmeye muktedirler. Terzilik sanatını erkeklerin elinden çekip alabilirler. Hekimliğin icrasında da kadınlar erkeklere göre çok üstün olabilirler. Hangi erkektir ki bir hastaya bir kadının baktığı kadar iyi bakabilsin?(...)

İşte, yeryüzünde –birer iş görmek için yaratılmış- bu kadar insan, sırf 'Kadın terzi olur mu? Kadın tüccar olur mu? Kadın doktor olur mu?' gibi delilsiz ispatsız bir takım batıl inançlar ve geleneklerden dolayı, işsiz duruyor!" [356]

Emel Doğramacı, on dokuzuncu yüzyıl sonlarına doğru, kadınların eğitim görmüş olsalar bile iş hayatına atılmalarını sağlayacak bir ortamın henüz oluşmadığını belirtir:

"Ondokuzuncu yüzyılda, çalışarak hayatlarını kazanmak isteyen kadınlara açık imkânlar yoktur. Ancak, yüzyılın sonlarına doğru zengin ailelerde dadı veya özel öğretmen olarak çalışma olanakları belirmeye başlar. Bu nedenle hayatta yapayalnız kaldıkları takdirde kadınların eğitim görmüş olsalar bile kazanç sağlama yolları hemen hemen hiç yoktur. Kadınları himayelerine almak ve onlara maddi yönden destek olmak babanın, kocanın veya erkek kardeşin görevidir."[357]

---

[356] Şemseddin Sami, *age*., s. 31, 35.
[357] Emel Doğramacı, *age.*, s. 32.

Kadınların farklı birçok meslekte çalışmaya başlaması, Osmanlı'nın art arda girmiş olduğu savaşlar dolayısıyla gerçekleşir. Cepheye giden erkeklerin yerine işçi ve memur olarak çalışma hayatına giren kadınlar, toplumsal hayattaki konumlarını yeniden şekillendirmeye başlarlar. Kandiyoti, kadınların Türkiye'de kamu yaşamına girmelerinin "cinsiyetsiz" bir kimliğe, hatta bir ölçüde erkek kimliğine bürünmekle meşrulaştırıldığını ileri sürer. Kadınların kamu yaşamına dâhil olmaları ancak, saygınlıklarını koruma ve erkeklere kendilerini cinsel nesne olarak sunmama yönünde verdikleri kuvvetli işaretlerle mümkün olur.[358]

Türk Romanında Çalışan Kadın Tipleri isimli doktora çalışmasında önemli tespitler yapan Sema Uğurcan, zor hayat şartları karşısında çalışan kadın kahramanın Ahmet Mithat Efendi ile Türk edebiyatına girdiğini belirtir. Romanlarda erkek kahramanlar gibi kadın kahramanlar da çalışarak hayatlarını kazanırlar. Yazarın romanlarında kadın kahramanların on sekiz farklı meslekte çalıştığı tespit edilmiştir.[359] Bu meslekler öğretmenlikten hemşireliğe, hizmetçilikten terziliğe geniş bir sahayı kapsar.

Roman türünün kadın psikolojisi etrafında şekillendiğini anlayan Ahmet Mithat Efendi'nin ilk anlatısı olan *Felsefe-i Zenân*'ın mühim tarafı, *buradaki genç kız[ın] hayatta çalışan bir kız* olmasıdır. Tanpınar, *Çalıkuşu*'ndaki Feride'den önce Zekiye'nin öğretmen olarak Türk edebiyatında görüldüğünü belirtir.[360]

Fazıla Hanım'ın ölümünden sonra Zekiye'yi bir abla gibi koruyan Akile Hanım, Muhsin Paşa ve ailesinin davetine icabet ederek onlarla birlikte, Muhsin Paşa'nın kızına öğretmenlik yapmak üzere Halep'e gitmek isteyen ve böylesi bir yolculuğa heves ettiğini belirten Zekiye'yi eleştirir, şahsi hürriyetinden vazgeçtiğini söyler:

---

[358] Deniz Kandiyoti, *age.*, s. 196.
[359] Sema Uğurcan, *age.*, s. 14.
[360] Ahmet Hamdi Tanpınar, *age.*, s. 456.

"... İşte şimdiki hâlde senin zihninde karar verdiğin şey sefâletin mukaddemesidir. Sen Muhsin Paşa konağına intisâb eder etmez en evvel müdâhenelik sıfat-ı kerîhesini kabûl edeceksin ama bu zarûrîdir. Hanımefendi geceye gündüzdür dediği zaman sen 'Hayır gecedir. İşte ay dahi doğmuş' diye doğruyu meydâna koyamayacaksın. 'Evet efendim gündüzdür. İşte şu görünen dahi güneştir' diyeceksin. Sözü uzatmayalım. Kendi serbestî ve hürriyetini onların rızası yolunda mahvedip gideceksin. (...)" (*Felsefe-i Zenân,* s. 26)

Zekiye'nin Muhsin Paşa ve ailesinin yanında geçirdiği rahat yaşam, ailenin ona gösterdiği alaka, genç kızın işveren ve işçi münasebetleri hakkında Akile'nin telkiniyle benimsediği fikirlerinin değişmesini sağlar. Çalışma hayatının, çalışanın şahsi hürriyetinden vazgeçtiği manasına gelmeyeceği sonucuna varır. Akile'nin kişinin şahsi hürriyetinden vazgeçtiğini, çalışma hayatının sefaletin başlangıcı olduğunu düşünmesinin aksine, Zekiye, bir evde maaş karşılığı herhangi bir iş yapmayı namuslu bir alışveriş olarak görmeye başlar.[361]

Melin Has-Er, *Felsefe-i Zenân*'da mihver şahıs Akile gibi görünse de, hikâyenin akışı içinde durmadan değişen, hayatı, kitapların ve muhayyilenin arasından seyretmeyip cemiyetin içine girerek yaşayan, çalışarak hayatını kazanmak isteyen Zekiye'nin, trajik macerası itibariyle daha canlı ve renkli bir şahsiyet olduğunu belirtir.[362]

Dürdane Hanım romanında Ayşe Ebe, yaşadığı yerde ebeliğiyle şöhret bulan, otuz yaşını geçmemiş, bekâr bir kadındır. Ayşe Ebe her ne kadar "ebe nine" olarak bilinse de yazar, onun "nine" addolunacak kadar yaşlı olmayıp "hemşire" addolunacak kadar genç bir kadın olduğunu haber verir. Yalnız genç de değil, hem genç hem de güzeldir. Mergup Bey ile yaşadığı evlilik dışı ilişki sonucu hamile kalan Dürdane Hanım'a yardım etmek isteyen Ulviye Hanım, erkek kılığına girip bir gece yarısı Ayşe Ebe'yi hanesinden çıkararak Dürdane Hanım'ın hanesine götürür ve

[361] Melin Has-Er, *age.*, s. 41.
[362] Melin Has-Er, *age.*, s. 43.

doğumun gerçekleşmesini sağlar. Beş gün sonra evine dönen Ayşe Ebe'nin haber vermeden ortadan kaybolması hane halkını telaşlandırmıştır. Kendisine şimdiye kadar nerede olduğunu sorulduğunda *"Hiç, ne olacağım! Ebe değil miyim? Gece gündüz denilir mi? Ebe kısmı her zaman hizmetine muntazır ve hazır olmalıdır!"*[363] diye cevap verir. Ayşe Ebe'nin döndüğünde üzerinde gayet güzel bir elbisenin bulunması, ayrıca cebinden de yüz lira çıkması hane halkını iyice meraklandırır:

"Hem ne kadar kibar bir yere giderse gitsin, bir loğusayı tevlîd için yüz lira bahşiş verilmek nerede görülmüş şeydir?! Bilfarz yüz lira bahşiş dahi verilmiş olsun, ya nereye gittiğini niçin söylemiyor?" (*Dürdane Hanım*, s. 35)

Ayşe Ebe döndüğünde hem doktora hem de zaptiyeye haber verilir; ancak o zaptiyeye bilgi vermeme konusunda ısrar eder, zaptiye ile bir işinin olmadığını söyler. Başına gelenleri ise hane halkına çok sonra anlatacaktır. Ayşe Ebe'nin hikâyesi anlatıldıkça ebelik mesleğinde çalışan kadınların başlarına her zaman bir şeyler gelebileceği görülür. Ayşe Ebe'nin gece geç vakitlerde kaçırılırcasına, üç adam tarafından zorla evinden alınması buna örnektir. Ayşe Ebe, ondan istenenleri yaptığı takdirde canına ve malına bir zarar gelmeyeceği söylenilerek Dürdane Hanım'ın hanesine götürülür. Haneye vardığında Gülbeyaz Kalfa ve her an doğurmaya hazır olan Dürdane Hanım ile karşılaşır. Dürdane Hanım'ı muayene ettikten sonra doğumun kısa sürede olacağını anlayan Ayşe Ebe, Dürdane Hanım'ın sağlıklı bir çocuk dünyaya getirmesi için elinden geleni yapar.

Vah'ta Ferdane Hanım'ın kısa sürede güvenini kazanarak, onun dert ortağı olan Despino, namusuyla geçinen bir kadındır. Bohçacılık yaparak geçinen Despino, aynı zamanda mücevherat tellallığı da yapar:

"Petraki'nin Despino diye haber verdiği kadın kendi hemşiresi idi ki bu kadın mükemmel bir bohçacı olup Avrupa'nın süse, modaya müteallik en ince işlerinden bed' ile bizim yağlıkçı esnafının nefâyis-i eşyâsına müteallik şeyleri dahi

[363] Ahmet Mithat Efendi, *Dürdane Hanım*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 32.

konaklara götürür ve hatta bazı mücevherat tellâllığına kadar da vardırır." (*Vah*, s. 39)

Olay örgüsünün akışını değiştirecek etkiye sahip olan Despino'nun çöpçatanlık, haber taşıma gibi işlere bulaşmadığı romanın başında söylense de Despino, Ferdane Hanım'ın hayatını altüst edecek olayların başlamasına neden olur. Hele para için bu tür işler görecek bir kadın değildir; ancak Ferdane Hanım hakkında bilgi almak isteyen Behçet Bey'in verdiği parayı utana sıkıla da olsa alır:

"Despino, Behçet Beyin elini öperek ayrılmak istediği zaman beyin parmakları arasından kendi avucuna bir lira düşmüştü ki her ne kadar bu dahi kadıncağızı mahcup eyledi ise de öyle kesb ü kâr erbabından bir kadının zamanını beyhude işgal caiz olmayacağına dair Behçet Bey tarafından pek âlicenabane bir surette dermeyan olunan mülâhazâta ve edilen ısrara mebni Despino dahi kabule mecbur oldu." (*Vah*, s. 50)

Despino, her ne kadar Ferdane Hanım'a zarar verecek şeylerden kaçınarak davranışlarına yön verse de, edindiği her bilgiyi Behçet Bey'e söylemeyerek saklasa da Ferdane Hanım'dan habersiz olarak Necati Efendi'ye taşıdığı fotoğraf, başlarına bela olur. Mutsuz bir evliliği olan Ferdane Hanım'ın bir aşığının olmasının onu tüm sıkıntılarından uzaklaştıracağını düşünerek Necati Efendi'ye Ferdane Hanım'ın bir fotoğrafını ulaştırır. Ancak bu hareketi Ferdane Hanım'ın sonunu hazırlar. Roman mutlu sonla biter, Ferdane Hanım ile Necati Efendi evlenir; ancak başına gelen her şeyin sorumlusu olarak güzelliğini gören Ferdane Hanım, yüzüne kezzap dökmek suretiyle güzelliğini kaybeder.

Roman boyunca okuyucuyu Despino'nun iyi niyetli olduğuna inandırmak isteyen yazar, tüm yaşananlardan sonra Ferdane Hanım'ın da Despino'ya kızmadığına dikkatleri çeker. Ancak Nüket Esen'e göre eve girip çıkan bohçacı

kadınların en iyisi bile olsa Despino, aileye zarar verir. Aileye dışarıdan giren ve onu dış ilişkilere açan her unsur zararlıdır.[364]

Çalışan kadın örneğine rastladığımız bir diğer roman *Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrâr*'dır. Bu romanda Polini, çiçekçilik yaparak geçinir. Göl sahili boyunca gezmeye çıkan Mustafa Kamerüddin tarafından fark edilen Polini'nin mesleği, onun gözünden verilir:

"... topladığı çiçekleri soldurmaksızın muhafaza edemeyeceğinden, sulu boya ile onların resimlerini albümüne tersîm eyliyormuş. Hatta o çınar ağacının dibine oturması da yine bu iş içinmiş. Çiçekleri nasıl tersîm eylediğini görmek için biraz yanında bulunmak müsaadesini rica eyledim." (*Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrâr*, s. 83)

Paris'te ikamet eden Polini'nin çalıştığı yere giden Mustafa Kamerüddin, onun mesleğiyle ilgili daha çok bilgi sahibi olmamızı sağlar. Polini, dağları, kırları, vadileri dolaşarak bilinmeyen çiçek türlerini bulup onların sunilerini yaparak çiçekçilik işinde herkesten bir adım öndedir:

"... Matmazel Polini'ye sanatındaki şöhretini kazandıran şey daima tabiatı taklit etmesidir. Başka çiçekçiler gibi 'Filanca çiçek şöyle olurmuş!' diye o çiçeği sun'î çiçeklerden taklit etmez. Asl-ı tabiîsinden taklit eder. Bahusus ki şimdiye kadar çiçekçiler beyninde maruf olan, beş on türlü çiçekten ibaret iken Matmazel Polini ayniyle botanik erbâb-ı tedkîki gibi kırları, vadileri, dağları dolaşarak nâs beyninde maruf olmamış en güzel çiçekler bulur ve onların sun'îlerini yaptırır." (*Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrâr*, s. 105)

Polini'nin ağzından ise işe başlama serüveni verilir ve geldiği noktada emeği olan kişilere değinilir:

---

[364] Nüket Esen, *Türk Romanında Aile Kurumu*, Ankara, 1991, s. 12.

"... Madam la Kontes Duran'ın rey ve delâletiyle Madam Kadabrati namında an-asıl İtalyan olan bir çiçekçiye çırak verildim. Besbelli çiçekçiliğe tabiî istidadım pek fevkalâdeymiş ki orada az vakitte çok terakki eyledim. Madam la Kontes Duran oraya geldikçe yaptığım işleri muayene ederek beğendiği gibi bunların daha ziyade mükemmeliyeti için birçok tarıfatâ da girişerek beni irşad eylerdi. Nihayet iki seneden mütecaviz çıraklıktan sonra beni adeta bi'l-külliye kendi hanesine aldı. Orada istediği gibi çalıştırdı. İki sene kadar da kontese hizmet eyledim. Kendi itirafı vechile bu sanatta koca Paris içinde bir emsalim daha bulunmamak derecesinde terakki etmişim. Netice-i hâl şimdiki fabrikacığımı açmaya yine kontes hazretleri inayet buyurdular ve beni Paris kibârına tanıttırmaya da..." (*Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrâr*, s. 40)

Ahmet Mithat'ın konusu Fransa'da geçen romanı *Mesâil-i Muğlâka*'da Mademoiselle Rosette, terzilik yaparak geçinir. Namusuyla çalışıp kazanan, geçimi ve geleceği için para biriktiren Rosette, Abdullah Nahifî'nin takdirini kazanır, adeta onun Fransız ve Parisli olmadığını, şarktan o taraflara düşmüş olduğunu düşünür:

"- Mösyö! Ben müsrıf değilim. Kazandığım paranın bir miktarını daima iktisat ederim. Başka kızlar gibi eşyamı terhin ederek akçe istikrazı için idâne sandığına müracaat etmem. Artırdığım parayı işletmek için daima idhâr sandığına müracaat ederim. Bu tafsilatı vermekten maksadım size anlatmaktır ki üç gün üç hafta işlemezsem aç kalmam. (...)" (*Mesâil-i Muğlâka,* s. 53)

Rosette'in çalışan bir kız olması da Batı'nın emek yönünün benimsendiğini göstermektedir.[365]

Müşahedat'ta Siranuş, Agavni'nin ölümünden sonra, Ahmet Mithat Efendi'nin de yardımlarıyla piyano ve Fransızca dersleri verir. Kendini çalıştığı hane halkına o kadar sevdirir, o kadar başarılı bulunur ki kazancı tahminlerin üstünde olur:

---

[365] Rukiye Aslıhan Aksoy Sheridan, *Ahmet Mithat Efendi Romanlarında Metinsel Kararsızlık*, (Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2009, s. 140.

"-Vallahi azizim. Muallime ümidimizin, intizarımızın fevkinde. Çoluk çocuk bayılmışlar. Lâkin hakk-ı tedrîs ciheti acaba kesenin muhtemel olacağı derecelerde midir? (...)

Alınız işte Siranuş'un hürriyet ve istiklâli hâsıl oldu gitti. Araba kirasından maada ayda on altı mecidiye. Vartov Dudu'nun dediği gibi kuş kadarcık ağzı var. Bahusus ki ağzı var dili yok, hiçbir israfı, hiçbir masrafı yok. Hem bu mukaddimedir. İntisap eylediği familya gerçekten haysiyet ve vakar ve fazilet ile meşhur bir familyadır. Arzu eylediğin derecede emniyetlerini, teveccühlerini kazanırsa Siranuş büsbütün kurtulduktan maada, kendisine bir mesudiyet, bir bahtiyarlık da temin eylemiş sayılacaktır." (*Müşahedat*, s. 290)

Yazar önceleri Siranuş gibi genç, güzel ve kültürlü bir kızın öğretmenlikle hayatını kazanmak hususunda gösterdiği sevinci tereddütle karşılar; ancak nihayetinde genç kız hakkında yanıldığını anlar, çalışma noktasında Siranuş'un samimiyetini görür.

Yazarın çalışan kadın örneği verdiği bir diğer roman olan *Diplomalı Kız*'da Julie'nin muallimelik diplomasına rağmen işsiz kalması; ancak içine düştüğü umutsuz durumdan almış olduğu eğitim sayesinde çıkış yolu bulması anlatılır. Olay Osmanlı toplumunda değil de Fransa'da geçer; ancak eğitimli kadınlar için para kazanmanın mümkün olabileceği gösterilir. Nüket Esen, "Diploma" ve "kız" kelimelerinin bir araya gelmesinin bile önemli olduğunu vurgular.[366] Diğer çiçekçi kızlar uzun zamandır bu işi yapmalarına rağmen Julie kadar iyi para kazanamazken, Julie daha ilk satışında okuduğu şiirlerle dikkatleri üzerine çeker:

"Julie bunlara birer demet meselâ gül takdim eyliyorsa öyle sair çiçek satan kızlar gibi:

-Bakınız, bakınız! Ne güzel güllerim var! diye haykırmıyor. (...)

[366] Nüket Esen, *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat Efendi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 74.

Julie kibardan olan müşterilerini Fransa'nın en benâm şairlerinin gül hakkında söyledikleri en lâtıf şiirleriyle karşılıyor. Bunları o kadar da güzel bir talakât, bir azûbet ile okuyor ki kadın erkek mârrîn ve âbirîn mahsûsen durup dinliyorlar." (*Diplomalı Kız, s.* 62)

Ahmet Mithat, son romanı *Jön Türk*'te de kadınların ekonomik özgürlüğüne değinir. Ancak burada vurgu farklıdır. Avrupa'da kadınlar çeşitli işlerde çalışıp para kazanarak kocaya ihtiyaç duymazlar, erkeğe boyun eğmezler. Bu da kadının ahlakını bozar. Çalışıp para kazanarak her türlü özgürlüğünü ilan etme yoluna giden kadın yazara göre tehlikelidir. Bu durum toplumun ahlaken çökmesine neden olur[367]:

"Kadınlar meyanında bizzat çalışıp kazanmayan ve yalnız kocasına yâr olup kalan kadınlar bir ekalliyet kadar azalmışlar. Köylerde kadınlar mine'l-kadîm erkeklerle beraber çalışageliyorlar ya. Fakat şehirlerde dahi kadınlar evvelâ fabrikaları doldurmaktan başlayıp yapma çiçek ve dikişçilik gibi sanayi yed-i inhisârlarına almışlar. Daha sonraları postahaneleri, telgrafhaneleri, telefonhaneleri kadınlar doldurmuş. Mağazalarda tezgâhtarlık, veznedarlık hizmetleri ağlebiyetle kadınlara kalmış. Şu son zamanlarımızda kadınlar tabip oluyorlar, avukat oluyorlar, mühendis oluyorlar, hatta arabacı oluyorlar. Ey havâic-i husûsiyyelerini kendileri tesviye eden bu gayretli ve lâtıf nev'-i beşer artık erkeklere boyun eğebilirler mi?"(*Jön Türk,* s. 75)

Ahmet Mithat Efendi, ilk anlatısı olan, 1870'te yazdığı *Felsefe-i Zenân*'da kadının eğitimi yanında ekonomik özgürlüğünün de önemine dikkatleri çeker. Kadının evlenmeden, ekonomik anlamda bir erkeğe bağlı kalmadan, bütün vaktini eğitimine hasrettiği bir hayatı yaşayabilmesinin yolu, miras yoluyla sağlanan para sayesinde gerçekleşir. Bundan sonra yazarın romanlarında çalışan kadın tipi örnekleri ya yabancı kadınlar ya da gayrimüslim kadınlar ile verilir. *Felâtun Bey ile Râkım Efendi*'de Jozefino, Canan'a piyano ve Fransızca dersleri verirken, *Karnaval*'da Şehnaz'a Madam Mirsak Fransızca dersleri verir, Madam Gabat da Şehnaz'ın müzik ve dans öğretmenidir. Evdeki hemen hemen bütün hizmetliler

[367] Nüket Esen, *age.*, s 97.

Batılıdır. Yine *Jön Türk*'te Ceylan, Fransız muallimelerin elinde büyür. 1890 yılında yazdığı *Diplomalı Kız*'da yazar anlatısını kadınlardan da iyi doktorlar, eczacılar, yazarlar, filozoflar, öğretmenler çıkacağını ve bunun ne zaman gerçekleşeceğini bilmediğini belirterek bitirir. Son romanı olan *Jön Türk*'te ise artık yazarın bu inancının bir endişeye dönüştüğünü görürüz. Ceylan'ın Avrupa'dan edindiği feminist düşünceler karşısında yer alan yazar, Osmanlı kadınlarının Avrupa kadınlarından daha çok hak sahibi olduğunu ileri sürer.

4. BİREYSEL OLGULAR VE KADIN

4.1. Aşk

Aşk, kapsayıcı bir ifade ile insanların başka bir insana ya da varlığa duyduğu aşırı bağlılık, düşkünlük hâli olarak genel bir tanım içerisinde anlamlandırılabilse de, özelde, iki insan arasında gelişen ve karşılıklı duygusal etkileşimi temel alan evrensel bir olgu olarak tanımlanabilir. Tam anlamıyla nesnel olmaktan çok bu olgunun temel karakteristiğini öne çıkaran bu tanımı mutlak anlamda kabul etmek olası değildir. Çünkü aşkın her zaman karşılıklılık temelinde gelişmesi ya da bir nesnesi olmak zorunda değildir ve bu tanım zenginleştirilebilir. Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında görülen aşklar ise öncelikle nesnesi olan aşklardır ve tabiatına uygun olarak kadın ve erkek arasındaki etkileşim sonucu gelişir. Genellikle toplumsal yaşantı ve geleneksel doku ile örtüşür bir kurgu içerisinde sunulan bu aşklar, karşılıklı ya da karşılıksız olsalar da yazarın çoğu romanında bir ilkeye dönüşmüş olan ödül ve ceza motifine koşut şekilde kimi sınanma aşamalarından geçerek bir sonuca varır. Aşkların gelişim seyirlerinin geleneksel tahkiyelerdeki motiflerle örtüşür olması çoğu anlatıda dikkat çeken bir husustur; ilk karşılaşmada ortaya çıkan ve ayrılık/arayış sürecinde geçirilen bir imtihan sürecinden sonra genellikle kavuşmayla sonuçlanan tahkiye kurgusunun yapıca gelişimini anımsatan bu aşklar, yine aynı şekilde roman öncesi türlerden esintiler taşırlar. Yazarın romanlarında vuslat ile sonuçlanmayan aşkların öte dünyaya aktarılmaması ise romanın getirdiği gerçeklik anlayışına bağlı yeni bir durum olarak değerlendirilebilir. Ahmet Mithat romanlarında gönül ilişkilerinde taraf olan kişileri için ölümü genellikle toplumsal, ahlaki, kültürel ve inançla ilgili değerlere aykırı hareket edenlere uygun bir akıbet olarak tasarlamıştır. Aşkın mutlu sonla ilişkilendirildiği durumlar toplumsal kurumlar ve değerlerle çelişmeyen ve bunlarla uyumlu hareket eden roman kişileri için uygun görülür. Ayrıca yazarın anlatılarında geleneksel tahkiyenin devretmiş olduğu romantik etkilerin de yeni oluşan romanda hem içerik hem de motifler düzleminde devam ettiğini gözlemleyebilmek de mümkündür.

Ahmet Mithat Efendi özelinde daha da belirginleştirmeye çalışırsak, ona göre aşkın gelişimi, üç aşamalı bir süreç olarak tanımlanmıştır: *"Aşk insana en evvel gözlerinden girer. Sonra kalbine iner. O zaman kalbin ismi gönül olur ve aşk dahi gönül meselesi suretini alır. Nihayet biraz daha sonra hükm-i aşk aslâb ve erhama kadar tesvî-i hudûd eyler. O hâlde hükm-i aşk dahi bir zevciyet sureti peyda eyler."*[368] Bu tanımdan anlaşıldığı gibi aşk insanların birbirlerini görmeleri ile başlayan daha sonra insanın kalbî yönüyle ilişkilendirilen ve burada asıl anlamını kazanan, daha sonraki evresinde cinsellik boyutuna genişleyerek insan neslinin devamını içeren fiziki bir hadde gelir. Bu aşamalı sürecin başlangıcında bile evlilik bir zorunluluk olarak kendisini gösterir. Âşık olmak ve bu aşkın gelişimi toplumun ve geleneksel yapının öngördüğü sınırlar içerisinde değerlendirilir ve aşk, söz konusu iki yapının normlarından sapmaksızın gerçekleştiği bir alanda tanımlanır. Normlara göre sapma olarak değerlendirilebilecek aşk ya da benzeri eğilimler daha önce de belirttiğimiz gibi yazarca cezalandırılır.

Şinasi'den başlayarak aşkın yerine aklı ikame etmeye çalışan Tanzimat aydını, pozitivist ve ahlakçı bir eğilimle, geleneğin ısrarla olumladığı aşkı sorgular; aşkın, aklın gerisinde kalması durumunda bireyi yıkıma götüreceği felsefesini vurgular. Bu felsefe az ya da çok dönemin bütün romanlarında bulunur.[369] Ancak Ahmet Mithat Efendi'yi çağdaşı yazarlardan ayıran bir özelliği de dönemin hâkim söylemini sorgulaması, kadının aşk hususundaki konumunu gözden geçirmesi, onu yeni bir bakış açısıyla değerlendirme yoluna gitmesidir. Yazarın, dönemin hiçbir aydınında görülmediği şekilde kadın özelinde aşka olumlu yaklaştığını ve çağdaşı romancılar tarafından kadına dayatılan kalıplaşmış ve aslında tümü de negatif rolleri kırmaya çalıştığını belirtmek gerekir.[370] Çünkü Ahmet Mithat Efendi'ye göre sevgi, aşk olmadan kurulan bir ailenin temelleri sağlam olmaz. Bu nedenle de görücü usulü evliliği anlatılarında sürekli olarak eleştirir ve gençlerin evlenmeden önce birbirlerini tanımaları gerektiği fikrini vurgular.

---

[368] *Yeryüzünde Bir Melek*, s. 20.
[369] Tamer Kütükçü, "Tanzimat Romanı, Kadın/Aşk ve Yeryüzünde Bir Melek", *Merhaba Ey Muharrir*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 172.
[370] Tamer Kütükçü, *agy.*, s. 163.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Gürcü Kızı yahut İntikam, Altın Âşıkları* ve *Diplomalı Kız* romanları dışındaki romanlarında mutlaka bir aşk ilişkisini anlattığını söyleyebiliriz. Bu romanlarda da aşk merkezde olmasa da bir vesile ile romanda kendine yer bulur. *Gürcü Kızı yahut İntikam*'da romanın sonunda bir aşk ilişkisi verilirken, *Diplomalı Kız*'da da Julie'nin annesi ve babasının nasıl evlendiklerine değinilir. *Altın Âşıkları*'nda ise altına, paraya her şeyden fazla önem veren ve bu uğurda cinayet işleyen Michel kardeşlerin, bu nedenle kadınlar tarafından sevilmeye layık görülmediğini, evlenme tekliflerinin hep reddedildiğini görürüz.

Ahmet Mithat Efendi, aşkı ilk anlatılarında geleneğe yakın, döneminin söylemine karşı ele alır. *Yeryüzünde Bir Melek* romanı ile evli bir kadının kocasından başka birisini sevebileceğini ortaya koyarak döneminde büyük bir tepki alır. Okuyucuyu ikna etmek için kalbe söz geçirmenin imkânı olmadığından bahseder, aşkı olumlar. Modernitenin yerleşmesiyle birlikte ise artık yazar daha özgür bir şekilde hareket eder, aşka bakışı değişir. *Yeryüzünde Bir Melek*'te Raziye ile Şefik'in bir perde arkasından konuşması bile tepki alırken, son romanı *Jön Türk*'te aşkı modern anlamda yaşamak isteyen Ceylan, Nurullah ile birlikte olmak ister. Yazar, Ceylan ile Nurullah'ın dans ettikleri sahneyi, vücutlarının birbirine dokunmasını uzun uzun anlatır.

Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrar romanının başında Ahmet Mithat Efendi, Monte Cristo'dan esinlenerek bu romanı yazdığını belirtir. Ancak yazar, Monte Cristo'nun yapısını ve temasını almak yerine âşık hikâyelerinin yapısını, temasını ve kahramanlarını, bol serüvenli sürükleyici bir romana uygun biçimde kullanır.[371] Olay örgüsü kalıbı geleneksel tahkiye ürünü olan âşık hikâyelerinde olduğu gibi dört bölümden oluşur:

[371] Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 32.

"1. Genç kız ile erkeğin arasında aşkın doğuşu. 2. Sevgililerin ayrı düşürülmesi. 3. Sevgililerin birbirlerine kavuşabilmek adına verdikleri savaşım. 4. Evlilik ya da ölümle bitiş."[372]

Cuzella Hasan'ı resmini görerek sevmiştir. Hasan da hırsızlık için girdiği evde Cuzella'yı görünce âşık olur. Birbirlerine sadık kalacaklarına dair sözler veren sevgililer, âşık hikâyelerinde olduğu gibi ayrı düşerler. Cuzella, Pavlov tarafından kaçırılır ve diyar diyar sürülür. Böylece birbirlerine kavuşabilmek adına mücadele verecekleri üçüncü bölüm başlar. Hasan, Cuzella'yı bulmak için tehlikeli serüvenlere atılır; Cuzella ise namusunu koruyup, Pavlov'a teslim olmayarak, Hasan'a sadık kalır, kurtarılmayı bekler. Berna Moran, ayrılık ve kavuşma arasında yer alan bu serüvenlerin iki işlevi olduğunu belirtir. Birincisi, sevgililerin her türlü güçlük ve tehlikeye karşı ödün vermeyerek sözlerinde durduklarını kanıtlamak. İkincisi ise türlü maceralara atılan kahramanlarla okura heyecan vermek.[373] Hasan birçok mekân değiştirerek Cuzella'yı arar ve sonunda onu Şam'da bulur. Nihayet sevgililer kavuşur. Moran'ın biraz önceki tespitine ek olarak, geleneksel tahkiyemizin âşık hikâyelerinde ve de mesnevilerde görülen türlü sınanmalardan geçtikten sonra gelen kavuşma motifinin geleneksel sayılabilecek anlatılara göre yeni bir tür olan romana gerilimin sürdürülmesinde kullanılan unsurlar ve mutlu sonlar biçiminde aktarıldığını da belirtebiliriz.

Yazar kendi tecrübelerine de dayanarak yüceltilmiş aşk konusu üzerine düşüncelerini de verir bu romanda:

"Şimdi siz bana sorarsınız ki, insan alâka eylediği bir kızın aşkından bütün bütün vazgeçebilir mi?

...benim dünyada hissiyatımdan başka bildiğim hiçbir şey yoktur. Hissiyatımın sergüzeşt-i ahvâlimle mutabakat ederse benim için ol babda bir ilim

---

[372] Berna Moran, *age*, s 29.
[373] *age.*, s. 33.

hâsıl olur. Âlemde başından aşk geçmemiş kaç kişi bulabilirsiniz? Hele, benden beş on kadarı geldi, geçti. İşte bu gibi sergüzeşt-i ahvâl, hissiyatımla bilmutâbaka bana bu babda şu fikri verir:

İnsan bittabi âşıktır, bittabi maşukadır. Sevmek ister, sevilmek ister. Bir kere sevdiğini daima sever. Bir kere sevildiğine daima sevilmek ister. Bir muaşakayı unutmak mutasavver değildir. Bin yıl sonra hatıra gelse yüreğinin cızladığını duyar. Lâkin bir kere kendisini bir âfetin pençesine kaptırmış olan insan ilâ-ahîri'l-ömr o pençenin mağlûbu olagitmez. Bunun gibi nice pençeler insanın yüreğini tiftik tiftik eder. Hangisi daha galip gelirse yürek onun zebunu olur.

İşte benim ilmim, hissim, tecrübem budur. Ama bana hercaî-meşrep diyeceklermiş. Varsınlar desinler. Yalnız yalancı demezler ya! Ben hissimi doğrudan doğruya yazdım. Hiçbir şey ketm etmedim. Eğer yalancılığı mübah addetmiş olsaydım, kendimi o kadar sâdık-ı aşk gösterirdim ki, bu yolda fedâ-yı cân hiç olduğunu temin edebilirdim." (*Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrar*, s. 283-284)

Bu alıntının devamında yazar, insanın sevgilisine ya da karısına sadakat göstermesi gerektiğini; ancak bir başkasına gönül vermemesinin de elinde olamayacağını belirtir. Çünkü akıldan ziyade gönül devrededir:

"His efendim, his! O vazife ile değil a, bir cabbârın emriyle bile tebeddül edemez. Düşüneceğini düşünür, seveceğini sever vesselâm" (*Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrar*, s. 285)

Ahmet Mithat'ın bu düşüncesini Hasan'ın Cuzella'dan başkasını sevmeyeceğini düşünüp, sadık kalmak üzere verdiği sözün üzerine Esma'yı gördüğünde onunla birlikte olmak istemesinde de buluruz. Esma ise ayrı düştüğü sevgilisi Timur Bey'e verdiği söze göre hareket eder ve Hasan'ı reddeder. Hasan, Esma'nin hikâyesini öğrendiğinde ise yaptığından utanır, Cuzella'ya verdiği sözü hatırlar, Esma ile Timur Bey'in evlenmesini sağlar. Esma ve Timur Bey'in

hikâyesinden başka romanda verilen bir diğer aşk hikâyesi, Madam İlia'ya aittir, o da kocasından ayrı düşer ve onu bulmak üzere Hasan'la birlikte yola koyulur. Ancak sonuna kadar sadık kaldığı eşine çok yaklaştığı bir zamanda, arzularına yenik düşer ve eşini aldatır. Bir anlık zaafa kapılarak zayıflık gösteren Madam İlia, kendisinden tiksinerek intihar eder. Geleneksel anlatıların ödül ve ceza motifine göre kalıplaşmış bir sonla biten bu hikâyede de sevenler birbirine kavuşamaz.

Kişilerin psikolojik çözümlemelerinin verilmediği bu romanda, âşık hikâyelerinde görülen resimden görerek âşık olma gibi motifler de geleneğe uygun olarak bulunur. Cuzella Hasan'ı daha görmeden resimden sevmiş, Hasan ise ona ilk görüşte âşık olmuştur. Bu ilk roman örneklerinin geleneksel hikâyemizle olan bağı, Pertev Naili Boratav tarafından da ortaya konulur. Ahmet Mithat'ın romanlarını verdiği ilk yıllarda Şemseddin Sami'nin *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat*'ı ile Emin Nihat'ın hikâyeleri, hemen hemen aynı ölçüde Avrupa romanı kadar eski Türk hikâyeciliğinin karakterini taşırlar.[374]

Bu romanlar âşık hikâyeleri kalıpları üzerine kurulmakla birlikte iki karşıt tipi verirler. Berna Moran, bu tiplerden birincisine "kurban tipi", ikincisine "ölümcül kadın tipi" der. Kurban tipi, aşkın idealize edildiği bir öyküyü anlatan romanlarda, sevgilisine ihanet etmektense ölümü tercih eden romantik bir genç kız olarak çizilirken; ölümcül kadın tipi, cinsel tutkunun egemen olduğu ve genç bir adamın bir kadın tarafından mahvedilişini anlatan başka bir grup romanın kahramanı olarak verilir.[375]

Ahmet Mithat Efendi'nin *Teehhül* adlı hikâyesinde birbirini seven ancak ailelerinin engellemesi dolayısıyla birlikte olamayan, sonra da ailelerinin istekleri doğrultusunda "kendilerine uygun" kişilerle evlendirilen iki gencin intihar ile sonuçlanan hikâyeleri anlatılır. Yine âşık hikâyelerinin kalıbı kullanılmakla birlikte buradaki genç kadın başkası ile evlenerek sevgilisine ihanet etmektense ölmeyi

---

[374] Pertev Naili Boratav, "İlk Romanlarımız", *Folklor ve Edebiyat I*, Adam Yayıncılık, 1982, s. 310.
[375] Berna Moran, *age*., s. 39-40.

yeğler. Sevgilisinin intihar edeceğini öğrenen erkek de yaşamak istemez ve hayatına son verir. Dolayısıyla o da kurban rolündedir. Gençler görücü usulü evliliğin, ailelerinin kurbanı olurlar.

Yeryüzünde Bir Melek romanında Raziye, kurban tipine örnek gösterilebilecek olsa da o, hislerine kulak vererek, doğru olduğuna inandığı aşkının peşi sıra gider, sevdiği adama kavuşmak için mücadele eder. Babasının isteği ile başka biriyle evlendirilmesi, kaderini başka insanların tayin etmesine ses çıkarmaması ile yazgısına teslim olan kadınlardan olduğunu düşündürür; ancak sevgisi uğruna mücadele eden Raziye, sonunda emeğinin karşılığını alır. Bu romanda da sevgililerin âşık hikâyelerinde olduğu gibi birden âşık olmaları söz konusu değildir. Aşk ilişkisi burada da yavaş yavaş gelişir. Birlikte büyüyen Raziye ile Şefik küçüklükten beri birbirlerine karşı farklı duygular beslerler; ancak duygularından ikisi de emin değildir. Şefik tıp tahsili için yurt dışına çıktığında Raziye'ye onu beklemesini söylemediği gibi, Raziye de bir süre bekledikten sonra Şefik'le aralarında bir söz olmadığı için babasının uygun gördüğü kişi ile evlenmeyi kabul eder. Şefik yurt dışından döndüğünde ise Raziye ile görüşmeye başlar, birbirlerine olan sevgilerinden artık eminlerdir. Ancak burada devreye "ölümcül kadın tipi" Arife girer. Arife'nin, Şefik'e musallat oluşunun gerçekleştiği mekân, ilk defa karşılaştıkları yer olan Şefik'in eczanesidir. Görüştüğü adamın kendisinden ayrılmasını gururuna yediremeyen Arife, hırsından yataklara düşmüştür:

"- Şefik Efendi Şefik Efendi! Şu zalim herıften intikamımı almadıktan sonra benim için reha mümkün değildir. Kendi kendimi yeyip bitireceğim. Gerçekten hasta idim. Hâlâ da hastayım ya! Hazakatiniz sayesinde kendimi bu kadar toplayabildim. Sevmek için ise artık o yezidi ben de sevmiyorum. Fakat mümkün değil intikamımdan vazgeçmeyeceğim. Beni kurtarmak, intikamımı almakla olur. Mademki hastalıktan beni kurtarmayı tıbben deruhte ettiniz. Eğer bunu insaniyeten dahi deruhte ederseniz, beni gerçekten ihya etmiş olursunuz." (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 86)

Şefik ile Raziye'nin kavuşmasına en büyük engel Arife olur. Şefik Efendi'yi elde etmek isteyen Arife, Raziye'nin varlığından haberdar olunca onları ayırmak için elinden geleni yapar ve başarılı da olur. Raziye ise Arife'nin tehditlerine rağmen Şefik'ten vazgeçmez, çözüm yolları arar. Yazar, taraf tutarak Arife'yi "aşüfte" olarak nitelendirirken, aslen evli olan Raziye'nin Şefik'e ilgisini olumlar bir tutum içindedir. Arife'nin engellemelerine rağmen Raziye ile Şefik kavuşur ve tüm bunlara sebep olan Arife, romanın sonunda cezalandırılır, onların mutluluğuna dayanamaz ve tıpkı ölümcül kadının bir diğer örneği olan Ceylan gibi intihar eder.

Batı'da hem kurban (victim) hem de ölümcül kadın (femme fatal) tipinin bulunduğunu belirten Berna Moran, bizdeki örneklerin hiçbirinin Batı'dan gelmediği tespitini yapar, zira bizdeki toplumsal koşullar farklıdır.[376]

Türlü vasıtalarla, yer yer olay örgüsünü keserek, kendi tecrübelerine de dayanmak suretiyle aşkın tanımını yapan Ahmet Mithat Efendi, aşkın önemini vurgulamak için okuyucusuna sorar: "*Âlemde başından aşk geçmemiş kaç kişi bulabilirsiniz?*"[377] Yine aynı şekilde Ahmet Mithat, aşk temeline dayanan evliliklerin kalıcı olacağına inanır: *"Aşk bir nimettir. Bir adamın sevdiği hem de ömrünün şeriki şehrâh-ı hayâtın refiki zevcesi olursa o nimet dahi ni'met-i tâmmedir."*[378]

Ahmet Mithat Efendi, dönemin diğer romancılarının aksine aşkı yücelterek sevenlerin birbirlerine kavuşmasını sağlar. Âşık hikâyelerindeki "engelleri aşma ve kavuşma" motifi benimsenmekle birlikte, yazarın idealize edilmiş karakter betimlemelerinin dışına çıkarak, daha gerçekçi kişilerle olay örgüsünü kurduğunu söyleyebiliriz. Ölümcül kadın tipleri romanın sonunda yaptıklarının cezasını çekerken, kurban kadın tipine örnek teşkil edecek kahramanlar ise sabırlarının, sadakatlerinin, çektikleri çilelerin karşılığını görerek ödüllendirilirler. Bu tipe giren

---

[376] Berna Moran, *age.*, s. 44-45.
[377] *Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrar*, s. 284.
[378] *Yeryüzünde Bir Melek*, s. 119.

kadınlardan evlilik dışı ilişki yaşayan, toplumun normlarıyla ters düşen kadınlar ise yazar tarafından affedilmez.

4.2. Cinsellik

Ahmet Mithat Efendi'nin ilk romanlarından son romanı *Jön Türk*'e kadar cinsellik olgusunun yazar tarafından farklı şekillerde ele alındığını görürüz. Geleneksel Osmanlı toplumunun kapalı yapısı dolayısıyla romanlarında kadın-erkek ilişkilerinin düzenlenişinde, kadınla erkeği nasıl bir araya getireceğini düşünen, çözüm yolunu romanlarında daha çok gayrimüslim kadınlara yer vermekle bulan Tanzimat yazarlarının, geçen zamanla daha rahat hareket ettiklerini görürüz. Kadın-erkek ilişkileri değişmiş, evden dışarı çıkan kadının erkekle flörtleştiği bir dönem başlamıştır. Toplumun geçirmiş olduğu bu değişimin izlerini Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında da buluruz.

Cinsellik olgusunu din açısından ele alan Deniz Kandiyoti, cinselliğin etkin bir tehlike odağı ve toplum için potansiyel bir kargaşa unsuru olduğunu belirtir. Bu nedenle cinsellik yönlendirilmeye, denetlenmeye, meşrulaştırılmaya ve evcilleştirilmeye çalışılır. Tanzimat romanında, Batı hayranı alafranga züppe tipi ve modaya düşkün ahlaksız kadınlar evlere girerek aile yapısını çürüttüğü gibi, çürümüşlüğün toplumun bütününe yayıldığı görüşü hâkimdir.[379]

Ahmet Mithat Efendi'nin ilk romanı *Hasan Mellâh*'ta, Cuzella'ya âşık olan ve sevgilisinin kaçırılması üzerine onu bulmak için yola çıkan Hasan, Esma'nın güzelliği karşısında Cuzella'dan başka birisini sevebileceği düşüncesine kapılır ve Esma'ya sahip olmak ister:

"Hasan derhâl kızı men ile 'Estağfurullah hanımefendi, böyle şeylerin ne lüzumu var?' diye sağ eliyle kızın elini tutarak ve sol elini dahi kızın göğsüne doğru

[379] Deniz Kandiyoti, *age.*, s. 148-150.

götürerek kendisini bir kanepenin üzerine oturttu. Bu hâlde Hasan, sol elinin altında ne gibi şeylerin vücudunu hisseyledi?" (*Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrar*, s. 296)

"... Hasan kızı kolundan tutup aşağıya kamaraya indirdi. Merdivenden inerken yalpa sadmesi kızı kaldırıp kaldırıp Hasan'ın kucağına atardı ki, şu hâl Hasan'a bayağı zevk verir 'Ah, ne olsa da, sen kendi kendini benim kucağıma böyle atsan, ey melek-simâ.' diye bir şeyler düşünürdü." (*Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrar*, s. 310)

Yaptığımız alıntılarda Cuzella uğruna binbir tehlikeyi göze alarak yola koyulan, maceralara sürüklenen Hasan Mellâh'ın cinsel tutkularının aşkını gölgelediğini görürüz. Hasan'ın Esma'ya sahip olma isteği cinnet derecesine varır, öyle hülyalarda bulunur ki yazar bu hülyaları tasvir etmeye utandığını belirtir. Hasan'ın duygularını haklı çıkarmak içinse Cuzella'nın sadakatini sorgulayıp, kendisine ihanet ettiğini düşündüğünü görürüz. Ancak Esma'nın her seferinde Hasan'ı reddedişi ve Timur Bey'e verdiği sözü tutmak uğruna her şeyi yapacağını söylemesi Hasan'ın aklını başına getirir.

Felâtun Bey ile Râkım Efendi'de kadınların gözdesi Râkım, Ziklas ailesi ile sandalla denize açıldığı zaman zevke sefaya doyamaz. Zira kürek çekmek gerektiği zamanlarda büyük kız en önde, Râkım onun arkasında, küçük kız üçüncü, Mr. Ziklas da dördüncü oturakta otturarak küreklere asılırlar:

"... küreklere eğilerek asıldıkları gibi ta arka üzerine yatıncaya kadar dahi yaslandıklarından her ne kadar biraz yan tarafta kalır idiyse de her hâlde Râkım kendisini büyük kızın kucağına yaslanmış ve küçüğü dahi kendi kucağına dayanmış görürdü ki her şeyden ziyade lezzet aldığı hâl buydu. Lâkin validelerine ve yahut pederlerine bir suizan verir miydi zannedersiniz?

Vay! Râkım'da böyle hevesler de vardı ha!

Niçin olmasın? Size Râkım'ı yemezler içmezler, erkeklik ve dişilik onlarda yoktur diye mi tavsiye ettiler?" (*Felâtun Bey ile Râkım Efendi*, s. 34)

Yazarın Râkım Efendi'yi savunduğu görülür. O da insandır neticede ve aldığı bu lezzet sadece hissi ve vicdani olmakla birlikte aklına fazlasını getirmez. Aklına ziyadesini getirmediği için de mazur görülür.

Çengi'de babası Canbert Bey tarafından gözlerden uzak bir şekilde, evlilik ve erkekler ile ilgili bilgilerden yoksun bir şekilde büyüyen Melek Hanım'ın yine de cinsel uyanışının engellenemediği belirtilir. Koca denilen şeyin kızları yamyam gibi yiyen bir cin olduğunu sanan Melek Hanım, rüyalarında kendisi gibi genç, başı fesli, dudağı üstü incecik bıyıklı bir insan gördüğünde kendisini yememesi için yalvarmaya hamleder; ancak beklediğinin aksine cin onun ayaklarına kapanıp lütfetmesini ister. Melek Hanım buna bir mana veremez. Canbert Bey kızını ne kadar saklamak isterse istesin Melek Hanım, babasının söylediği gibi kocanın cin olmadığını anlar ve sürekli kendisini görmeye gelen bir genç ile birlikte evden ayrılır.

Cinselliğin uyanışı, Tanzimat romancılarına göre lezaiz-i süfliyye'ye götürecek yolu açtığı için kaçınılması gereken bir şeydir. Oysa Avrupa'da her şey cinselliği uyarmaya yöneliktir, bu nedenle Avrupa'da bulunan Müslüman kadın ve erkekler dikkatli olmalıdır.[380] *Karnaval*'da baloya katılan Madam Hamparson ile Resmi Efendi'nin dansını tasvir eden yazarın bunu tasvip etmediğini de anlarız:

"*Vals edilirken kıran kırana, göğüs göğse, burun buruna sarmaş dolaş olanların hâllerine dikkat ettiğiniz var mıdır? Bu gece Resmi'ye dikkat etmiş olsaydınız alafranganın bu âdetine kocalardan başka herkesin menfâat-i şehvâniyyesine pek muvafık bulurdunuz. Hakikat insan hükmetmek ister ki biraz üstü açıkça olarak oynanan valsler mutlaka kıskançlığı tayip eyleyen Frenklerin dahi içlerini bulandıracak bir şeydir."* (*Karnaval*, s. 153)

[380] Jale Parla, *Babalar ve Oğullar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 84.

Orhan Okay'a göre *Karnaval* romanı, Osmanlı toplumsal hayatına uymayan balo ve karnavalların, aile hayatında kadın-erkek ilişkilerinde tamiri mümkün olmayan yaralar açtığının açık bir delilidir.

Dürdane Hanım'da ise bir kadının başka bir kadına cinsel istek duyması söz konusudur. Bu romanda yazarın hemcinsler arasında farkında olmaksızın gelişen münasebetten bir "gönül hastalığı" olarak nitelenen aşka gem vurulamayacağı sonucunu çıkarması dikkat çekicidir. Yaşadığı evlilik dışı ilişkiden hamile kalan Dürdane Hanım'ı, düştüğü zor durumdan kurtarmak isteyen Ulviye Hanım, ona yardım etmek üzere erkek kılığına girer. Arkadaşlık kurduğu Çerkez Sohbet'in de yardımıyla Ayşe Ebe'yi gecenin bir yarısı evinden kaçırıp Dürdane Hanım'a doğum yaptırmak üzere yalısına götürür. Ayşe Ebe, Acem Ali Bey'in kendisi için söylediği sözlerden, Dürdane Hanım için yaptığı iyilikten o kadar etkilenir ki ayrılırken aşkını dile getirir, onunla cehennemlere, gayya kuyularına gitmeye razıdır. Ancak Acem Ali Bey, *"...Bana olan muhabbetinize gelince, tekrar ederim ki dünyada bir kadın sevmek mümkün olsaydı, sizi severdim! Fakat! Bakınız!"* (s. 56) diyerek Ayşe Ebe'nin elini alıp kendi göğsüne götürür. Acem Ali Bey'in kadın olduğunu anlayan Ayşe Ebe ise şaşkınlığından bayılır. Ayşe Ebe'nin hikâyesi alınması gereken dersin verilmesiyle biter:

"Ben kendisine kadın olmak sıfatıyla gönül vermedim. Bir erkek olmak haysiyetiyle gönül verdim. Ne yalan söyleyeyim? Dünyada bir erkeğe bu kadar mağlûp olacağımı hiç ümit etmezdim. Bu hâlden yalnız bir ibret dersi aldım ki o da cidden gönül hastalığına mübtelâ olanları ayıplamamaktır." (*Dürdane Hanım,* s. 56)

İki genç arasında cinselliğin uyanışına örnek teşkil edecek bir diğer roman *Jön Türk*'tür. Ceylan kendi evlerine gelen Nurullah'a vals öğretmeye çalışır ve vücutlarının birbirine değmesinden büyük bir zevk duyar:

"... Fakat ne kadar tarıf etse bir türlü anlatamadığını görünce Nurullah'ı kaldırdı. Onu kadın ve kendini erkek farz ederek sağ elini tuttu. Alelusul delikanlı

dahi sol elini kızın sağ omzundan aşağı ve sağ memesinden yukarı bir kısm-ı vücûduna vaz etti. Ceylan 'tarala, tarala' diye bir vals havasını ağzıyla terennüm ederek Nurullah'ı tahrike başladı. Fırıl fırıl dönüyorlar ama gayr-ı muntazam dönüyorlar. Delikanlının bacakları titriyor. Üç temponun bir harekete münkalip olması hurdesini evvelce anlayamadığı hâlde şimdi hiç de anlayamayacak bir hâl-i perîşânîye geldi. Raks bırakıldı ama bırakılmasını ikisinin de yüreği istemiyordu. Çünkü iki vücut ilk defa olmak üzre bu anda yekdiğerine temas etmişti." (*Jön Türk*, s. 79-80)

Nurullah da Ceylan kadar isteklidir. Jale Parla, bu sahneyi Nurullah'ın Ceylan tarafından baştan çıkarılmasının hazırlayıcısı olarak görür. Erkek son derece edilgenken, baştan çıkarıcı olan kadın etkendir. Çünkü cinsellik söz konusu olduğunda kadın şeytan, erkek ise kurbandır.[381]

Mesâil-i Muğlâka romanında Rosette ve Abdullah'ın cinsel ilişkiye girdikleri de üstü kapalı olarak verilirken, *Gönüllü* romanında babası tarafından manastıra kapatılan Filomene ile Recep Köso'nun cinsel ilişkiye girmeleri bir sahne ile tasvir edilmekle birlikte okuyucuya sezdirilir:

"Michele valide gittikten sonra Abdullah soyunup yatağına girdi. Hem de kapısının sürgüsünü sürerek girdi. Çünkü bazı geceler ya Abdullah kendi kapısını sürmelemez veyahut Michele valide ménage'ını teşkil eden selâseden diğer birisi sürgüyü sürmeyi unuturdu!" (*Mesâil-i Muğlâka*, s. 67)

"Karşınızda bir levha farz ediniz ki tahtadan yapılmış kerevit gibi bir şey üzerine serilen bir yatağı ve onun içinde 'sarmaş dolaş' tabirine bihakkın seza-vâr olan bir çıft genç irâe eyliyor. Hem de ne hâl ve vaziyette? Her birinin kolları diğerinin vücudunu sımsıkı sardıktan maada delikanlının başı kızın çenesi altında kalmak suretiyle kızın, çözük perişan saçları delikanlının yüzünü gereği gibi örtmüş." (*Gönüllü*, s. 105)

---

[381] Jale Parla, *age.*, s. 87.

Ahmet Mithat, görüldüğü gibi romanlarında cinselliği bir izlek olarak farklı yönlerden ele almıştır. Yazara göre, insan tutkularına gem vurabilse de yine de insanın bir gerçekliği olan cinsel boyutunu inkâr edemez. Bununla birlikte, bir insan âşıkken bile arzularını başkasına yöneltebilir. Bu düşünceden hareketle *Hasan Mellâh* romanında insanın aşkı ve tutkuları arasında yaşadığı mücadele derinliğine inilmese de psikolojik bir vaka gibi ele alınmıştır. Hasan Mellâh, Esma'ya duyduğu arzuların yarattığı suçluluk duygusundan kurtulabilmek için Cuzella'nın da onu aldatabileceği yolunda düşüncelerle vicdanını rahatlatmıştır. Böylesi durumlarda cinsel tutkunun aşırılaştığında idealize edilmiş bir aşkın sunduğu olumlu örnek, insanların bu yıkıcı tutkularından arınmasını sağlayabilir. Nihayetinde insanın biyolojik varlığının bir parçası olan cinsellik, inkâr edilemez bir olgudur; ama insan, toplumsal görgü ve ahlak kurallarını ölçü alarak bu olguyu dengelemeyi bilmelidir. Yazarın bir başka tezi ise, karşı cinsten insanların birbirinden mahrum bırakılması hâlinde bile onlarda neredeyse bir "yazgı" kesinliğinde bulunan cinsellik duygusu uyanacaktır. Bir diğer nokta ise, cinselliğin tasvir edildiği dans ve etkinlikler yine toplumsal yapının aşınmasına neden olan eylemlerdir. Dans gibi, Avrupa'nın telkin ettiği kimi değerler de cinsel içerimleri ile toplumsal dokuya zarar vermektedir. Sonuçta, cinsellik olgusu insan gerçekliğinin bir boyutudur ve kendisini dışa vurduğu koşullar bireyin de katılımıyla toplumsal kurallar ve ahlak esasları ile düzenlenmelidir.

4.3. Kıskançlık

Önceki bölümde bahsettiğimiz ölümcül kadın tipinin en büyük özelliğini temsil eden kıskançlık, Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında olay örgüsünün sürükleyiciliğini sağlayan bir duygu olarak yer bulmuştur. Yazar, kıskançlığı, aşkta ve aile hayatında varlığı zaruri ve tabii bir duygu olarak kabul eder.[382]

Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş isimli romanda Veysel Efendi'nin harem inde bulunan iki cariyeden biri olan Nergis, Veysel Efendi'nin oğlu

[382] Orhan Okay, *age*., s. 244.

Osman ile birlikte büyür, birbirlerini can ve canan gibi severler. Bir diğer cariye ise Çeşm-i Âfet'tir ve o da Osman Bey'e karşı duygular besler; ancak Osman Bey'in Nergis'e bağlanmış olan kalbini çözemeyeceğini anladığında çareyi Nergis'i uzaklaştırmakta bulur. Veysel Efendi'ye Nergis'in, dünyada biricik evladı olan Osman'ı öldürmek emelinde olduğunu söyleyince, Nergis konaktan derhal kovulur. Böylece Çeşm-i Âfet'in söylediği yalanla olay örgüsü tırmanışa geçer.

Kafkas romanında da buna benzer bir örnek vardır. Yine evin beyi tarafından duygularına karşılık bulamayan genç kızın yalana başvurduğu görülür. Kaplan Bey, sevdiği kıza olan ilgisini belli etmek için annesinin yanında büyüyen Seher adlı kızdan yardım ister; ancak Kaplan Bey'e âşık olan Seher ona yardım etmek yerine taşıdığı yanlış haberlerle Kaplan Bey'i sevdiği kızdan, Esma Can'dan uzaklaştırır. Kaplan Bey'in Esma Can'ın yerine Katerina dö Branoviç'i sevmeye başlamasına dayanamayan Seher, "eden bulur" anlayışı doğrultusunda veremden ölür.

Felâtun Bey ile Râkım Efendi'de Râkım'ın Türkçe ve Farsça derslerini verdiği İngiliz kızlar Can ve Margrit, bir süre sonra Râkım Efendi'ye hayran olurlar, hatta Can, Râkım'a âşık olur. Kızlar, Ziklas ailesini evine davet eden Râkım'ın cariyesi olan Canan'ın yaşam tarzının, umduklarından farklı olduğunu görünce onu kıskanırlar. Çünkü onların gözünde Türk hanımı evden dışarı çıkmazken, Canan gibi bir esir bile dışarı çıkmakta serbesttir. Piyano çalan, boynunda altı yüz liralık elmas taşıyan, bahçesinde çiçek büyüten, hayvan besleyen Canan, onlarda neredeyse esir olmak arzusunu uyandırır:

"Can – Bir mahpus gibi evin içinde kapalı oturmasam, Türk hanımı olmağa razı olurdum.

Râkım – Türk hanımı değil a! İşte Canan gibi bir esir bile evin içinde mahpus olmuyor, her istediği yere gezmeye gidiyor.

Margrit – Hem baba, kızın üzerinde birkaç bin şilinlik elmas var.

Râkım – Gördünüz mü bir kere, ne kadar âlâ şey. İşte sizin de öyle birkaç bin liralık elmasınız olur.

Ziklas – Lâkin Râkım Efendi! Esareti bir vasfediyorsunuz ki, benim bile köle olarak satılmağa heves edeceğim geliyor.

Bu lâkırdı üzerine biraz gülüştüler mülüştüler. Lâkin kızlar Canan'ı bir daha görmeği merak eylediklerinden, babalarının yanında durmayıp yine Canan'ın yanına, salona gittiler." (*Felâtun Bey ile Râkım Efendi*, s. 108-109)

Canan'ın yanında bulundukları süre boyunca ona Râkım Efendi ile ilişkisini öğrenmek amacıyla binbir türlü sorular soran kardeşler, Canan'ın Râkım Efendi'nin odalığı olduğuna karar verirler:

"Can – Senin hakkın vardır Margrit. Bu kız Râkım Efendi'nin odalığıdır.

Margrit – Onu bilmeyecek ne var? Dikkat etmedin mi nasıl kıpkırmızı oluyordu.

Can – Lâkin güzel kız değil mi?

Margrit – Oh, neresi güzel?

Can – Yok yok güzeldir ama...

Margrit – Aması nedir bakalım?

Can – Ben demek isterim ki, Râkım Efendi'ye lâyık değildir.

Margrit – Güzel dedikten sonra niçin lâyık değildir diyorsun?

Can – Güzelliği için lâyıktır. Fakat ne kadar olsa esir! Ama ne zararı var? Varsın esir olsun. Esir ama bak ne kadar mesut. Râkım Efendi'nin odalığı olmuş. O güzel, Râkım Efendi güzel. Hem güzel, hem kâmil...

Margrit – Sen de galiba kıskanıyorsun.

Can – Ne kıskanayım?

Margrit – Vallahi hülya bu ya! Böylece bir esir olmayı benim dahi canım isterdi. Ben Râkım Efendi'nin odalığı olsam gece gündüz ona Farisî eş'âr okutur dinlerdim. (...)" (*Felâtun Bey ile Râkım Efendi*, s.110-111)

Can, Râkım'a olan aşkından vereme yakalanır. Ancak Râkım bu hastalığa çok üzülmesine rağmen, kalbinde Canan olduğu için Ziklas ailesinin damat olma teklifini kabul etmez. Can'ın iyileşmesi mucize gibidir. Ölümünün yakın olduğunu düşünerek kızlarıyla ilgilenen aile, Can'ın iyileşme emareleri göstermesine çok sevinir. Yavaş yavaş ailesinin de gösterdiği ilgi ile kendisini toparlayan genç kız, kuzeniyle evlenerek Râkım'ı gönlünden tamamen çıkarır. Yazarın romanda Râkım'ın aşkından yataklara düşen Can'ı öldürmemesini, çaresi olmayan veremden kurtarmasını, mükemmel suretle çizilen Râkım'ı okuyucu gözünde kötü bir konuma düşürmemek istemesi ile açıklayabiliriz. Çünkü Râkım, Batılılaşmayı yanlış anlayan Felâtun'un karşısında, Batılılaşmayı doğru anlayan ideal bir tiptir. Felâtun Bey'in verilen özelliklerinin zıttı özelliklere sahip olan Râkım, kadınların hayran olduğu bir erkektir.

Ölümcül kadın tipi olarak verdiğimiz Arife ve Ceylan'ın dışında *Müşahedat* romanındaki Feride de kıskançlığının kurbanı olur. Babası Mehmet Seyit Numan'ın yanında çalışan Refet'e âşık olan genç kız, onu Agavni'den koparmak için elinden geleni yapar. Ancak çabaları sadece gülünçtür. Feride'nin kıskançlığının psikolojik boyutları Agavni'yi canından eder. Rakibesini öldürmek üzere birisini tutan Feride, amacına ulaşır. Agavni, Refet ve Siranuş ile çıktıkları bir gezide vapura binerken denize düşer, onu kurtarmak üzere biri denizci olmak üzere iki adam denize atlar; ancak Agavni bunlardan birisiyle mücadele hâlindedir. Dibe doğru batmaya başlayan Agavni, mücadele ettiği adamı da beraberinde götürür. Denizci ise ikisi arasındaki mücadelenin kendi sonunu getireceğini düşünerek onları kurtarmak için daha fazla uğraşmaz. Agavni'nin nasıl öldüğünü araştıran Ahmet Mithat Efendi, Agavni'yi kurtarmak üzere denize atlayan gemiciyi bulur ve ondan gördüklerini anlatmasını ister. Bir Yahudi ile Agavni'nin birlikte denize düştüğünü ve denizde alt alta üst üste boğuştuklarını, onları kurtaramayacağını anlayan adamın işin içinden çıkmaya mecbur kaldığını öğrenir. Ahmet Mithat Efendi, tanıklara Agavni ile birlikte denize düşen adamın nasıl göründüğünü sorar ve verilen tariflerden daha önce Feride'nin Refet'e yazdığı mektuplarını göndermek üzere kullandığı Yahudi ile anlatılan kişinin aynı kişiler olduğunu anlar. Gençliğine doyamadan vefat eden "zavallı" Agavni'nin

ölümüne sebep olan Feride cezasını bulur. Agavni'nin ölüm haberini öğrendiği gün yataklara düşen genç kız, gece ile gündüzü şaşırmaya, Agavni'nin ismini sayıklamaya başlar. Her geçen gün eriyen Feride'nin adeta minder üzerinde oturacak hâli kalmaz, tabiri caizse ölü gibidir. Agavni'nin ölümünden iki buçuk ay sonra Feride çektiği vicdan azabı neticesinde ölerek, babası Mehmet Seyit Numan'a cihanı zindan eyler. Feride, rakibesine karşı beslediği düşmanca duygular sebebiyle Arife ve Ceylan'a yaklaşsa da onlardan, yaptıklarından pişmanlık duyması noktasında farklılaşır. Arife ve Ceylan mutlu olmasını engellemek üzere didindikleri rakibelerinin mutlu olduklarını gördüklerinde kendi canlarına kast ederler, yaşamak istemezler. Feride ise yaptığının yanlış olduğunun farkındadır, vicdan azabı çeker.

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarındaki bir diğer kıskanç ve hırçın kadın örneği *Ahmet Metin ve Şirzat* romanındaki Neofari ile verilir. Bu uzun soluklu romanda, Ahmet Metin'in gemisine misafir olan Neofari, gemide çalışan Vasiliki'yi Ahmet Metin'in metresi olarak görür ve onu kıskanır. Oysa Vasiliki gemi muhasebecisi Süreyya'yı sevmektedir. Neofari gibi, gemide çalışan hizmetçilerden Katerina ismindeki kadın da efendisi ile olan ilişkisi noktasında onu kıskanır. Vasiliki'yi kullanmak suretiyle Ahmet Metin'den para sızdırmak niyetindedir; ancak başarılı olamaz. Vasiliki'ye karşı düşmanca duygular besleyen bu iki kadın, Vasiliki'den kurtulmayı planlar. Böylece Vasiliki'nin ölümüyle ikisi de emellerine kavuşacaktır. Neofari, Ahmet Metin'in sevgilisi olmayı hayal ederken, Katerina da Neofari sayesinde Ahmet Metin'den para sızdıracaktır. Tıpkı Feride gibi bir cinayet planlarlar; ancak İtalyanca yapılan bu konuşmayı İtalyan kılavuzun duyduğunu fark ederler. Bunun üzerine plan değişir ve İtalyan kılavuzu ortadan kaldırmak üzere hareket ederler, ölümünün kaza olduğu süsü verilerek onu denize atarlar. Fakat kötüler yine cezasını bulur. Seyahatin sonunda Katerina'nın sinirleri altüst olurken, Neofari tıpkı İtalyan kılavuz gibi boğularak ölür.

Aşk uğruna cinayeti göze alan, öldüren ya da rakibesinin hayatını zindana çevirmek için her türlü yola başvuran kadınların ortak noktaları hırslarına yenik düşmeleri, duygularını kontrol edememeleridir. Arife, Ceylan ve Neofari insan

canına kast edecek kadar gözlerini karartmışken, Feride yaptıklarından dolayı vicdan azabı çeker. Bununla birlikte aşklarına karşılık bulamadığı için yataklara düşen, rakibesini kıskanan kadınlara da rastlanır. *Kafkas* romanındaki Seher sevdiği adama ulaşamayacağını anladığında hastalanır ve ölür. *Felâtun Bey ile Râkım Efendi*'deki Can ise ölümden döner. Romanlarda gördüğümüz bir başka ortak nokta ise kıskançlığın olumsuz sonuçlar doğuran yıkıcı bir duygu oluşudur.

Buraya kadar örnekler verilen romanlarda kıskançlık psikolojik boyutlarıyla derinlikli olarak ele alınmamıştır. Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerini verdiği dönemde ilk örneklerini veren Türk romanlarında tahlil henüz yetkince kullanılan bir kurgu unsuru değildir. İnsanın duygu boyutunun bir yönünü oluşturan kıskançlığın psikolojik suretiyle derinlikli olarak ele alınmamasının nedenlerinden birisi budur. Bu duruma paralel olarak Ahmet Mithat Efendi, kıskançlığı romanlarında genellikle olayların sürükleyiciliği açısından bir entrik unsur olarak kullanmıştır. Bireyin hayatında psikolojik bir olgu olması yönüyle bu duyguyu derinlemesine ele almayan romanlar, daha çok kişilerin bu duygu güdümünde yapacağı aşırılıkları olayları sürükleyici kılmak için klişeler hâlinde ortaya koymuşlardır. Kıskançlığın derinlemesine incelenmemiş olmasının bir başka nedeni de, bu dönemin romanlarındaki sosyal fayda ilkesidir. Öncelikli amacın toplumu eğitmek olduğu romanlar, bireyin ruhsal boyutunu toplumsal faydadan ayrı gördükleri için ihmal etmişlerdir. Yazar, hem roman tekniğinin tam bilinemesinden kaynaklanan eksikliklerden dolayı hem de edebiyata işlevci yaklaşımı dolayısıyla öncelikli olarak psikolojik boyutuyla ele alınması gereken kıskançlığı sadece yüzeysel boyutuyla değerlendirmiştir.

4.4. İntikam

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında intikam motifi dinamik bir olay unsuru olarak defalarca işlenmiştir. *Yeryüzünde Bir Melek*'te evli bir kadının kocasından başka bir erkeğe duyduğu aşkı ele alışıyla okuyucudan gördüğü tepki sonucu olay örgüsünü keserek açıklama yapma gereği duyan yazar, ilahi adaletin

olduğunu kanıtlamak için romanlarında kötüleri cezalandırırken iyileri ödüllendirmek suretiyle kıssadan hisseyi mutlak surette verir. Genellikle kötülerin rağbet ettiği intikam duygusuna kapılarak kötülük yapan roman kişilerinin yaptıkları yanına kâr kalmamaktadır. Her zaman okurlarına yazdıklarıyla yol göstermek isteyen, onları sürekli tembihleyen Ahmet Mithat Efendi, intikam duygusu ile hareket etmenin doğuracağı sonuçlara birçok romanında değinir. Hatta *Gürcü Kızı yahut İntikam* adlı romanında "intikam" sözcüğünü doğrudan kullandığını görürüz.

İntikam motifi, Ahmet Mithat Efendi tarafından macera romanlarında öncelikle gerilim unsurunu artırmak amacıyla kullanılır. *Hasan Mellâh, Zeyl-i Hasan Mellâh, Süleyman Muslî, Hayret, Gürcü Kızı yahut İntikam* gibi birçok romanında kahramanları harekete geçiren intikam duygusu, romanı sürükleyici hâle getirmekle birlikte roman kurgusu içerisinde adaletin yerine getirildiğini de gösterir.

Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş isimli romanda Çeşm-i Âfet'in kendisine kurduğu tuzak sonucu evden uzaklaştırılan Nergis ve Nergis'ten vazgeçmeyerek, ölümü bile göze alıp onun yanına, Mesut Ağa tarafından hapsedildiği mağaraya giden Osman Bey, mağaradan çıktıktan sonra Nergis'le birlikte intikamını alır. Onların mağarada geçirdiği onca yıla mukabil, Mesut Ağa türlü oyunlarla Osman Bey'in babasının malını ele geçirir. Nergis ve Osman yedi sene sonra mağaraya hazine dolu bir sandığı gömmek üzere gelen adamları gizlice takip ederek mağaradan çıkış yolunu bulurlar. Bu olay üzerine gelen Mesut Ağa, Osman'a babasının yeniçeriler tarafından öldürüldüğünü ve mağaradan çıkması hâlinde yeniçerilerin elinden kurtulmasının mümkün olmadığını söyler. Fakat sonunda onları mağaradan çıkarmaya ikna olur. Osman Bey, Mesut Ağa'nın kendi annesinden satın aldığı konağa Cezayirli Dayızade Memiş Bey adıyla döner. Mesut Ağa da konakta onlarla birlikte yaşamaya başlar ve biriktirdiği bütün varını yoğunu onlara göstererek dut ağacının altına gömer. Osman Bey ve Nergis ise Mesut Ağa'ya hâlâ güvenmemektedir, onu tuzağa düşürmek için plan yaparlar. Nergis, Mesut Ağa'yı mahzene kapatmayı teklif ettiğinde, mağaradan çıktıklarından beri hep onun sözlerini önemseyen ve dinleyen Osman Bey, bu fikri de kabul eder. Mesut Ağa'yı

kandırarak mahzene hapseden Nergis, Mesut Ağa *"Kız kapıyı aç şaka mı ediyorsun?"* diye sorunca şöyle cevap verir: *"Sen kendi başını kurtarmak için nasıl ki bizi yer altına hapsettin ise biz de hem bu intikamı almak hem de rahatça yaşamak için seni buraya attık. Sen bize temin etmiş olduğun vechile biz de sana temin ederiz ki açlıktan ölmezsin."*(*Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş,* s. 104)

Mesut Ağa'dan onu mahzene kapatmak suretiyle intikamını alan Nergis ve Osman Bey, mağaradaki hayatlarının aksi bir yaşam sürmeye başlarken Mesut Ağa başını taşlara vurmak suretiyle kendini öldürür. Böylece yapılan kötülüklerin cezasız kalmayacağı gösterilir.

Dürdane Hanım'da Dürdane Hanım'ın yalı komşusu olan Ulviye Hanım, kurmuş olduğu mikrofon sistemiyle evde olan biteni dinler, Dürdane'nin bütün sırlarına vakıf olur. Dürdane Hanım'ın sevgilisi Mergup Bey'den hamile olduğunu; ancak Mergup Bey'in onunla evlenme niyetinin olmadığını öğrendiğinde Dürdane'nin durumuna üzülen Ulviye Hanım, Dürdane'nin intikamını Mergup Bey'den almak ister. Bu kararını ise önce kadınlığını kullanmak suretiyle uygular. Mergup Bey'in dikkatini çeken Ulviye Hanım, daha sonra Mergup Bey'den bir mektup alır. Düşündüğü gibi Mergup Bey kendisine de ilgi gösterir. Ulviye Hanım'ın evine giden Mergup Bey, onun Dürdane ile olan macerasını bildiğini anlar. Ulviye Hanım'ın Dürdane ile evlenip evlenmeyeceği üzerine sorduğu sorulara olumsuz yanıt veren Mergup Bey, tabanca ile Ulviye Hanım'ı korkutmaya kalkar; ancak Ulviye Hanım, kolunu sıkmak suretiyle evinden kovduğu gibi Mergup Bey'i tehdit de eder.

Mergup Bey'e evlenme teklif eden Dürdane Hanım, Mergup Bey'in düşünmek için izin istemesinin ardından, ondan "âleme maskara olmayı" göze alamadığını, bu teklifi kabul edemeyeceğini bildiren bir mektup alır. Mergup Bey'den intikam almak hevesine düşen Dürdane Hanım'a Ulviye Hanım şöyle destek verir:

"- Şimdi demek oluyor ki böyle bir gaddardan intikama artık karar verdiniz?

- Evet! Hem de istediğim gibi bir intikama karar verdim ki onu dahi mücerret sizin muâvenetimizden beklerim.

- Elimden her ne gelirse diriğ etmeyeceğimden emin olunuz. Bu intikam kendi intikamım olmaktan ziyade bana lezzet veriyor.

- O hâlde sizden rica edeceğim şey, şu Mergub'la beni bir daha birleştirmektir. Bizim yalıya gelmeyeceği derkârdr. Buraya da gelemez artık. Nerede ve ne surette olursa olsun...

(...)

- Aferin Dürdane Hanım! Evet, bir intikam alalım ki bütün cihana ibret versin. Bu gaddar erkekler dahi görsünler ki bir kadın intikama dahi muktedir olabilirmiş. Bunu anlasınlar da bundan sonra kadınları öyle bir mendil zannederek burnunu sildikten sonra bir tarafa atıvermeye cesâret bulamasınlar!" (*Dürdane Hanım*, s. 128-129)

Aldıkları karar üzerine hareket eden Ulviye Hanım, Mergup Bey'in Dürdane'nin evine gitmesini sağlar. Dürdane, erkek kılığına girerek çocuğunu doğurmasına yardımcı olmak üzere ebe getiren Ulviye Hanım sayesinde doğurduğu çocuğu Ataullah'ı, Mergup Bey'in görmesini ister. Mergup Bey'e olan aşkını dile getiren Dürdane Hanım'ın sözlerinden ürken Mergup Bey evlenmek istediğini söylese de artık Dürdane Hanım bu niyette değildir. İntikam almak arzusunda olan Dürdane Hanım, Ataullah'ın "medar-ı intikam-ı ebedî" olduğunu belirtir. Mergup Bey, ne zaman onun adını duyar ya da onu görürse, ikisi de olmaz da dünyada böyle bir vücudun varlığı aklına düşerse, işte bu suretle Dürdane Hanım intikamını almış olacaktır. Mergup Bey'i öldürmek onun için kurtuluştur, oysa Dürdane Hanım kendi ölümünü çoktan planlamıştır. Misafirler gelmeden önce içtiği zehir etkisini gösterir ve bir süre sonra da ölür.

Dürdane Hanım'ın uğruna ölümü göze aldığı Mergup Bey'den intikam alma sevdasından vazgeçen Ulviye Hanım, bu olaydan altı ay sonra Mergup Bey'in on beş günlük evliyken bir cinayete kurban gittiğini öğrenir. Mergup Bey'in evlendiği kızın eski aşığı intikam almak suretiyle Mergup Bey'i öldürür. Dürdane Hanım, intihar ederek onu cezalandırmak istese de yazar tarafından bu ceza yeterli görülmez. Böylece bu romanda da dava mahşere kalmaz, kötüler ettiklerinin cezasını bulurlar.

Arnavutlar Solyotlar romanında Solyotlar arasında yaşamaya başlayan ve Arnavut olan Rüstem ile romanın kadın kahramanı Solyot Eftimi arasında yaşanan ilişki sonucu dünyaya gelen Mükrime, köy halkı tarafından bu durum öğrenilince öldürülür. Bunun üzerine hem Rüstem hem de Eftimi kızlarının intikamını almak üzere hareket ederler. Solyot usul ve âdetince intikam almaya hakkı olan Eftimi, ihtiyar meclisine şikâyettense intikamını kendisi almak emelindedir. Arnavutlar ve Solyotlar arasında meydana gelen savaşta Rüstem, çocuğunu öldürenlere saldırmak üzereyken Eftimi de Mükrime'yi öldürenlerin savaş meydanında ölmek üzere olan bedenlerine rastlayınca elindeki hançeri onların gözlerine vurmak suretiyle intikamını alır. Solyot erkeklerinin yenilmesi üzerine Solyot kadınlarının gözlerini kan bürüyerek içlerinden bir tanesi "herkes gidiyor sen kime kalacaksın" diyerek kucağındaki çocuğu uçurumdan aşağı atar. Bunu gören diğer kadınlar da birer birer çocuklarını uçurumdan aşağı bırakırlar:

"Aşağıya düşen masumlardan hiçbirisi sağ kalmak şöyle dursun bütün dahi kalmayıp kanlarıyla vücutlarının birer parçasıyla kayaları insan kanaresine benzetiyorlardı." (*Arnavutlar Solyotlar*, s. 226)

Çocuklarını uçurumdan aşağı atan kadınlar, sonunda kendileri de uçurumdan atlamak suretiyle düşmana teslim olmaktansa ölmeyi tercih ederler. Solyot çocuklarının bu şekilde parçalanarak ölümüyle, Mükrime'yi parçalayarak öldüren ve buna göz yuman Solyot halkının, yazar tarafından cezalandırıldığını söyleyebiliriz.

Gürcü Kızı Yahut İntikam romanında Tiflis'ten uzaklaştırılan Prenses Meryem ve kızı Heleni'nin kendilerini memleketlerinden uzaklaştıranlardan intikam almak üzere hareket etmeleri ve bunun üzerine gelişen olaylar anlatılır.

Prenses Heleni, hanedana ihanet eden Prens Çiçiyanof'tan intikam almak üzere Tiflis'e dönmek istemektedir. Bunun üzerine valiye Heleni'nin Gürcü bir prensle Viyana'ya kaçtığı söylenmekle birlikte, küçüklüğünden beri annesinden intikam yollu sözler işiten Heleni, Tiflis'e gitmek üzere yola koyulur. Yazar, intikam hırsıyla yanıp tutuşan bu kızın hareketini hiç de akıl kârı bulmaz:

"Henüz on beş yaşında bir nev civanın koca bir Gürcistan çar vekili ve umumî kumandanı ile meydân-ı intikamda boy ölçebilmesi hangi tasavvura sığar? Kızcağızı bu fikr-i intikam dairesinde büyütmek kâr-ı âkil midir? (...) Zavallı kızcağız dişi aslan bile olsa Prens Çiçiyanof'a tırnak geçirebilmekten âciz kalacağı muhakkak değil midir?" (*Gürcü Kızı Yahut İntikam*, s. 143)

Prenses Meryem, Kazan tarafına uğrayan Gürcülerden Peşav reisi Prens Gadilla'nın kendisinde emanet olan cariyesinin ona ulaştırılması isteğiyle ricada bulunur. Gürcülerin kabul etmesi üzerine kızı Heleni'yi onların yanına katar. Heleni ayrılmadan önce, yokluğunun sorgulanması halinde yetkililere gösterilmek üzere Gürcü bir prensle kaçtığını bildiren bir mektup yazarak annesine verir. Ayrılmasının üzerinden dokuz ay geçmesine rağmen Prenses Meryem kızı ile ilgili tek haber alamaz ve merak eder, evlat ayrılığı onu yataklara düşürür. Üstelik Prenses Meryem, Prens Gadilla'dan kendisine gönderilen cariyenin kaybolduğuna dair bir mektup alınca, kızının kaybolduğunu düşünerek yedi sekiz hafta sonra kahrından vefat eder.

Sonunda ailesinin intikamını alan Prenses Heleni, bu uğurda annesini kaybeder. Çocuklarını intikam duygusuyla yetiştiren Prenses Meryem ise kızının başına kötü şeyler geldiğini düşünerek merak duygusu içinde ölür. İntikam duygusu bir arada olan aileyi parçalar. Bununla birlikte yazar, *"Cihanda fenalık edenlerin*

yine fenalıktan başka hiçbir ceza ümit etmemeleri" gerektiğini Prenses Meryem'e ihanet edenleri cezalandırmak suretiyle gösterir.

Ahmet Mithat Efendi'nin son romanı *Jön Türk*'ün ölümcül kadın tipi olan Ceylan, Nurullah'a olan aşkına karşılık bulamaması sonucu ondan intikam almak gayretine düşer. Üstelik Nurullah'ı uyutmak suretiyle ondan hamile kalan Ceylan, Nurullah'ın Ahdiye isimli bir kızla evleneceğini haber alınca çılgına döner ve eski bir Jön Türk olan babasının yasaklı kitaplarını Nurullah'ın odasına yerleştirir. Ardından da evin uşağına ser hafiye Feyzullah Efendi'ye ulaştırması için babasının el yazısını taklit etmek suretiyle yazdığı mektubu verir. Kızının yaptıklarını öğrenen Kazım Bey çılgına döner; ancak Ceylan intikam alma isteğini şu şekilde ortaya koyar:

"- Kabahatlerin hepsi bana ait olmakla beraber benim hâlimde bulunan bir kızın ağlamaktan başka medâr-ı tesliyet bulamaması ve intikamsız bu belâya katlanması kabil olamaz. O intikamı Ceylan[383] *veyahut Nurullah Bey'i öldürmek suretiyle almayı da düşündüm. Lâkin o zaman rezalet ayyuka çıkacak, sizin namusunuz dahi berbat olacak. Bense sessiz sadasız bir intikam tertip ettim ki kimsenin hayatına kastolunmadığı hâlde sizin namusunuz dahi mahfuz kalacak."* (s. *Jön Türk*, s. 166)

Nurullah düğün günü tutuklanır ve üç ay sonra da Akka'ya sürülür. Ancak Ceylan'ın yapacağı kötülüklerin ilkidir bu, Ahdiye ile Nurullah'ın birleşmemesi için elinden geleni ardına koymaz. Nurullah'ın babası ve ablası Akka'ya gider. Nurullah'ın Ahdiye ve kayınvalidesini de Akka'ya aldırma planlarını öğrenen Ceylan, Nurullah'a daha da düşman kesilir:

"- Kendi mahrumiyetine rağmen onlar orada yine mesut ve bahtiyar olacaklar. Buna tahammül kabil mi? Ya buna bir çare bulmalı ya helâk olmalı." (*Jön Türk*, s. 214)

[383] Ahdiye olması gerek; ancak Türk Dil Kurumuna ait baskıda Ceylan olarak geçmektedir.

Hafiyelerin dikkatlerini yine Nurullah üzerine çeken Ceylan, Ahdiye'nin Akka'ya gidişini bu suretle engeller. Bunun üzerine Nurullah İskenderiye'ye kaçar ve arkasından da babası ve ablasını yanına aldırır. Nihayet Ahdiye ve kayınvalidesinin de İskenderiye'ye ulaşması ile aile Ceylan'ın tüm kötülüklerine rağmen bir araya gelir. Ceylan ise Nurullah ve Ahdiye'nin birleştiğini öğrendiğinde çıldırır ve kendini yakmak suretiyle hayatına son verir. İntikam hırsı Ceylan'ın sonunu getirir:

"Serhafiye Feyzullah Efendi'ye mensup olan Kâzım Efendi'nin kızı feminizm daiyelerinin en muzır cihetlerinde tebahhur ederek iğfaline çalıştığı bir delikanlı ile hülya ettiği izdivaca muvaffak olamadığından galebe-i yeis ile çıldırmıştı. Bir iki gün etibbanın müdâvât-ı şedîdesine rağmen buhâr-ı cinnete devam eyledikten sonra lâbis olduğu elbise üzerine beş altı kadeh petrol döküp tutuşturarak cayır cayır yanmış ve şuraya buraya koştukça haneyi dahi yakmaya ramak kalmış iken yetişilip mukaddemat-ı harik itfa edilmiştir. Mevlâ taksiratını affeyleye." (*Jön Türk*, s. 234- 235)

Kıskançlık duygusu ile karşılık bulamadığı aşkının intikamını almak üzere sevenlerin kavuşmasını engellemek için türlü oyunlara başvuran bir diğer roman kahramanı, *Yeryüzünde Bir Melek*'in Arife'sidir. Arife, evli bir kadın olan Raziye'yi Şefik'ten uzak durması yönünde tehdit eder; ancak Şefik'ten vazgeçemeyen Raziye sevgisi için mücadele eder. Sevgililerin Şefik'in yanında çalışan Arap Neşe isimli kadının evinde buluşacaklarını öğrenen Arife çıldırır ve mahallelinin durumdan haberdar olmasını sağlar. Mahallelinin evi basıp Şefik'i dövmesi ve Raziye'yi de rezil etmesinden sonra, Raziye kocası tarafından boşanıp sokağa atılırken Şefik de Vidin'e sürgün edilir. Bundan sonra Arife sevgililerin birbirlerinden ümidi kesmesi için elinden geleni yapar. Şefik'e mektup yazarak Raziye'nin fuhşa sürüklendiği yalanını söyleyen Arife, Raziye'nin durumunu öğrenmek isteyen Şefik'in yalana inanması için elinden geleni yapar ve başarılı da olur. Ancak tüm oyunlarına rağmen Raziye ile Şefik'in kavuşmasına engel olamaz ve Ceylan ile aynı kaderi paylaşır.

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanının kadın kahramanı Nergis, fevri hareket etmemiş, Osman Bey'in her zaman sözlerini dinlemesini sağlamış ve sabırla bekleyerek planlar kurarak Mesut Ağa'dan intikamını almasını bilmiştir. Yazar, ferdin kendisini ilgilendiren hususlarda affedici olmasını isterken cemiyete ait hususlarda aynı hoşgörüyü göstermez. Romanlarında "intikam" kötülerin cezasını çekmesi demektir. Yazara göre intikam hevesine düşmek kötü olmakla birlikte, mecbur kalındığında intikam alma hakkı kullanılabilir. *Dürdane Hanım* romanında roman kahramanı kendisini hamile bırakan ve kendisiyle evlenmeyerek kötü duruma düşüren Mergup Bey'den intikamı beklenenden çok farklı bir şekilde alma yoluna gider, kendi canına kıyar.[384] Ancak yazar eden bulur anlayışı gereği, kötülük edenin kötülük bulacağını kanıtlamak istediğinden Mergup Bey'in yaşamasına izin vermez. Romanlarda ilahi adaletin iyilerin ödüllendirilmesi kötülerin cezalandırılması ile yerine getirildiğini görürüz. İntikam teması, yazarın okurlarını uyarması, onlara yol göstermesi için seçtiği bir yoldur.

Romanlarda ezildiğini, hakkının yenildiğini düşünen roman kahramanlarının intikam almak istediklerini, bununla birlikte aşkına karşılık bulamayan kadınların sevdikleri adamların mutlu olmaması için ellerinden geleni yaptıklarını, bir annenin de çocuğunun öldürülmesi üzerine adaleti kendi eliyle sağlama girişimini görürüz. Genelde intikam motifi macera romanlarının içerisine yerleştirilerek romanların daha da sürükleyici hâle getirilmesi sağlanmıştır. İntikam teması burada örneklerini vermeye çalıştığımız romanların dışında birçok romanda görülmekle birlikte biz bu bölümde sadece kadınlarda bu duygunun doğurduğu sonuçları vermeye çalıştık.

4.5. Güzellik/Çirkinlik

Tanzimat dönemi edebiyatının bir ön evresi olan Divan edebiyatında gönül mülkünün sultanı olan, aşığını dertten derde salan sevgilinin güzelliği mazmunlarla ifade edilir. Dönem şairleri "değişmez ve ideal bir güzelin vasfedildiği, vuslatsız bir

[384] Nebahat Yusoğlu, "Ahmet Mithat Efendi'nin Macera Romanlarından İntikam", *Acta Turcıca*, Yıl III, Sayı 1/2, Ocak 2011, s. 297.

aşkın ıstıraplarının terennüm edildiği"[385] şiirler yazarlar. Âşığın duygularına karşı seyirci tavrı takınan, ilgisini ondan esirgeyen, âşığına bu ıstırabı çektirmekten hoşlanan, ona eziyet eden "cennet hurisi"nin bütün eziyetleri âşığı için bir lütuftur. Bunun dışında bütün sevgililer aynı fiziki özellikleri taşır, bu nedenle de tek tip sevgili vardır:

"Gelenek bu ideal sevgili ve güzel tipinin boyundan, saçlarından, gözünden kaşına ve dudaklarına kadar fizikçe bahsedilebilecek her tarafını, her bir hususiyetleriyle ayrı ayrı tesbit etmiştir. Geleneğin boyu servi gibi uzun, ince belli, uzun ve siyah saçlı, yanakları gül kırmızısında, bakışları kılıç gibi keskin, ok gibi yaralayıcı, daima sıhhatli, yaşı civanlıktan öteye gitmez, ıstırap ve hüzün bilmez güzeli yerine minyon yapıda, saçları sarı, yüzü soluk, mahzun görünüşlü, haline bir hastalığın gölgesi vurmuş, içli ve hassas bir sevgili tipini görebilmek için Türk edebiyatı asırlarca bekleyecek, XIX. asrın ikinci yarısında ve şiirden de önce roman ve tiyatroda onunla tanışacaktır."[386]

Divan şairlerinin hazır mazmunlarla güzelliğini belirttikleri bu kusursuz, ideal sevgili tipi Tanzimat yazarları tarafından eleştirilir ve değişime uğrar. Namık Kemal, *Celâleddin Harzemşah* mukaddimesinde sevgiliyi gulyabânî gibi gören ifadeler kullanır: *"Divanlarımızdan biri mütala'a olunurken insan, muhtevi olduğu hayâlâtı zihninde tecessüm ettirse, etrâfını maden elli, deniz gönüllü, ayağını Zuhal'in tepesine basmış, hançerini Mirrih'in göğsüne saplamış memduhlar; feleği tersine çevirmiş ve kadeh diye önüne koymuş, cehennemi alevlendirmiş de dağ diye göğsüne yapıştırmış, bağırdıkça arş-ı âlâ sarsılır, ağladıkça dünya kan tufanlarına garkolur âşıklar; boyu serviden uzun, beli kıldan ince, ağzı zerreden ufak, kılıç kaşlı,*

[385] Ömer Faruk Akün, "Divan Edebiyatı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 9, İstanbul 1994, s. 390.
[386] "Divan Edebiyatı", *İslam Ansiklopedisi*, s. 416.

kargı kirpikli, geyik gözlü, yılan saçlı ma'şûkalarla mâlâmâl göreceğinden kendini devler, gulyabanîler âleminde zanneder."[387]

Eski edebiyatın kaideler ve klişeler edebiyatı olduğunu belirten Kenan Akyüz, bütün bu klişelerden kurtulup hayatın karşısına aracısız ve eli kolu bağlı olmadan çıkan Tanzimat devri sanatçısının, her şeyden evvel, hürriyetini duyarak, tek başına bir "şahsiyet" olduğunu anladığını belirtir. Bu anlayışı yeni bir tabiat görüşü, yeni bir estetik, doğrudan doğruya hayattan alınan yeni konular takip eder. Tanzimat'ın "ferdin hürriyeti" prensibi ile tam bir uygunluk halinde bulunan "sanatçının hürriyeti" prensibi, ona tamamıyla "şahsî sentezler"in yani yaratıcılığın kapılarını açar.[388]

Divan edebiyatı şairlerinin yarattığı hayali sevgili, Tanzimat aydınlarının eserlerinde ete kemiğe bürünür. Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında kadın güzelliği öne çıkan bir unsurdur. Bütün romanları arasında *Yeryüzünde Bir Melek*'teki Raziye ve *Vah* romanındaki Ferdane Hanım'ın güzelliği itibariyle söz konusu romanlar ayrı bir önem taşır. *Vah*'ta olay örgüsü adeta Ferdane Hanım'ın güzelliği üzerine kuruludur.

Yeryüzünde Bir Melek'te Raziye Hanım doğduğu zaman çirkin bir bebektir; ancak Singapurî'nin kucağına verildiğinde kızcağızı izledikçe hayrete düşen adam nihayet onu bir meleğe benzetir:

"Bu insan değil mutlaka melektir. Cihanda bu kadar güzel bir mahlûk görülmüş değil tasavvur bile olunamamıştır." (*Yeryüzünde Bir Melek*, s 29)

Kızın isminin konulacağı vakit babası Raziye ismini uygun görünce, Singapurî itiraz eder:

---

[387] Namık Kemal, "Mukaddime-i Celâl", *Doğumunun Yüzellinci Yılında Namık Kemal*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1993, s. 226.
[388] Kenan Akyüz, *age*., s. 40.

" 'Hayır bu ismiyle beraber doğmuştur. Bunun ismi Zühre'dir' dedi ve o zamanlar esâtîr-i Yunânî arasında hüsün ve cemal ilâhesinin ismi Zühre olduğu Mehmet Hulusi Efendi nezdinde malûm olmayıp, Zühre'den meram seb'a-i seyyâreden birisi olduğu zannıyla bu ismi hiç beğenmeyerek kendisi Raziye isminde sebat ve Singapurî dahi Zühre isminde inat eyledi." (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 29)

Raziye, altı yedi yaşına girdiğinde tecelli eden güzelliği ile herkesi hayrete düşürür. Raziye'nin daha bu yaşında boyu ve endamı onu on yaşındaymış gibi gösterir. Singapurî ise daha kızın güzelliğinin tamamlanmadığını, bunun için on sene daha beklemek gerektiğini, Zühre'nin asıl güzelliğinin ise otuzundan sonra ortaya çıkacağını söyler etrafındakilere. Raziye'nin evliliğinden önce yurt dışına tahsil için çıkan Şefik'in yurda dönmesiyle iki sevgilinin yolları tekrar kesişir. Bir gün Bahçekapısı'ndaki bir arkadaşını ziyarete giden Şefik'in, halkın bir kadına büyük bir zat gelmiş gibi hürmet göstermesi dikkatini çeker. Gelen zat Raziye'dir:

"... Singapurî'nin Zühre'de otuz yaşı için tahmin eylediği kemâl-i hüsnün mukaddemâtı tamamıyla kendisini meydana koymuş olduğundan, her kadının uzun olmadığı hâlde yine cümlesine faik görünen boyu ve o boya tamamıyla mütenasip olan vücut ve endamı ve hele boyuna ve endamına fevkalhat yakıştırdığı hırâm-ı sanevberânesi enzâr-ı dikkati değil enzâr-ı celp etmemek mümkün değildi. (...) Aman ya Rap! Raziye'nin her hâli ne kadar güzeldi! Yaşmak, kadınlara yaraşır bir kisveyse mutlaka yaşmak yalnız Raziye'ye yaraşmak için icat olunmuş zannolunur. Yaşmak, kadınları setr için değil belki hüsünlerini bir kat daha tashih ve tezyin için konulursa Raziye'nin cemali zaten kemâl-i lüzûmundan bin kat daha zait olduğundan artık yaşmak dahi o bin kat hüsn-i zâidi birkaç bin kat daha arttırırdı." (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 53-54)

Ancak yeryüzünde bir melek olarak çizilen Raziye'nin rakibi Arife de güzeldir. Yazar, Arife'nin gerçek yüzüyle ilgili bir açıklama yapmadan, onu saf ve tecrübesiz bir doktor olan Şefik'in gözünden verir ve başarılı da olur[389]:

"... Siyaha karîb kucak kucak kumral saçlar, gayet beyaz bir sine üzerine sarkıp güya bir namaz bezi bu letafeti setr için şöylece bir örtülmüşse de letafetini arttırmaktan başka bir şeye hizmet etmiyor. Hanımda en ziyade vasfolunacak ve tavsifi kalem yoracak bir şey varsa o dahi kaşlarıyla göz ve kirpikleridir ki şimdiye kadar şuaramız kaş tavsifinde 'hilal' ve 'keman' tabirlerini kullanmış ve 'samur' teşbihlerine kadar varan dahi bulunmuşsa da bizim hastanın kaşları bu evsafın cümlesinin fevkindedir. Vakıa 'samur' denilebilir. Alnın, burun hizasından şakaklar cihetine doğru asla takavvus etmeksizin bir hatt-ı müstakimle imtidat eden kaşları teşkil eden tüyler, şüphesiz birer buçuk santimetre tûlunda ve bahusus kıvırcık bir hâlde bulunduklarından ve o kaşların altındaki kirpikler dahi hanım gözlerini yukarıya kaldırdıkça hemen kaşlara karışmakta bulunduğundan..." (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 62)

Ancak Raziye'nin güzelliği roman boyunca "terakki" ederken Arife'nin güzellik ve câzibesi hep "tereddî" etmiştir. Arife güzeldir; ancak yaşadığı ahlak dışı hayat, güzelliğini alıp götürür.[390] Melin Has-Er'e göre bu roman, kadın güzelliğine verilen ehemmiyet itibariyle Ahmet Mithat Efendi'nin romanları arasında müstesnâ bir yer işgal eder. [391]

Vah'ta güzelliğiyle meşhur Ferdane Hanım, çiçek hastalığı geçirerek çirkinleşen kocasının kıskançlığı yüzünden sıkıntılı bir hayat sürer. Evlilikleri boyunca sadık olan ve kocasının her isteğini yerine getiren Ferdane Hanım'ın güzelliği başına bela olur. Güzelliğine hayran kalarak bir gün gittiği eve kadar Ferdane Hanım'ı takip eden, ardından da hakkında bilgi toplamak için çerçi kadın Despino ile görüşen Behçet Bey, romanın sonunda Ferdane Hanım'ın kocası Tâlât

[389] Melin Has-Er, *age.*, s. 94.
[390] *age.*, s. 99.
[391] *age.*, s. 88.

Bey'in kalp krizinden ölümüne, Ferdane Hanım'ın kezzap dökerek yüzünü çirkinleştirmesine sebep olacak bir dizi olayın başlamasına neden olur.

Behçet Bey ve arkadaşı Necati Efendi'nin vapurda karşılaştıkları Ferdane Hanım, güzelliği ve rahat tavrıyla cümlesinin dikkatini çeker ve Behçet Bey uzun boylu bu hanımı takip etmeye karar verir:

"- Ne boy! Ne letâfet! Bazı uzun boylu kadınlar vardır ki sırık gibi bir şeydirler. Bunda ise boyuna nisbetle omuzlar dahi yolunda! Bu omuzların arasındaki sine dahi elbette şairlerin 'sîne-i sîmîn' diye tavsif eyledikleri sineleri mahcup bırakacak kadar lâtiftir.

Zaten gümüşten yapılmış bir sinede ne letâfet olabilir? Hele şu enseye bak enseye! Bir romanda gördüğüm tarif ve teşbihe tamamiyle muvâfık! Romanda âşık maşukaya diyordu ki: 'A sevdiğim! Senin ensen başka güzellere yüz olabilecek kadar lâtiftir. Senin ayakların pek çok mahbubelere el olmaya lâyıktır.' İşte bu ense hakikaten en güzel bir kadına yüz olmaya lâyıktır. Ya ayaklar! Ah! Potinlerinin üstüne galoş dahi giymiş olduğu hâlde bile yine ayaklar ne kadar küçük! (...)"(*Vah,* s. 14-15)

Behçet Bey'in Ferdane Hanım ile ilgili bilgi toplamak üzere anlaştığı Despino, öncelikle kadının isimlerinin çok olduğunu haber verir. Bunlardan bir tanesi en âlâ Rus samurlarından daha tüylü daha lâtif olan kaşlarına dayanılarak verilen "Samurkaş"tır. Despino'nun gözünden Ferdane Hanım'ın güzelliği verilmeye devam edilir:

"Şimdi gayet güzel ve uzun bir gerden üzerine mevzu olan bu başa beyziyyü'ş-şekl bir çehre takınız ki geniş bir alın ile yumru bir çene ve müdevver bir çift yanak o çeneyi teşkil etmiş oldukları gibi her biri âdeta erkeklerin bıyık tarakları ile taramağa muhtaç olacak kadar sık ve uzun kıllı bir çift kaş ve ne küçük, ne büyük görülmeye imkân olmaksızın tamam çehre ile mütenasip bir burun ve o burun ile

yumru çene arasını canlar dayanamayacak bir letâfetle tefrik etmiş bir çift dudak dahi bu çehreyi tezyin ederler. (...) Ya gözler! Ya gözler! Çok güzel göz gördüm ama bunun gibilerini hiçbir hanımda görmedim. (...)" (*Vah*, s. 44)

Derspino'nun Ferdane Hanım ile kurduğu dostluk gittikçe ilerler ve kocasının bütün kıskançlık krizlerine katlanan bu kadına üzülen Despino, ona iyilik etmek isterken en büyük kötülüğü eder ve Ferdane Hanım'dan yüz bulamayan Behçet Bey'in Ferdane Hanım'ı tehdit edecek koza sahip olmasına neden olur. Ancak Ferdane Hanım, Despino'yu suçlamaz, bütün suç güzelliğinindir:

"-Evet Despino talihin bana zulmü dahi işte bu kadar hüsnümden neş'et ediyor. Ben çirkin bir kadın olsaydım ihtimal ki daha ziyade bahtiyar olurdum. Ne kadar çirkin kadınlar var ki bahtiyarlıklarına cihan hayran kalıyor. Buralarını düşündükçe kendi hüsnüme kendim düşman olarak yüzümün derisini yüzmek istiyorum." (*Vah*, s. 170)

Romanın sonunda Ferdane Hanım'ın hayatını altüst eden Behçet tutuklanırken, Talat Bey ölür, Ferdane ise *"bu kadar beliyyâtın asıl sebebi, kendi hüsnü, kendi cemali olduğunu düşünerek hüsnünden intikam almak için bir sünger parçası ile yüzüne tîz-âb sürerek o nazik yüzünü yakıp kavurmuş. Bir hâle gelmiş ki yüzü teflere gerilen kursağa dönmüş*"tür. (*Vah*, s. 196)

Güzelliği kocası tarafından sürekli kıskanılan Ferdane Hanım, mutlu bir evlilik sürdürmez. Ancak onun evliyken Necati Efendi ile görüşmesi, bu durumu daha sonradan öğrenen Talat Bey'in ölümüne sebep olur. Kocasının bu kadar kıskanç olduğunu bile bile Ferdane Hanım'ın birkaç kez Necati Efendi ile görüşmesi yazar tarafından da tasvip edilmez. Ancak Ferdane Hanım'dan beklediği ilgiyi göremeyen, kendisi yerine bu ilginin Necati Efendi'ye gösterildiğini öğrenen Behçet Bey, yaptığı tüm kötülüklerin cezasını çeker.

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında güzellik hususunda dikkat çeken bir diğer nokta, Çerkez kızlarıdır. *Felâtun Bey ile Râkım Efendi* romanının kadın kahramanı Canan, çok güzel bir Çerkez kızıdır:

"Uzun boylu, kara gözlü, kara kaşlı, ufacık ağızlı, güzel burunlu, hâsılı mütenâsibü'l-âzâ bir şey idiyse de gayet zayıf ve hastalıklı, on dört yaşında olduğundan öyle olur olmaz müşterinin beğeneceği bir şey değildi. Fakat neydi kızda o baygın bakışlar? Neydi mahzuzane tebessümler?" (*Felâtun Bey ile Râkım Efendi,* s. 16)

Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanının kadın kahramanı Nergis de güzel bir cariyedir. Çerkezlere has hatlara sahiptir:

"-... Şekli hâlâ karşımda. Fidan gibi boy! Etine dolgun beyaz ten! Uzun, gümrah, kumral saçlar! Az basıkça kaş. Çerkezlere mahsus olan çukurca fakat gayet güzel elâ gözler. Yuvarlakça burun, yuvarlakça çene hatta yumru çenesinin orta yerinde de bir çukur ki tebessüm edip de yüzü buruştuğu zaman güya çenesi çukurun içine gömülüp gidecek gibi bir hâl gösteriyor. Gerdanın sağ cihetinde de çitlenbikten büyük bir siyah ben." (*Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş,* s. 7)

Jön Türk'te Çerkez bir cariye olan Dilşinas Hanım, zamanında güzelliği ile nam salmış bir kadındır. *Müşahedat* romanında Seyyit Numan'ın evlendiği kadın güzel bir Çerkez kadınıdır; ancak bu kadından olan kızı Feride hastalıklı, zayıf ve çirkin bir kızdır:

"Validesi güzelce bir Çerkez'se de, Feride babasına çekmiş olduğundan çehresinin şekl-i umûmisi âdeta bir Mısrîdir. Esmerce ten, kara gözler, yassıca burun, irice dudaklarla Mısrîler miyanında bayağı güzeller bulunabilirse de bu hüsn bu cemal bir ressamın nazar-ı ehemmiyyetini celb edebilecek sanatkârâne güzelliklerden olmayıp (...) Hâsılı Feride güzel değildir. Çirkin bir şeydir. (...)" (*Müşahedat*, s. 163)

Refet'i seven Feride, karşılık bulamayınca Refet'in birlikte olduğu Agavni'yi ortadan kaldırmak üzere bir Yahudi ile anlaşır. Ancak Agavni'nin ölümünden sonra Feride kendini kaybeder, duyduğu vicdan azabı ile delirmeye başlar. Kötülük yapan Feride, ettiğini bulur ve romanın sonunda ölür.

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında o kadar güzel roman kahramanlarından ayrılan bir diğer çirkin roman kahramanı *Diplomalı Kız*'daki Julie'dir. Okulunu başarıyla tamamlayan Julie, edindiği diplomaya rağmen iş bulamaz. Ailesinin düştüğü zor durum nedeniyle önüne gelen her işe başvuran Julie, postahaneye de başvurur; ancak müdür Julie'ye onun yerine bu işe daha güzel kızların alınabileceğini söyler:

"... sizi üzmemek ve bir daha buraya gelmek zahmetini ihtiyara lüzum bırakmamak için arz edeyim ki otuz beşe kadar müsted'iyeler meyanında minnettarlıkları sözden ziyade hoşa gidecek olan güzeller nadir değildirler.

Aman ya Rab!... Niçin yer yarılmıyor ki Julie yerin dibine geçsin?! Niçin bin yıldırım birden inmiyor ki beynine birden vurulsun da helâk olsun gitsin?! (...)

İşte herif Julie'ye anlatıyordu ki Julie güzel değildir. Bir kadın için hakaretin bundan ziyadesi tasavvur olunabilir mi?

... Avrupa medeniyeti kadınlar hakkındaki hürmet ve tazîmini yalnız güzel kadınlara hasr ve tahsis eylemiştir? Kadın güzel olmadı mı kimse ona riayete mecbur olamaz. Güzel bir kadın tramvaya yahut omnibüse girerse herkes yerini takdim için yerinden fırlar. Çirkin bir kadın girerse kimse yerinden kalkmaz!

İstidaları kendisine havale edilmiş olan otuz beş kadar müsted'iyeler meyanında Julie'den ziyade güzelleri pek çok olursa artık memur efendi için Julie'yi istediği gibi tahkir etmeye ne mani kalır?" (*Diplomalı Kız*, s. 42)

İşe başvuran kızlar içerisinde Julie'den daha güzelleri olduğunu söyleyen memurun hakaretinden sonra daha önce başvurduğu başka bir iş için Louvre mağazısına giden Julie, burada da aynı sebepten işe alınmaz:

"- Söyleyiniz madam! Rica ederim söyleyiniz! Ben kendisine söylenilen sözlere darılmak hakkına, cüretine, cesaretine malik olan bahtiyarlardan da değilim!

- Öyleyse söyleyeceğim şudur ki mağazamıza intisab edecek kızların biraz daha mütenasip olmaları lâzım gelir. Zira tezgâhtar güzel olmalıdır ki müşteri efendilere karşı mağazanın menâfiini muhafazaten daima galip çıksın." (*Diplomalı Kız*, s. 44)

Yazar bu noktada güzel olmamakla çirkin olmak arasındaki farka değinir:

"Hiçbir kadın için çirkin olduğuna kanaat mutasavver midir? Haydi güzel olmasın, fakat neden çirkin olsun? Güzel olmamakla çirkin olmak arasında ne büyük fark var.

Doğrusunu sorarsanız Julie'ye çirkin denilemez. Boylu poslu kızcağız. Sefalet ve açlık kendisini soldurmamış olsa biraz daha güzel olabilecek. Fakat ne fayda ki güzelliğin o derecesi kâfi değil! Güzeller pınarı olan Paris'te enzâr-ı dikkati kendi üzerine celbedebilecek kadar güzel olmalı ki derhâl nâil-i emel olabilsin." (*Diplomalı Kız*, s. 44)

Güzel olmadığı gerekçesiyle başvurduğu işlere alınmayan Julie, bu zor durumdan aklını kullanarak kurtulacaktır. Diploma almasını isteyen babası sayesinde okuyan, ancak mezun olduktan sonra emeklerinin karşılığını alamayan Julie, öğrendikleri sayesinde kendi işini kuracaktır.

Çirkin bir kadınla çirkin bir adamın hikâyesinin anlatıldığı *Karı Kocalı Masalı*'nda ise yazar güzellik/çirkinlik olgularını farklı bir açıdan ele alır. Hep genç ve güzel kadınların peşinde koşan yaşlı erkeklerin eleştirildiği kitapta, kadınların da kendilerinden daha genç ve güzel erkek isteyebileceklerini belirtir.

Karının ne olduğu ya da nasıl olması gerektiği hangi erkeğe sorulsa mutlaka alınacak cevap şudur:

"Yüzüne bakılacak kadar değil, kendisini sevdirecek kadar değil, kocasını heveslendirecek kadar, şevklendirecek kadar... Anlıyorsun ya? Kocasının yüreğine girecek kadar güzel olması lâzım gelir. (...) Kara kaşlı, kara gözlü, küçücük ağızlı, mini mini burunlu, uzunca boy, uzunca gerdan, püskürme ben, etine dolgun, akça pakça, beyazca meyazca, işveli mişveli, çıtı pıtı, fındık kurdu gibi bir şey olmalı. Sevimli olması için de bir sıcak olmalı, bir sıcak olmalı ki vücudunun her tarafında yumurta pişmeli!" (*Karı Koca Masalı,* s. 89)

Yazar alay etmeye devam eder, ya tarif edilen kadın da *"kara kaşlı, kara gözlü, kara hem de ter bıyıklı, etlice, canlıca, kanlıca, güçlüce, kuvvetlice, filânca festekizce bir koca ister"*[392] de bulamazsa?

Kadın üzerine düşünmeye devam eden yazar, Arap, Acem ve bir dereceye kadar da eski Türk kitaplarındaki kızları çizmeye kalksa cümlesinin bir suret ve şekilde olacağını belirtir. Zira kızların hepsi servi boylu, yılan kaşlı, hokka ağızlı, çekme burunlu, turunç memeli ve ayva göbeklidir. Yazar, servi boylu olduğu gibi mantar boylu, hokka ağızlı olduğu gibi çanak ağızlı kadının da niçin olamadığına şaşırır.[393] Nihayet bu dünyada güzelin olmadığına karar verir ya da her kadın güzeldir:

"Güzel yoktur, gönül kimi severse güzel odur vesselâm. (...) Yalnız bizim gönlümüz kimi sever ise güzel o olacaktır. Alelhusus insanların çehreleri, endamları ne kadar muhtelif ise ahlakları dahi o kadar mütenevvidir. Ahlakın da hüsnün hususunda dahli çehreden ziyadedir. Bir kızcağız görürsün ki yalnız görünüşte hiç hoşlanmazsın. Bir de kendisiyle on beş gün, bir ay refakat eder bakarsın ki kendisi yürek içine sokmaya şayan bir melektir." (*Karı Koca Masalı*, s. 104-105)

"Ya dünyada hiç güzel yoktur. Yahut her karı güzeldir. Şu ikinci söz ise daha doğrudur. Her karı güzeldir. Şu kadar var ki bazı karıların ifrat şişmanlıkları, bazılarının ifrat nihafetleri hüsünlerini setretmiştir. Yok eğer hafazanallah ârızi bir

[392] Ahmet Mithat Efendi, *Karı Koca Masalı*, s. 90.
[393] Ahmet Mithat Efendi, *age.*, s. 100.

kusurları, bir sakatlıkları bulunur ise ona diyeceğim yoktur." (*Karı Koca Masalı*, s. 126)

Aslında kimse çirkin değildir yazara göre, gönül kimi severse en güzel odur kişi için. Önemli olan sevgi üzerine kurulan ilişkilerdir, dış görünüşün bir önemi yoktur. Bu anlatıdaki Mahcemal Hanım ve kocası Cemal Efendi ile de yazar, dış görünüşün bir öneminin olmadığını ispat etmeye çalışır.

Buradaki savunusunun aksine yazarın romanlarının çoğunda kadın kahramanların uzun boylu, ufacık ağızlı, güzel burunlu, zarif, baygın bakışlı olduklarını görürüz. Bu kadınlar, romanın erkek kahramanlarını peşlerinden sürükleyen, onların maceradan maceraya atılmasını sağlayacak güzellikte kadınlardır. *Hasan Mellâh*'ta Ahmet Mithat Efendi'nin ideal kadın tipi olarak görebileceğimiz Cuzella, roman boyunca ulaşılmaya çalışılan sevgilidir, uğruna büyük bir mücadele verilir. Romanların birçoğunda da hasımları tarafından kaçırılan kadınların peşinden koşan erkek kahramanları görürüz. Paylaşılamayan bu kadınların hepsi tapılası güzelliktedirler. Aynı zamanda milliyetleriyle ilişkilendirilen kadın kahramanlar da vardır. Çerkez kızlarının da güzel olduklarını görürüz. Cariye olmak üzere yetiştirilip, seçilerek İstanbul'a getirildikleri düşünüldüğünde güzellikleriyle romanda ön plana çıkmalarının esas işlevi romandaki gerilim unsurundan faydalanmaktır. Yazarın, *Karı Koca Masalı*'ndaysa önceki dönem edebiyatlarının gerçeklik anlayışından kopuk kadın tasvirlerini eleştirmesi, Tanzimat döneminin kadını romanlarda somut bir tip olarak ele almasının ve insan varlığını bir bütün olarak görmeye başlamasının örneği olan önemli bir dönüm noktasıdır.

4.6. İntihar

"Boğazını keserek öldürmek, boğazlamak" anlamına gelen "nahr" kökünden türeyen intihar kelimesi "kişinin kendini öldürmesi" demektir.[394] İnsanın kendi iradesiyle biyolojik varlığını sonlandırması hem semavi dinler açısından hem de

[394] *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, "İntihar", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 22, Ankara, 2000, s. 351.

insani boyutuyla "meşru" görülmemiştir. Bu eylem, hem insanlığa karşı suç hem de ölümden sonra hayatı varsayan inanç sistemleri açısından günah kabul edilir. Hümanizmin kutsallaştırma derecesinde önemsediği insan kavramı açısından da, insanın hayatını Allah'ın bir emaneti olarak kabul eden ve bu emanete karşı insanın hassasiyet göstermesini salık veren semavi dinler açısından da yaşam bir yönüyle kutsanmış ve hangi şartlar altında olursa olsun yaşanması gerektiği peşinen kabul edilmiştir. Bu yaklaşımı ilke alan bakış açıları insanların kendi yaşamlarının akıbeti üzerinde tasarrufta bulunmasını olumlamamışlar ve hayatı insanın kendi iradesi ile sonlandırmaya, buna teşvik etmeye yönelik girişimlere karşı kınayıcı bir tutum takınmışlardır.

Ahmet Mithat Efendi'nin intihar karşısındaki tutumu semavî dinlerden İslam'ın insan hayatı konusundaki hükümleri ile örtüşür. Romancı, insanın kendi hayatına yaptığı bu kritik müdahaleyi olumlamadığını bu hükümlerle paralel şekilde, hayatı önceleyerek, intiharın kötü bir eylem olduğunu belirterek çeşitli vesilelerle dile getirir.

Ahmet Mithat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât* adlı eserinde "Beyoğlu'nda Bir İntihar" başlıklı bölümde olay örgüsünü keserek tam beş sayfa intiharın kötü bir davranış olduğundan bahseder:

"İntihar yani insanın kendi nefsine suikast etmesini Ahlâkiyyûn bilittifâk cinayâtın en büyüğü, en müthişi addederler. Acaba hakları yok mudur?

'Can benim değil mi? Vücut benim değil mi? Kendi nefsime kendim kıyarsam kimin ne demeye hakkı olacaktır.' gibi sözler öyle birtakım mugalâtalardır ki bâdî-i emrde insana doğru gibi görünürler ise de biraz derince düşünülür ise, bilkülliye hükümden sakıt oldukları tahakkuk eder.

İntihar, mûcib-i kısâs bir katil cinayeti olup kısas ve idam cezası dahi o cinayetin kendisinden ibarettir. Bir adam nefsine kıymakla hem bir fi'l-i katlde bulunmuş, hem de o fi'l-i katlin mucip olduğu idam cezasını kendi kendisine icra

eylemiş olur. (...) Asıl cinayetin ruhu addolunan şey kasıttan ibaret olduğuna göre o kastın dahi insanın kendi nefsine vuku bulması ondaki dehşeti bir kat daha artırıyor." (*Esrâr-ı Cinâyât, s.* 33-34)

Ahmet Mithat Efendi'nin *Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrar*'da roman kişilerinden Madam İlia'nın intiharıyla sonuçlanan hikâyesi, kocasından ayrı düşünce, Cuzella'nın peşine düşen Hasan'ın beraberinde, gemiyle kocasını bulmak üzere harekete geçmesiyle başlar. Yolculuk esnasında güverte zabiti Trillo, Madam İlia'nın zihnini çeler ve kendisi ile olmasını sağlar:

"Bakınız yâhu, şehvetin icbarına iki dakikacık tahammül edememekten ne musibetler hâsıl oluyor?

Zâhir-i hâle bakılırsa bu musibetlerden erkeklerin hissesi pek az zannolunur. Lâkin büyüktür, pek büyüktür! Karının musibetinden daha pek ziyade büyüktür! Zira karı, ne kadar olsa erkekten daha masum olduğu ve hiç olmazsa taarruz etmek cibilleti iktizasından bulunmadığı hâlde, bu felâketleri kendine erkek kabul ettirmiştir. 'Sen gebe kal da, sonra ciğerpareni meydana çıkarmaktan hayâ edersen, onu boğ, öldür, katil ol. Tek şu benim galeyan etmiş olan şehvetimi teskin et!' ricasını ne tatlı sözlerle karıya arz etmiş, yalvarmış, yakarmıştır da bu felâketi zuhura getirmeye himmet etmiştir." (*Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrar,* s. 215)

Suçun büyüğünün Trillo'da olduğunu belirten yazar, yaşadığı evlilik dışı ilişki sonucu hamile kalan "zayıf yürekli" Madam İlia'nın çocuğu doğurmaktansa ölmeyi yeğlediğini belirtir:

"'Ben şimdi bu bîçare çocuğa ne edebilirim? Ettiğim kabahatte onun ne iştiraki vardır? Lâkin bunu dünya yüzüne nasıl çıkartabilirim ki kendisi dahi lisân-ı avâmda piç tabîr-i tahkiriyle ilâ-ahiri'l-ömr muhakkar kalır gider. Ey yavrucak! Senin de yazın böyleymiş. Benim gibi ıffet kadri bilmeyen bir alçak kadının cezası ölümdür. Bu ölüm bir kabahatin cezasıdır ki, senin bâis-i vücûdun o kabahat olmuştu. Bari şimdi sebeb-i memâtın dahi, yine o kabahatin cezası olsun. Mutlaka

kendimi kıymalıyım.' diye ölüme katiyen karar vermişti!..." (*Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrar,* s. 215)

Yaşadığı evlilik dışı ilişki sonucu intihar eden bir diğer roman kişisi de Dürdane Hanım'dır. Ulviye Hanım'ın yardımıyla bu ilişkiden olan çocuğunu dünyaya getiren, kendisi ile evlenmek istemeyen Mergup Bey'i çok seven Dürdane Hanım, çareyi ölümde bulur, zehir içerek hayatına son verir:

"... Bir kere senin tarafından red ve terk olunmak muamelesini gördüm. Gerçekten pek meyus oldum. Bu ye'se bir daha duçar olmaktan ve senin muhabbetin dahi şayet yüreğimden zail olduğunu görmektense o muhabbet bâkî olduğu hâlde ölmeyi münasip görüyorum." (*Dürdane Hanım*, s. 140)

Ahmet Mithat Efendi, hem Trillo'nun hem de Mergup Bey'in cezasını Allah'a havale etmekle birlikte yine de kaderin oyununun önüne geçemez ve ikisinin de ölümü romanda verilir, cezaları ahirete bırakılmaz. Üstelik Trillo'nun ölümü Madam İlia'nın kocasının elinden olur.

Sevdikleri adamları elde edemeyen, önceki bölümlerde "ölümcül kadın tipi" örneği olduğunu belirttiğimiz Arife ve Ceylan, tüm çabalarına rağmen mutluluklarına engel olamadıkları çiftleri bir arada gördüklerinde ölümü çıkış yolu olarak görürler. *Yeryüzünde Bir Melek* romanının femme fatale'i olan Arife, romanın sonunda sokaklara düşmüştür, bir çingene ile birlikte Raziye ile Şefik'in düğününe susam satmak üzere gelir. Şefik tarafından yardım teklifinde bulunulur; ancak kıskançlıktan deliye dönen Arife, oradan ayrılır ve kendisini bir duvarın üstünden atarak intihar eder. *Jön Türk*'te ise Ceylan, çevirdiği türlü dolaplara rağmen Nurullah'ı elde edemez. Sevdiği erkeği ve rakibesini mahvetmek için elinden gelen her şeyi yapan Ceylan, onların kavuşmasına engel olamayınca çıldırır ve kendini yakar:

"Aman ya Rabbi! Bu haberi aldığı zaman Ceylan'ın hâlini görmeli idi. Ceylan değil kudurmuş bir yaban domuzuna döndü. Gözleri parıl parıl parlayarak burun kanatları kabarıp dudakları büzülerek:

- Mısır'a gittiler ha?... Onlar bahtiyar olacaklar ha? Onlar bahtiyar olacaklar da ben hâlâ mı yaşıyorum...

Diye avazı çıktığı kadar haykırıyor. Gerçekten kudurmuş bir adam gibi dişleriyle kendi kollarını bileklerini ısırıyor, et koparıp kan çıkarıyor." (*Jön Türk*, s. 232)

Aradan geçen üç dört günden sonra gazeteler vasıtasıyla Ceylan'ın elindeki lambayı düşürmek suretiyle yangın başlattığı ve bu yangında öldüğü haberi verilir; ancak gerçek başkadır. Ceylan, cinnet geçirerek üzerindeki elbiseye üç dört kadeh petrol dökerek kendini ateşe vermiştir.

İntihar eden bir diğer roman kişisi *Süleyman Muslî*'de Süleyman'ın annesidir. Süleyman Muslî, annesi ve tüccar olan babasını çok küçükken babasının yanında çalışan Osman Şemrî'nin oyunları sonucu kaybeder. Cafer-i Kerhî'nin yanında çalışan Osman Şemrî, gizlice Cafer-i Kerhî'den çalmak suretiyle mal sahibi olur. Aynı zamanda onun iffetli bir kadın olan eşine de göz diker. Kadıncağızın *"Ben senin bu tecavüzünü zevcime haber verirsem dünyanın felâketi senin başın üzerinde kopacağını sen de bilirsin. Fakat ben bunu dahi ıffet şanına muvafık bulmam. Sen belânı Allah'tan bul, şu kadar var ki benden elini çek."*[395] demesi üzerine, Osman Şemrî onun namussuz bir kadın olduğunu kocasına haber vereceğini söyler. Ancak kadın o kadar iffetlidir ki iffetine halel gelmemesi için kocası tarafından kovulmaya dahi razıdır. Osman Şemrî nihayetinde Cafer-i Kerhî'yi boğmak suretiyle öldürür ve eceliyle ölmüşçesine bu haberi aileye getirir. Kocasının ölüm haberini alan kadın çıldırır ve kendini köprüden atarak intihar eder:

"'Benim Cafer'imi bel' eden nehir beni de bel' etsin!' dedi. Ve kaldırıp kendini nehre ilka eyledi.

Âlem bu hale hayrette kaldılar. Kadıncağız yalnız bir defacık suyun yüzüne çıkıp ağzından su ve köpük saçarak 'Caferim!' sözünü bir daha tekrar edebilmişti.

[395] *Süleyman Muslî*, s. 66.

Ondan sonra nehir filhakika onun vücud-ı nazikterini dahi bel' eyledi." (*Süleyman Muslî*, s. 68)

Çengi'de romanın sonunda intihar eden Sünbül'ün intihar sebebi, diğer roman kişilerinin sebeplerinden çok daha farklıdır. Bir peri kadar güzel olduğu romanda sürekli tekrarlanan çengi Sünbül Hanım, yaşlanıp çirkinleşince artık eskisi gibi rağbet görmez. Parası da bitmeye başlayınca intihar eder:

"Şu kadar var ki Sünbül, efkâr-ı mahdûda erbabından olup da ömrün zilletlerine dünyada yalnız bir nefes almak tama'ıyla katlanabilecek makuleden değildi. Hüsnü elden çıktığı gibi serveti dahi sonlarına varınca 'Dünyada ağız tadıyla geçirdiğim ömür bana kâfidir. Bundan sonra sürünmekten ise temizlenmek evlâdır' dedi. Ve mucibince hareketten dahi geri kalmadı." (*Çengi*, s.152)

Paris'te Bir Türk romanında birbirlerini seven iki gencin ölümüne tanık oluruz. Nasuh isimli kahramanın Paris'e yolculuğu ve orada geçen yıllarının anlatıldığı romanda, Nasuh'un komşusu olan Poliny ile drahoma tenkiti yapılır. Sevgilisi Simon'a kavuşamayan Poliny, biri Nasuh'a biri Simon'a verilmek üzere iki mektup yazdıktan sonra kendisini köprüden atarak intihar eder. Simon'un ölümü ise gazeteler vasıtasıyla verilir:

"Bugün bade'z-zeval saat üçte bir delikanlı kendisini Lena köprüsünden Seine nehrine atarak gark ve telef eylemiştir." (*Paris'te Bir Türk*, s. 489) Teehhül hikâyesinde olduğu gibi burada da genç âşıklar kavuşamazlar.

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında intihara karşı tutumu olumsuzdur; yazar, intihar konusunda, kendi hayatına son veren bir insanın kendi celladı olduğunu söyler ve intiharı iki cinayetle eş tutar. İntihar, ayrıca yazarın kötülüğün cezalandırılması için araçlaştırdığı motiflerden birisidir. Romanlarında hırs, kin, öfke, kıskançlık, intikam gibi olumsuz duyguların bu duyguları kötü amaçlar uğrunda kullananlara kendi sonlarını hazırladığını intihar eylemi üzerinden gösteririr.

Kendilerini yaşanılan durumlar karşısında çaresiz hisseden ya da toplumun değer yargıları, kişisel ahlak ve inanç gibi otoritelere aykırı hareket ettiğini düşünen roman kişileri ölümü bir tercih hâline getirirler. Yazarın bu tercih üzerinden vurgulamak istediği aslında söz konusu toplumsal değerlerin ve ahlakın önemidir; kişi bu değerler pahasına canından vazgeçebilir. İncelenen romanlara dayanarak kadınları intihara sürükleyen olayların daha çok yaşanan evlilik dışı ilişkilerin sonucu olduğu söylenebilir. İntihar, yazar tarafından aile kurumuna karşı bağlılık ve sorumluluk duygusunun önemini de belirtmek için kullanılmıştır. Bu kurumun kutsallığını ihlal eden kadın kahramanlar aile içinden de olsa dışından da olsa cezalandırılmıştır.

4.7. Özgürlük/Yeniden Doğuş

Her alanda üstünlüğüne inanılan Osmanlı Devleti giderek zayıflamaya başlar; ancak bunun farkına ciddi anlamda toprak kayıpları yaşanana kadar varılamaz. Uzun yıllar bu imparatorluğun sorunsuz bir şekilde gelişmesini, büyümesini sağlayan yapının çökmeye başlaması ile ülke içerisinde isyanlar baş gösterir. Bu isyanlar kanlı bir şekilde bastırılır, sorunların kaynağına inilmez. Yapılan sözde düzenlemeler ihtiyaca cevap vermekten çok uzaktır. 1789 Fransız İhtilali'nin doğurduğu milliyetçilik akımının etkileri dalga dalga yayılmaktadır. Çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu da bu akımdan etkilenir, ülkede baş gösteren huzursuzluk iyice artar. Yeniliklere kapalı olan Osmanlı Devleti'nin üstünlüğünün sona erdiğinin ve dünyadaki gelişmelerden uzak kaldığının geç ayırdına varması ona pahalıya mal olur.

Osmanlı Devleti bundan sonra denge politikasını uygulayarak toprak kaybetmemeye çalışır. Bunun da yolu artık sözü geçen devletlerin isteklerine uymaktır. Art arda ilan edilen Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, II. Meşrutiyet doğrudan olmasa da uzun yıllar evine çekilen Osmanlı kadınını da etkiler. 1872 yılında Namık Kemal şunları kaydeder:

"Kadınlar ne zamana kadar kocalarını yaşmak, ferace konularıyla bunaltarak sabahlara kadar uykusuz bırakacaklar? ...Analar ne zamana kadar kızlarını satılık meta gibi yıllarca her gün esirci bakışlı görücünün arayıcı bakışlarına sunduktan sonra, hediyelik cariye gibi gönlünün yatıp yatmadığını bir kerecik bile sormaya gerek duymaksızın, kendi beğendikleri bir adamın eline teslim edecekler?..."[396]

Tanzimat'ın ilanı ile birlikte evin dışına çıkmaya başlayan kadın yavaş yavaş varlık göstermeye başlar. II. Meşrutiyet'in doğurmuş olduğu hürriyet havasında kadınlar tarafından kadın haklarını korumak üzere çıkarılan yayınlarda Türk kadınının esir olduğu vurgulanır. Babasının, kocasının, amcasının, dayısının, hep bir erkeğin egemenliği altında yaşayan kadının değil özgürlüğüne, yaşama hakkına bile sahip çıkamadığı belirtilir[397]:

"Çünkü o daima bir erkeğin arzu veya menfaati için ihmal ve feda edilecek olan, edilmesi lazım gelen 'saçı uzun, aklı kısa' ve Anadolu'da nâm-ı ta'bîrle 'eksikli' olmakdan başka bir şey olmak telakki edilmemişdir. Hakk-ı hayatını isti'mâl etmeyi düşünen kadın; evvelâ akrabası, saniyen ehibba, salisen de muhiti tarafından hemen hemen mahkûm edilir ve o zavallı hayatı, Kurûn-ı vustâ'da papalar tarafından aforoz edilmiş olanların hayatı gibi cehennemi bir hayat yaşar. Hâlbuki erkekler ki, onlar da kadın gibi bir ferd-i insânîdirler; hayatlarını tanzim ve tertibde 'hürriyet-i tâmmeye' seviye-i irfanlarının müsâadesi nisbetinde mâlikdirler. Ve bu haklarını daima kadını ezerek mutazarrır edecek bir tarzda isti'mâl ederler. Kadın hakk-ı teneffüse de mâlik değildir... Evet, bizde kadın hürriyet-i şahsiyesine dahi mâlik değildir. Çünkü hakk-ı hayatı, hakk-ı teneffüsü yokdur. Çünkü cemiyetten kovulmuştur."[398]

Ahmet Mithat Efendi'nin en ilginç hikâyelerinden olan *Felsefe-i Zenân*'da Fazıla Hanım'ın, toplumun kadına bakışını sorgulaması, kadının adeta esir

[396] Meral Altındal, *age*., s. 181.
[397] Serpil Çakır, *age*., s. 210.
[398] Feride Mağmum, "Nur İhtiyacı", Akt. Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 210.

muamelesi gördüğünü ileri sürmesi, o dönemde bir kadından beklenilmeyecek bir tavırdır. Fazıla Hanım'ın bu inancını, yetiştirmiş olduğu Akile ve Zekiye Hanım'a da aşıladığı onların, "hürriyet", "hürriyet-i şahsiye", "hürriyet-i tamme", "sevda-yı hürriyet" gibi kavramları kadının bireysel özgürlüğü bağlamında sıklıkla kullanmalarından anlaşılır. Ahmet Mithat Efendi'nin, toplumun erkek egemen yapısı hakkındaki itirazlarına diğer romanlarında da rastlanılmakla birlikte *Felsefe-i Zenân*'daki tutumunun onlardan çok daha farklı, çok daha uç noktada olduğunu belirtebiliriz.[399] Fazıla Hanım'ın evlilik aleyhtarı tutumunun temelinde okuma zevki ve merakının yanı sıra şahsi hürriyete verdiği değerin payı da büyüktür. Zira evlilik ona göre kadın hürriyetini tamamen yok eden bir müessesedir.[400] Fazıla Hanım'ın onlara sağladıkları tüm olanaklara rağmen Zekiye, kendisine gelen iş teklifini yeni yerler görmek, yeni insanlar tanımak hevesiyle kabul eder. Akile ise Zekiye'nin bu işi kabul etmekle özgürlüğünü başkalarının eline vereceğini düşünür. Ancak yine de kardeşi bile olsa bir başkasının hayatını yönlendirme hakkının olmadığını düşünerek Zekiye'nin kararına müdahale etmez. Handan İnci'ye göre eserde özgürlük anlayışının adeta bir tutku halinde yüceltilmesinin, devrin siyasi havasıyla ilgisi vardır. Dönemin aydınları tarafından sıkça işlenen özgürlük düşüncesi *Felsefe-i Zenân*'da iş hayatını ve evliliği bile içine alacak şekilde genişler. Vurgulanan bireysellik, insanın hayatını sadece kendisinin şekillendirebileceği anlayışı ise devir için son derece yeni ve moderndir[401]:

"Eyvâh! Eyvâh ki biz muhâfaza-i hürriyetimiz arzûsuyla kocaya varmaktan dahi vazgeçmiş idik. Halbuki koca hiç olmaz ise âgûş-ı ünsiyyetinde bulundukça karısını hoş tutar bir adamdır. (...) Sen yine bildiğini yapmaktan geri durma. Çünki her ne kadar senin kardeşin isem de hürriyetine müdâhale etmeğe hakkım yoktur. (...) Fakat sen çocuk değilsin. Hürriyet nedir saâdet nedir sefâlet nedir bunları elbette muvâzene edersin. Şu kadar var ki orada hürriyetin esârete ve saâdet sefâlete münkalib olmağa başlar başlamaz kalkıp gelmelisin. Zîrâ bir kere bu inkılâb yerini

[399] Fazıl Gökçek, *Küllerinden Doğan Anka*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, s. 17-18.
[400] Melin Has-Er, *age.*, s. 36.
[401] Ahmet Mithat Efendi, *Felsefe-i Zenân*, Yayına Hazırlayan: Handan İnci, Arma Yayınları, İstanbul, 1998, s. XI.

bulduktan sonra artık kendini kurtarabilmek muhâl olur. Çünki insan esârete de sefâlete de pek çabuk sınaşır ve alışır." (*Felsefe-i Zenân*, s. 27)

Akile Hanım'ın yine de kardeşine akıl vermekten geri kalmadığını görürüz. Özgürlüğün köleliğe ve mutluluğun sefalete dönüşmeye başladığı anda kardeşine eve dönmesini tavsiye eder. Oysa inandığı bu değildir, Zekiye onun gözünde bu işi kabul etmekle özgürlüğünden çoktan vazgeçmiştir.

Nüket Esen, yazarın kadın özgürlüğünü savunurken erkek egemen evlilik hayatını eleştirmesini, gençliğindeki yenilikçi ve eşitlikçi tarafına bağlar.[402] 1890-1893 yılları arasında çıkan *Letâif-i Rivâyât*'taki son anlatılarının çoğunda yazarın kadın ahlakı üzerinde durduğu görülür. Nüket Esen yazarın Fatma Aliye Hanım ile mektuplaştığı 1893-1896 yılları arasında kadınlar konusunda tutuculaştığı ve kadın özgürlüğünün onu endişelendirdiği yönünde önemli bir tespitte bulunur.[403] Kadınların 1890'lardan itibaren bazı haklar elde etmeleri, Ahmet Mithat Efendi'ye bu işin sonunun "feminizm"e varacağını düşündürür ve bundan gözü korkar.[404] Bu anlayışla yazar *Jön Türk* romanında feminizm denen şeye kendini kaptıran, hoşlandığı erkeğe nikâhsız yaşamayı teklif edebilecek kadar rahat yetişen, toplumun değerlerine ters düşen alafranga bir kızın isteklerini elde etmek uğruna her türlü kötülüğü göze aldığını; ancak en çok da kendine zarar verdiğini gözler önüne serer. Yazar daha romanın başında serbest bir şekilde büyüyen ve yaşayan Ceylan'ın sonunu ima eder, özgürlüğün böylesi tehlikelidir:

"'Hürriyet' bir dereceye kadar, bir bakıma göre, ondan istifadeyi bilenlere kıyasen pek nafi, mukaddes bir nimet olmakla beraber, diğer bir bakıma göre diğer derecâta nazaran ve bahusus ondan istifadeyi bilmeyenlere kıyasen ne kadar tehlikeli bir nimet olduğunu da işte hayât-ı ahrârânemizde görmüşüz, anlamışızdır." (*Jön Türk*, s. 54)

---

[402] Nüket Esen, *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 43.
[403] Nüket Esen, *age.*, s. 84.
[404] *age.*, s. 93.

Ceylan okuduğu kitaplardan edindiği bilgiler sonucu "serbest-i nisvan" fikrine ulaşır; hürriyeti, aşk karşısında kadınların da erkekler kadar serbest olmaları şeklinde algılar; sevdiği erkeğe "ahrarane izdivaç" teklifi edecek kadar serbestliği normal karşılar.[405] Yazar, bu durumu tasvip etmez ve Ceylan'ın karşısına çıkardığı, onunla zıt özelliklere sahip olan, geleneklerine bağlı Ahdiye'nin tarafında yer alır. Hürriyetin de bir sınırı olmalıdır. Yine de çoğu şeyde olduğu gibi aslında bu olgunun sınırları da erkeğe göre tayin edilir.

Feminizmin aşırıya götürülmesinden endişe duyan yazardan da dönemden de fazlasını beklemenin yanlış olacağı üzerinde duran Hülya Argunşah, kadının, insan hakları diye tanımlanan haklarını elde etmesini ve kullanmasını isteyen bu düşüncenin, dönemin aydınları tarafından benimsenip, anlatılmasının gerçekçi bir yaklaşım olamayacağını, özellikle Mithat Efendi gibi dengeyi seçmiş bir yazarın keskin çıkışlar önermesini beklemenin yersizliğini dile getirir.[406]

Ahmet Mithat Efendi'ye göre Avrupa'ya özgü olan Feminizm, Avrupalı kadınların şartlarını iyileştirmek için üretilmiştir. Oysa Osmanlı kadınının şartları ve ihtiyaçları farklıdır. Avrupa kadınlarının özellikle de Hristiyanlık dolayısıyla ortaya çıkan hayati arızalarına karşı ve onları ortadan kaldırmak üzere geliştirilmiş olan Feminizmin, Müslüman Osmanlı kadınları tarafından tutkuyla benimsenmesi yazar tarafından şaşkınlıkla karşılanır. Çünkü Feminizmin önerdiği serbestiyet fikri, *"Türk ve Müslüman havsalalarına henüz sığar şeyler değildir."* (*Jön Türk*, s. 150). Yazar Avrupa feminizmini olumsuzlarken, Osmanlı toplumunda açabileceği yaralara da işaret eder.[407]

---

[405] Hülya Argunşah, "Ahdiye ile Ceylan Arasında Bir Jön Türk: Ahmet Mithat Efendi'nin Feminizmi", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/9 Summer,* 2013, s. 5.

[406] Hülya Argunşah, "Felsefe-i Zenân-ı Yeniden Okumak", *İlim ve Fennin Reis-i Mütefekkiri Ahmet Mithat Efendi*, hzl. F. Arslan, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2013, s. 105.

[407] Hülya Argunşah, "Ahdiye ile Ceylan Arasında Bir Jön Türk: Ahmet Mithat Efendi'nin Feminizmi", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/9 Summer,* 2013, s. 15.

Nüket Esen, *Felsefe-i Zenân*'da kadının özgürlüğünden yana olan yazarın, son romanı *Jön Türk*'te tutumunun değişmesini, kadının özgürlüğünün onu endişelendirmesine, zaman içinde kadınların bazı haklar talep ederek daha da ortaya çıkmak istemelerine bağlar. Yazarın cesareti ve hoşgörüsü kaybolmuştur.[408] Yazar çalışıp para kazanan, çeşitli haklar talep eden Avrupalı kadının erkeğe boyun eğmediğini bunun da toplumun ahlaken çöküşüne zemin hazırladığını belirtir:

"Köylerde kadınlar mine'l-kadîm erkeklerle beraber çalışageliyorlar ya. Fakat şehirlerde dahi kadınlar evvelâ fabrikaları doldurmaktan başlayıp yapma çiçek ve dikişçilik gibi sanayi yed-i inhisârlarına almışlar. Daha sonraları postahaneleri, telgrafhaneleri, telefonhaneleri, veznedarlık hizmetleri ağlebiyetle kadınlara kalmış. Şu son zamanlarımızda kadınlar tabip oluyorlar, avukat oluyorlar, mühendis oluyorlar, hatta arabacı oluyorlar. Ey havâic-i husûsiyyelerini kendileri tesviye eden bu gayretli ve lâtif nev'-i beşer artık erkeklere boyun eğebilir mi?

Bunun içindir ki el-hâletü hazihi Paris'te doğan çocukların yüzde otuzu evlâd-ı tabiiyyeden olmak üzere yani bizcesi 'piç' olarak doğuyorlar. Bu evlâd-ı tabiiyye işte bir nevi ahrarane izdivaç demek olan amante ve metreslerin mahsulüdürler. Bunlar o hizmete mahsus olan dairede bakılıp büyütülüyorlar." (*Jön Türk*, s. 75)

Yazarda görülen bu ikiliğin, kadınların toplumda yavaş yavaş değişen konumlarından kaynaklandığını belirtebiliriz. Toplumu gözlemleyerek romanlarında da okuyucuya hayatlarından kesitler sunan yazar, gerekli eleştirileri yapar, kötüleri cezalandırmak, iyilerin mükâfatını vermek suretiyle kadınların durması gerektiği yeri belirtir, hürriyetin sınırlarını çizer.

[408] Nüket Esen, *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 94.

SONUÇ

Bir Tanzimat dönemi yazarı olan Ahmet Mithat Efendi, hikâye, roman ve düşünsel eserlerinde pek çok konu üzerinde durmuştur. Zengin bir içeriğe sahip bu eserler üzerine birçok aydınlatıcı çalışma yapılmıştır. Biz ise tezimizde onun romanlarındaki kadınları farklı yönleriyle değerlendirdik; çünkü onun romanlarında üzerinde durulan konulardan en önemlisi kanaatimize göre kadınlardır. Dolayısıyla biz bu çalışmamızda, Ahmet Mithat Efendi'nin yaşadığı dönemin tarihi koşullarının belirlediği çerçeve ile kadın konusunu "Aile ve Evlilik Hayatında Kadın", "Toplumsal Hayatta Kadın", "Eğitim ve Çalışma Hayatında Kadın", "Bireysel Olgular ve Kadın" alt başlıklarında metinlere dayalı olarak ortaya koymaya çalıştık. Birçok araştırmacı tarafından ortaya konulan bazı saptamalar yapılıp benzer sonuçlara varılmakla birlikte, Ahmet Mithat Efendi'nin dönemi aydınları içinde kadın algısının ne olduğunu, bu algının toplumsal izdüşümünün nesnel gerçeklikle ne derecede örtüştüğünü ya da dönemin verili koşullarına ne kadar aykırı olduğunu tespit etme yoluna gittik.

Bu dönemde geleneksel kadın algısının tartışılmaya açıldığı ve bunun aydınların gündem maddelerinden biri hâline geldiği görülmektedir. Ahmet Mithat Efendi, döneminde kadın problemini bir sorunsal hâline getirecek kadar bu konu üzerine düşünmüştür. Toplumsal değişimin gerektirdiği yapılanma için öngörülen zihniyet değişimi ve bu değişimin kurgulayacağı yeni bir kültürel ortam ve medeniyet düzeyi için gereken çabayı harcamıştır.

Yazarın kadın konusunu ele alırken meseleye yaklaşımı zaman zaman değişmiştir. Çok radikal öneriler sunduğu gibi bazen de kadınların özgürlüğünün sınırlarını çizme gereği duymuştur. Farklı yönlerden başka kavrayış biçimlerini yansıtır gibi görünen bu değişen görüntünün özünde yazarın geleneksel değerlere

bağlılığındaki ısrarla kendisini bir zorunluluk gibi dönem şartları içerisinde öne çıkaran toplumsal değişim arzusu vardır.

Yazarın tutumu da toplumda gözlemlediği değişimlere bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bir yandan değişiklik özlemine sahipken; diğer yandan bu özlemin getireceği yeni yaşam tarzına uyum sağlayamayan geleneksel bir toplumun bocalayacağı konusunda tereddütleri vardır. Yazarın algısında "gelenek" kavramının yeri, İslam ilkelerinin belirlediği toplumsal yaşantı kalıplarını, bu ilkeler doğrultusunda oluşmuş teamülleri temel alır. Bu anlamı ile "gelenek" sahip çıkılması ve koyduğu kuralların hesaba katılması gereken bir erktir. Toplumun bütün alışkanlık ve örüntülerini gözlem üzerinden kavramaya çalışan yazar, romanlarında yeniye açılan kapıları bu gözlemler üzerinden tasarlamıştır. Kadın konusunda da bu gözlemi esas alan duyarlılık söz konusudur. Kadınların bazı haklara kavuşması, eğitim hakkına kolayca ulaşabilmeleri, toplumsal yaşantı ve çalışma alanlarında varlık göstermeleri gibi dönemine göre ilerici düşünceleri romanlarında ele alan yazar, bir yandan da kadınların kendisinin de sözcülüğünü yaptığı haklara kavuştuğunda Batı'daki gibi bir ahlaki çöküşün de bu yeni oluşan kadın tanımıyla ortaya çıkacağı, geleneksel kadın-erkek ilişkileri modeli yıkıldığında bir çözülme yaşanacağı endişesiyle bu durumu eleştirir. Söz konusu durum, yenilik talebinin somut görünümleri ortaya çıktığında geleneksel rollerin yıkılacağı endişesinin sardığı yazarı, romanlarında kadının özgürlüğü ile doğrudan bağıntılı olan kavramların eleştirisine götürür. Yazarın asıl arayışı, geleneksel köklerimizden kopmadan değişmektir.

Ahmet Mithat Efendi, kadın mücadelesi ve özgürlüğü ile ilgili olan feminizm, özgürlük, çalışma hakları, kendi evlilikleri durumunda kadının karar kılabilecek bir taraf olması gibi konuları bir uzlaşı arayışında ele almıştır. Feminizmi örneklediği zaman yazarın gelenek referanslı düşündüğü bu konuya değindiği *Jön Türk* romanında açık şekilde görülmektedir. Feminizm, İslam'ın belirlemiş olduğu ahlak anlayışıyla örtüştüğü oranda kendisine alan açabilecek bir kavram olarak değerlendirilmiştir. Bu noktada yazarın bu kavramı, tanımlayıcı özelliklerini hesaba

katmadan ya da salt bir olumsuzlama olarak kullandığını, felsefi anlamda bir kadın özgürlüğü davasının güdülmediğini rahatlıkla görebiliriz. Yazarın Türk edebiyatında kadın merkezli mücadelenin temel kavramlarından birisi olan feminizmin adını duyurması, daha çok geleneksel yapıya aykırı olası durumların fiiliyat kazanmasından duyduğu endişe ile ilgili gibi görünmektedir. Ancak yazarın kadın hakları konusunda dönemin şartlarına göre çok ileri talepleri kadını temel alarak dile getirmesi ise bu cins için özgürlük kavramının henüz yeni anılmaya başlandığı bu dönemde azımsanmayacak bir katkıdır. Doğrudan siyasal bir gündemin maddesi olmayan bu talepler, yazar tarafından dile getirilirken toplumun yerleşik bütün kodları sarsılmıştır. İlk defa bir evli kadın bu romanlar aracılığıyla bir erkekle görüşmüş; düşmüş bir kadının insan olarak varlığı, bir şekilde toplumsal yaşantı içinde dönüştürülebileceği, ötekileştirilmemesi gerektiği tezi ortaya konmuştur. İçinde bulunulan zamanın nesnel şartları bağlamında düşünüldüğünde çok cesur olan bu yaklaşım toplum tarafından ağır tepkiler görmüş olsa da dönemin kadın algısının değişmesinde ve yerleşik kadın rollerinin aşınmasında katedilen önemli bir kademe olmuştur. Her zaman dengeleyici bir tutumu seçmiş olan yazar, kadın özgürlüğü konusunda modern anlamda siyasal bir tutum belirlememiş olsa da kadınların varlığını ve yaşam şartlarını değiştirmek için önemli girişimlerde bulunmuştur. Yine de her zaman "geleneksel" yönü ağır basmıştır.

İncelediğimiz romanlarda dikkat çeken bir başka nokta ise Ahmet Mithat Efendi'nin kadının ruhsal varlığını ihmal eden yaklaşımıdır. Yüzyıllarca geleneğin gölgesinde nesneleşen, toplumsal ilişkilerde görünürlüğünü yitiren, erkek karşısında edilgenleşen kadın, yeni bir kültür anlayışının ürünü olan romana bu kalıplaşmış algının bir izdüşümü olarak girmiştir. Önceki dönem edebiyatlarının varlığını idealize ederek, tek biçimli bir yapıya indirgediği, insani ve ruhsal yönü görmezden gelinen kadın, bu yeni kültür anlayışının ürünü olan romana da geleneğin etkilerinden tam anlamıyla sıyrılamadan girmiştir. Yeni anlatıda algılanış biçimi değişmeye başlayan kadın, somut dünya sınırları içindeki varlığı ile ele alınmaya başlanmışsa da daha çok bu dönem romanlarının öncelikli kaygısı olan sosyal meseleler eksenli romanlara taşınmıştır. Ahmet Mithat Efendi'nin kadın algısı da

daha çok sosyal meseleler ve taleplerle iç içe geçmiş şekilde örgülenmiştir. Kadının sosyal meselelerde ele alınışı her ne kadar kadın için görece bir özgürlük vurgusuyla birleşmiş olsa da yine de bu yaklaşım, kadını ikincil ve erkeğe bağımlı olarak tanımlamaktadır. Geleneksel duyarlılık hâlâ yazarın romanlarında belirleyici bir refleks olarak kendini gösterir. Yazarın öne çıkardığı sosyal meselelerin gerisinde esas ihmal ettiği ise kadının psikolojik varlığıdır. Yazar, sosyal değişimin gerekliliklerine göre çizilen yeni kadın tasavvurunda, bir insan ya da birey olarak kadının iç dünyasına eğilmemiştir. Sağlıklı bir toplum görüntüsü çizerken, değişimde kadınlara sosyal roller yükleyip sorumluluklar tanımlarken onların ruhsal dünyalarını ya tamamen görmezden gelmiş ya da erkek dünyasının ihtiyaçlarının bir yansıması olarak çizmiştir. Bu noktadan baktığımızda yazarın kadın varlığını kavrayışı tek yönlü ve "yüzeysel"dir.

Yazar, geleneği, toplumsal kültürü tanımlayan kökleri yadsımadan değişmenin formüllerini aramıştır. Kadının, toplumsal düzen ve erkeğin izdüşümünde ikincil bir rol üstlenerek yeniliğe uyum sağlamasını gelenekle olan bağından gelen alışkanlıkları ile ortaya koymuştur. Kadın için görece bir özgürlük tanımı yapmış olmasına rağmen bu tanımda her zaman belli endişelerden kaynaklanan sınırlamalara gitme gereği duymuştur. Evlilik kurumunu tanımlarken, bireylerin karar alma süreçlerinin önemine değinirken aynı zamanda bu görüşmenin hangi koşullarda olacağını belirlemek yoluna gitmiştir. Yazarın bir başka temkinli yaklaşımı ise romanlarda çizdiği kadın tiplerinde fazla okumuş olan kadınların toplumsal düzen açısından aşındırıcı fikirlere kapıldıklarını örneklerle sergilemesinde görülmektedir; bu örnek tipler sergilenirken üzerinde durulan bir başka husus, bilgiye ulaşan kadının erkek tahakkümünden kurtuluşudur. Yazarın ikircikli tutumunu burada da görmek mümkündür; kadın özgürleşse de bu özgürlük erkek egemenliğinin sınırlarını aşan bir noktada kendini tanımlamamalıdır. Böyle bir ihlal, toplumsal düzen ve bu düzenin kendisini örgütlediği yapılar açısından bir tehdittir. Bu durumu doğrudan tezler üzerinden işlememiş olan Ahmet Mithat Efendi, sınırların ihlal edilmesi durumunda oluşabilecek trajik durumları birçok örnek üzerinden sunmuştur.

Sonuç olarak, Ahmet Mithat Efendi kadın varlığı sosyal meseleler üzerinden ele alırken psikolojik boyutunu ihmal etmiş, ikincil ve bağımlı bir özgürlük tanımı içinde kadının haklarına dair yeni görüşler getirmiştir. Bu görüşler kadının toplumsal statüsünün değişmesinde önemli roller oynamıştır.

KAYNAKÇA

1. Ahmet Mithat Efendi'nin İncelenen Eserleri

Ahmet Mithat Efendi, *Acâyib-i Âlem,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

----------, *Ahmet Metin ve Şirzat*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

----------, *Altın Âşıkları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

----------, *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.

----------, *Arnavutlar Solyotlar*, Ankara, 2002.

----------, *Beliyat-ı Mudhike ve Karı Koca Masalı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

----------, *Cellât*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

----------, *Çengi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

----------, *Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.

----------, *Diplomalı Kız*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

----------, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

----------, *Dürdane Hanım,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

----------, *Esrâr-ı Cinâyat*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

----------, *Fatma Aliye Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2011.

----------, *Felâtun Bey İle Râkım Efendi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

----------, *Felsefe-i Zenân*, Arma Yayınları, İstanbul, 1998.

----------, *Fennî Bir Roman Yahut Amerika Doktorları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.

----------, *Gönüllü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

----------, *Gürcü Kızı Yahut İntikam*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

----------, *Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye Hanım, *Hayal ve Hakikat*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012.

----------, *Haydut Montari*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

----------, *Hayret*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

----------, *Henüz 17 Yaşında*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

----------, *Hüseyin Fellâh*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

----------, *Jön Türk*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

----------, *Kafkas*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

----------, *Karnaval,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

----------, *Letâıf-i Rivâyât*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.

----------, *Mesâil-i Muğlâka*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

----------, *Müşahedat*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

----------, *Paris'te Bir Türk*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

----------, *Peder Olmak Sanatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.

----------, *Rikalda Yahut Amerika'da Vahşet Âlemi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

----------, *Süleyman Muslî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

----------, *Taaffüf* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

----------, *Vah*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

----------, *Yeryüzünde Bir Melek*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

----------, *Zeyl-i Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000

2. Kitap

Abadan Unat, Nermin, *Türk Toplumunda Kadın,* Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, 1979.

Akyüz, Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1995.

Altındal, Meral, *Osmanlıda Kadın*, Altın Kitapları Yayınevi, İstanbul, 1994.

Andı, M. Fatih, *Roman ve Hayat*, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2010.

Beauvoir, Simone de, *Kadın "İkinci Cins" Evlilik Çağı*, Payel Yayınları, İstanbul, 2010.

Boratav, Pertev Naili, *Az Gittik Uz Gittik*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969.

----------, *Folklor ve Edebiyat I*, Adam Yayıncılık, 1982.

Canbaz, Firdevs, *Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu*, (Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2005.

Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2005.

Çakır, Serpil, *Osmanlıda Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.

Çetin, Nurullah, *Edebiyat İncelemeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012.

Delenay, Carol, *Tohum ve Toprak*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2005.

Doğan, İsmail, *Dünden Bugüne Türk Ailesi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009.

Doğan, Sabiha, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Aydın Kadınlar Şair ve Yazarlar*, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2012.

Doğramacı, Emel, *Türkiye'de Kadın Hakları*, Üniversal Kitabevi, Ankara.

Durakbaşa, Ayşe, *Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Duymaz, Recep, *Muhayyelât Üzerine Bir İnceleme*, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2012.

Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2005.

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, Çeviren: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 2002.

Esen, Nüket, *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

----------, *Türk Romanında Aile Kurumu*, Ankara, 1991.

----------, *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Esen Nüket-Erol Köroğlu, *Merhaba Ey Muharrir! Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2006.

Finn, Robert, *Türk Romanı*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1984.

Gökçek, Fazıl, *Küllerinden Doğan Anka*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012.

----------, *Osmanlı Kapısında Büyümek*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Gülendam, Ramazan, *Türk Romanında Kadın Kimliği*, Salkım Söğüt Yayınları, Konya, 2006.

Has-Er, Melin, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

Irzık Sibel-Jale Parla, *Kadınlar Dile Düşünce*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

İslam Ansiklopedisi, "Talâk Maddesi", Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006.

Kaplan, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, İstanbul, 1976.

Kandiyoti Deniz, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.

Kudret, Cevdet, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman I*, İnkılâp Kitabevi, 2009.

Kul, Nazan, *Ahmet Mithat Efendi'nin Roman ve Hikâyelerinde Eğitim Aracı Olarak Edebiyat: Kadın ve Kız Çocuklarının Eğitimi*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009.

Kurnaz, Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara, 1991.

Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

----------, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Namık Kemal, "Mukaddime-i Celâl", *Doğumunun Yüzellinci Yılında Namık Kemal*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1993.

Okay, Orhan, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Örnek, Sedat Veysi, *Türk Halk Bilimi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

Özön, Mustafa Nihat, *Türkçede Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Parla, Jale, *Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

----------, *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

---------- "İstanbul'da İki Don Kişot: Meczup Okurdan Saf Okura", *Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış - Berna Moran'a Armağan*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Parlatır, İsmail, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.

Peters, Francis E., *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, (Çev. Hakkı Hüner) Paradigma Yayınları, İstanbul, 2004.

Sheridan Aksoy, Rukiye Aslıhan, *Ahmet Mithat Efendi Romanlarında Metinsel Kararsızlık*, (Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2009.

Sınar, Alev, *Aka Gündüz'ün Romanlarında Kadınlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007

Şemseddin Sami, *Kadınlar*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.

----------, *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat*, Özgür Yayınları, İstanbul, 2003.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012.

----------, *Yahya Kemal*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001.

Tekeli, Şirin, "Kadın", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 5. Cilt, İletişim Yayınları, 1992.

Tekin, Talat, *Orhon Yazıtları*, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2006.

Todorov, Tzvetan, *Fantastik*, Metis Yayınları, İstanbul, 2012.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, "Aile", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 2, İstanbul, 1989.

----------, "Din", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 9, Ankara, 1994.

----------, "Divan Edebiyatı", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 9, İstanbul, 1994.

----------, "Fuhuş", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 13, İstanbul, 1996.

----------, "İhtidâ", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 21, Ankara, 2000.

----------, "İntihar", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 22, Ankara, 2000.

----------, "Kadın", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 16, Ankara, 2001.

----------, "Köle", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 26, Ankara, 2002.

Uğurcan, Sema, *Edebiyatımız II Yazarlar, Meseleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012.

Uyanık, Seda, *19. Yüzyıl Osmanlı-Türk Romanında Gayrimüslim İmgeleri*, (Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.

3. Süreli Yayınlar

Ahmet Mithat Efendi, "Hikâye Tasvir ve Tahriri", *Kırkanbar*, cüz. 4. 1873, s. 107-112.

----------, "Karılar", *Kırkanbar*, İstanbul, 1292/1876, sayı 24-28, s. 765-881.

Altunel, Mesude, "Namus", *Ankara Barosu Dergisi*, 2012/1, s. 215-217.

Alver, Ahmet, "Ahmet Mithat'ın Mesâil-i Muğlâka Romanındakı Gayrimüslim Karakterlerin Analizi", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/1*, Winter 2013, s. 721-733.

Argunşah, Hülya, "Ahdiye ile Ceylan Arasında Bir Jön Türk: Ahmet Mithat Efendi'nin Feminizmi", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/9* Summer, 2013, s. 1-16.

----------, "Felsefe-i Zenân-ı Yeniden Okumak", *İlim ve Fennin Reis-i Mütefekkiri Ahmet Mithat Efendi*, hzl. F. Arslan, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2013, s. 85-106.

Arslan, Nur Gürani "Ahmet Mithat Efendi'nin Eserlerinde Yabancılar", *Türk Dili Dergisi*, Sayı: 521, Ankara, 1995/I, s. 591-600.

Avcı, Yasemin, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde 'Otoriter Modernleşme' ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:21, Ankara 2007, s. 1-18.

Bozkurt, Gülnihal "Köle Ticaretinin Sona Erdirilmesi Konusunda Osmanlı Devleti'nin Taraf Olduğu İki Devletlerarası Anlaşma", OTAM (*Ankara Üniversitesi*

Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), S.1, Ankara, 1990, s. 45-77.

Çağatay, Saadet, "Türkçede 'Kadın' İçin Kullanılan Sözler", *TDAY Belleten*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1963, s. 13-49.

Çetinkaya, Ülkü, "Divan Edebiyatında Kadına Genel Bakış", *Turkish Studies*, Volume 3/4 Summer 2008, s. 279-334.

Duymaz, Recep, "Muhayyelât ile Çengi Arasındaki Benzerlikler", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi C Serisi*, Cilt I, Sayı I, Haziran 2000, s. 139-146.

Günay, Umay, "İslâmî Dönemde Türk Toplumunda Kadının Yeri ve Önemi", *Millî Folklor*, Cilt:6, Yıl:12 (Yaz 2000), Sayı: 46, s. 4-9.

Karaca, Alâattin, "Ahmet Mithat Efendi'nin Jön Türk Adlı Romanı", *Türkoloji Dergisi*, c.IX, nu. 1, Ankara: AÜ, 1991, s. 121-141.

Karataş, Evren, "Türkiye'de Kadın Hareketleri ve Edebiyatımızda Kadın Sesleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/8 Fall, 2009, s. 1653-1673.

Kefeli, Emel, "Bir Toplum Mühendisi Olarak Ahmet Mithat Efendi", *Yeni Türk Edebiyatı*, Sayı:7, İstanbul, Nisan 2013, s. 27-35.

Köksel, Behiye, "Orhon Yazıtları'nda Kadın", *e-Journal of New World Sciences Academy*, Volume: 6, Number: 2, 2011, s. 331-341.

Özdarıcı, Öznur, "Erken Dönem Türk Romanında Gelenek ve Kadın", *Şerif Aktaş'a Armağan*, Kurgan Edebiyat, Yayınları, Ankara, 2012, s. 297-303.

Parlatır, İsmail, "Osmanlı Sosyal Hayatında Köleliğin Kaldırılışı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* Cilt: 31, Sayı 1–2, Ankara, 1987, s. s. 417–420.

Timur, Kemal, "Tanzimat Dönemi Türk Romanında Din Duygusu ve İnançlar", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4 /1-II Winter 2009, s. 2089-2125.

Uyanık, Necmi, "Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nuri İleri ve Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı", *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 15, Güz, 2004, s. 227-274.

Üner, Ayşe Melda, "Ahmet Midhat Efendi'nin Eserlerinde Düşmüş Kadına Uzanan El: Minhetkeşan ve Henüz On Yedi Yaşında", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt 11 Sayı 19 Haziran 2008, s. 127-137.

Yusoğlu, Nebahat, "Ahmet Mithat Efendi'nin Macera Romanlarından İntikam", *Acta Turcıca*, Yıl III, Sayı 1/2, Ocak 2011, s. 291-301.

Zülfikar, Hamza, "Kadın, Hanım ve Benzeri Adlar Üzerine", *Türk Dili*, Ankara, 1988 C. LV, S. 434, s. 96-101.